1079

9(տ)
Պ-85

ՏԵԱՒՆ

ՊՕՍՏՈՒԼՈՅ ՄԱՐԳՊԱՊՈՍԱՊՕՍԻ

ԽՕՍՔ

Ի ՎԻՊԱՍ ԱՂԳԱՅ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼ

Ի Հ. ՓԵՐՈՎԲԷԷ Վ. ԱՋՆԱՒՈՐԵԱՆ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

ՀԱՏՈՐ Ա.

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՍ

ՌՊՄԲ

Ա/986

Եւ ի մարմուն իմ տապանին

Բարեաց ազդումն ի քէն լիցին

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԳՈՎՈՒԹԻՒՆ Պատճէն մատենագրու-
թեանցն, եւ առաւել զԱսօղկայ նորա կամ
զխեղամտութեանցն՝ ի վերայ ընդհանուր
պատմութեան ջաւեցին դեռ եւս տողել ամե-
նայն ազգաց դպրութիւնք. և է նա իւր ին-
քեան արձան յաւիտենից անկարօտ գովու-
թեանց, և ծագ կամ սահման մարդկեղէն
հանձարոյ:

Ի բազմաց հետէ և մեր՝ ի հայրենի լեզու
շրջեալ զայն, այլ զհրատարակուածն նորին
պահեալ էին երկինք բարեպաշտի ումեմն
Տիկնոջ, որ թէպէտ և անձաշակ դպրու-
թեանց, այլ լուեալ զնկարագիր մատենից՝
զի՝ ի կարգ անկեալ պատմագրութեամբ

անցից աշխարհիս զմի կաթողիկէ հաւատոց ձառէ, և զՀշմարտութիւն նորա որպէս զաշտարակ հզօր բարձրացուցանէ անմատոյց՝ ի թշնամեաց, վառեցաւ՝ ի սէր սուրբին. և զի՝ ի բազմափորձ կեանսն՝ ի բարեբաստութեան, և՝ ի դառն տուայտանս լուր և որդւոցն լքեալ յամենայնի՝ հաւատովք ևեթ մխիթարեալ էր, զնորին ձառս կամեցաւ և յետնոցն աւանդել յիշատակ, որոյ ինքն լրովքն բորբոքեցաւ. զի վերծանութեամբ նորուն զգաստացոյն և զիտասցեն տնօրինել զկեանս, ՚ի նա հաստատեալ զակն՝ “Որ ծածուկ աջովն վարէ զամենայն եղանկանքս,,:

Ոչ ինչ առաւել խնդրէ յընթերցանելեաց և թարգմանիչն. սակայն եթէ լսէք նորա և այլ խոնարհ աղերս, այս է, զի չմոռասցին՚ի քաղցրանալն՚ի գիրս՝ մաղթել հանգիստ բարեպաշտի Տիկնոջն, որ և այս նորա են պատճառք:

ՎԱՐՔ ՊՕՍԻՒԷԻ

ՅԱԿՈՎՔ ԲԵՆԻՆԻՈՍ ՊՕՍԻՒԷ ԾՆԱԻ Ի ՏԻԺՕՆ ՔԱՂԱՔԻ ԳԱՂԼԻԱՑԻՈՑ Ի 27 ԱՒՈՒՐ ԱՄԱԻԱՆՆ ԱՒԳՈՍՏՈՍԻ ՅԱՄԻ ԹԻԱՒՆ 1627: Ծնողք նորա և ազգատոհմ քաղաքականաբար պերճացեալ էին իշխանութեամբք ի Տիժոն և ի Մէս քաղաքս. այլ Պոսիւէ անդատին յանտիական հասակէն զուշ նպատակին յառաքինակրօն վարս հաստատեալ՝ նուիրեցաւ յուխտ սրբոյ եկեղեցւոյ, և առ ոտս Յիսուսեան վարդապետաց վարժեալ դաստիարակեցաւ: Իսկ զիմաստասիրութեան և զաստուածաբանութեան հրահանգս ի մայրաքաղաքն Փարիզ ուսանէր. և վարժապետք արդարև վեհագոյնք կացին նմա անդանօր Նիկողայոս Քորնէ և Վինկենտիոս Պաւլեան. մին յուսմունս գիտութեանց ծայրացեալ, և միւսն երանելի վարուք սրբութեան պայծառացեալ: Արժանի վարժապետացն ցուցաւ Պոսիւէ աշակերտ, և պարծանս և յաճախեաց նոցա իւրովին ընաշխարհիկ յառաջատութեամբ. և որ սովորեալքն ևս էին զարմանալ ընդ ուշիմութիւն և ընդ հանճար պատանեւոյն՝ սքանչացեալ հիանային, զի այնպէս ի սուղ ժամանակի ծովածաւալ յորդեաց ի նմա աստուածաբանական իրաց հմտութիւն, որպէս զի կանխատես իմն լինել ամենեցուն հանգերձելոց փառացն Պոսիւէի, և որոց ի ձեռն նորա արդիւնք էին համբարելիք ի գոգ եկեղեցւոյ սրբոյ:

Սկսեալ ապա նորա թեմբասաց լինել Իւրով Ձոխ և ազգաւ պերճախօսութեամբ յինքն յանդոյց առ հասարակ զմիտս և զկրս մեծամեծաց և փոքունց : Հրաւիրեցաւ անձկանօք ի մեծն Փարիզ, և առեանք առնային եկեղեցեաց քաղաքաւորն հնչեցին զձարտարախօսութիւն նորա, և բերանք առնային ուն կընդրացցան գովութեամբ նորա : Ձև ևս էր նա առաց աւելի քան երեսուն և չորից, և ընկալաւ զհաստուցումն իւրոց վաստակոց ի Թագաւորէ՝ որ քաջահմուտ էր ընտիր առնել վաստակոց և պահել զնոսին, այն ինքն է Լուդովիկոս ԺԴ. քանզի սքանչացեալ նորա ընդ քարոզութիւնս Պոսիւէի և ընդ առաքինի գնացեան, նամակագիր անդամ եղև առ հայր պերճախօսին ի Մէս, և խնդայր ընդ նմա զի այնպիսւոյ որդւոյ ծնող գտեալ է : Ան չէր շատ ամբարձ զՊոսիւէ յեպիսկոպոսութիւն Վռնաստայ յամին 1669, ապա և զինաման գաւառի եպարակութեան անդրանկի որդւոյն իւրոյ ի նա արար ապատոման :

Հարկ ի վերայ կայր այնուհետև անմեկին լինել նմա յարքունեաց անաի, և մտադիր ջանիւ պարտաւորել ի գաստիարակութիւն արքայորդւոյն, յորմէ շահ օգտի մեծի հասանէր պետութեան, և պայծառութիւն յոյժ քրիստոնական հաւատոյ : Եւ զի չէր հնար միանգամայն և խնամոց հօտին իւրոյ ուշ ունել և ի մօտոյ արածել զնոսա՝ որպէս պարտ և պատշաճ վարիանէր հովիւն քաջ, խոհական խմաստութեամբ հրաժեշտ կալաւ ի վիճակէն իւրմէ առ ժամանակ :

Ջան ի գործ եդ այսպէս Պոսիւէ ի մարտս արքայորդւոյն, և յաջողեցաւ մեծապէս, և շնորհապարտ անձինն կայցոյց աշխարհաւ զազգն Գաղղիացւոց, և կոնդակ ևս նեղրողական սմին իրի ընկալաւ ի քահանայապետէն Հռովմայ : Մաուենագրեաց և գիրս յոլով ի հրահանգս արքայորդւոյն, և սմենայն Թագաւորաց Եւրոպայ խրատք գերազոյնք ընծայեցան նոքօք : Եւ սոյա մի է ի մասնից անտի և առաջի-

կայս անմահ խօսք՝ ի վեպս աղգայս. զորմէ ասաց՝ ի հանճա-
րեզայն ոք, թուի նմին եթէ եհեղեցի սուրբ ինքնին գլխովին
բարբառիլն՝ ի մատենիս զանձնէ և գլեզուախոսութեանն աշ-
խարհի:

Եւ իբրև աւարտեցան տասնամեայ ժամանակաւ հրա-
հանգք արքայորդւոյն, կարգեաց արքայ զՊոսիւէ արհիեպիս-
կոպոս Մեղգաց յամի 1681. և զնմ՝ ի բացեայ կացցէ նա
՝ի գրանէն արքունի, չնորհեաց եւս նմա և պաշտօն ինչ պա-
տուոյ յարքունիս անդ իւրում:

Յայնժամ ազատագոյնս միտ եդեալ հայրապետիս ինա-
մոց հօտին իւրոյ, յօրինեաց գիրս բաղումս՝ ի հաստատուԹիւն
ուղղափառ հաւատոյ և՝ ի հերքումն նորատանգ մոլորու-
Թեանց: Այլ էր իսկ հնար կարճ՝ ի կարճոյ բանիւք զա-
նուանս անգամ մատենից հայրապետիս՝ ի Թիւս արկանել,
Թող Թէ զմիոյ միոյ զարդասիան բովանդակ ածել՝ ի մէջ:
Եւ յամենայն իսկ՝ ի գրուածոն հզօր է Պոսիւէ. յիւրումն
լեզուի օրինակ ընտիր և վսեմ մատենագրութեան, և՝ ի
հաւատոյ վարդապետութիւնն՝ ամենեցուն նորոց մատենա-
գրաց եկեղեցւոյ վեհագոյն, և՝ ի հինսն մեծին Օգոստինոսի
բարձակից. սակայն վկայեալ է յամենեցունց ընտրելագոյն
յամենայն գրուածս նորա Դամբանականացն Ճառից լինել,
և զուգապէս նոցին՝ առաջիկայ խօսից. զոր և յետ առաջնոյ
և երկրորդի տպագրութեանն ինքնին յակն արկեալ, և իւրով
ձեռամբ ինչ ինչ յաւելեալ է ուրեք, և՝ ի սոյգ օրինակէ
անտի մերս յօրինեցաւ Թարգմանութիւն:

Զհետ այնչափ աշխատութեանց այն ինչ սակաւիկ ի պա-
րապ առնոյր հայրապետս՝ ի քրմանջան վաստակոց, դէպք ան-
ակնկալ և ոգեառանջ հասին՝ ի վերայ նորա, և հարկ եղև և զա-
կաւօրեայ անգորրութեանն վայելս նուիրել՝ ի փառս տեառն
և յօգուտ եկեղեցւոյ: Քանզի կիսոն ումն տիկին անգորրութիւն
մոաց և անախտութիւն ոգւոյ վարդապետական՝ ի գրուածս իւր,

'ի ծայրակէն խոտորեալ արկանէր վրիպանս զպարզամիտան՝ 'ի թմբրութիւն և յանղգնութիւն: Ալ որ յաւէլ 'ի վիշտս մեծի հայրապետիս այն էր, զի և առաքինի մաերիմն իւր մեծն Գեննեզն դառնախազ ինքեան յարեաւ ողջամիտ խորհրդով այլ կասկածելի բանիւք. սակայն ուր ուրեմն աքանչելին Գեննեզն խոնարհական հպատակութեամբն առ դառնատան արբոյ եկեղեցւոյ՝ դառնապարտեաց ինքնին յառեղն զգրուած իւր, և յաղթողն և յաղթեալ միապէս համբաւեցան գովելիք:

Յետ այնորիկ օր քան զօր տկարացեալ 'ի մարմնի՝ հանգեաւ 'ի Քրիստոս մեծ հայրապետն Պօսիւէ յերկրատանեցորդի աւուր ամսեանն ապրիլի յամի տեառն 1603, ամաց գոլով եօթանասուն և եօթն, և զանարատ զվարդն օրինակ անհամեմատ եթող առաքինորդաց եկեղեցւոյ, և զհրաշապատում զկիրսն զէն և զբահ՝ միանգամայն և Ճարակ և պարծանք ուխտի մանկանց սիւնեցւոյ:

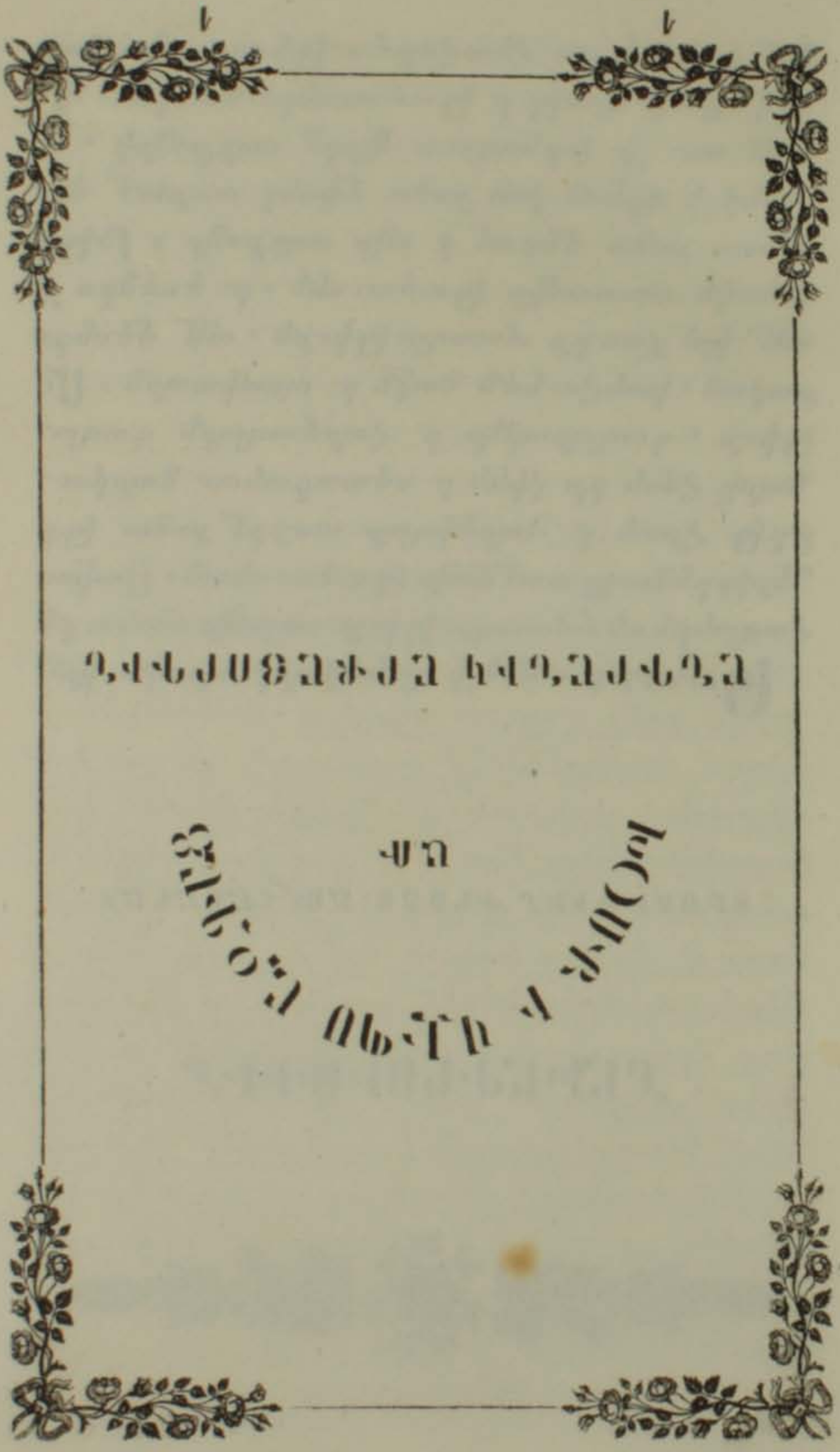

ՆԱԽԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԳՐՈՑՍ ԱՒՐ ՀԱՍԱՐԱԿ

Ցիպիս և այլոց՝ ի մարդկանէ անպէտ ինչ համարիլ ոչ զպատմութիւն, սակայն պարտ էր յընթերցուածն տալ զայն Թագաւորաց : Սովաւ եւեթ հնար է յանդիման առնել նոցա թէ քանի՛ հզօր են կիրք և օգտածարաւ ցանկութիւն , ժամանակքն և հանգամանք ժամանակաց , խորհուրդք քաջք և անպիտանք : Ել այլ ինչ Հաւէն պատմութիւնք , այլ զգործս ըղձովք պատաղին Թագաւորք . և զոգեաս՝ ի խրատ նոցա գրեալ է այն աւետեան : Նթէ հարկ՝ի վերայ կայ նոցա զփորձ առնուլ զիւրաց առ՝ի խելամուտ լինել աւետեանի , որով միայն մարթ է Թագաւորել բարւոք, չէք ինչ կարևոր առ հրահանգութիւն նոցա քան

վերջ գնել անցից ամաց առաջնոց զանցս՝ որ անցանեն և ընդ նոսա զօրհանապազ։ Եւ փոխանակ զի յոլով ուրեք՝ ի վերահաս արկածս դատել ուսանին տուգանօք հնազանդելոցն և անձանց, յօժանդակել պատմութեանց՝ յանցից անտի անցելոց ուղղեն զդատելոյն յեղանակ առանց երկիք ճնասու։ Ի տեսանել անդ նոցա, զի և Թաքուն յօժարութիւնք սրտից Թագաւորաց՝ ոչ ինչ գտեալ սատար՝ ի ստահպատիւ գովասանութեանցն որք տուան նոցա՝ ի հեղգանութեան իւրեանց՝ մերկասպարանոց կան առաջի ամենեցուն, զամօԹի հարկանին ընդ անտի հրձուանան՝ ի շողմարար բանից մարդեղութեանց. և՝ ի միտ առնուն՝ եԹէ չՀմայրիտ գովութիւնք ընդ վաստակոց եւԹ գոն դաչնակից։

Վտարձեալ՝ ամօԹոյ համարեալ լինի արդեօք ոչ միայն Թագաւորացն, այլև ամենայն ընդհանուն մարդոյ անճանօԹ ճնալ մարդկութեանս, և մեծամեծ փոփոխութեանցն որ՝ ի դարս դարս պատահեցին յաշխարհի։ ՎեԹէ ոք ոչ ուսանի՝ ի պատմութեանց ժամանակացն կարդ, այնպիսին զորս էին ընդ բնական և ընդ դրաւորական օրինօք՝ ի մի կարդ դասեցէ ընդ որս՝ ի ներքոյ են աւետարանականացն. միօրինակ խօսեցեալ զՊարսից զևատԹարեւոցն առ Վղեքսանդրիս, և զյաղԹականացն առ Կիւրոսիս. զՅունաստան ի ոչ ոչ առատ համա

բեայլ ՚ի ժամանակս Փիլիպպոսի, և առ Ա-
լիսանդրեաւ և Ա՛ելիադեաւ. զհռոմէական
ժողովուրդն առ ժամանակօք կայսերաց և առ
հիւպատոսօք միապէս վայրապ հաշուեցեալ. զե-
կեղեցին Աստուծոյ խաղաղութեամբ վա-
րեալ կարծեցեալ առ Վոսկեբերանոսիւ, որով
և առ Կոստանդիանոսիւն վարեցաւ. և զԱռաք-
ելիան՝ որ յուզեաւն էր յառանէն պատերազմաց
յաւուրս Կարոլոսի Մ., և յաւուրս Հենրիկոսի
երրորդի քաջայաղթ, զոր օրինակ յաւուրս Ռու-
դոլիկոսի չորեքտասաներորդի, առ որով հա-
մաշունչ միաբան ընդ առաջնորդութեամբ
մեծի արքայիս յաղթանակ կանգնել միանգամ
՚ի վերայ ամենայն Եւրոպիոյ։

Ա՛ւ ՚ի խոյս տալոյ յանտեղութենէ այսո՛
անցեր կանուխ, վեհագն տէր, ընդ գիրս պատ-
մութեանց նախնեաց և արդեաց։ Ո՛ահռոլա-
պէս զառաջինն տուաւ քեզ յընթերցումն
պատմութիւն անցից ժողովրդեան Աստուծոյ
յաստուածաշունչ մատեանս՝ որ հինն և կրօնից
աստուածպաշտութեան։ Ա՛ւ թոյլ տուաւ քեզ
անտեղեակ մնալ և չառնոյ պատմութեանց
Յունաց և Հռոմայեցւոց. և որ կարևոր ևս
էր՝ առաջի եդաւ քեզ խնամով և չառ պատ-
մութեան մեծի թագաւորութեանդ, յոյր
երջանկութիւն ջան և փոյթ պնդութեան
քեզ հասեալ կայ։

Ա՛յլ զի մի այս առնոյն պատմութիւնք

ընդ այլ մատեանս վկայասանուելեանց զոր
դեռ առաջի կայ քեզ ընթեռնուլ՝ խանգա-
րեացին ինձ ի յիշողուելեանդ , կարի ձահա-
ւոր է յանդիման առնել քեզ սուղ և սակին
բանիւ զբովանդակ կարգս դարուց և ամա-
նակաց :

Ընդհանուր պատմուելիւն ըստ օրինակիս
ըստ այսմիկ՝ այնպէս է առ պատմուելեամբ իւ-
րաքանչիւր քաղաքաց և ազգաց , որպէս պատ-
կեր տիեզերական գնաց առ առաւերագրու-
ելեամբ փոքունց գծագրելոց : Զի ի պատ-
կերս տցա տեսանես մանր զամենայն վայրս
միոյ թագաւորուելեան կամ գաւառի . այլ
ի տիեզերական աշխարհացոյցս ուսանիս՝ յո՛ր
կողմն աշխարհի անկանի իւրաքանչիւր տեղի .
տեսանես դու անդամօր եթէ Վարիզ քաղաք
կամ կղզին Վաղղիոյ զինչ է ի թագաւորու-
ելեան անդ Վաղղիոյ , և թագաւորուելիւնդ
զինչ Եւրոպիա , իսկ Եւրոպէ յաշխարհի :

Այնպէս առցես ինձ և զիւրաքանչիւր ազգի
զձառս պատմուելեան , յանդիման առնելով
ծայրալոր պատարմամբ զանցս որ անցին ընդ
ի միայն ժողովուրդ . բայց առ համօրէն ի
վերայ կալ ամենայնի՝ հարկ է գիտել եթէ
զինարդ իւրաքանչիւր զմիաբանց ունին պատ-
մուելիւնք . և ահաւասիկ զայս կատարէ գործ
համառօտագիծս այս բովանդակուելիւն , յո-
րում միով ակնարկուելեամբ պայծառ տեսա-

նեմք զբովանդակ գոգցես կարգս ժամանակաց։

Ա.յսպոյն համառօտագիծ բովանդակու-
թիւն առաջի ընծայէ քեզ, վեհապն տէր, տե-
սարան մեծ։ Ինդ սակաւ ժամս տեսանես պար-
զեալ յանդիման զամենայն դարս. տեսանես
զիարդ թագաւորութիւնք յաջորդեն զմիմեա-
նըս, և ի՛րպէս աստուածպաշտութիւն այլ և
այլ կերպարանօք կայ ճնայ միօրինակ՝ ի սկըզ-
բանէ աշխարհի ցաւուրս մեր։

Ո՛Երկուց զայսոցիկ զկարզ, զհաւատոց և
զթագաւորութեանց, արժան է քեզ նկարել
՝ի միտս քո. և քանզի սոքին են կրկին գլուխք
բանից զորովք յածին մարդկային գնացք, տե-
սանել ժողովեալ՝ի մի զամենայն՝ի համառօ-
տութեանդ, և՝ի վերայ հասանել դովաւ ա-
մենայն կարգաց և ընթացից նոցա, է բովան-
դակել՝ի միտս որ ինչ հոյակապ՝ի մարդկու-
թեանս, և բուռն հարկանել՝ եթէ օրէն իցէ
ասել՝ զթելէ ամենայն անցից աշխարհի։

Եւ զոր օրինակ իբրև յանկն արկանես զաշ-
խարհագոյց տիեզերական գնտոյն, ելանես
դոգցես՝ի քաղաքէն յորում ծնեալ ես, և՝ի
տեղւոջէն ուր կասդ, և անցանես ընդ ամե-
նայն երկիր մարդաբնակ, զորոյ զցամաքին և
զծովու ունիս՝ի մտի զպատկեր, նոյնպէս յըն-
թեռնուլ զհամառօտագիծ բովանդակութի-
ժամանակագրական՝ անդր քան զանձուկ սահ-
ման ամաց քոյոց դեռաբոյս հասակիդ յածեալ

պատեհս ընդ երկայնաձիգ դարս ժամանակաց։

Նայց քանզի առ օժանդակել յիշողականին՝ ի գիտութիւն տեղեաց՝ օրէն է պինդ ունել զգլխաւոր ինչ քաղաքս, առ որով զետեղին այլք ըստ անցնելոյ հեռաւորութեան՝ ի միմեանց, նոյնպէս՝ ի դասաւորութեան դարուց՝ ի զէպ է կարգել ժամանակս ինձ յայտնիս յաղագս եւրեւելի ինչ անցից, յորս այլքն գլխաւորեացին։

Եւ այս անուանեալ կոչի ԴԱՐ. զի անդէն գտեղի առնումք իբրեւ՝ ի տեղի դադարման, յուշ ածել որ ինչ միանգամ պատահեաց յառաջս կամ գկնի, զի մի պարանոյցիմք՝ ի վերպակ ժամանակագրական։

Օ՜ առաջինն օրէն է յառել՝ ի սակաւ դարս, որպիսի են՝ ի նախկին պատմութիւնս,

Ադամ, կամ արարչութիւն.
Նոյ, կամ ջրհեղեղ.
Կոչումն Աբրահամու, կամ սկիզբն ուխտին
Մատուծոյ ընդ մարդիկ.
Մովսէս, կամ օրէնք գրաւոր.
Դաւիթ Տրովադայ.
Սողոմոն, կամ հիմնարկութիւն տաճարին.
Հռոմուլոս, կամ շինութիւն Հռովմայ.
Ազատութիւն ժողովրդեանն
Մատուծոյ՝ ի գերութենէ Բաբելացւոց.
Սկիպիոն, կամ խորտակումն Կարթագինի.
Յունուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Աստանդեանս, կամ խաղաղութեան եկեղեցւոյ.

Ընծան Կարոլոս, կամ սիզբնաւորութեան նորոյ կայսերութեան։

Օ՜ սիզբնաւորութեան նորոյ կայսերութեան ու մեծն Կարոլոսի՛ վախճան անդ պատմութեան նախնեաց առաջի առնեմ քեզ. քանզի և անդ սպառի հռոմէականն պետութիւն. յաղագս որոյ յայնպիսում նշանաւոր տեղւոջ ընդհանուր պատմութեան է ինձ դադար տալ քեզ։ Ուր զկնեացն պատմութիւն տողեցից քեզ ուրոյն երկրորդ գիր, որ ածեալ կացուցէ զքեզ յաւուրս պայծառութեան անմահական զորձոց հօր քո արքայի. և հայեցեալ յետանդն քո հետևող լինելոյ հայրենական նաղն առաքինութեանց, վստահութեամբ ակնկալեցայ թէ և ևս պայծառացին քո ժամանակք։

Օ՜ նկարագիր մատենիս առաջի արտրեալ, առ՛ի կիթել համօրէն զակնկալեալ պտուղ գրոցս՝ տաց զանձն՛ի գործ յերիս յայտսակ.

Օ՜ առաջինն հարևանցեալ քեզ ընդ գլխ խաւար գարս զոր յիշատակեցի, և յուշ արարեալ համառօտիւ զերևելին անցս որ գումարին՛ի նոսա, յուզից քեզ տալ անցնիւր նոցա գիւր տեղի, ուր յայլ ինչ հայեցեալ՝ բայց միայն՛ի կարգ ժամանակաց։ Այլ քանզի կամիմ մնասացդ՛ի կարգի անդ ժամանակաց խե-

լսելու առնել զբեզ կարգի յաջորդութեան հաւատոց, յետ առաջի առնելոյ միանգամայն զսա թաւարեալ ածից զանցս որ յերկոսին՝ ի դառն, առնոյ վերատին Հառել ուրոյն կարևոր տեառնեանդ նախ զայնցանէ որք յայտ առնեն զանխոտոր հաւատարմութիւն հաւատոց. և ապա՝ որ յերևան ածեն զպատճառս մեծամեծ փոխարութեանց՝ ի թա պաւորութիւնս։

Ուշադրեալ առնեսցի վերոյ նախկին պատմութեանց զոր ընթերցեալ՝ շահեկան քեզ լինիցին. զառաջինն անցից՝ ի միտ առեալ զՀեռաւոնեան. զերկրորդս ընդ կարգս խորհրդոց Աստուծոյ՝ ի հաւատոյն. առեալս առ նմին և զշարակցութիւն մարդկային ցոյցի, յորմէ և Տաճկացս արժան խնամութեամբ և առեալ Հեռաւոնեան պատուս եղեալ տոքոր վարկեալ։

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Շ Ո Ւ Ն Չ

Դ Ա Տ Ք

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Դ Ա Տ Ա Ս Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա Դ Ա Մ, Կ Ա Մ Ա Ր Ա Ր Չ Ա Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Առաջին ապ. պիտոյն։

Ոնց նախ աշ քան խոհ. պէտ

Ղ*Ա*Ա*Ր*Ն *առաջին ընծայէ քեզ Ի՛մ ակզառն*
սուրբ սեռապատճառդ Աստուծոյ 1 4004
գերկինս և գերկիր բանիւ իւրով, և զմարդն
առնել Ի պատկեր իւր։ Զամ ակնդէտ առնել,
բանիւ իւրոյ Արարչա Տապոյն Ի պատուա-
գիրս, վերն յիմաստակս, և յօրհնեալս
Տանէարեցն։

Ո՛չդա հին արկանել, իւրումն պատճա-
ճեան, իւրում վարպետութեան և օրինաց։
Ա՛յլ ցուցանել, ապա զանձնդին ապ մարդկան
Ի վիճակն լեալ. նա և զկին նորա Ի կողէ
նորա առեալ. զորդն ամենայնի և զա-
*րուեստ վարպետութեան մարդկան Ի վերոյ այսր

հիման հաստատեալ. զկատարելութիւն և զաշխատականութիւն մարդոյն՝ ցորչափ անախեղծ պահէ յանձն զպատկեր արարչին. զիշխանութիւն նորա՝ի վերայ կենդանեաց. զանմեղութիւն նորա և զերանութիւն՝ի փափկութեան դրախտին, որոյ աղօտ յիշատակ պահի յոսկի դարն քերդողաց. զպատուէրն Աստուծոյ տուեալ առ նախածնողս մեր. զյանցութիւն փորձողին, և զերևումն նորա կերպարանօք օձի. զանկումն Ադամայ և Եւայ, զմահապարտ աղէտս ամենայն սերնդոց նոցա. զնախատեղծն պատժեալ արդարապէս՝ի ծը նունդս իւր, և զմարդկան ազգ անիծեալ Աստուծոյ. զառաջին խոստումն փրկագործութեան, և զառ յապա յաղթութիւն մարդկան՝ի վերայ սատանայի՝ որ պարտեալն էր զնոսա։

129 3875 Ձյառ երկիր. յաձախեցին և մեղք. Այսեն՝ առաջին ծնունդ Ադամայ և Եւայ՝ զառաջին պարզել եղերական տեսիլ առ այն ինչ ծնեալ աշխարհ, և կամաց չարութիւն անտի և այսր մաքառել ընդդէմ առաքինութեան։ Ցեսաներ անդէն հակառակամարտ բաղք եղբարցն երկոցուն. անմեղութիւն Աբելի, հովուութիւնն, և հաձոյական պատարագքն. իսկ Այեն նին խոտան գտեալ. ապահութիւն նորա, ամբարշտութիւնն, եղբայրասպանութիւնն և մախանք՝ ծնող սպանութեանն. պատուհաս

ձեզաց նորա . մտացն խայթ եղբայրասիրութիւն՝ տագնապեալ ՚ի հանապազօր արհաւրաց . հիմնարկութիւն առաջնոյ քաղաքի առ ՚ի ձեզուցեալսն , զի խնդրէր տեղի ապաստանի յերեսաց ահի և դարանակալութեան ազգի մարդկան.սկիզբն հնարագիտութեան արուեստից յորդւոց նորա . բռնակալութիւն ախտից , և անհաս չարութիւն մարդկեղէնն մտաց հաստատեալ ՚ի խնամս չարին . հաւատարմութիւն զաւակին Աբէթայ առ Ա.տուածՙ ՚ի ձեղ ծանել այլոց . հաճոյացեալն Աստուածք փոխեալ 987 3017 յաշխարհէ աքանչելեօք , զի չկայցէլեր օթևանել նմա յերկրի . ոտիշումն որդւոցն Ա.տուածոյ յորդւոց մարդկանէ , այս է՝ քաղաքավարելոցն ըստ հոգւոյ յորոց ձեղծան մարմնով . խառնակումն նոցա , և ապականութիւն համաչխարհական . արդարատատ վէմն աստուածային ՚ի ջնջել զմարդիկ . ցասումն նորա ազգեցեալ 1536 2468 առ մեղաւորս՝ ՚ի ծառայէն իւրմէ Աստուած . անզըղջութիւն նոցա և խստասրտութիւն դատեալ ՚ի վախճանի ջուրցն հեղեղաւ . Աստուած և տուն նո- 1656 2348 րա պահեալք ՚ի բազմաեռութիւն մարդկան :

Ա.հաւատիկ որ ինչ անցք անցին ընդ հազար վեց հարիւր յիսուն և վեց ամս : Ա.յս է սկիզբն ամենայն պատմութեանց , յորում փայլէ ամենակալ զօրութիւն , իմաստութիւն և բարութիւն Ա.տուածոյ . անմեղութիւնն երջանկացեալ ընդ հովանեաւ թևոց նորա , արդարու-

թիւն նորա՝ ի վերժմանդրութիւն չարեաց, և երկայնամտութիւն առ դարձ մեղուցելոց. մեծութիւն և աչնուականութիւն մարդոյն՝ ի սկզբանէ. բնաւորութիւն ազգի մարդկան յետ եղծագործ վատթարութեանն. բռնութիւն նախանձուն, և գաղտնի պատճառք հալածութեանց և պատերազմաց, յորս բռնանդակեալ գիտէ բանս զբնաւ հիմունս կրօնիս և բարուց:

Պահեցան՝ Այսպէս ընդ ազգի մարդկան և արուեստք, եթէ կարևորքն ամենևիմբ՝ ի պահպանութիւն կենաց՝ որոյ վասն և՝ ի սկզբանէ անտի ծանօթք, և եթէ որք զկնի հնարեցան՝ Այսպէս առաջինն՝ զորս ուսան մարդիկ, և զոգես յարարչէն իւրեանց, տըքին են. երկրագործութիւն [1], հովուութիւն [2], ձորձս հայթայթել՝ ի պատսպարութիւն մարմնոյ [3], թերևս և յարկք բնակութեան: Վանդի և անդիտանամք իսկ զժամանակ սկսանելոյ արուեստից յարևելս՝ ի կողմանն ուստի սըկսեաւ ազգ մարդկան:

Վանդութիւն համաշխարհական ջրհեղեղի քարոզի ընդ ամենայն երկիր: Տապանն յորում փրկեցան մնացորդք մարդկան՝ ցանգ հարաւ զհամբաւի յարևելս, և մանաւանդ զկողմանքն ուր հանգեաւ զկնի ջրհեղեղին:

1 Ծնն. Բ. 15: Գ. 17, 18, 19: Դ. 2:
2 Ծնն. Դ. 2:
3 Ծնն. Գ. 21:

Նա և բազում այլ հանգամանք աշխարհալուր պատահմանն դրոշմեալ կան յարձանագրու-թիւնս և յաւանդութիւնս նախնի ազգայ ։ Ա՛ւազանին և ամբ ժամանակացն ։ ի սոյն հայ-էցուցանեն և ամենայն ինչ որում հնար է, ակն ունել ի բազմադարեան հնութենէ ։

1 Բերոս · Քաղդ · Պոփմ · Քաղդ : Հերոն · Հպիսպո · Պոփմ · Փիւնիկ : Մնաս · Նիկ · Դամասկ · գիրք չԷ : Աբիւդ · յղ· Մորոյ և Աստրեսպ · առ Յովսեպ· Հնոխոս· Հրէից· գիրք ա · գլ· 1 · և ընդէմ Ապիոնի, գիրք ա : և Եւսեբ· Նէրաթ · Աւեպ · գիրք ԼԹ· գլ· ԺՀ· ԺԲ : Պլուտ· յղ· էրիւթրեան ԽԵՆԴԱՆԷոյ և լուսիոյ : Լուկիան· յղ· Աստուածախոհոյն Աստրոյ :

ԴՐԱ ԼՐԿՐՈՒՐԴ

՝Ո Ո Յ, Կ Ա Մ ՋՐՀԵԳԵԳ

Երկրորդ տպագ աշխատվել։

1656 2348 Ա՛մ ջրհեղեղս կարձին առուրք մարդկան. փոխ տարած կենաց, և նոր կերակուր պատ-
1657 2347 րաստել նոցա փոխանակ ընդ բանջարոց. առաջին Նոյն ի բարբառ կենդանին պատուէրք հրամայեաց. անդէն առնելն ի վերայ հասանել,
1757 2247 խառնակութիւն լեզուաց առ աշտարակաւն Բաբելոնի, որ նախկին ամբարտակ է հպարտութեան մարդոյն և անմտութեան. բաժանումն երից որդւոց Նոյի, առ որովք և նախկին բաշխումն աշխարհաց։

Ընդառաջ կացին ինացին՝ ի մարդկի առնելոյն նահապետացս ազգաց և ժողովրդոց։ Յաբեթ՝ որ ծածկեաց ծնողացն իւրոց զիմարթիւն և զամբարշաւիկ մանն արևմտից աշխարհին, զհամբաւ հարաւ յամենայն ժամանակի՝ և կողմանն յայրոսիկ պայծառ առնուաւքս Յապետոս կամ Յապետոսիկ։ Ընդայց և որդոց նորա Ընանուն ոչ ինչ ընդհատ լսելի

ելեն անուանք Աղեքսանդրս և յաջորդին Փիլիպպոս · իսկ Աեմայն յիշատակ յաւե-
ժայտ առ Աղեքսանդրս, որ և՛ ի նմանէ սե-
կեցան ։

Յետ սուղ ինչ ժամանակաց զկին բաժա-
նեցին միմեանց՝ Աղեքսիոս այր վայրագ առա-
ջին յունական բռնակալ իւրոցն խրոխտ բա-
րուք ։ Ասա սկիզբն ի հերկրակալութենէ ։ Յաս-
տատուն զանձս իւր՛ի Նաբեղոն՝, ուր քա-
կեալ իսկ էր շինութիւն ամբարտակին, և
բարձրացեալ յոյժ, այլ ոչ ոչինչ ըղձակիցան
լինէր ծանծաղամտութիւն մարդկան ։ Ո՞չ այ-
նու ժամանակաւ շինեցաւ և Ալինուէ, և ամ-
բարձան թագաւորութիւնք ազգաց ազգաց ։
Ո՞չ առաջինն՛ի գոյգն առհմտն ամիսոխէր հերկիր
աերութեան նոցա · և Աղեքսիոս միայն էին
հարստութիւնք կամ պետութիւնք չորք, զի
այլ և այլ աերութիւնք էին Ասէքայիդ, Ասին,
Աեմիթիս, և Տայանէս՝ գլխաւոր քաղաք սահ-
մանն Աղեքսիոսի ։

Ո՛ր տարակի՞ս առնել թէ յամն ժամանա-
կաց այսոցիկ սկզբնաւորութեան օրինաց և քա-
ղաքականութեան Աղեքսիոսացւոց, շինութիւն
բազմացն որ ցարդ և կանգուն կան, և աս-
տեղագիտ գիտութիւնք և նոցա և Քաղդէա-
ցւոց ։ Այսոցիկ ամն ժամանեն [2] և ոչ անդր՝ 1771 2233

1 Ծնն · ժ · 9 = 11 ։
2 Պտմիւք, առ Սինդ · յերկրորդ գիրս Աչխար · ազ · երիս ։

1 2

A 986
ՊԱՏՄԱՀՈՍԱՑ Ի ԳՐԱԿԱՆ ԱՆՈՑ.
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ԳԻՒՂԱՏԱՆ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՐԿԵԱՆՔԻ

գինուել իւնքն մատուցեալք առ Աղեքսանդրէ
վասն Ազիատուելի՝ ի Պաղեստացւոց անտի,
որ առաջինքն հանարին յաստեղատես՝ վե-
կայեալ յամենեցունց։

Ազեռնային սկիզբն է. բնաւ իսկ յամենայն
վիպագրութիւնս քաջայայտ երևին նշանակք
նորութեան աշխարհի. և ոչ միայն ի վէպս
դարուցս այսոցիկ առաջնոց, այլ և հարուստ ի
գին։ Ցեռանեմք զի կարգին օրինք, հրահան
գին բարք, և յառնեն թագաւորութիւնք.
ազգ մարդկան առ սակաւ սակաւ մերկանայ
զգեստութիւն, մարգի՝ ի փորձս, Նարտարէ զա
րուեստս, կամ և և՝ ի կատարելութիւն՝ ի վեր
տանի։ Ցատ բազմանալոյ մարդկան՝ և երկի-
րըս հեռիհեռ ընդ բնակութեամբ. յառաջ
խաղան նոքա ընդ լերինս և ընդ վախս, անցա-
նեն ընդ գետս և ընդ ծովս, և յարկս բնա-
կութեան նորանորս կերտեն անձանց։ Ազխար
հըս՝ անստատ իմն համատարած՝ ի սկզբանէ՝
կերպարանափոխ լինի. հարթին մայրիք և փո-
խին յանդաստանս, ի մարգագետինս, ի շէ-
նըս, յարուարձանս և՝ ի քաղաքս։ Նարտարա
մտեն մարդիկ որոյ զանազանս, և զկեաս՝ ի
նոցանէ ընտրելացուցանել և վարժել՝ ի սպասա
հարկութիւն։ Ցր այս հարկ եղև մաքառել
նախ ընդ կատաղի գազանս, յորս մարխացան
քաջագունդքն առաջինք։ Պատճառս եղեն
գազանամարտութիւնքն գինս հնարելոյ, զոր

ապա ընդդէմ համապզեացն գարձուցին մար-
դիկ. Աբբոսիք՝ առաջին գոռ պատերազմող
և առաջին բռնակալ, որսորդ սկայ անուանե-
ցաւ յաստուածեղէն տաւից՝, Ընդ անասնոցն
ընտելութեան և գտանկս և գմիրգս վայրենիս
անուշել գիտացին մարդիկ. Օ՜ հրահալս ան-
գամ կռեցին՝ ի պէտս իւրեանց, և առ փոքր
փոքր՝ ի հարկի կացուցին զամենայն արարածոց
բնութիւն, Նայց որպէս երկարութի ժամանա-
կաց ինքնին՝ ի բազում գիւտս հնարից յորդո-
րեր զնոսա, նոյն և զայլս ինչ՝ ի մուտացս ար-
հանել, զեթ առ յոլովապոյնս՝ ի մարդկանէ,
Ա.ին յառաջագիտաց արուեստք զորոց պա-
հեալ էր Նոյի պիշատակ, ՝ի սպառ անհետա-
նային բաց հեռանալ մարդկան՝ ի կոմմանց՝ ուր
զառաջինն Հաստատեցաւ տեղի բնակութեան
մարդկան, առ որս և կայքն միշտ անկորուստ
այն արուեստք՝ Ա.մին իրի պարտ էր համ նո-
րոգ ուսանել ժամանակաւ, համ որոց անմո-
ռաց ունէին զնոսա՝ այլոց աւանդել: Ա.ւ այսո-
րիկ ազագաւ տեսանեմք զի ամենայն ինչ անց
յայլս՝ ի մշտաբնակ կոմմանց անտի՝ ուր կացին
ճնացին անձերի կանունք արուեստից, ուր զոր-
հանապազ բազում և այլ կարևոր իրս ուսա-
նէին: Ա.պաքէն եկաց անդանօր և աստուածա-
ծանօթութիւն, չէր զանխտել և արարչութիւն

1 Ծննդ. ժ. 9:

աշխարհս բոլոր այսպիսիկ եւ այլ եւս այլ
եւ այլ այլ ։ Վ ինչ ես ի մեզ դասիկս ա-
նանց ասել իմոյ, եւ խոստացայ գնալ ։ Ա-
յսուամենայնիւ որ փոխանակեցին զկնի նոցա՝ զբ-
ղծանձրագոյն պատկերսն եւ ես էր անասնել,
եւ բազմանային առ առաջնոյն իմոյ ։
Ա՜յս ամենայն պատճառս տայր կալանին Ա-
րտաշեսի ։

ԳՈՀԱՐԻՈՒՄ

ԳՈՀԱՁՈՒՄՆ ԱՒՐԱՀԱՄԱՒ

Երգով ազգ աշխարհի ։

Ոմանք ընկերական քաղաք և վեց անգին
գիտեի ջրհեղեղէ ։ և իբրև այլ խոստանային քան
Հնդուստանէ հայոց երկիրն՝ մնացեալ գոյն
ոչ ապար գնաստ, Ոչ ասաւած զի խոտիւ ապիկ,
ուծ ի ընկերացն՝ ձեռն ապիկ 'ի միջոց ապականու-
նելոյ զառաւելութենէ իւր ժողովրդոց սերմանեալ
Ոչ ոք զԱբրահամ յարգելոյ եթէ հայր ա-
մենից հաւատացելոց ։ Ոչ աղջկունքն նոցա
կերկին ։ Ոչ ասեմք, ոչ բարձրացուցանել
կամէր զաչսն երկրպագութեան իւրոյ, և
անդ բնակեցուցանել զորդիս հոգևոր, 2085 1924
զոր և բազմացուցանելոց էր որպէս զաստեղս
երկնից, և որպէս զաւազ ասդ եզր ծովու ։ Ո-
րպէս խոստացաւ տալ երկիրն 'ի ժառանգու-
թիւն որդւոց նորա, յաւել և վերստին
գոյն, զօրհնութիւնն անկեալ որ սերեալ էր
'ի վերայ ամենայն ազգաց երկրի ։ Ոչ ասեմ
Ծանեալ յազգէ նորա ։ Ոչ Ոչ զԱբրահամ երկիր
եղաց նմին ։ Ոչ ասեմ 'ի գնդի Ոչ երկիրն

քահանայապետի մեծի՝ որ Ա՛լբիատոսի էր նըկատակիր՝ Ա՛յմա տասանորդեաց յաւարէ անտի՝ զոր էառ՝ ի թագաւորացն յաղթելոց, և՝ ի նա օրհնեցաւ՝։

Ա՛ն լինդարուստ Հոխուլթէ և յարքայապանծ իշխանուլթեան գիտաց Ա՛բրահամ զվարս առաջնոց բերել յանձին. անպատճոյճ և հովուական վարեաց կենցաղ, սակայն ոչ անկցորդ բնաւին՝ ի շքեղուլթեանց, զոր պանծացուցանէր մանաւանդ անխտիր հիւրընկալեաց զամենայն մարդ։ Ա՛րկնաբնակ հիւրոց եղև նա առանձնական յայտնեցին նմա հրեշտակք զխորհուրդս Ա՛ստուծոյ, և ինքն հաւատաց, և լի հաւատովք աստուածպաշտուլթեամբ ցուցաւ նա յամենայնի։

Ա՛ր ժամանակօք սոցա Հնաբոս, քան զամենայն թագաւորս հնագոյն առ Հոյնս, հինն արկանէր թագաւորուլթեան Ա՛զգոսէ։

Հաջորդեն զԱ՛բրահամ Հսահակ և Հակովբ՝ որդի և թոռն նորա, հանապազորդեալք՝ ի նոյն՝ ի հովուական կեանս, համանմանք հօրն հաւատոց և սրբուլթեան։ Արկնէ նոցա Ա՛ստուած զխոստումն որ առ հայրն Ա՛բրահամ, զնոյն օրինակ առաջնորդեալ և նոցա յամենայնի։ Հսահակ օրհնէ զՀակովբ՝ ի զերև հանեալ զՀսաւ զանդրանիկն. պատրեցաւ Հսահակ՝ ի

2148 1856

2245 1759

¹ Տես Ե. 1, 2, 3, և որ զկնի։

վերին երեսս , այլ արդեամբք՝ խորհրդոյն Աստուծոյ եղև գործադիր , և զերկուց ժողովրդոց սահմանեաց զհանդերձեալն պայման : Նսաւայ և Նդոմ անուն կոչեցաւ , և աստի Նդովմայեցիք սերեալքն՝ ի նմանէ անուանեցան :

Յակովբ ժանդակեալ միշտ յԱստուծոյ զերազանցեաց յամենայնի քան զՆսաւ : Երեշտակին ընդ որում մարտեաւ զկռիւն աքանչելի , կոչեաց նմա անուն Իսրայէլ , յորմէ և որդւոցն Իսրայէլացի կոչել : Ի սմանէ ծնան երկոտասան նահապետք՝ հարք երկոտասան ցեղից եբրայական տոհմին . և՝ ի սոսա Ղեւի , յորմէ ծնանելոց էին պաշտօնեայքն սրբոյ սեղանոյն . Յուդա՝ յորմէ ընդ Թագաւորական տոհմին ծագել հանդերձեալէր և Նրիստոս՝ Թագաւոր Թագաւորաց և տէր տերանց . և Յովսէփ՝ զոր սիրեաց Յակոբ քան զամենայն որդիս իւր :

Յայտնի երևին աստանօր նորագործ խորհուրդք տեսչութեանն Աստուծոյ : Ցեսանեմք նախ քան զամենայն զանմեղութիւն և վիմաստութիւն մանկանն Յովսէփայ , անհաշտ թշնամի կբռեալ ախտից , և ջան՛ ի մահ եդեալ խլել զնոսին յեղբարցն իւրոց . երազք նորա հրաշապատում և մարգարէական . եղբարք նորա նախանձոտք , և նախանձն երկրորդ անպատմ պատճառ եղբայրասպանութեան . վաճառումն սքանչելոյն . հաւատարմութիւն

նորա առ տէր իւր, և չքնաղ ողջախոհութիւն.
հալածումն զոր յարուցանէ ՚ի վերայ նորա
ժուժկալութիւն իւր. քանտեղ նորա և անդ-
րդուելի արութիւն. նախանձայն գուշակու-
թիւնք նորա. սքանչելահրաշ ազատութիւնն.
2287 1717 գեղեցիկ մեկնութիւն երազոցն Փարաւոնի.
2289 1715 յայտնել արժանեաց ականատուր առնն. ի-
մաստայեղց և արդարակորով հանձար նո-
րա, և խնամակալութիւնն Ա՛ստուծոյ՝ որ
ամենայն ուրեք տէր ինա կարգէ. յաւելա-
տեսութիւն նորա. խոհական խորհուրդքն,
և գերագոյն իշխանութիւն նորա ՚ի թագա-
ւորութեան ստորինն Ա՛գիպտոսի, որով և
2298 1706 փրկութիւն հօրն նորա Յակոբայ, և տանն նորա:
Ա՛յս օրինակ տուին Յակոբայ սիրելե-
լին Ա՛ստուծոյ հաստատակ գենակութիւն իւր
Ա՛գիպտոս, զկողմանեքն՝ որոյ մայրաքաղաք
էր Տայանիս, յորում և ամենայն թագաւորք
Փարաւոն յորջորջէին:

Ա՛ետանի Յակովբ. այլ սակաւ ինչ յաւել
2315 1689 քան զմահն մարգարէական զմարգարէու-
թիւնն գերահրաշ. յորում յետ ցուցանելոյ
որդւոց իւրոց զաւակաց նոցա զպայման կե-
նաց, ցուցանէ ուրոյն առ Յուդա զժամանակ
մեսիային որ ծնանելոց էր յազգէ նորա: Ո-
ստ ժամանակի բազմացաւ առն նահապե-
տին յազգ մեծ: Ա՛նկարծելի ախտ նոցա ՚ի
նախանձ գրգռէ զԱ՛գիպտացիս, որ լինէն գնո-

ամա յանիրաւի և ծանր հալածուածն ի վերայ
յարուցանէնոցա։ Ոչաքէ Ոստուած զայն 2453 1371.
սէս ազատիչ նոցա, զոր Թաւիեալ ի ջուրցն
Նեղոսի՝ տայ ի ձեռս գաւերն Փարաւոնի.
նա մնուցանէ զմանուկն իւր յորդեգիրս, և
վարժէ զնա ամենայն իմաստութեամբ Այ-
գիպտացւոց։

Ի այնու ժամանակաւ հասուածք գնային
ի Այգիպտոսէ յայլ և յայլ կողմանս Յունաստա 2248 1556
նի։ Պաղթականն զոր ած Աեկրոպս, հիմն արկ
Երկոտասան քաղաքաց, կամ որպէս կամք են
բանիս ասել՝ Երկոտասան աւանաց, որոնք
հաստատեաց զԹենայեցոցն Թագաւորու-
Թիւն և սահմանեաց անդէն զօրինս, և զպաշ-
տամունս աստուածոց աշխարհին իւրոյ։ Յետ
սակաւուց ի վերայ հասանէ ջրհեղեղն Դեւկա
լիոնի, զոր ընդ համաշխարհական ջրհեղեղին
ընդ մի համարեցան Յոյնք։ Այլեկնոս որդի
Դեւկալիոնի Թագաւորեաց ի փԹիա՝ որ
գաւառ է ի Թեսաղիա, յիւր անուն անուա
նեալ զՅունաստան աշխարհ. յորմէ և ազգն
որ կանխաւ Յոյն կոչէր, յայնմհետէ Հելլէն
կոչեցաւ. այլ Հատինք ի նախկին անունն կո
չեցին զնոսա Դանայս։ Ի այնու ժամանակաւ
Կադմոս որդի Ագենորայ խաղացոյց ի Յունա
ստան հասուած ի փիւնիկեցւոց աշխարհէն,

1 Կամ Արտեմեցւոյն, կամ Դալք Ատոմիկ։

կանգնեալ զքաղաքն Ղեբէկ ՚ի Ռեհովաթիա ։
Ատէն ընդ նմա ՚ի Յունաստան և զկնի զորս
պաշտէին Ասորիք և Փիւնիկեցիք ։

2475 1531 Ետես Աովսէս զարգանայր հասակաւ ։ Ըստ
լցաւ նորա քառասնամեայ ժամանակ , յոչ ինչ
համարեցաւ նա զմեծութիւն արքունեացն
Եգիպտոսի . և արգահատեալ ՚ի տառապանս
եղբարց իւրոց Իսրայէլացւոց՝ յանձն էառ
զնտանգ առ ձեռն տալոյ նոցա ։ Ուստ նորա
փոխանակ խրախուսելոյ զանձինս ՚ի նախանձ
և ՚ի քաջութիւն առնն , նշաւակ կացուցին
զնա արտմտութեան Փարաւոնի , որ խնդրեաց
սպանանել զնա ։ Ելծաւ Աովսէս յԱեգիպ-
տիա երկիրն Ադիամու , ուր առաքինու-
թիւն նորա՝ հանապազ զօրավիգն հարստահա
րելոց՝ անքոյթ ապաւէն պատրաստեաց նմա ։
Ա՛ա այս այր հոյակապ՝ վճռեալ ՚ի յուսոյ
ազատելոյ զժողովուրդ իւր , կամ թէ այլում
ժամու և ժամանակի սպասեալ , արածէր զոչն
քառասուն զիւաշխնա ։ Յոմն օրում անեղծն իւրոյ-
2513 1491 և ահա տեսանէր զմորենին վառեալ յանապա
ն՚ի անդ , և լսէր զձայն Ա՛ստուծոյ հարցն իւ-
րոց, որ առաքէր զնա ՅԱեգիպտոս զերծուցա-
նել զեղբարս իւր ՚ի ծառայութենէ ։ Ա՛նդ էր
ապա տեսանել զխոնարհութիւն , զարիու-
թիւնն և զնորատպոյծ սքանչելիս զաստուածա-
ռաք օրէնսդրին, զխաւսակցութիւն Փարաւո-
նի , և զահագին պատուհասան զորս աճ Ա՛ս-

*տուած 'ի վերայ նորա . զպատեքն , և զանցա-
նել ժողովրդեան 'ի վաղիւ անդր ընդ ծովն
Կարմիր . անդնդատոյզ զվարուձն և զնշդիկ-
տացիս , և 'ի վայելս ազատութեան զնորայե-
լեանս :*

ԴԱՐ ՁՈՐՈՒՐԴ

ՄՈՎՍԷՍ. ԿԱՄ ՕՐԷՆՔ ԳՐԱԻՈՐ

Ձորդրդ ազգ աչխարհի :

2515 1491 *Ակնջն առնուն ժամանակք պրաւոր օրինաց, որ տուան Մովսէսի յամի ջրեքչա-
սներորդի երեսներորդի կոչմանն Աբրահամ-
մու, և յութհարիւրորդի յիսներորդի և վե-
ցերորդի յետ ջրհեղեղին. այն է ամ ելից
Աղիսատոսէ երրայական ժողովրդեան՝ Նշա-
նաւոր է այս ամ, այնու զի առաջի սկսանի Թուա-
կան ամացն որ՝ի Մովսէսէ մինչև՝ի Քրիս-
տոս : Եւ անուանեցաւ միջոց ժամանակիդ
ժամանակ պրաւոր օրինաց, զառանել կամե-
ցեալ յառաջնոցն ժամանակաց որ կոչին ժա-
մանակք բնական օրինաց, յորում բանն միայն
և աւանդութիւնք ծերունեաց առաջնորդէին
մարդկան :*

*Վրկեալ Իսրայէլ զժողովուրդ իւր՝ի
բռնութենէն Աղիսատացւոց՝ առաջնորդելոյս
Յերկինն յորում կամէր պաշտօն առնուլ՝ի
նոցանէ, և չև մուծեալ զնոսին անդր, օրինաւք
պատշաճականաւք հրահանգէ զնոսա : Վրկ-*

մասամբք իւրովք յերկուս տախտակս զոր
եւ Ա՛ովսէսի ՚ի լեառնն Սինա՝ զարմատս օրէ-
նացն, այս ինքն և զտասնբանեան պատգամն,
որ բովանդակեն զօրինս աստուածպաշտու-
թեան, և զմիաբան ժողովոյ մարդկան։ Ա՛ստ
դէ և այլ պատուիրանս, որովք կազմեաց
Ա՛ովսէս զկտրանն վկայութեան՝ առաք օրէ-
նակի ժամանակին որ առաջի կայր՝, և զտա-
պանակն՝ յորում ՚ի ձեռն պատգամաց իւրոց
յայտներ Ա՛աստուած, և յորում պահեալ կային
տախտակք կտակարանացն։ Ա՛մբառնայ զԱ՛հա-
րոն զեղբայր Ա՛ովսէսի յանզուգական պատիւ
քահանայապետութեան, զոր շնորհէ նմա և
որդւոց նորա. տայ զՀանդամանս օծութեան,
և զտարազ խորհրդական հանդերձից. զպաշ-
տամունս քահանայից զորդւոցն Ա՛հարոնի.
նոյն և զԼեւտականացն հանդերձ այլովք
իւրաքանչիւր զգուշութեամբք. և որ հրաշափա-
ռագոյն է քան զամենայն, զկանոնս անարատ
վարուց, զօրինս քաղաքավարութեան և զա-
ռաջնորդութեան ժողովրդեան իւրոյ ընտրե-
լոյ, որում ինքն միայն կամի լինել օրինադիր։
Ա՛յսոքիկ են որ աւանդեցան ՚ի գրաւոր օրինս։
Տեսանեմք զկնի զայս ժողովրդեանն Ա՛աստուծոյ
ընդ անապատս, զՀեսութիւնան, զկռապաշ-
տութիւն, զպատուհասան, զմխիթարութիւնան, ո-

՝ Երբ. ֆ. 9, 13։

լսվէք մարդկ զնոսա տակաւ օրէնադիրն հզօր. զօծումն Աղեսպարու ՚ի քահանայապետու-
2552 1452 *թիւն, և զմահ Ս.Հարցնէ հօր նորա. զնա-խանձն վէնեհէսի զորդւոյն Աղեսպարու, և զառանձին խոստումն հաստատելոյ քահանայ-ութեան յորդիս նորա:*

Յաւմ ժամանակացս այսոցիկ հեռզհեռ հառուած գնայրն Աղեքսացւոց՚ի զանազան կողմանս աշխարհի, և զբնակութիւն իւրեանց առնէին ՚ի նոսա, մանաւանդ ՚ի Յունաստան. ուր և Ալեքսանդրոս եզիպտացի Թագ կապեալ ՚ի քաղաքն Աղգոս, կոչէ զԹագաւորութիւն յորդւոցն Հնաքոսի:

2553 1451 *Յուզ ՚ի վախճան Հանապարհորդութեան ժողովրդեանն Ա.յառաջոյ ընդ անապատ՝ սկիզբն առնուն մարտք պատերազմաց, և յաջողէնոցա յաղօթից Ա.Մովսէսի: Ա.Եւսանէ Ա.Մովսէս, և Թոզու Նաւագլեցւոց զՀառս պատմութեան նոցա, զոր զգուշեաւ արձանագրեալ էր Մովսէս ՚ի առեղծմանէ աշխարհի մինչև ցմահ իւր: Ի հրամանաց Յեսուայ և յաջորդաց նո-ա առնն գրել և այլք՝ անընդհատ պահել զկարգ պատմութեանն, զոր տրտհեցին զկնի ՚ի բազում գիրս, յորմէ գիրք Յեսուայ, գիրք Դատաւորաց, և շորք գիրք Թագաւորաց: Ա.յսոքա ամենեքին օրինակի և պատմագրեալքն ՚ի Ա.Մով-սիսէ՝ որ բովանդակէին զամենայն օրէնս, ՚ի հինգ գիրս բաժանեցան, որ և Հնգամատեանն*

կոչեցաւ՝ հինն հաստատութեան հաւատոց։

Օ՜ղեն ձեռն առնն Աստուծոյ տեսանել և
պատերազմունս Յեսուայ, զառումն և զուա- 2359 1445
ժանումն երկրին աւետեաց, և զվտարանդու-
թիւն ժողովրդեանն, որ՝ ի նուազս բազումս
պատուհասեալ՝ դարձեալ վերատին յազատու-
թիւն վերբերի։ Ցեսանեմք անդէն և գյատ-
թութիւնս Նոմանիէլի, որ զերծուցանէ զՍ- 2399 1405
ժողովուրդն՝ի ձեռաց Աւուսարսաթեմայ ար-
քայի Միջագետաց. և յետ ամաց ութանից՝ 2679 1325
գյաղթութիւնս Աւդովայ ընդդէմ Եգղոնայ
արքային Մոաբայ։

Օ՜ղեն ժամանակաւ պեղոտս փութագոյն 2682 1322
որդի Ցանաստղոսի թագաւորէ՝ի պեղոպոնես,
յերեսաւն անուն կոչեալ և զաշխարհն ակա-
նաւոր։ Նէր թագաւոր Աղդէացւոց զաս-
տուածականն ընդունի պաշտօն՝ի ժողովրդոց
ասի։

Ընդ լծոյ անկանի վերատին ապերախտն
Իսրայէլ։ Ծառայեցուցանէ զնոսա Յաբին 2699 1308
թագաւոր Քանանու. այլ Աստուածա կին
մարգարէ որ դատէր զժողովուրդն, և Բարակ 2749 1285
որդի Աբինեեմայ խորհուրդն ցԱստուած զգա-
րասեան գօրու արքային։ Յետ քառասուն ամաց
յաղթող լեալ Աստուն առանց մարտի պատե-
րազմաց՝ հալածէ և հարկանէ զԱդխանս 2759 1245
ցես։ Աբիմելէք որդի նորա յաջորդեալ զիշ-
խանութիւնն ապանդամբ եղբարց իւրոց, և

2768 1236 խժդժագոյնս վարեալ նուաւա՝ անկանի միան-
գամայն յիշխանութենէ և՛ ի կենաց։ Յեփ-
թայէ արեամբ թաթաւէ զյաղթութենն՝
2317 1487 ողջակիզեալ զդուստրն իւր. զոր չէ մարթ ան-
բասիր առնել, եթէ ոչ աստուածային ծա-
ծուկ ազդեցութեամբ եկեալ էր յայն, զոր
ոչ եղեն կամք Աստուծոյ յայտնել մեզ։
Աբ այսոքիւք անցք մեծամեծք անցանեն՛ ի
հեթանոս։ Ընդդէմ կամեցեալ զՀետերթալ
կարգի թուոց ամացն Յորդանէս[1] որ հաւա-
տին թուի քան զայլս, պարտ է դնել առ ժա-
մանակօք Նեբուզէրայ, հինգ հարիւր ամօք
2737 1267 յառաջ քան զշինուածն Հռոմայ, զի Վինոս
որդի Նէլայ, և զակիզբն նախնոյ թագաւորու-
թեանն Ասորեստանեայց։ Զայնժամ թագա-
ւորութեանն էր՛ի Նինուէ՛ի քաղաքն հին, և
՛ի հնումն իսկ ականաւոր[2]. զոր և ևս պանծա
ցոյց Վինոս և զարդարեաց։ Աբք միանգամ ընդ
հազար և երեքհարիւր ամս ձգեն զնախկին տե-
ղութիւն Ասորեստանեայց, ցուցանեն հնու-
թեամբ քաղաքին այնորիկ. իսկ զՅորդանէս
զասելն ամն հինգ հարիւր՝ իմանալ պարտ է
զԹուոյ ամսոյ թագաւորութեանն, զոր սկսան
ընդարձակել՛ի վերինն Ասիա առ Վինոսիւ որ
դուսն Նէլայ։ Զորպէս յետ ոչ բազմաց ինչ
այսց ժամանակաց՝ առ թագաւորութեամբ

1 Հերոդ. գիրք. ա. գլ. ղէ։ — 2 Յննդ. ժ. 11։

տիեզերական Աւնոսի արժան է դնել զնո-
նուած և զնորոգութի նախնոյ քաղաքին Տիւ-
րոսի զերահամբաւելոյ նաւարկութեամբքն
և գաղթականօք ։ Ա՛ս սովիմբք զարձեալ խուն
ինչ զինի Աբիմելեքայ , հանդիպելն մրցու-
թիւնք Հերակլի որդւոյ Ա՛մխարխոնի , և Ա՛ն- 2752 1252
սոսի Թագաւորին Ա՛թենացւոց , որ զերկոտա
սան աւանան Աեկրոպայ յօրինեաց եդ ՚ի մի
քաղաք , և յարդարեաց վայելուչ զտէրու-
թիւն Ա՛թենացւոց ։

Յաւուրս Յեփթայեայ մինչդեռ Ա՛միրամ
այրն մնացեալ ՚ի Աւնոսէ՝ զայեկեր Աւնուա-
սայ, և ընդարձակեր զտէրութին Ա՛սորեստա-
նեայց աշխարհակալութեամբք իւրովք , Համ-
բաւեաւնչ քաղաքն Տրուադա , զոր առեալ
էին Յոյնք առ Ա՛լեմեդոնիս առ եբրովդ
Թագաւորաւ քաղաքին , զարձեալ ՚ի նոցին
Յունաց յաձիւն դատեցաւ առ Պրիամաւ
որդւով Ա՛լեմեդոնի զինի տասնամեայ պա- 2820 1484
շարման ։

1 Յեսու · ԺԹ · 29 : Յովսեպ · Հնախօս · գիք Ը · գԼ · Ի ։

ԴԱՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԱՌ Ո Ւ Մ Ն Տ Ր Ո Վ Ա Դ Ա Ց

Հինգերորդ ազգ աշխարհի։

2820 1484 Յամանակս կործանմանն Տրովադայ, որ պատահեաց երբ երեք հարիւր և ութ ամօք էր ինի ելից Ջրհոյ ահագին ժողովրդեանն Նոգեխատ ան, և յամի հազարերորդի հարիւրորդի վաթանեերորդի չորրորդի ինի Ջուրցն հեղեղի, նշանաւոր եղեն յոյժ, եթէ առ ածխ անցեին զոր հազար հարիւր երիսուն հոյակապ քերդողքն Հելադայ և Յաւանոյ, և եթէ առ ժողովրդոցն յոյս դար՝ որ ինչ գործք են երևելիք յանուանեալսն առասպելացն և զբուսազանց Նոգասացս առասպել, զի առասպելախառն են ամենայն պատմութիւնք ժամանակին. և զբուսազանց, զի ծնունդս առաւածոց և զբուսազունս անուն կոչեցին քերդողք վերևել պէտ ժամանակին. որ և ժամանակս չէն ինչ հետ յառնանել քաղաքին սիրտին. զի առ Նաոսեզանին առանին հարցն Պետուս՝ ի Տանդէս անցանեն բովանդակ զբուսազանցն խումբք ոսկեզեղմն, Յասոն, Հերակլէս,

Արիեաս , Կասսար և Պոլիկեւտես այլազգն
հանդերձ՝ որք և յայսմ իսկ են . և առ նովքին
իսկ Պրեաձու ՝ի յետին պաշարման Տրոա-
դայ՝ սիրելեացք քաջք առաքին Ա՛քիլլէս , Ա-
գամեմնոն , Մենեղաւոս , Ոդիսեաս , Նէոպտո-
ղէմոս որդի Ա՛քիլլեայ , Նեսաս որ-
դի Ա՛ստկան՝ նախահայր Իւրեանց ազգին ՝ի
Յոռնդեցւոց անուանեալ , և այլք բազումք ,
յորոց զծագումն ունել պարծանս համարեցան
Էրևելի Էրևելի տհմիք և ազգք գԼիմպին .
Ցետանեաս զի յայս դար ժողովին բանդագակ որ
ինչ միանգամ զոյգք էին Նչմարտութեան և
արժանաւորք յառաջելոյ յաւիտեան յայ-
նոսիկ :

Սակայն զոր գայսու ժամանակաւ պատմել
առնուն առաքեալքն վկայքն , առաջա
գոյնեանն և գերեցկագոյնք : Ա՛հագին այժ զօ-
րութեան Աստիսանին , և տկարանալն անկար- 2887 1117
ծելի . Էին քահանայապետ մեծ՝ պատուական 2888 1116
առ Լատեսիան , և Թշուառացեալ վասն
որդւոցն ապիրատութեան : Աստուածային պատիժ 2909 1095
ևոր անագիտաց և մարգարէ , կարգեալ Ա՛պո-
ղոնոյ առ ՝ի գիտացութիւն օձանել . Աստուած
առաքին ՝ի Թագաւորս ժողովրդեանն Ա՛սու-
ծոյ , յաղթութիւնք նորա , ժամք յանդգնու-
թիւնն ՝ի գոհացուցմունս առանց քահա-
նայից , անհնազանդութիւնն յորմէ անպատ-
ուս կարծէր արձակիլ գարեկամացեալն պատ-

Հաւելով. տարամերժութիւն նորա, և անկումն գառնապէտ:

Յաւն ժամանակաց այսոցիկ կամակար՝ի մահ եւ զանձն վասն ժողովրդեան իւրոյ Պողոս թագաւոր Պէթենացւոց, և մահուն իւրով յաղթող արար զժողովուրդ իւր: Ապրիք նորա Աեդան և Նեղէոս կռուէին՝ի վերայ թագաւորութեանն. յաղագս որոյ ապատապուռ ջնջեցին Պէթենացիք զթագաւորութիւնն, և զԲաղդասարն կարդացին թագաւոր քաղաքին: Ար զեցին հրամանատարս կամ գահապետս, որոց մինչև՝ի մահ ձգէր իշխանութիւն, այլ հարկ՝ի վերայ կայր նոցա զՀաւատ տալ հոգաբարձութեան իւրեանց: Պոչեցան տոքա Պէթենացիք, յորս նախ առաջին վարեաց զիշխանութիւն Աեդան որդի Պողրոսի, և յետ նորա որդիք նորա զբազում ժամանակս: Ապրեցին Պէթենացիք զպաղեստինեան իւրեանց ընդ աշխարհն կոչեցեալ Յանխա կամ Յունաստան՝ի փոքրն Ասիա: Ցուսի թէ յայնմ ժամանակի հաստուած եկին և Տուղեանք, և յաձախեցին յոյժ քաղաքք Յունաց՝ի փոքրն Ասիա:

2949 1055 Յետ Ասուրայ համբառնալ Տաւիթ, խաչնարածն սքանչելի, որ պարտեաց զգոլիաթ Տուղիաթ, և զօրացաւ՝ի վերայ ամենայն թագաւորացն ժողովրդեանն Ասուածոյ. թագաւորեաց, աշխարհակալ հզօր, խորհրդապատած մարգարէ, հրաշալի երգիչ սքանչելեաց տեա-

ա-ըն զօրուն Թեանց , և այլ՝ զի միանգամայն ա-
սացից՝ ըստ սրտին Աստուծոյ , որպէս ինք-
նին վկայեաց Աստուած . որ և արտասուօքն 2970 1034
՚ի փառս արարչին գոգցես փոխեաց զմեղանս։
Օ աստուածասէր մարտիկն յաջորդէ որդի 2990 1014
նորա Սողոմոն, խնամատուն, արդար և խաղաղ
արար , որոյ ձեռք ամբիծք յարեկնէ արժանի
գաւեցան Հարտարապետել զտաճարն Աս- 2992 1012
տուծոյ ։

ԴԱՐ ՎԱՅՑԵԼՈՒՊ

ՍՈՂՈՄՈՆ. ԿԱՄ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ ՏԱՃԱՐԻՆ

Հինգերորդ ազգ աշխարհի։

ՅԵՐԵՒԱՆԱԶԱՐԵՐՈՐԴԻ ամի աշխարհի, փոքր ինչ առելի կամ պակաս, չորեքհարիւր ութսունեւ ութ ամօք զկնի եկեցին Յոդխատոսէ, և զի զուգաչափ ընդ ամն ժամանակարգութեան առաջնոյն մասնենից յարմարեացուք և զարտաքինացն՝ յամի հարիւրորդի ութանեւերորդի ամենեան Տրոյադայ, երկերիւր և չիսուն
3000 4004 *ամօք յառաջ քան զշինուած Յուսկիայ և նախ քան զՆրիսաոս հազար ամ, բովանդակեաց Աղոմոնն զհրաշակառոյց շինուածն։ Վասն նմա նաեւակատիս ջերմեռանդն առաջաւորեալ եւ շքեղապանծ փառօք։ Նա չքնաղ կերտուածոյն էր տեառնեղկնի և զայլ զարմանագործս արքայութեանն Աղոմոնի. բայց ի վախճանի ամօքն առեղծուածոյ աներեւոյն։ Յարի ի սէր կանանց, մեղկանայ հոգին, Թուլանայ սիրտն, և առաջադրեալ առաքինութիւնն նորա ի դիցամոլութիւն յեղափոխի։ Արատաւոր ցաւոտ Վառաւած ընդ նմա.*

*ինայէ վասն Ասաելի ծառայի իւրոյ, սակայն
և ոչ առնելիք անպատուհաս արձակէ զապե-
րախտութիւնն նորա, և պատառէ զԹագաւո-
րութիւնն առ Ներոբաամա որդւոյ Նաբատա՝ Ի-
սրայէլի ամբարհաւաճութեան տղայատարոյ
Թագաւորին վտարանդեն ի նմանէ առանն* 3029 975
*ցեղք, զորս օտարացուցանէ Եհոռամայ և
Յուդայի իւրեանց և յարբայէն։ Առանզի
խնդացեալ Թէ գուցէ դառնայցեն վերստին
առ Թագաւորս Յուդայ, արգելու զնոսա
երթալ Յերուսաղէմ զոհել ի տաճարն. և
երինջս կանգնէ ոսկիս, և զնոսա անուանէ
աստուածս Իսրայէլի, զի մի օտարոտի յոյժ
Թուեցի նորադեւութիւն։ Յարուկ առյագա-
պահանջէ և զպահպանութիւն զօրինացն Ա-ով-
սէսի զորս մեկնէր ըստ հաճոյս, բայց զգու-
շացուցանէր գրեթէ ամենայն գրելոցն ի
նոսա, եթէ ի քաղաքականս և եթէ ի պաշ-
տամունս կրօնիցն[1], որպէս զի և առ զատու-
գեալ ցեղսն եկայց պաշտեցուս ցանգ Տնգամս
առանն Ա-ովսէսի։*

*Ոչ այս օրինակ ամբարձաւ Թագաւորու-
Թիւնն Իսրայէլի ընդդէմ Թագաւորութեա-
նին Յուդայ։ Ի Թագաւորութեան անդ
Իսրայէլի ցանգ զօրացեալ կալաւ ամբարշտու-
Թիւն և կռապաշտութիւն։ Վասն որոյ խրեցնա-*

[1] Գ· Թագ· ԻԲ· 32։

ցաւ ինն առաւածպաշտութիւն ե՛ի Թագաւորութեան Յունաց, այլ ոչ բարձաւ ի տալոյ։
Ո՞չ այնու ժամանակօք հզօրացեալ էին Թագաւորքն Ադիաբոսի. և Թագաւորէր ընդ Թագաւորութեամբն Մերոյ միաբանեալ կայր։ Ո՞ Վեռոսդ զանուանին երկրակալ Ադիաբոսացոց նոյն հանդերձին ընդ Վեռոսի Թագաւորելն Ադիաբոսի, յորմէ ձեռն պատժեաց Վռոսաց զամբարշտութիւն Մորդվանից։

3033 974 Ա՛ւ Թագաւորութեամբն Ա՛ղիոյ պղծոյ Մորվանից պատի յանդգնութիւն նորա մեծ, զոր կալաւ առաւածպաշտութեամբ իւրով ի վերայ հերձեալ ցեղիցն։ Մոռի նորա Ա՛ստ-

3087 947 ղոյ լաւութեան հանդէս ի գովութիւն ա-
ռեալ է յառաքեղին առաջն, առգանել այ-
նու՝ զի ի հեռանալ իւրում յառաջա-
ւաւել ի հնարս գերոց, և ոչ Ա՛ռաւած։

3080 924 Ա՛ւ առնու Ա՛ղի Թագաւոր Խորհել չի-
նեաց զԱռնարխս, և անդ հաւաստեաց զա-
նուն Թագաւորութեան իւրոյ։

Ո՞չ ինն ապա տեսանելոյ զներսէի Թագա-

3090 944 ւորութեան Յոյնսդեղծոյ, առ որով պղծառնութեան առաջաւորութիւն, արդարութիւն, հաւատարմութիւն և գինուորութիւն։ Ա՛յնպէս ապ ասի Ղաւիթ երեւիլ նա ի Թագաւորութեան Յունաց, Ա՛ռաքն Թագաւոր Խորհրդոյ և Յերկրել կին նորա ի կա-

պաշտամեցին Յերոբոամայ յաւելցին և
զայլ ամենայն ամբարշտութիւնս հեթանո-
սաց։ Ընկալան չարաչար կատարած և երկո- 3103 899
քեան. Պատուած որ երկայնամտեացն կռա-
պաշտութեանն նոցա, վասն առնուլ կամեցաւ
զարեան Նաբովթայ, զոր ապանին զի ոչ յանձն
առ վաճառել զժառանգութիւն հարց իւրոց,
որպէս և հրամայէին օրէնքն Մովսէսի։ Ել-
աւ գառանիքն նոցա բերանով Նգէոյի մար-
գարէի, և ապրեաւ Պետրոս սուղ ինչ զինի, և 3107 897
ոչ ապրեցուցին զնա հնարագիտութիւնք իւր։

Ջայսմ ժամանակաւ հանդիպի հիւծար-
կութիւն Ասորեստանի, զոր կատոյցն Ադդ- 3112 892
եկեաղ՝ի Տիբրատ՝՝ի գիտան վայրի, ուստի
հնար էր նմա շահաւէտութեամբ տուրս
առնել արդի՝՝ի Տիբրա, և թեկնածել
զինքնակալութեան ծոցս։ Ադաբինէ, առ-
նել զժամանակն յորում սկիզբն էառ՝՝ի
նմա հաստատակամութիւն. բայց խառն
բնակութիւն՝՝ի միոյն Տիբրացւոցն և Պէթ-
կերացոց հզօր՝՝ի պատերազմի և բազմաւոհան
արար զօրեղն։ Այլ քանզի առաջին պատճիշ՝
նախ քան զկործանումն Տրոյադայ առնելն
էաւ զՏիրա Ասորեստան, մարթ է առնել
թէ Ադդ զնդակատակաց եւեթ զայն և առ
բացայց, այլ ոչ՝՝ի հիմանց կատոյց։

Ադարձեալ կերպարանափոխ եղև Թագա-
ւորութիւն Յունաց. Ալեքսիոս գառաւ Ք. 3116 888

քաաբու՝ ընդ նմա ած եմոյծ զամբարշտու-
թիւն ի տունն Յովասփաթու։ Յովրամ որդի
այնպիսւոյ բարեպարիշտ արքայի լաւ համան-
բեցաւ աներոյն իւրոյ լինել նմանողև ոչ հօրն.
և ձեռն տեառն եղև ի վերայ նորա. ժամա-
3119 885 նակ թագաւորութեան նորա հաստատեցաւ,
և վախճանն լի արհաւրօք։ Ի պատուհասել
անդ ոչ հեռի առնէր Ա՛ստուած զանպատում
աբանչելիս իւր և յորդւոցն Իսրայէլի զորս
յապաշխարութիւն կոչել կամէր։ Ցեսին նո-
քա զարուեստսն և զինչսն Բղեայի և զԲղե-
սէի, որ մարգարէացան յաւուրս թագաւորու-
թեան Ա՛քաաբու և յաջորդաց նորա հնոյց.
բայց ի չարեացն ոչ դարձան։

Ո՛յաւուս ժամանակաւ պայծառանայր Ե՛ղ
ւերոս [1]. և երեսուն ամօք նախ քան զնա փայ-
լեաց Ա՛խոզոս։ Ո՛նկարագիրն նախնեացն քնա-
ւորութեան յաչն արկանեմք ի գիրս նոցա,
և հնոցն անկեղծութիւն շքեղ ցոլանայ ցարդ
ի բանս նոցա, որովք ոչ գոյզն ինչ իմաստա-
սիրել ի մեզ զաւաչին ժամանակաց, և զչըք
նաղ պարզութենէ աստուածային մատենից։

Ցեսարան սոսկալի յանդիման լինի աստէն
ի թագաւորութեան Յուդայ և Իսրայէլի.
3120 884 գահակիզ հոսի Յեզաբէլ ի բարձր աշտարա-
կէ հրամանաւ Յեհուայ. չօգնեն ինչ նմա

1 Վեմ Ելիսեոս։

զարդուցն պաճուճանք · առաքուր երիվարաց արկանէ զինս Յեհու : Պատանէ սա և զՅովբաբ զթագաւորն Իսրայէլի զորդի Ա՛քաաբու· ջնջէ ամենայն տունն Ա՛քաաբու · և փոքր միւս ևս և ձեռն արկանէր՝ի սատակումն տանն Բաաղայ : Պատրաւ Աբդիա զորդի Վոլթողիայ և Յովբաբ ազբայր Յուդայ՝ ընդ եղբարս իւր՝ի Սամարիա , վասն նախ-զակակից լինելոյ իւրոյ և բարեկամ որդւոյն Ա՛քաաբու : Իբրև եհաս բանն Յեհուայ-ղէմ, կամեցաւ Վոլթողիա սրոյ Ձարակ տալ զբերունդն արքունի՝ ոչ անխայեաց և յիւր խակ որդիս , և թագաւորել մահուամբ իւրոցն առ հասարակ : Յովաս միայն որդի Աբդիայ , տակաւին մանուկ դիեցիկ , գերծաւ՝ի կատա-ղի յաստանէ հանոյն իւրոյ · այնու զի Յովսա-բէթ քոյր Աբդիայ կին Յովիդայեայ քահա-նայապետի Բաղոյց գնաց՝ի տան տեառն , և ապրեցոյց զցանկալի նշխար տանն Վաւթի · խակ Վոլթողիա կայր աներկիւղ , ընդ այլս կո-րուսեալ համարելով և զնա :

Ը. Այսու ժամանակօք օրէնս տայր Ա՛ԽՈՒԼ գոս Ա՛ակեդեմոնացւոց՝ · և պարտաւի այնու զի ամենայն օրէնք նորա՝ի պատերազմ յան-կէնն որպէս զԱ՛ինուվային , զորոյ և զօրինադրու-

1 Պղատ · յշ · Հատրոն· գլուք ը : յշ · Օրէն · գլուք ա : Արիստ· Քաղաք · գլուք ա · գլ · Թ :

թեանցն չորս գՀետ. և երկրորդ անգամ, զի ոչ հոգացաւ պարկեշտութեան կանանց. իսկ արանց դժնդակ և ժուժկալ օրինադրեաց կենցաղ, զի պատերազմողք գնասա յարդարեցեալ։

Աստղխիզամեր՝ի Յուդա ընդդէմ Ասայ զնաց, այնմ՝որ վեցամեայ Յազատութեանն կանդագրեալ վարիանէր զարքայութիւն նր. այլ մուտքանէր Ազատած ընդ ամրոցաւն Յովանեաւ տաճարի նրոյ զվերիժինդիր նորա։

3126 878 Նրբև եղեն մանկանցն աւր եօթն, ծանօթ եա գնանել Յովիդայէ ոմանց՝ի զօրագլխաց արքային, զորս Հարստութեանէ յինքն յանկուցեալ էր, և օգնականութեանէ Ասայ Հետացեալ օծ գնա Յազատած՝ի տաճարի անդ, և ամենայն ժողովուրդն կամակար ձեռն եա՝ի ժառանգն Ասաբի և Յովսափաթ։ Ի շրջանէն հարիւրաւոյն ընդ ացաւ Ասոզոզիա վարել զապստամբեալսն. այլ ընդ քարշ ընդ արքայն տաճարին արտաքս ընդկեցեալ, զարժանին պատուհաս եղեալ գյանցանացն։

Օգոստոսի Յոսա օրինացն Ասայելի առ կենդանութեանէ Յովիդայէ. այլ յետ մահու արքայ քահանայապետին սպանեալ ցաւք մեռք նորա՝ի շողոմարար բանս առաքելոյ նրոյ, և՝ի պաշտօն կուռց եա գանձն նր մեռեալ ընդ նոսա։ Յանդիմանեալ զնոսա քահանայապետն Ազարիա որդի Յովիդայ-

էայ · այլ Յովաս էտ գնա քարկած առնել, և 3464 840
ոչ ած զմտաս և ոչ զընկալեալ էրախտին 'ի
Տօրէնդրա : Ասկոյն ոչ յամեայ պատուհասն.
զկնի մոյ ամի հարաւ Յովաս Յ'ուրտոյ, և 3465 839
եղեալ այսմ կառավարուպ՝ սպանաւ յԻեղոյն.
և յաջորդեաց զաթոռն Ի'մաստս որդի նորա 3479 825
լաւ քան զնա : Ծառայութիւն Ասորւոյն
որ նկուն լեալ էր 'ի յաղթութենէն Ծագա-
ւորացն Ի'սրայէլ, և յընտանի պատերազ-
մաց, ոչ առնոյր վերստին առ Յերոբոամ
ւաս երկրորդիւ՝ որ բարեպաշտ գաւառ քան զը-
Տարս իւր :

Ա՛ն ինչ ընդհաս գոլութէ վարէր զԾագա-
ւորութիւն Յուդայ և Ազիաս կամ Ի'զարիաս 3494 810
որդի Ի'մասիայ : Սա ինքն է առաւանէին Ազիաս
Տարեաւն բորոտութեամբ, և յոլով ուրեք
կշտամբեաւն 'ի գրոց. զի 'ի վերջին աւուրս
Ծագաւորութեան իւրոյ Ձեռներէց եղև 'ի
քահանայութիւն, և խունկս մատոյց 'ի վե-
րայ սեղանոյ խնկոյն ընդդէմ օրինաց : Հարկ
եղև, Ազէլիա և Ծագաւոր, 'ի բաց զատու-
ցանել զնա բան օրինաց Ա'ստուծոյ. և գաւառ
զծագաւորին խնամատութեամբ Յովաթամ
որդի նորա, որ և յաջորդեաց զնա զկնի : Ի'ր
Ծագաւորութեամբ Ազիայ սկիզբն արարին
մարգարէքն սուրբք, և պարապեալ նոցա
*Ամովսէ և Ի'սայիաս, գրով առ և մատենիս

զնորոգութիւնն Ելեան իւրեանց՝ , զորոց զգաստ-
Ալն ասէին նոցա՝ ի պահել՝ ի տաճարն անդ
ատ՝ ի յաւուրն յիշատակ. եւ զորոգէին միւս-
րոգութիւնն եւ զաւանդեալսն Հայելս, ար-
Հանապրկին՝ որպէս եւ առնէին Ելեան՝ ի գիւա
նն ատաճարին՝ ի կարգս պատուին Ելեան Հանա-
Հանակաց։

3228 776 Յաւատաւ Ելեան առին վերատին ոսկեվանք
անսն խոզք աստիճանաւք՝ ի Յերակլէս, որք
՝ի բազում Հանդամանսկաց խոտանեալ էին։
Յայսմ ժամանակի Հաւատաւ Ելեան, սկսանին
ոսկեվանսքն՝ որով Յոյնք Հաշտէին զանձ։
Վատանայ վանական առնու Հանդամանին՝ որ ա-
ատակեալն անուանեցաւ՝ ի Վարդան, եւ ե-
րան զի միւնչ Հանն յայտնակ լի էին շինեալ ա-
Ելանք և ագռաւոյք արուարձանք պատին-
Ելեանք. և յայսմ Հետ, սկսանին Հանդամանք
պատուագրանքն, որ յայտնագոյն և ան-
ևոյ զրոյց Հնձարանեալ։ Վանքին ոսկե-
սկսան գնի՝ ի յայնեալ Վարդան Վարդան։ Եւ
ատակեալն խոզքն սկսանին՝ ի հինգ ան ևսան
զան՝ ի լուսին չորից անց։ Յաչխարհաշատ
անեցան Յունաստանն, նախ՝ ի Պաւղ և զկնի
Հանդամանաց Արեն, Հանդիսանային ձեռն-
Ելեանքն աչխարհագրագրքք, յորում անուա-
ատ Հանդամին զոլոնեալ պատկա՝ ի զբ-

1 Ոսկեվ. Ա. 1։ — Նոյ. Ա. 1։

ետ կամէին յաղթականաց. այսքան ևեծա-
բեալ էր կրօնքն մնալոյ, և զամ՛բան զգամ
զօրացեալ և պայծառացեալ Նշաւակ. Եակ
Նահատակ յանցուցեալ հեծէր ասպետն.
Թագաւորէին Յ՚ԱՀիա Թագաւորք ամենք ե-
ամենք ՚ի ծնողացն Նեհաոայ։

Թագաւորէր Պատ Յ՚Յոյնսատան, զոր
Հայք Համարին Արդանատազայ՝ Արդանա-
Պատ կոչեցեալ բան սովորութեան ազգացս
բնեալոց, այս է Արդան որդի Պուզայ։ Եւ-
Ձեալ գաս ինքն Պատ կամ Պուզ ասեն ի-
նել Թագաւոր Նլինէին, որ ժողովրդեամբն
իւրով գՀայս ՚ի բարեպաշտութեան Յուն-
նու։ Նրախտաւորեալ սորա ՚ի խոսովութեանց 3235 774
Յունաց՝ ի Թագաւորութեան Նրայէլ, իսա
զայ ՚ի վերայ զՁեռամբ ածել զաշխարհն. այլ
ցածցց զնա Աստուած, և Պատ Համառաւց
զնա յաՀատն զոր սուր ինչ յառաջ բռնա-
բեալք կալեալ էր, և ընդ երախտեացն՝ Տարկ
էաս ՚ի ներում Տայոց սուգնոցաց արծաթոյ։
Եւ որդեալսոյս Արդանատազայ, Վ.Թեոս-
գին՝ որ ինքնին ՚ի ռամկապետութեն վախճ-
յետ Վգիմէոնի՝ որ վերջին էկաց Վ.Բուն ցեղ,
Տասին գերիշխանութեն առնեալոց, և զՎ.ր
խոնհցն Հրամանատարութեն ՚ի ասն ամ
ժողովեցին. Վ.Ատոյս նախ առաջին էկաց ՚ի
սուս։

Յոանիսէս և Յոհաննէս սերեալք ՚ի ծնէ

Այլոյ՝ ի նախնի Թագաւորաց Ալբիոյ, հասատեկին անդրկն՝ ի Թագաւորութեան Ալբիոյ զնախահայր իւրեանց Ինուիտոր, զոր ընկեցեալ էր յանթառոյն Ամողիոս եղբայրն տա. և ապա վաղվաղակի ձեռն արկին շինել

3250 784 *զ՝Նոմա առ Յուլիոս արքայիւ Յուդայ։*

ԴԱՐ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ՀՌՈՄՈՒԼՈՍ, ԿԱՄ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՌՈՎՄԱՆ

Ասք նախ
Հռոմ քան
մայ զբա

Ան այս քաղաք, որ հանդերձեալ էր գլխոյ
լինել տիեզերաց, և յետ այնորիկ գերագահ
կայան հաւատոց, կառուցաւ ՚ի վախճան եր- 1 754
րորդ ամի վեցերորդի ողիմպիադին, երբ չորեք
հարիւր և երեսուն ամաք զկնի առմանն Տրո
վադայ, ուստի համարին Հռովմայեցիք իջեալ
գհարս իւրեանց, և եօթն հարիւր յիսուն և
երեք ամօք նախ քան զՔրիստոս: Հռոմու-
լոս որ ՚ի խիստ վարս մեալ էր ընդ հովիւս,
և յանդուգն հրահանգս պատերազմաց, ձօնեաց
զքաղաքն զայն աստուածոյն պատերազմի՝ զոր
հայր իւր անուանէր:

Յաւն ժամանակաց հիմնարկութեան Հռո- 6 748
ովմայ հասանէր կործանումն նախկին պետու-
թեանն Ասորեստանեայց վասն զերծ գնացից
Ասորւոց: Իշխանդ բարձեալ պատե-
րազմել ազգին Ասորւոց ՚ի բանից Ալբակայ
իւրեանց իշխանի, ուստից ամենայն հնագան-
դելոց հնամարդի ալբայեն նշխահել գնա: Յա-

բեան կանդնեցան ամենեքին հակառակ նըմա, և մեռաւ նա՛ի թագաւորեալ քաղաքի իւրում, առ մեծի տագնապին՝ի հուր ընկեցեալ զանձն իւր հանդերձ հարճիւքն և ներքինեօք և զանձուք։

Յաւերածոյ այսր թագաւորութեան յաբեան երեք թագաւորութիւնք մեծամեծք։ Ասէր որ՛ի ձեռն Ա՛արբակայ կամ Արբակոսի՝ առաքեալոյ յումանց և վառնակէս, զերծան՛ի ծառայութենէ, և Հոխասցան հզօր թագաւորօք։ Ա՛յլ և յետ Ասրդանապալայ՛ի վեր կանգներ վաղվաղակի և միւս այլ թագաւորութիւն Ա՛սորեստանեայց, որոյ դարձեալ մայրաքաղաք Ճանաչէր Նինուէ. յառներ առ սովաւ և թագաւորութիւն Նաբոլոսիի. և չէն ինչ անծանօթ առ մատենագիրս արտաքինոց երկոքեան յետին թագաւորութիւնքս, և անուանի իսկ են բազմօք՛ի սուրբ գիրս։ Երկրորդ թագաւորութիւնն Նինուէի սկիզբն կալաւ՛ի Վոզկաթէ կամ Վռազգաթայ որդւոյ Վաղասարայ, յաղագս որոյ կոչեցաւ և Վռազգաթփաղասար, զոր և ոմանք կոչեցին Նինոս կրտսեր. իսկ զթագաւորութիւն Նաբոլոսիի կանդնեաց Նաղդան, զոր Յոյնք Նեղեսիս յորջորջեցին, և Նաբոլասիք Նաբոնասարայ՝ հռչակաւոր առ Պտղոմեայ և առ նոսին աստեղաբաշխս, որ՛ի թագաւորե-

ըղ նորա հաշուէին զամս իւրեանց ։ Ի դէպ է
յուշ առնել առ սեղեաւս՝ եթէ քառս Թուա-
կան յայտ առնէ զժողովուին Թուոց ինչ ա-
մաց՝ սկսեալ յերեւելի ինն անցից աշխարհի ։

Ա.քսալ արքայ Յուդայ անօրէն և ամբա- 14 704
րիշտ, տագնապեալ ՚ի Նաամանէ արքայէ Ա.ս-
ուոց, և ՚ի վաղիէ որդւոյ Նամեղայ արքայէ
Խորայելի, փոխանակ առ Ա.ստուած կարդա-
լոյ՝ որ Թշնամիս յարուցանէր նմա ՚ի պատու-
հասել զնա, կոչեաց ՚ի Թիկունս զՅոագղաղ-
փաղասար զառաջին Թագաւոր Ա.սորեստանեայց
կամ՝ Ինեւուէի, որ սասանեցոյց զԹագաւորու-
Թիւնն Խորայելի, և խորտակեաց ՚ի սպառ
զԹագաւորութիւնն Ա.սորւոց, աւար Հարեալ
և զԹագաւորութիւնն Յուդայ որ ՚ի ձեռն-
տուութիւն նորա լեալ էր ապաստան։ Ա.ն
յայնմ հետէ ծանօԹացաւ Հանապարհ երկ-
րին սրբոյ Թագաւորացն Ա.սորեստանի, որ և
հաստատեցին ՚ի միտս տիրապետել աշխար-
հին . այլ սկիզբն արարին նախ ՚ի Թագաւո- 33 721
րութենէն Խորայելի, զոր յապականութիւն
էզ առ հասարակ Ա.ղմանասար որդի և յա-
ջորդ Յոագղաղփաղասրայ ։ Ա.յսմհասեալ
էր Ահազ արքայ Խորայելի յօգնականութիւն
Ասապահոնէլի կամ Սիսակայ արքայի Ա.ԹօՀ-
պացւոց, որ և կոչէրն Սուա կամ Յոսէ, և
որ նուաճեաց զՀզեկիա . բայց անբաւա-
կան գտաւ երկրակալն Հզօր Թափել զնա ՚ի

ձեռաց Աղմանասարայ։ Ա՛րբեցան ՚ի Հնոմ տան ցեղքն՝ առ որս անչիշատակ էր աստուածային պաշտօն, և ցրուեալք ընդ հեթանոս խառնակեցան ընդ նոսա, և հետք անգամ նոցա բնակինջ եղեն. իսկ սակաւք ոմանք որ անդէն մնացին, խառնեալ ընդ ՚ի բեայս՝ յաւելան խումբ մի փոքր ՚ի թագաւորութիւն Յուդայ։

59 745 Ո՛չայտս ժամանակաւ հասանէր վախճան կենաց Հռոմուղոսի։ Հանապազ ՚ի պատերազմունս էր նա և մշտայատղի. բայց և ՚ի պատերազմունս ոչ անտես ապար զկրօնսն և զօրի-
40 746 նօքն՝ Նումայի յաջորդեալ գնաց, օգնական նմա առ զանազան խորհրդոց հանդերձ ՚ի գլուխ տանել զսկսեալն ՚ի նմանէ. յարդարեաց կարգեաց Նումա զՀանգամանս պաշտամանց դից, և առնէր զվայրապ բարս Հռովմայեցւոց։ Ո՛ւ սուրբ հատուածք ժողովրդեան ՚ի Վրբնեթոսէ և յայլոց քաղաքաց Նչլատայ շինեցին զԱվրակուսա ՚ի Սիկիլիա, և զՎրոտոն և զՏաբենոն, գուցէ և այլ ևս քաղաքս զայնու կողմամբք Իտալիոյ՝ զոր առաջին գաղթականքն Յունաց սիրեալք անդ յառաջ ժամանակաւ ընդ բովանդակ աշխարհն, անուանեցին Յունաստան մեծ։

Յամն ժամանակացս այսոցիկ Թագաւորէր ՚ի Յուդաս Նչեկիա՝ քաջալաւն և արդար քան զամենայն Թագաւորս որ կային յառաջ

քան զնա յետ Պաւղի։ Պաշարեաց առ նո- 44 710
վաւ զՅերուսաղէմ զօրու ծանու Ասենեքերիմ
որդի և յաջորդ Սաղմանասարայ • այլ հրեշ-
տակ տեառն ՚ի միում գիշերի խորտակեաց
զնա. որով և զերծեալ Յեզեկիայ մեծաւ սքան
չելեօք, հաւատարմագոյնս ևս ծառայեաց Ա-
ստուծոյ հանդերձ ամենայն ժողովրդեամբ իւ-
րով։ Նայց զկնի մահու Թագաւորիս այսորիկ
առ որդւով նորա Մանասէ մոռացաւ զԱ- 36 698
ստուած ժողովուրդն ապերախտ, և յաձախեաց
յանօրէնութիւնս։

Ա՚ռ սովին ժամանակաւ հաստատեր Ա- 67 687
թէնս ռամկապետութիւն. և ամի ամի ընտրէ-
ին այնուհետև զԱրխոնտս, յորս առաջին ե-
կաց Կրէոնտն։

Մինչդեռ ամբարշտութիւն յորդեր՚ի Թա
գաւորութեան Յուդայ, հզօրանայր Թագա-
ւորութիւն Ասորեստանեայց առ Ասորդանա-
որդւով Ասենեքերիմայ, որ խնդրեցոյց էր զվրէժ
անօրէնութեանց Յուդայ։ Ի մի բովանդակէր
զԹագաւորութիւն Նաբեղոնէի ընդ Թագա- 73 681
ւորութեան Հինուէի, զուգապանծ գտեալ
յուժի ՚ի մեծն Ասիա Ասորեստանեայցն ա-
ռաջնոց։ Ընդ այն ժամանակս երևեալ լինէին
և Մարք • Նոքայք առաջին Թագաւոր նոցա՝
Ասիաքսատ առ ՚ի յոմանց համարեալ, զորմէ
յիշատակութիւն է ՚ի գիրս Յուդիթայ, շիներ
հոյակապ զքաղաքն Նինուէ, և հինն արկա-

նէր մեծի թագաւորութեանն։ Ա՛մբարձին զնա Ա՛ստք ՚ի գահ արքայական ՚ի վարձս առաքինութեանց նորա, և զի վախճան տացէ չարեացն ՚ի ներքս անկելոց յանիշխանութենէ՛։ Ա՛նդ ձեռամբ այնպիսւոյ մեծի թագաւորի զդէմ ունէին նոքա որոց միանգամ շուրջ զնա քեամբք յառնէին թշնամիք, այլ ոչ ընդարձակէին զահմանան։

Ի՛ռոմի երէցայր և մեծանայր. առ Տուղղիոսիս Ա՛ստիղիոսիս երկոտղ թագաւորաւ նորա
83 671 պարտեցաւ Ա՛լբա և կործան անկաւ Հռչակաւոր մեհնամարտութեամբ Ա՛վրատեանց և Կուրիատեանց. և միացեալ Ա՛լբացւոց ընդ յաղթականն քաղաքին, ընդարձակեցին զայն և ամրացուցին։ Ո՛չայս օրինակ հարստացուցանել զքաղաքն բնակչօք հանձարեաց զառաջինն Ի՛ռոմուլոս, ՚ի ներքս ընկալեալ զԱ՛բինացիս և զայլ ժողովուրդս ՚ի պարտելոց, որ ոչ ևս յիշէին զպարտութիւն իւրեանց, միամտեալք ընդ ծառայութեամբ նորա։ Ի՛ռոմայեցիք ՚ի տարածանել անդ զիշխանութիւն իւրեանց՝ կարգէին կազմէին և զքինուորականն. և յաւուրց անտի Տուղղիոսի Ա՛ստիղիոսի մարզել սկան զանձինս ՚ի զեղեցիկ արուեստին, ուրոյ զկնի տէր կացին աշխարհի։

84 670 Ո՛ւ Փաստիմետիկոսիս զօրանայր վերստին

1 Հերոդ. գիրք ա. գլ. ղէ։

թագաւորութիւն Նդիպատոսի որ վաթա-
բեալ էր յերեսաց երկպառակութեան իւրոյն։
Ամագաւորս այս՝ քանզի ՚ի Յունիացւոց և ՚ի
Կարիացւոց ընկալեալ էր զագատութիւն իւր,
Ս Նդիպատոս բնակիւղոյց զնոսա, որ ցայնժամ
անմատոյց էր յօտարածնաց։ Ա՛ստ սկիզբն ե-
ղև կցորդութեան Նդիպատացւոց ընդ Յոյն.
և Ձառ պատմութեան Նդիպատոսի որ ցայս
վայր խառն է ընդ պաճուճեալ առասպելս
կարկատեալս ՚ի քրմաց, յայսմ հետէ և անդր
զկերպարանս Ճշմարտութեան ՚ի ներքս բերէ
ըստ Հերոդոտեայ [1]։

Ասկայն օր քան զօր ահաւոր լինէին ընդ ա-
մենայն աշխարհն արևելից Թագաւորք Ա՛սո-
րեստանեայց։ Ասւորքին որդի Ա՛սորդանայ՝
Նաբուզոդոնոսորն կոչեցեալ ՚ի գիրս Յուդ-
թայ՝ որպէս Թուի, խորտակեաց մարտիւ պա- 97 657
տերազմաւ զԱ՛րփաքսադ Թագաւոր Ա՛արայ,
ո որ և էցէ նա։ Նթէ չէցէ նա ինքն Ա՛խուզ,
որ զՆկբատանն կառոյց, էցէ Թերևս Վրա- 98 656
ւորտ կամ Հրահատ որդի նորա որ պարսպեաց
զնոյն։ Ա՛եծամտեալ գոռոզ արքային Ա՛սո-
րեստանեայց ընդ յաղթութիւնն, նուաձել
խորհեցաւ զընդհանուր տիեզերս. և սովին
խորհրդով անց ընդ Նփրատ, աւար հարեալ
մինչև ՚ի Հրէաստան։

1 Հերոդ· գիրք Բ· գլ· ՃԻԹ։

Ո՞ չայրացուցեալ էին Հրեայք զ՝Յուսաճ՝ի հռաւաշտութիւն զակատելով ընդ Ա՛անասէ. բայց և ապաշաւեալ էր նոցա՝ի չարեացն հանդերձ Թագաւորաւն իւրեանց. վասն որոյ և Յ՝ուսաճ վերստին ընկալաւ զնոսա: Այս անդէն՝ի ձեռն ինոջ միոյ՝ի գերև եւլանէին յաղթութիւնք Ա՛ասուգողոնոսորայ և Հոլոփեռնեայ սպարապետի զօրաց նորա:

Վ՛ասիլ Թէպէտ և խորտակեալ Յ՝ուդեստանեայց, կազմ և վառեալ եթող՝ի մահուն զԹագաւորութիւնն, որպէս զի բաւական լինել՝ի մեծանալ և՝ի զօրանալ և ևս առ յաջորդսն իւրովք: Ա՛ինչդեռ Վրաստան որդի նորա, և Վխաքսար որդի Վրաստեայ նուաճէին զՊարսս, և մինչև յափուռնս Վլիս գետոյ ձգէին զբազում իշխանութիւնս իւրեանց, վախճան առնոյր՝ի Հրէաստան եղեռնաւոր Թագաւորութիւնն Յ՝ՄՆայ որդւոյ Ա՛անասէի, և 111 643
Յովսիա որդի Յ՝ՄՆայ՝ իսմաստուն անդատին՝ի մանուկ տիոց, գուն գործէր սրբել զկըղծութիւնս ամբարշտութեանց նախորդացն 113 641
իւրոց:

Ա՛ուսաճեր և Հռոմ առ Թագաւորութեամբ Ա՛նիոսի Ա՛արտիոսի զոմանս՝ի Յ՝ատինաց, և՝ի Թշնամեաց քաղաքակից եւր առ րաքել զօրհանապազ՝ի մէջ պարսպաց իւրոց ժողովեր գնոսա: Վ՝ եյացիք՝ զոր վաղ ուրեմն վատթարեալ էր Հռոմուղոսի, վերստին

խորտակելոյն . և յառաջ խաղացեալ Նիկո- 428 626
սի մինչև ի ծովն Մերձակայ , շինեաց զքաղաքն
Ասիա ի բերան Տիբերիս գետոյ :

Ի նոյսու ժամանակաւ լինէր գրաւեաց Նա-
բուպաղասր զԹագաւորութիւն Նաբելոնի .
քանզի այս այր տիրանենգ , զոր կարգեալ էր
Ինեազդան , որ և Սարակ , ի սպարապետու-
թիւն զօրաց իւր ընդդէմ Ախաբարայ արքայ-
ին Մարաց , յարեցաւ Ի ժգահակ յորդի
Ախաբարայ . և ձերբակալ արարեալ ի Նի-
նուէ զԻնեազդան , քանզեաց զնայնանիստ
քաղաքն զդչխոյն քաղաքաց արևելից ի բա-
զում ժամանակաց հետէ , և լինքն ամբարձաւ
յանթոռ տեառն իւրոյ : Ի պարտացաւ Նաբե-
լոնի տեսանն զայրն սէգ առաջնորդ յինքեան :
Յերկիւղ անհնարին վարանէր Իրէաստան,
և ամբարշտութիւն նորա մինչև յերկինս 430 624
բարձրանայր : Ա.րդարն Յովսիա երկիւղածու-
թեամբ իւրով արդել առ վայր մի ի ժողովուրդ
դենէն զարժանին պատուհաս . այլ առ որ-
դւոյք նորա վերստին յաչխեաց անօրինու-
թիւն : Յաջորդեր ջնաբուպաղասր Նաբու- 444 610
զաղոնոսոր երկրորդ՝ ահաւոր և քան զնայրն 447 607
իւր : Մնեալ ամբարհաւաճութեամբ , և մար-
գեալ յանդուլ հրահանգս մարդոյ , քաջա-
յաղթ հանդիսանայր յարևելս և յարևմուտս .
և ապառնայր Նաբելոնի ի ծառայութիւն
կացուցանել զամուր տիեզերս : Ապառնալիք նո-

զա վաղ կատարեցան՝ ի վերայ ժողովրդեանն Իսրայէլի առաքուր հարաւ Նրուսաղէմ խրոխտ յաղթականին. նախ՝ ի սկզբան անդ թագաւորութեան նորա, և՝ ի չորրորդում ամի թագաւորութեան Յովակիմայ, ուստի սկսանին եօթանասուն ամք գերութեան Բաբելացւոց՝ զուշակեալք՝ ի մարգարէին Երեմիայ[1]. երկրորդ առ Եբեքնիա որ զսուտ Յովակիմայ. և երրորդ անգամ առ Ամեդևաս, առ որով հինն՝ ի վեր եղև քաղաքն, յաձնէն մաշեցաւ տաճարն, և գերի վարեցաւ Ամեդևիա՝ ի Բաբելոնէն ընդ Սարայիայ քահանայապետի մեծի և ընդ աւագս ժողովրդեան, յորս փառաւորեալ էին քան զամենեսեան Նաբուզարդան՝ զվիճել և զդանիել մարգարէք տեառն, և ընդ նոսա երեք մանկունքն՝ զորս չկարաց Նաբուգոդոնոսոր խոնարհեցուցանել յերկրպագութեան պատկերի իւրոյ, և ոչ ծախել զնոսա՝ ի հուր:

Պայծառանայր Հոխանայր Նեղապա, և հոյակապ՝ ի վեր երևէին եօթն խմաստունքն: Ասուղ ինչ յառաջ քան զվերջին ամայութիւն Նրուսաղէմի՝ Սողն մի յեօթանց անտի օրինս տայր Իսթեռայեաց, և հինն հաստատութեան ազատութեան աշխարհին զարդարութիւն յօրիներ: Վոսկեայնք բնակեալք՝ ի Յո-

1 Երեմ. ԻԸ. 11, 12: ԻԹ. 10:

նիւ՝ նախ առաջին հատուած առաքելին՝ ի Մարսիլիա։

Վ ախճանեաց զառուրս իւր Տարկուինոս ե- կեց արքայ Հռովմայ, յետնուաձելոյ մանն ի յաշխարհէն Տրուրացւոց, և զարդարեցոյ մեծագործութեամբք զՀռոմ։ Ո՛ր սուրբ վաղճանացեալ առաջնորդեալ՝ի Նեղոսեանց, տիրեցին Հռոմայեցիք ամենայն շրջակայ վայրս Պադոս գետոյ. յորում ժամանակի և Ազգոսէս եղբայր նորա խաղացոյց գունդ բա- 188 566
ուսար՝ի նոյն ազգէ յաշխարհամէջս Գերմանիոյ։ Ազրիոս Տուղիոս յաջորդ Տարկուինոսի օրինադրեաց աշխարհագիր առնել՝ի Հռոմ ժողովրդեան իւրոյ բաժանելոյ՝ի դաս դաս. որով այնուհետև լիցի զտուն ինն յարդարեալ էր տեսանել զքաղաքն մարդաշատ։

Ընդաղ յօրիներ արքայն Հռովմոս- սոր զՆաբելոնն՝ զհարստացեալն յաւարէ Նբուսաղէմի և արևելից. այլ ոչ խնդաց ժամանակս ձիպս քաղաքն հպարտացեալ. և ինքն Թագաւորն որ այնպէս փառազարդեաց զնա, տեսանէր՝ի մահուն զմօտալուտ կորուստ նո- րա՝։ Ո՛րեցին զՆումատոմպիլոս զորդի նորա վա- 192 562
րին անառակութեանցն. և յետ ոչ բազմաց ժամանակաց սպանանէ զնա Հեգեսարտոս 194 560

՝ Արեգին. առ Եսայ. պարտ. Ասէ. գիրք Ի. գլ. խա։

քեռայր նորա, յինքն պրաւեալ զթագաւորութիւնն։

Նռնակալեաց և Պխխատրատ Ա՛թէնա, և ի յոքնադիմի յեղափոխ արկածս կալաւ զամն երեսուն զտէրութիւնն, և ժառանգեցոյց իւրումն զաւակն։

Օ՛ չարեալ Նէզղեսարոսի ընդ զօրանալ Ա՛ստաց յարևելս, ձայն եւս մարտի։ Ինչդեռ Ա՛ժդահակ որդի Վխաքսարայ առաջնոյ պատրաստէր ի պատերազմ՝ մեռանի, թողեալ որդեայ իւրում Վխաքսարայ երկրորդի Դարեհ Ա՛ստ կոչեցեալ ի Դանիէլէ՝ մնել զմարտն։ Եւ սա զապարատեսութիւն զօրաց իւրոց
495 559 Վխրոսի որդւոյ Ա՛նդամեայ քեռն իւրոյ, և Վամբիւսայ ազգային Պարսից՝ որ յայնժամ ընդ իշխանութեամբ էր ազգային Ա՛ստաց։ Ա՛նուն քաջութեան Վխրոսի ի բազում պատերազմունսն առ Ա՛ժդահակաւ հաւուին իւրում զբազումն ի Թագաւորաց արևելից միաբանեաց ընդ դիւշաեն Վխաքսարայ. Ձերբա-
206 548 կալ արար զՎրեստս զարքային Լուդիոյ ի Թագաւորել քաղաքի անդ նորա, և լինայաւ բազմահարուստ դանձուք նորա. նկուն արար և զայլս ի նիզակակից Թագաւորաց Վսբե-
211 545 լոնի, և Ձգեաց զբազուկ իշխանութեան իւրոյ մինչև Յ՛ասիս, և ցմիջոցս փոքուն Ա՛սիոյ.
216 558 խոտաց զինն ի վերայ Վսբելոնի, և առեալ արկ զնա ընդ ձեռամբ Վխաքսարայ քեռուն

իւրոյ, որոյ հիացեալ ընդ հաւատարմութիւնն
և ընդ գործս քաջութեան՝ ի կնութիւն եա
նմա զիւամօր դուստր իւր զժառանգ արքայ-
ութեանն։

Յաւուրց անտի նախորդաց Ախաբարայ
պատուեալն Յ՚ստուծոյ բազմապատիկ տես-
լեամբք մեծն Ոանիէլ՝ որ եռես յայտնի օրէն 427 537
նախօք զառաջեաւ իւրով՚ի հանդիսի զբազմա-
հոյլ թագաւորս և զթագաւորութիւնս, տե-
սանէր գարձեալ յաւուրս սորա նորոգ յայտ-
նութեամբ զհռչակաւոր զեօթանասունեօթ-
նեքորդն, որովք ցուցան նմա ժամանակք
գալստեանն Ք՚րիստոսի, և գատակնիք ժողո-
վրդեան Ի՚րէից։ Ո՚յսպիսին եօթնեքորդքն նը-
շանակք էին ամաց, ժողովեալ՚ի չորեքհա-
րիւր և իննսուն ամս. և սովորական իմն էր առ
Ի՚րեայս հաշիւ այսպիսի, որք միապէս սրբէին
հանգստեամբ զամն և զօրն եօթնեքորդ։

Ասէ ինչ զկնի տեսլեանս վախճաներ Ախաբ 218 536
սար զաւուրս իւր, ընդ նմա և Կամբիւս հայր
Կիւրոսի, և փոխանորդեր զնոսա նա ինքն մեծ
անուն Կիւրոս, և՚ի մի խառներ ընդ թա-
գաւորութեան Մարաց՝ զոր ընդարձակեացն
արութեամբք քաջութեանց իւրոց՝ զթագա-
ւորութիւն Պարսից, որ մինչև ցայնժամ յան-
շքութեան կայր։ Ո՚յս օրինակ իշխան խա-
ղաղարար ամենայն արևելից եկաց Կիւրոս, և
հինեցոյց թագաւորութիւն մեծ քան զամե-

նայն պետութիւնս աշխարհի։

Նայլ վասն ոզջ ածելոյ զգաստատում կարգաբանութիւնս՝ի միտ առնուլ արժան է, եթէ յառաջնում ամի թագաւորութեան իւրոյ հրամարտակ հանէր արքայն մեծ տիեզերակալ շինել վերատին Երուսաղէմ զտաճարն Աստուծոյ, և զերեզարձ առնել Հրէից։

Վասկայն՝ի դէպ է զտեղի առնուլ աստանօր առ վայրի. այնու զի առաւել բազմակնձիուն է սա՝ի ժամանակագրութեան նախնեաց, և դարձ մեծ միաբանել զարտաքնոցն պատմութիւն ընդ պատմութեան տուրբ գրոց։ Ասեացուս իսկ եմ, վեհագն տէր, զի զոր միանգամ առի ես պատմել զԵրեմիա, յոյժ այլազգ են յորոց ընթերցարն առ Յուստինոս, ուր չասէ ինչ նա բնաւ զերկրորդէ թագաւորութենէն Պարեսատանեայց, և զերեւելի երեւելի թագաւորաց Պարեսատանի և Մարեքոնի, որ անուանի են յոյժ՝ի տուրբ գիրս։ Մարձեալ, Չառեալքն առ յինէն չեն զուգաբան ընդ Չառեալսն առ՝ի նմանէ վասն երից նախնի տէրութեանց, զՊարեսատանեայցն առեմ՝ որ վախճան էառ՝ի Սարդանապաղ, զԱրացին՝ որ Ժզահակ՝ի հաւ Աւերոսի, և զՊարսից՝ որ սկսաւ՝ի Աւերոսէ, և բարձաւ՝ի ձեռն Պզեբանդրի։

Յաւել և զԱխտար՝ի Յուստինոս, և զայլ

բազում օրինակաւքս Յունաց և Լատինացւոց՝ որոց գիրք հասին առ մեզ · զի ամենեքեան սոքա այլ ազգ շարադծեցին քան զաւանդեալսն առ Լինէն իբրև զմիաբանս աւանդից առաքելականս մատենից։

Սակայն որք միանգամ զարմանան, զի՝ ի տեղիս տեղիս տարաձայն գտանին արտաքնոցն վէպք՝ ի գրոց սրբոց, հարկ՝ ի վերայ կայ նոցա և այնմ ևս լինել խնդրատու, զի և՝ ի նոսին իսկ յարտաքինսն չմիաբանութիւն յոյժ երևի։ Ոչ պարտէն բազմադիմի օրինակօք աւանդեցին մեզ Յոյնք զարարս Աւրոսի։ Հերոդոտոս է՝ բիս Թուէ ազգս պատմութեանց նորա, Թող զորոց ինքն երթեալ է զհետ՝ և չասէ ինչ եթէ զսա երևցապատմից ումանց և առաւել սուտգոյ պատում մատենագրաց եցէ՝ ի գրի հարեալ։ Ա՛ւա ինքն ազգ առնէ դարձեալ[1], եթէ պատմութիւն մեռանելոյն Աւրոսի այլ ազգ իմն աւանդի, և ես ընտրեալ կալայ սակ՝ որ արժանահաւատ ինձ Թուեցաւ · և ոչ այլ ինչ ածէ բանիւն հաւաստիս։ Նոյնպէս որ՝ի Պարսս սրս կեցեալ էր՝ ի սպասու պաշտաման կրտսերոյն Աւրոսի եղբօր Արշեղն Ա՛րտաշէսի՝ կարող էր տեղեկագոյնս հմտանալ՝ ի մօտոյ կենաց և մահուանն Աւրոսի երևոյս, ընդ պատմագրսս անցեալ Պարսից և ընդ աւանդս աշխարհին։

1 Հերոդ · գիրք ա · գլ · կէ։ 2 Ընդ · գլ · մէ։

Յարկէ ապա որոց փոքր՝ի շատէ համաւք էցեն հնազանդութեամբ մատենից՝ անբիծիւտ ընտրութեամբ ընդ որքան Յերանելոյն[1] զհետ գընացեալ Վասենոփեանցեայ զգօն իմաստասիրի, և համաւ զօրաւորի, քան առաքելախօսն Պաւղոսիայ, զորոյ զբանից ընդօրինակեցեալ յոգւոյնք՝ի պատմչաց Յունաց, և զսոցա Յուստինոս և այլք՝ի Լատինաց։ Աչառութիւն զհետ երթալ և Յերոդոտոսի, Թէպէտ և խոհական մատենագիր։ Ոչ ընտրեցի ինձ զՎասենոփոն, քանզի գրեալքն առ՝ի նմանէ ոչ միայն ոճով են, և զՀմարտութեան ունին զկերպարանս, այլ և յայր և նման բարբառին աստուածային մատենից, զորոց Թէ և չգիտեաք՝ զի՝ի ԹեզրուԹենէ հոգւոյն սրբոյ գրոշմեալ են, արժան էրնախատրաստել զնոսա վասն երիցուԹեան ժամանակին, և վասն կցորդուԹեան անցից անցելոց՝ի Հրեայս ընդ նոսա ազգաց արևելից։

Նոքա որ ինչ աւանդեցին յոլովագոյնք՝ի Յունաց յաղագս երից առաջնոց ԹագաւորուԹեանց, կեղակարծ Թուեցաւ և խմաստնագունից Լատինաց։ Պղատոն[2]՝ի բերանոյ քըրմացն Եգիպտոսի յայտ առնէ համանգամայն զգոգիսանալ Յունաց պատմուԹեանց նախնեացն. և Վրիատոտէլ ընդ առաքելապա-

1 Հերոն. ՚ի Դանիէլ. գլ. ը։ 2 Պղատ. ՚ի Տիմ։

տուն՝ գասեաց և զմաահնագրոզս վ՚յորեա-
տանեայցն։

Ընդդան եկին Յոյնք ՚ի գրել. և կամե-
ցեալ նոցա հնոցն վիպասանութեամբ զը-
ստաքացուցանել զՅունաստան զգրօսեալն ՚ի
լսել նորագոյնս, ըստ անստոյգ յիշատակարա-
նաց յօդելին զբանան, և հեշտալուրս եւթ
ջանացան առնել զնոսին, զոյգն ինչ հոգ տա-
րեալ ճշմարտութեան։

Եւ յիրաւի այնու խակ ակներև է տեսանել
զառութիւն կազմածոյ երից նախնի թագաւո-
րութեանց. զի յետ գնելոյ նոցա առ Ասրդա-
նապազաս զկործանումն տէրութեան Ա՚ստրե-
ացւոյն, երևեցուցանեն առ նմին զԱ՚ստրա-
գն, և ապա զՊարսից. իբրու այն թէ միանգա-
մայն յաջորդեալ էցեն Ա՚ստր զթագաւորու-
թիւն Ա՚ստրեացւոյց, և թէ Պարսիկն առ
բարձեալ էցէ՝ կործանեալ զտէրութիւն Ա՚ս-
ցոյ։

Ակնյայն հաւաստի է այն զի յորժամ վտա-
րանջեցոյց Ա՚ստրիակ ՚ի Ասրդանապազայ զԱ՚ս-
Ա՚ստս, ազատս միայն արար զնոսա, այլ ոչ
նուաձեաց ընդ նոքօք զԱ՚ստրեացն. և Ֆի-
լոզոտոս որոշէ զժամանակ ազատանալոյ նո-
ցին ՚ի ժամանակէ անտի առաջնոյ Թագաւո-
րին Իւրեանց Վ՚ռոմկայ [2], և սրպէս քաջքն ՚ի

1 Արեաստ·Քաղ·Ե·գլ·Ժ։ 2 Հերոդ·գիրք ա·գլ·ղթ։

ժամանակագրաց հաշուէն ընդ միջ եկեալսն ժամանակացս անջրպետ իմն կայ առնց երբեք բառանելոյ, նա քանզայսցա է՛ի միտս վիպագիր ունելն քանզ պատմագրին և Խորենացի՛, թողում անդր զայլս, թէ յառն ժամանակաց ընծայեալս տէրունեան Արարչագ կայսին Աւգոստոսի թագաւորէ հզօրք, որ զոլորս ցուցանէին առ հասարակ զարեւելս, զերոց և խորհրդոց Աներեւոյթ զիշխանութիւնն առնել զԱրարիչն։

Մարդ եթէ ոչ ինչ Հասկցին զիշխանութեան Արարչին բազումք՛ի մտաճնագրաց Հրեից և Յառիմացիք հեռուէք նոցա, և ոչ ըզիշխանութիւնն մեծ՛ի միտս ձգեալ ընդ նախնի թագաւորութեանց զորոց պատմեցեն զիարդ՝ առանցքեցին ինչ՛ի մտանելոյ իւրեանց զԱստղամեծ փառսարոյ, զԱպրիմատոյ, զԱնեքերիմոյ, զԱրարողագործոյ այսոցիկն Հանդերձ որ անուանիքն են՛ի տալ զկրս և յարևելեան վիպս պատմութեանց, ոչխորհեալ Հունաց արժան է, զոյն ընծայ եղ՝ զորս Հերովդեան անուանելոյ քան խուզարկու՛ի պատմութեան. և կամ թէ, չէհաս առ մեզ որ ինչ միտեցեալ յանկեալն և ելին՛ի պատմութեան նոցա և Հիմնարկութեան գրոցդ։

Եւ խոստանայ խակ Հերովդոս պատմու-

1 Հերոդ. գիրք ա։ Քանոփ. Դասփեր. Կիւր. Ե, Կ, ԼԶ։

պրել ուրոյն զՅոլեսաանեայց՝, զոր ջանիմք
՚ի ձեռին, Թէրևս զի կորեաւ՚ի միջոյ, և կամ
ոչ կալաւ նա պարտս արդիւնացուցանել ըզ-
բանան՝ ասեալ Թէ ոչ էր մարթ քաջախոհ մա-
անհապրին լուսեամբ անցանել զՊատա-
րօքն երկրորդ անդրանիկեան Յոլեսաանեայց,
ուր և՚ի գերեզման սուրբ Յովհաննու Մեծ՝ յիշէ
զԱնանիքերիմ՝ որ մի էր՚ի նոցանէ, և վարկանի
գնա Պատարայ Յոլեսաանեայց և Վարա-
գայ[1]։

Պատարան որ եկաց առ ( )գաւառաւ, ՚ի միջ
բերէ[2] զգուռն Աղեքսանդրեայ հին մատե-
նագրի հատ՚ի ժամանակս Պղեսանդրի, ի-
շատակեալ զհետ աշխատհակալութիւնս Ա-
րեգագործութեան արքայի Վաղդէացւոց, ան-
ցեալ գնա առելով ՅԱրբելա, մտեալ՚ի Պա-
նիա, և գնի՚ի ձեռին հասեալ միւնդ յար-
ձանան Հերակլեայ։ Յիշատակէ Պղեսանս և
զՏիգրանա զոր արքայ Յոլեսաանեաց[3], որ նա
ինքն և անշուշտ Մհգրամ կամ Մարգարէն
առաջ գրոց։ Եւ առ Պատարայ Թէ հասին
րոյ Բագաւորայ՝ որ տիրէին մեծամեծ աշ-
խարհաց, յորս տեսանելիք և գերկոյսեան
կարգ Բագաւորայ Յոլեսաանեայ անծանօթ
մնացեալ՚ի Յունաց, զոր ոչ ինչ գիտասցին և

1 Հերոդ · գիրք ա · գլ · ՃԿ · ՃՀՋ։
2 Հերոդ · գիրք բ · գլ · Ճետ։
3 Սարար · գիրք ԺԷ։
4 Ղեսան · պաթմ · կնդ · գիրք ԺԲ · գլ · իե։

վիրանել ընդ պատմութեան աստուածէզին դրոց։

Սակայն երկայներ ինձ ձառս եթէ կամեցեալ էր առնուլ և զոր ինչ ասանկեն յիշատակագիրք Յոյնց՝ Ներոսոս, Աբիւդենոս, և Նիկողայոս դամասկացի։ Հաստուցին առ մեզ հատուածս ինչ ցանկալիս զբանից սոցա [1] և զայլոց բազմաց Յովսեպոս և Նաասերի, որք յաւուրս իւրեանց ի ձեռին ունէին ողջ զմատեանն, և ամենեցուն սոցա վկայութիւն հաւաստէ զասացեալն յաստուածային տառէ յաղագս հին զրուցոյ ազգաց արևելից, և առաւել ևս յաղագս պատմութեանց Մովսիսեայց։

Իսկ վասն թագաւորութեան Պարսից, զոր բազումք յարտաքնոց երկրորդ դասեն ի կարգս հզօր տէրութեց և որում ի թագաւորութենէ Պարսից, սուրբ գիրք յայտնապէս ի մի ժողովեն զնոսա։ այլ բաց ի վկայութենէ աստուածեղէնն մատենից և կարգ իրացն՝ որպէս տեսանեմ՝ հարկ առնէ մեզ հաւանել ի սոյն։

Պարք և յառաջ քան զԱլիւրոս զօրաւորք էին և անուանիք։ այլ փառք մեծութեան արքայից Բաբելոնի խաւար ածէր զնոքօք։ Իսկ իբրև խորտակեաց Ալիւրոս զթագաւորութիւն

[1] Յովսեպ. Հնախօս. գիրք Ի. գլ. վերջ։ և գիրք Ժ. գլ. ԺԱ։ և ընդդէմ Ապիոն. առ Եւսեբ. Պափրոսոփ. Ընդ. գիրք Ի։

նոցա զինուք Աստուծոյ և պատերազմիլ, և իրաւամբք որպէս առաջին ըստ Ղեւեռիոնի միահեծան զերկոսեան ազգն կալաւ, հարկ էր զի թագաւորութիւն նորա մեծ զոր բարձրացոյց Ինքն՝ կոչեսցի յանուն ազգացդ երկոցուն, որպէս եթէ մի ազգ և ժողովուրդ էին Աստուք և պատմիկք, թէպէտ և համբաւ Կիւրոսի առաւել պարսիկ անուան շուք եդ և պատիւ։

Ընդէ՞ր անտեղի և զայն ևս ասել՝ եթէ քանզի Աստուք յառաջ քան զպատերազմին Բաբելոնի ընդարձակեալ էին զսահմանս իւրեանց ընդ կողմն գաղթականաց Հրէից որ՛ի փոքրն Ասիա, հռչակեցան՝ ի մէջ Հրէից՝ ոմք և ըստ թագաւորութիւնն մեծին Ասիոյ Աստուց գրեցին, զի զնոսա միայն ծանեան՝ ի թագաւորս արևելից. իսկ զթագաւորացն Ասինուէի և Բաբելացւոց, որ թէպէտ զօրաւորք ևս քան զԱստուսն էին՝ ոչ ասացին ընդ Հրէից՝ որպէս Ղեւեռիոն, զերկոսեանն ազգն կալեալ՝ զիշխանութիւնն Հրէից և զթագաւորութիւնն Պարսից։ Ընդէ՞ր ոչ հիշատակեցին զնոսա Հրէից որ կանխեցան զթագաւորութիւնն մեծ՝ կամ զյաջորդացն նորա

բայ՝ի վնասս, քանզի և ոչ բանք ինչ էին առ
ցա ընդ ժողովրդեան Հրէից։ Իսկ զերկրորդ
Թագաւորութենէն Յուդեացւոցն կամ զի
անդիտացան՝ ի սպառ բազումք՝ ի Յունաց,
կամ ոչ քաջ իմացեալ՝ ի մի համարեցան ընդ
նոսա ընդ առաջինան։

Վասն որ միանգամ այսուհետև զընդդէմն
դիցէ սասպելոցս՝ ի մատենագրսն Յունաց
որք շարայարեցին ըստ հաճոյս զերիս առաջնոց
ժամանակաց զԹագաւորութիւնս, և նախնոյ
տէրութեան Պարսից յաջորդ զԱրս
կարգեալ ինչ ոչ յիշատակեցին զնորոյն, զորոյ
զհզօր զօրութիւնն յայտ առնեն աստուածա-
շունչ գիրքն, գիտացեք զի ոտիւքն Յոյնք
զպատմութիւնս զայսոսիկ, և միօրինակ հա-
կառակ խօսեցան խուզարկու և բազմահմուտ
մատենագրաց իւրեանց, և աստուածայինն առ
ակ։

Վասն այս միանգամայն խակ՝ ի բաց բառնալ
զամենայն վարանս, զի աստուածայնոյն գը-
րիչք հպատակ և էին ժամանակաւ և տեղեաւ
արկելեան տէրութեանց. և գրէին ոտքս ըզ-
Հառս պատմութեանց ժողովրդեան՝ որոյ իրք
առ հասարակ խառն էին ընդ անցս հզօր տէ-
րութեանցդ. ապա տալին այսուհետև, Թէ և չգտ-
ցէ նոցա այլ առաւելութիւն, գիտեն լուեցու-
ցանել զՅոյնս, և զոր պէտ չտքանոցա զԼ-
տինս։

Ասկայն եթէ տակաւին պնդեսցի որ անխա
խուտ պահել զբազմահոչակ կարգ երից նախ
նի թագաւորութեանցն, և երկրորդ՝ որպէս
կալեալ է՝ զԱՍՈՒրս ևեթ կամեցեալ ցուցա
նել, ընդ ձեռամբ նոցա արկցէ զարքայս Նա
բելիմէն, վարկուցեալ և ևս թէ յետ երբ Հա
բեր առնոյ վտարանջեալ Թօթաւիեցին զԼուծն,
արդարացի դարձեալ պատմութիւն սուրբ
գրոց • այլ ոչ զուգաձայն գտանի այնպիսին
քաջ պատմագրաց արտաքնոց, որոց առաւել
գաշնակից գոն աստուածային մատեանք՝ որ ՚ի
մի կարգեն զհերութիւն ԱՍՈՒրայ և ՊԱՐԹից։

Ի և այլ պատճառ մեծութեան նախնի
պատմութեանց։ Զայս իսկ է զի Թագաւորք
ազգաց արեւելից բազում անուամբք, կամ թէ
առեալ՝ յորջորջանօք սովոր էին վարել, որ զինն
ապա զհետիանն անուանն նոցա փոխանակեցին
գտեալ. և քանզի ազգ իւրաքանչիւր ըստ բար
բառոյ իւրոյ Թարգմանեաց զնոսա կամ յօ
դեաց այլազգաբար, գժուարինաց եղեն նախ
նեացն պատմութիւնք, յորոց և կարի սակաւք
՚ի ցանկալի յիշատակարանացն ժամանեցին
առ մեզ։ Խոտնակութիւն անուանց շփոթս
բազումս ՚ի ներքս ած անշուշտ և զկրաց և ըզ
մարդկան. այսորիկ աղագաւ վարանեալ տագ
նապիմք այժմ՝ թէ ուր ՚ի պատմութեան
Յունաց Հայհաւորիցին Թագաւորք որ Խուե
րոս կոչեին. որ որչափ անծանօթ ի Յունաց,

նոյնպէս յայտնի առ ազգս արևելից։

Եւ արդարև՝ հաւատայցէ թէ Աիսքսարն մի և նոյն անուն է ընդ Աբսուերոսի, բարդեալ ՚ի բառից Աե, այս ինքն է տէր, և Աբոս, որ հանդիսանայ յայտնապէս ընդ Աքսուերոսի կամ Աբսուերոսի։ Յայս անուն անուանեցան երեք կամ չորք ՚ի Թագաւորաց, Թէգլաթ և էլեն նոյնպէս և այլ անուանք։ Ամեն իրի չէք լինչ տարակոյս՝ եթէ Վարեհ Աստ ոչ Աբսուերոսն էր կամ Աիսքսար. և ամենայն հաւատեալ պատշաճէ նմա մի յանուանցս երկոցուն։ Եթէ ոչ էր դիտացեալ մեր զի Աբսուգոդոնոսոր, Աբսուկոդրոսոր և Աբսուկոլասար մի էն և կամ միոյ առն անուանք, չհաւատալի Թուէր, սակայն աներկմտելի է բանն, քանզի Աբսոլ մի ՚ի դէպն էր պաշտելոց ՚ի Բաբելն, և Բաբելացիք սովոր էին յօդել զնոյն յանուանս Թագաւորաց ըստ պէտից ժեղանակս։ Ասի են դարձեալ Սարգոն և Սենեքերիմ, Ադրամելոք և Սարասար, Սեղեկիա և Մանասէ. Յովաքազ և Սեղեսմ ևս էին. և կարծեն զի և եթէ Յովաս կամ Սուսանոյն էր որ և Աբսակոն անդրայ Աթովսացւոց. զԱսորեան՝ որ միօրինակ էր և Աստր Հադդոն կամ Աասարհադդոն, Աբենափոս անուանեաց Ժողովուրդ Ասղթացւոց ՚. կարծի եթէ Սարգո-

՚ Ե· Եզր· Դ· 2· 10։

նապատ Սարակն էր ի մատենագրաց ամանց
անուանեալ. և առանձինն զնոյն Թագաւոր ան-
ձնին իմն փոխոխութեամբ Գոռոս Կոնկոլե-
ռոս առ ի Յունաց ձայնեալ, և զպատճառն
անդիտանամք։ Այլ իսկ առաջ մեք, զի
Սարդանապատղդ անուն հաւանելի է կարծել
Սարդան Գուղայ կամ Պուղայ որդի. բայց ի
դիտէ, Թերևս ոմն այս Պուղ կամ Գուղ յի-
շատակեալ ի դմոց որդոց՝ էր նա ինքն Գա-
ղատաց։ Կանգն և այս ի էր յեղանակաց փո-
փոխելոյ զանուանս. կարձել զնոսին, երկայ-
նել, և ակնպէս յանդս ի ծայրսն յաւելուլ
ըստ ոչնոյ լեզուաց նրբաքանչիւր։ Ամին էրկ
մարկ իսկ է զի Գոգղաճ-Գաղատացն, որ է
որդի Գաղատայ, ի յորմէ Գուղայ էին,
որ բռնագոյն գտեալ քան զեղբայրն նր զԱմա-
գանապատ՝ զմեծ կէս պետութեն յափշտակելոց
ի ոտնձգն նրոյն ընդ ձեռամբ էին պահել։
Ամարթ էր յօրինել առասպօր ցուցակ Հոխա-
գոյն զԹագաւորաց արևելից՝ որք ազգի ազգի
կոչեցան ի պատմութիւնս, այլ հերիքացին
առացեալքս ի խնդրատուութիւն նոցայն տա-
րուեան։ Ել այս օտար է ի Հառնոց,
յորս անուանք շքոյ և որդեգրութեան բաղ-
մազան կուտակեցին անուանս։ Արդ ( )գոռ
առ և Ազրիկիանոս անուանք շքոյ՝ զբնիկ ան-
զն անուանն գրաւեցին զՀեռատու Յոկտաւիա-
նոսն, և զՀիկիոնեանոցն. առին և Ներո-

նեանք անուանեցան Կեսարք։ Ընդհակառակ էին իրքդ, և երկար ևս քննութիւն պայմանեայ յոլինչ ի պիտանացու։

Ասկ եթէ իցէն որ զարմացին ինչ ընդ անհուն թուարկութիւնս ամաց որովք պարծին Եգիպտացիք, ես զնոսա առ Հերոդոտ առաքեմ. քանզի նա ստուգապատում հաւաստեօք յայտ առնէ, որպէս տեսաքն, զի ստուգութիւն պատմաբանութեանց նոցա ոչ հնագոյն ինչ է քան զժամանակս Փսամետիկոսի [1], այս ինքն է քան զամն վեց կամ եօթն հարիւր յառաջ քան զԱրիստոս։ Եւ եթէ զժուարակնձիռն ինչ թուեսցին ամք ժամանակաց որ ընծային առ հաստարակ նախնոյ պետութեան Եգիպտոսի, յուշ լինի զի նա ինքն Հերոդոտ՝ ի հինգհարիւր և՝ ի քսան ամն ժողովեաց զնոսին [2], և զի զնորա չոգան զՀետ Ոմանեսիոս աղիկատնացի՝ հմուտգոյնն՝ ի պատմագիրս, և Եգիպտոս։ Ասկ որք յետ այսր ամենայնի կարի անձուկ տեսանիցեն զմիջոցսն՝ ի տուեալս հան հաշիւս ամաց՝ առ՝ ի կարգագրելոյ՝ ի նա սին ըստ հաձոյս զամենայն պատահարս և զթուականս՝ զոր ստոյգն հանարին, մարթի՛ն յընդարձակի բերել որչափ և կամք իցեն՝ զեօ թանասնիցն կալեալ զհաշիւ, որպէս եկեղեցին տայ հրամանս. որով շարադասեցեն՝ ի նոսա

[1] Հերոդ. գիրք բ. գլ. ձ՝ծդ։ [2] Գիրք ա. գլ. կ՝։

Չոխաբար զամենայն զԹագաւորս որ Թագաւորեալ սակն՝ի Նմուէ, հանդերձ ամօք Թագաւորութեան իւրաքանչիւր · զամենայն հաւրըստութիւնս Նգիպտացւոց՝ որպէս զիարդ և կամք էին դասաւորել · և զՆինեւացւոց անդամ զպատմութիւնս բովանդակ, որոց չէ ինչ հարկ՝ Թէ կամիցին՝ հաւաստելոյն սպասել։

Նայսուհետև ոչ ևս աշխատ արարից զքեզ, ալքայտրդիւք քաջ, ՚ի կնճիռն ժամանակախաւսութեան, քանզի և ոչ պիտոյն քեզ։ Նայց զի այսոքիկ կարևոր յոյժ դասեալ եղեն, հարկ էր սակաւուք պարզաբանել։ Նմին երի յետ միանգամ ցուցանելոյ զհաւատոյն առ մեզ առաջարկութիւն, անդրէն՚ի կարգ ժամանակաց ՚ի վեր ելցուք։

ԴԻՄԱ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԿԻՒՐՈՍ, ԿԱՄ ԳԵՐԵԳԱՐՁ ՀՐԵԻՑ

Վէցերորդ աղբ աշխարհի։

Յաստն երկերիւրորդի ութեւտասներորդի հինգերկուերանց Դարեհի, հինգ հարիւր եւ բեւռն և վեց ամօք յառաջ քան զԱրիստոս, և յեօթանասներորդի ամի գերութեանն Նաբ

218 536 *բելացւոց, յամին յորում ամբարձաւ Աիւրոս 'ի թագաւորութիւն Պարսից, այն որ կարգեալ էր Աստուծոյ ազատիչ ժողովրդեան իւրոյ և տաճարին նորոգող, ձեռն արկանէր 'ի գործն մեծ։ Նա վաղվաղակի իբրև ընթերցաւ հրովարտակն ազգունն, Օ՜ օրաբաբել և Յեսու որդի Յովսեդեկեայ քահանայի մեծի ժողովեալ զգերիս ածին Երուսաղէմ, և*

կանգնեալ զսեղանն՝ արկին հիմունս երկրորդի տաճարին։ Եւ Ը ամսուացիք նախանձաւորք փառաց նոցա՝ կամեցան բաժանորդ լինել գործոյն մեծի. և որպէս Թէ և ինքեանք եւս Աստուծոյ Խորհէլ էին երկրպագութ,

219 535 *որ սակայն անխառնիւ էին և 'ի կուռս, աղաչեցին զՕ՜ օրաբաբէլ զի գործակից լինին ընդ*

նման՝ ի շինուած տաճարին Սիոնի՝ և Սիւր
որդիք Հուդայ՝ որոց՝ ի գարշանս էին պաշտա-
մունք նոցա անխտիրք, մերժեցին զբանն.
ընդ որ զայրացեալ Տ ամբաստացոյց՝ բազմա-
հնար ձգամբք և բռնութեամբք խափանեցին
զձեռնարկութիւն նոցա։

Ո՛այսու ժամանակաւ Աերղիոս Տուղղիոս
ընդարձակեալ զԻռոմէ քաղաք, խորհեցաւ՝ ի
հաստատակամութիւն շրջել զթագաւորու-
թիւնն։ Ա՛ինչդեռ յայսմ խորհրդի էր, հա-
սանէ նմա մահ՝ ի տապրելոյ գտաերն և՝ ի հրա- 221 555
մանաց գոռոզն Տարկունեան փեսային իւրոյ,
որ և բռնակալեալ զաթոռն՝ ոչ ինչ՝ ի չարեաց
ոչ եթող անպատճ ընդ սմն քազումն թագա-
ւորութեան իւրոյ։

Սիւր զօրանալով զօրանայր թագաւորու-
թիւն Պարսից. Թող զբազմութիւն լայնա-
տարած աշխարհաց մերձին Սիւոյ, ի ծառայու-
թիւն նորա մատանէին և բնակիչք ոգւոյն ընդ-
արձակ աշխարհաց տուրինն Սիւոյ։ Հնա-
զանդէին նմա և Սիւրիք և Ասորեստանք։ Ա- 229 525
զիատոս նախանձաւորն օրինաց իւրոց՝ ինամա-
նէ օրէնս ընդունէր. և նուաձեաց զայն Սամ-
բես որդի Աներտոսի։ Սիւր սա այր խուժա-
դուժ ոչ յերկարեաց ի կեանս զկնի մահու
հօրեղբօր իւրոյ, զոր ասան ի ծածուկ վասն կե-զա-

1 Բ. Եզր. Դ. 2. 3։

կարծ երազոյն։ Ծագաւորէ ընդ նորա Շ մեղ
մոգ կեղծաւորեալ անուամբն Շ մեղեայ եղ-
բօր Ասմբուսեայ. այլ անդէն վաղվաղակի՝ ի
վեր եւ նենգութենէն։ Ասլխաբանեալ ընդդէմ
235 524 նորա արք եօթն՝ ի գլխաւորաց, բազմեցուցին
յաթոռ՝ ի միջոյ իւրեանց զԱտրեհ զորդի
Ա շտապեայ [1], որ յարձանագիրս իւր անձ-
նեայ և գեղապատշաճ քան զամենեսեան զան-
ձըն անուանէր։ Նազում հաւատովք էին որ
ցուցանեն եթէ սա ինքն Ա գաթաշէս է զոր յի-
շատակեն գիրք Նոթերայ, թէպէտ և ոչ միա-
բանեն յայսմ ամենեքին [2]։

Ի սկզբան թագաւորութեան նորա կատա-
րեցաւ շինուած տաճարին՝ յետ բազում ան-
գամ՝ ի Շ ամիտացւոցն խափանելոյ։ Ա՝ առե-
ցաւ անհաշտ մնութիւն՝ ի մէջ երկուց ժողո-
վրդոց, և եղեն պատերազմ թշնամիք միմեանց
Ներսեհեմ և Ասմարիա։

Յաման ժամանակաց Ատրեհի սկսաւ եղև
ազատութեանն Հռոմայեցւոց և Պարթևաց-
ւոց, և շքեղ փառացն Յունաստանի։ Պատ-
դիոս և Պրիատոքիոսն աթենացիք թափեն
241 513 զաշխարհն իւրեանց՝ ի ձեռաց Հիպարքեայ
որդւոյ Պիսիստրատոսի, և՝ ի մահ մատնեն՝ ի
պահապանաց նորա։ Ի զուր ջանայ Հպպիաս
եղբայր Հիպարքեայ ունել զաթոռն. մերժեն

1 Հերոդ. գիրք է. գլ. ղե։ 2 Բ. Եզր. Ե. 6։

և գնա, որով բնակչինջ լինի բռնակալութիւն 244 310
Պախտարատեանց։ Ազատութիւն հասեալ
Ազեննացւոց, անդրիս կանգնեն ազատչաց իւ-
րեանց, և զռամկավարն սահմանեն պետու-
թիւն։ Ոմիք անկանի Նպիխաս առ Ոարեհ
մինչ կազմէրն իսկ նա յարձակել ՚ի վերայ
Յունաստանի, և ՚ի ձեռնտուութիւն նորա
միայն լինի ապաստան։

Ի նմին ժամանակի յորում ընկեցաւ Նա-
պիխաս, Թօթամիէ և Ֆռոլմ զլուծ բռնակա-
լաց իւրոց։ Նուռն կեղեքումն գոռոզն Տար-
կունոսի առեալ արար Ֆռոլմայ զԹագաւո-
րութիւն. իսկ անամօթանալ Աեքստոսի որ 245 309
զոյնորա՚ի սպառ եբարձ զայն ՚ի միջոյ։ Նրա-
նպաստեալ Ֆռկրեսիոյ՝ չոգաւ զիւրումն. ա-
րիւն նորա և առենախօսութիւնք Նրուտոսի
սնոեցին զՖռոլմայեցիս. վտարեն ՚ի բաց
զԹագաւորս, և հաստատեն զհիւպատոսու-
թիւն ըստ խորհրդոյն Աերվիոսի Տուղղիոսի։
Նայց՚ի յաչալանաց ժողովրդեան լքաւ վաղ-
վաղակի հիւպատոսութեանն զօրութիւն.
քանզի դեռ յառաջին հիւպատոսն, Պ. Վ ա-
ղերիոս որ հռչակեալն էր յաղթութեամբք
իւրովք՝ կասկածելի եղև ժողովրդեան. նմին
իրի՝ զի կատարեացին հաճոյք ամբոխին՝ օրինք
հաստատեցան բողոքելոյ յառնել ծերակու-
տին և հիւպատոսաց առ ժողովուրդն յառե-
նալ ՚ի դէպս յորս պատուհասել հասանէր ՚ի

քազաքացւոց զոք։ Տարկուհնեանք որ՝ի բաց
վարեցան՝ ձեռն օգնականութեան գոհն՝ի
շրջակայ Թագաւորաց, քանզի զվատրուհին նոցա
Թշնամանս անձանց համարէին ամենայն Թա-
247 507 գաւորք. և Պորսենա արքայ Լարսիացւոց՝ որ է
ազգ Յունաստրութիա, եւ՝ի մարտ պատերազմի՝ի
վերայ Հռովմայ։ Ի տագնապել Հռովմայ, և
մերձ լինել յառնուլ՝ի Թշնամւոյն, ապրեցաւ
քաջութեամբ Ովրատիոսի Կոկղիդայ։ Ա՛ե-
ծաւեծս գործեցին Հռովմայեցիք՝ի սէր ազա-
տութեան իւրեանց. Ակեւոլա գեռաբոյս հա-
սակաւ հրկիզեաց զձեռն իւր, փոխանակ զի
վախեաց՝ի հարկանելոյ զՊորսենա. օրիորդն
Կելիա պակոյց զԹագաւորն արիութեամբ
իւրով. եթող Պորսենա զՀռովմ՝ի խաղա-
ղութեան, և Տարկուհնեանք լքան յօգնակա
նութենէ։

254 500 Ընկալաւ Թիւն մեծ եր Նպիտասայ՝ի պաշտ
պանութենէն Վարեհի. քանզի և Պարսկաս-
տան ոջոյն յոյն կանգներ ձեռն տալ նմա, և
պատերազմ ահագին՝ի վերայ Ընթենացւոց
յարուցանել։

Ընդդէմ՝ի մարտ պատրաստեր Վարեհ,
261 493 Հռովմ որ գիտաց քաջ զդէմ ունել օտարաց,
փոքր մի ևս անձամբ զանձն կործաներ առ նա
խանձուն որ՝ի ներքս անկաւ վերատին ընդ
պատրիկս և ընդ ժողովուրդն։ Պօղիոս Վ՚ա
ղերիոս Թէպէտ և օրինս էտ և կարձեաց զին-

խանութիւն հիւպատոսութեան, սակայն ծանր
թուէր տակաւին ժողովրդեանն որ կարի յոյժ
նախանձաւոր էր ազատութեան։ Նչլին կու-
տեցան նոքա ՚ի լեառն Ն։ենաւինոյ, և տապ-
նապողական խորհուրդք ծերակուտին ինչ ոչ
գիտացին վճարել. ոչ խոնարհեցաւ ժողովուր-
դըն ՚ի կամս նոցա, մինչև փութացեալ Մե-
նենիոս Ն։գրիպպաս բանիւք ողջախոհ հա-
չեաց զմիտս նոցա. բայց հարկ եղև հնարել
խորհել և զգաստման իրացն, և ցեղապետս իմն
տալ ժողովրդեան՝ զի զդէմ կալցին հիւպա-
տոսաց։ Ընդունադրութիւնք նորոյ իշխանու-
թեանն նուիրական օրինք կոչեցան. և աստի
սկիզբն եղև տրիբունից ժողովրդեան։

Նդուստ ուրեմն ձայն մարտի տուեալ էր
Դարեհ՚ի վերայ Յունաստանի։ Մարդոնիոս
փեսայ նորին անցեալ ընդ Ն։խիա, ակն ունէր
նկուն զՅոյնս առնել բազմութեամբ զօրաց
իւրոց. այլ Միլտիադէս տասն հազար Ն։թե- 264 490
նացւովք խորտակեաց զահագին բանակն ՚ի
դաշտին Մարաթոնի։

Նարկանէր Նռոմէ շուրջանակի զՔշնամիս
իւր. և զոտգես չէր նման ուստեք երկիւղ, բայց
միայն յանձնէ։ Նախանձաւորն Կորիոլանոս
պատրիկ՝ երևելին ՚ի մէջ սպարապետաց Նռո-
ւոմայ հալածական լեալ ՚ի վերայ վաստակոց
իւրոց ՚ի հակառակութենէ ժողովրդեան, ըզ-
կործանուսին խորհեցաւ զիւրոց հայրենեաց.

265 489 խաղացոյց զվ ոլսկեանս ՚ի վերայ քաղաքին,
և շուրջ տագնապել ՚ի վերայ հասոյց. և անա-
266 488 գան ուրեմն ամբիծեալ յողբքանաց մօրն։
Ո՛չ ընդ երկար վայելեաց Դելեպա ՚ի խաղա-
ղութեանն զոր պատերազմաւն Ա՛ռաքածոյին
ստացաւ։ Վ՚ասերքսէս որդի և ժառանգ Դա-
րեհի, և Թոռն Ա՛ւրտոյ աւ ՚ի մօրէն կոչեցե-
ալ Ա՛ստուա, կամելով խնդրել զվրէժ նախա-
274 480 տանաց Պարսից և Դարեհի յարձակի ՚ի վե-
րայ զօրաց Հարիւր և տասն բիւրուք, կամ որ
պէս հաւանին այլք ասել՝ Հարիւր և եօթա-
նասուն բիւրուք. Թող և զտորմիղ նաւուց
հազար երկերիւր։ Ա՛յլ Ա՛նդիպաս ալքայ
Պարտացւոց երեքհարիւրով միայն հարկա-
նէ ՚ի զօրաց նորա ՚ի կիրճն Թերմոպիլեայ
քան հազար այր, յորում վայրի անկանի և
լինքն և իւրքն ընդ նմա։ Ա՛նձին ամի խորտա-
կի և նաւահանդէս Վ՚ասերքսեայ աւ Պաղա-
մինաւ խրատուք Թեմիստոկղեայ աթենա-
275 479 ցւոյ։ Պարձ առնէ վերստին Վ՚ասերքսէս ընդ
Հելլեսպոնտ՝ տագնապեալ ահիւ մեծաւ. և
զինի ամի միոյ Պատահիաս ալքայ Լակեդե-
մոնացւոց, Ա՚ստիդէս աթենացի որ արդարն
կոչեցաւ՝ կոտորած անհնարին մերձ ՚ի Պղա-
տէա ՚ի վերայ աճեն քանակի նորա, որում զօ-
բավարեր Մ՚արդոնիոս։ Ա՛զեցաւ մարտն այ-
գուն. և ընդ երեկս պանծալի աւուրն և Թո-
նիացիք որ նշխահեալ էին զլուծ իշխանու-

թեան Պարսից՝ հարկն ի նոցանէ ի պատե-
րազմին Ալիսաղեայ երեսուն հազար այր, զո-
րավար զվ Հոտխիդէս ունելով. որ ի սրատա-
պնդել զզօրականն կանխեաց առաց նոցա եթէ
այսօր իսկ խորտակեցաւ Արշոնիոս ի Յու-
նաստան: Եւ ոչ վրիպեաց բանն. կամ զի նո-
րագործ արդիւնք էին հաճելեացն, և կամ
Հայոցն ինչ դէպք ի տեղւոջն պատահէին,
և ամենայն Յոյնք փոքուն Ասիոյ յազատու-
թիւն ելանէին միանգամայն: Ապա ամե-
նայն ուրեք յաղթանակս կանգնէր ազգ Յու-
նաց. խուն ինչ յառաջ հարկն և զվարքեդռ
նացիս զՀզօրացեալսն յայնժամ ի Սիկիլիա,
զոր նուաճել խորհէին նորքա ընդ իշխանու-
թեամբ իւրեանց ի տապրելոց Պարսից: Զա-
խտակ ելք երացն ոչ կասեցոյց զվարքեդռն և
զինի հնարս մեքենայել ի վերայ կղզւոյն. զի
քաջագէպ էր տեղին ի ծուխակալել, որում
ցանկային: Յայնժամ Յունաստան ունէր ըզ-
նոյն, բայց զարևելեան աշխարհօք և զՊարս-
կօք յածէին միտք նորա: Յետ թափելոյ Պա-
սանիայ զվխտրոս ի լծոյ Պարսից, երկնեաց ի 277 477
միտս իւր ծառայեցուցանել նոցա զաշխարհն
հայրենի: Ապա ի դերև ելին խորհուրդք նո- 278 476
ցա, թէպէտ և Պաւսանիայ խոստացեալ էր
նմա զամենայն: Ատան և տուր եղև դաւա-
չանն յառաւել սիրելոյն, և լրբենի սէր նորա
մահ նուիրեաց նմա: Ի նմին ամի սպանաւ և 280 474

Ասէրքսէս Ա՛ռտաւանայ անձնասպահասպետ իւրմէ. Թերևս զի կամք էին տիրանենգ առնն ամբառնալ յաթոռ տեառն իւրոյ, և կամ զի՛ ի ցասմանէ արքային երկնչէր՝ զորոյ չէր տալ բեալ փուճասպէս՝ ի գլուխ զանողորմ զհրամանն[1]:

Ոտապատուէ ընդ նորա Ա՛ռտաշէս երկայնաձեռն՝ որդի նորա, առ որ սակաւ մի զկնի Թզթէ Ոտեմիատոկղէս ձեռնտու լինել նմա ընդդէմ Հաւնաց, որք տարապէր արարին զնա յաշխարհն իւրմէ: Ա՛ծծարեաց Ա՛ռտաշէս ըստ արժանի վաստակոցն զգերահամբառ զօրսն վարեն, և կալուած ընդարձակ ետ նմա՝ ոչ ինչ հայեցեալ՝ ի յաչառանս նախարարաց իւրոց:

Տարածեաց զինանամն իւր ազատաձիտ արքայն և՝ ի վերայ ժողովրդեան Հրէից[2]. և՝ ի քսան-
287 467 ներորդի աւի իշխանութեան իւրոյ, այն առ անուանի է վանն իրացն որ գործեցան՝ ինձմա, հրաման ետ[3] Նեեմեայ շինել զԵրուսաղէմ և զպարիսպս նորա[3]: Ա՛յս ինչ խաւիր էր ընդ
300 454 հրաման սորա և ընդ Ա՛ւրտոսին, զի Ա՛ւրտոս հրովարտակ ետ վանն տաճարին, և սա վանն քաղաքին շինութեան:

Ի ժամանակէ անտի հրովարտակիս զոր

1 Ա՛րխաս. Գաղափակ. գիրք Ե. ղԼ. Ժ:
2 Բ. Եզր. Է. Ը:
3 Նեեմ. Բ. 1:

պաշակեաց Դանիէլ և զրոշմեաց իսկ՝ի մար-
գարէութիւնն՝ ակամին չորեքհարիւր և ին-
նսուն ամքն եօթնեւտորդաց։ Այս անխախտա-
ունն հաստատութիւն Թուականս այս. քան-
զի ժամանակագիրն Ասեբէ զվտարանդու-
թիւն Ադեմիատակէաց գնէ՝ի վերջին ամի եօ-
թանասներորդի վեցերորդի ողիմպիադին, որ
է ամ շինուածեան Հռոմայ երկերիւր և ութ-
սուն։ Այլք՝ի ժամանակագրաց փոքր մի զկնի
գնեն. բայց խտիրն կարի նուազ լինչ է, և
գէպք ժամանակին հաւատարմացուցանեն ըզ-
թիւ հաստատ ամացն Ասեբեայ։ Զայս է
այս՝ի բանից Հիպոտահոսն Ադուկիդիդեայ
զգօն պատմագրի որ քաղաքակից է Ադեմիա-
տակէայ, և գրեթէ ժամանակակից իսկ։ Զդ
սա զնաամակագիրն լինել նորա առ Ա.րտաշէս
գնէ՝ի սկզբան Թագաւորութեան նորա [2]. և
Պուռնեկիոս Նեպոս, պատմագիր հին, վայե-
չեաբան և ուշիմ, չառնու յանձն ընդ երկեայ-
ութեամբ անգամ արկանել զերան՝ի Ադուկի-
դիդեայ վկայեալ [3]. և անհակառակելի իսկ է
յէ. զի և այլ ոմն մատենագիր երից ժամանա-
կաւ քան զԱդուկիդիդէս՝ զնոյն աւանդէ. նա
է Ափարան Ամասացի, զոր յիշատակէ
Պլուտարքոս [4], և յարէ՝ Թէ և դիւանագիրք,

1 Դանիէլ. Թ. 25։
2 Թուկիդ. գիրք ա։
3 Պուռն. Նեպոս. ի Թէմ.։
4 Պլուտ. ի Թէմ.։

իմա զՊարսից, յար և նման իւսկին տոցա։ Ա.յլ ինքն Պլուտարքոս ոչ հաւանի երթալ զՀետ նոցա, բայց պատճառս և ոչ մի ինչ ասէ. իսկ այլք՝ի պատմագրաց ոչք ունի կամ ինն ամօք կրտսեր դնեն զսկիզբն Թագաւորու Թեանն Ա.րտաշիսի, ոչ ժամանակակից են և ոչ անուանիք ոմանք։ Ա.պա հաստատուԹեամբ Թուի Թագաւորեալ Ա.րտաշիսի՝ի վախճան եօԹանասանեւոցդի վեցերորդի ողիմպիադին, և յերկերիւրորդի ունԹաներորդի ամի Հռովմայ. որով՝ի վախճան ունԹաներորդ առաջնեւորդ ողիմպիադին ժողովի քսաներորդ ամ արքայուԹե նորա, այն է երեքհարիւրորդ ամ շինուԹեանն Հռովմայ։ Նայց և ոչք յատաղեցին զԹագաւորուԹիւն Ա.րտաշիսի, ՚ի միա բանել զդանս մատենագրացն բռնադատեցան ասել, Թէ ՚ի նամակագիր լինել Ալեքսանդրի ցեայ առ Ա.րտաշէս՝ գահակից էր առ հօր իւրում Վաղերքսէս. և ահա որով օրինակաւ և էր արդարացի հաշիւս մեր։ Յետ հաստահիմն առնելոյ զայս, դիւրին է այսուհետև իմաստասիրել զԹիւ համարոյ ամացն որ գինի. նա և ինքնին կարգ բանիցս յայտնագոյնս գնոյն բացատնուացէ։

Ինկալեալ Հրէից զհրովարտակին Ա.րտաշէսի, ձեռն՚ի գործ առնէին շինել զքաղաքն և զպարիսպն ըստ կանխաասացուԹեան Վանիէ

լե՛։ Ա՛ռաջնորդէր նոցա Ա՛ենեմի մեծաւ իմաստութեամբ և անյողդողդ խորհրդով, ոչ ինչ զանգիտեալ՛ի հակառակութենէն Ը՛ամբրատացւոց, Ա՛րաբացւոց և Ա՛մոնացւոց։ Ա՛յնպէս գնէր ամենայն ժողովուրդն, զորս և օրինակաւ իւրով քաջալերէր Ա՛զնիւոյ քահանայապետն մեծ։

Ա՛յլ տրիբունք որ տուան ժողովրդեան Հռովմայ, առաւել ևս յուզէին զՀերձուածս. և Հռովմ քանզի՛ի միապետութիւն հաստեցաւ, վերջացեալ էր յանկաւտր օրինաց առ բարեկարգ հասարակապետութիւն։ Ա՛յլազգ գերահամբաւեանն իմաստուն անտեսութիւք աշխարհին քան՛ի քաջափայլ մրցանակաց, յորդորեաց զՀռովմայեցիս առնուլ փոխել յաշխարհ իւրեանց զօրինակ առաջնորդութեանն։ Ա՛յսրիկ ազգաւ հրեշտակս առաքեն խնդրել զօրէնս ազգացնոցա, մանաւանդ զԱ՛թենացւոցն, զի ոցայս հասարակապետութիւն նմանագոյն ևս էր Հռովմայեցւոցն։ Ո՛վքնի ամի միոյ կարգեցին նախ իշխանս տասն թուով, զորս և կոչեցին տասնպետս. և ոչքա նախագիծ առաջի կալեալ զօրէնս Հռոմայ աշխարհին, յարմարեցին զօրէնս երկոտասան տախտակացն՝ որ հիմունք են Հռովմէականի՛ բանից։ Ա՛քանչացաւ ժողովուրդն ընդ արդա-

302 432
303 431
304 430

1 Դան. թ. 25։

բուքիւն օրինացն, և թոյլ եւս յօրինելեաց յանձին ունել զառաջնորդութիւնն, որով և նոքա՛ի բռնանալ թևակոխեցին։ Զմեռիկ մեծ յառնէր յայնմ ժամանակի վասն վաւաշ տըրփանաց Պպիւոսի Աղոդիոսի որ մի էր՛ի տասանց անտի, և վասն մահուն Վրգինիայ՝ զոր լաւ հաստատեցաւ հայրն սպանանել իւրովի, քան՛ի կամ ցանկութեան Պպիւոսի մատնել զնա։ Զրուն նորոյս Հռովմայեցւոց յորինէին զօրքեաց զժողովուրդն Հռովմայ, և՛ի բաց վտարեցան տանտէրք։

Ապա ինչպէս զօրէնս Հռովմայեցւոց յօրինէին սոքա, Նզր ուսուցիչ օրինաց, Նեմի վարիչ ժողովրդեան Պստուծոյ՝ որ նորոգ հաստատեալ էր՛ի Հրէաստան, սրբէին զերկիրն յանբրաւութենէն, և զգուշանային ժողովրդեան՛ի պահպանութիւն օրինացն Մովսէսի, ինքեանք նախ նահատակեալ՛ի նոցն[1]։ Պնդ այլ կարևոր ուղղութիւնս զոր հաստատեցին յաշխարհի իւրեանց, սաստիւ հրաման եդին՛ի վերայ ամենեցուն, և առաւել՛ի վերայ քահանայից, արձակել զօտարազգի կանայս՝ զորս ընդդէմ օրինաց ունէին։ Յետ այսորիկ քաջ գինուրթեամբ՛ի մի ժողովեաց Նզր զաստուածաճաշունչ մատեանս, և հաւաքեալ զվաղեմի յիշատակարանս ժողովրդեանն Պստուծոյ՝ կար-

1 Նեեմ. ԺԳ։ Երկրորդ օրէնք ԻԳ. 3։

զեաց եդ զգիրս Անացորդացն կամ ժամանա-
կագրութեանց, յոր յաւել և զպատմութիւն
իւրոյ ժամանակին, զոր գլխաւորեաց ասպա
Նեեմի։ Նա աստ վախճան առնու բազմահա-
րաստ պատմութեանցն գիր զոր սկսաւ Մով-
սէս, և զոր այլք ըստ նմանէ ածին հաստուցին
անխափան մինչև յերկրորդ շինութիւն Նրու-
սաղեմի։ Նոյնպէս և գինի գիրք աստուա-
ծաշունչ մատենից, ոչ յարեցան ի նոյն ի մի
կարգ ժամանակաց։

Մինչդեռ Նգը և Նեեմի գլխաւորէին զմա-
տեանն մեծ, Երոդոտոս՝ հայր կարդացեալ
պատմութեան յարտաքնոցն մատենագրաց՝
գեռ ևս գայր ի մատենագրել։ Այս օրինակ
վերջին մատենագիրք աստուածաշունչ պատ-
մութեան՝ առաջնոյն հանդիսին գրչի յոնա-
կան վիպասանութեանց. և յորժամ սոցայս
պատմութեան եղև սկիզբն, հնգետասան դարք
անցեալ էին պատմութեանց ժողովրդեանն
Նստուծոյ Աբրահամ և այլ։ Ընդէն կամք
Երոդոտոսի խօսել զԵրկից ի պատմութեան
իւրում. զի և սիրելի իսկ էր Յունաց տեղեակս
միայն լինել ազգացն զորոց լսեալ էին զհամ
բաւ քաջութեան ի պատերազմունս, ի վա-
ճառականութեան և ի լսահարուստ ձոխու-
թեան. և ոչ ոք փոյթ յանձին ունէր դառնալ
հայել ի Երեսաստան որ նորոգ կանգնէր ի
հրծանմանէ։

Յայսպիսում չուառուԹեան ժամանակի սկսանէր խառնուիլ ինն լինել եբրայական լեզուին ընդ քաղդէացի բարբառոյ՝ որ և Նաբելացւոցն էր. սակայն ժողովուրդն մեծաւ մասամբ իմանայր տակաւին զբարբառն յաւուրս Նզբի, որպէս յայտ է յընթերցուածէն զոր արար նա գրոցն օրինաց առ ժողովուրդն. «Ակաւ, ասէ, կարդալ զնա առաջի արանց և կանանց, և իմանային ամենեքեան և դնէին ունկն ամենայն ժողովուրդն՝ի լսել ամենայն գրելոց օրինացն»[1]: Յայնմ հետէ և այսր տակաւ՝ի խափանուին գայր եբրայականն բարբառ. զի ստիպեցան Հրեայք՝ի գերուԹեան անդ և զկնի՝ կցորդուԹեամբն ընդ Նաղդեացիս ուսանել զլեզու նոցա՝ որ նմանագոյն էր քան բարբառոյ Հրեանց, և գոգցես մի և նոյն հանգամանք էին երկոցունց՝ Նմին իրի խակ փոխեցին և զնախնի ձևս եբրայական ալփաբետացն, և գրոշմէին զեբրայականն քաղդեացի գրովք որ յաՃախեալ ևս էր առ նոսա, և դիւրին՝ի գծել: Նա անաչխատ յաջողեցաւ փոխոխումնդ՝ի մէջ երկուց ազգակից լեզուացն և աԹուԹայինն մի էր Հազագ, և՝ի նշանագիծն ևեԹ էր զանազանեալ:

Ընդ աստուածաշունչ մատեանք քաղդեացի տառիւք ևեԹ գտանին այժմ՝ի ձեռս Հրէից

1 Նեեմ. Ը· 3:

լոյ, որպէս ասացի իսկ։ Ապա ու Աստուա-
ցին գոտւոյ յաւուրս մեր հնգամատեանն Մովսէսի
սկսի դրոշմեալ վաղնջուց տառիւք եբրայակա-
նօք՝ յոր հաւատալ նշանագրացն որ նշմարին
՚ի դրան և յամենայն արձանագրին նախնի
ժամանակաց։ Ու ջիք ինչ խոխր ընդ այս հնդ-
գամատեան և ընդ Եբրայեցւոցն, բայց միայն
զի ուրեք խարդախեալ է սա, որով պնդէին
Սամարացիք՝ եթէ հրաման ետ Ք.աստուած
պաշտել զնա ՚ի լեառն Գարիզին որ է մերձ՚ի
Սամարիա, զոր օրինակ և Հրեայք յԵրուսա-
ղէմ եւեթ պարտ է սակին երկիր պագանել
Ք.աստուծոյ։ Ոչն և այլ ինչ զանազանակք ՚ի մի
ջի, այլ ոչ ինչ կարեւորք։ Ընդ հաւատոյ է զի
առաջինքն՚ի հարս, որպէս և Ներսէի և տուրբն
Հերոնիմոս, տեսեալ իսկ են զվաղեմի գայս
հնգամատեան Սամարացւոց, զի և ըստ ամե-
նայնի նման է սա այնմ զորմէ նոքայն ասա-
պեն։

Ճարկ է աստանօր սակաւատող բանիւք ա-
ռաջի առնել զպատմութիւն Սամարացւոց և
զհնգամատենին նոցա՝ առ՚ի խելամուտ լինել-
լոյ նախնի աւանդից ժողովրդեանն Ք.աստուծոյ։
Ու նախ յուշ լիցի, զի յետ աւուրցն Սողոմո- 3029 975
նի, և ՚ի պատուհաս ահագին յանցուածոցն,
առ Ռոբովամայ որդւով նորին բաժանեաց
Յերոբովամ զտասն ցեղսն ՚ի Թագաւորու-
թենէն Յուդայ, և կանգնեաց զԹագաւորու- 3080 924

Թիւնն Իսրայէլի՝ որոյ քաղաքացայր էր Սամարիա։

Ա՚յս տարանջատ թագաւորութիւն ոչ ևս զոհամատոյց լինէր այնուհետև ՚ի տաճարին Երուսաղէմի, և բացէ ՚ի բաց հերքէր զամենայն զմատեանն զգրեալս յաւուրց Դաւթի և Սողոմոնի և յառաջ. ըստ նմին օրինակի յարհամարհանս ունէր և զպատուէրս հրամանաց թագաւորացս երկոցուն, որոց մին հանդերձեալ էր զնխուեթս տաճարին, և միւսն կառուցեալ զնոյն և զնաւակատիսն կատարեալ։

Ի՚նմանեցաւ Իսրաէլ յերեքհազարերորդի երկիւրորդի և չինեցորդի ամի արարածոյ աշխարհի. և երբև անցին ՚ի վերայ ամբ երեսուն և երեք, այս է յամի աշխարհի երեք հազար երկերիւր ութսուն և երեք, տան ցեղքն պառակտեալք վտարեցան ՚ի Նինուէ և ցրուեցան ընդ հեթանոսս։

77 677 Ի ժամանակս Ա՚սորդանայ արքայի Ա՚սորեստանեայց առաքեցան Քութացիք բնակել ՚ի Սամարիա[1]. և էին սոքա ՚ի ժողովրդոցն Ա՚սորեստանի, որ ապա կոչեցան Սամարացիք։ Ի մի յօդեցին սոքա զպաշտօնն Ա՚սուծոյ և ընդ պաշտօն դրօշելոց. և խնդրեցին Ա՚սորդանայ քահանայ զոք՝ որ մարզիցէ զնոսա ՚ի պաշտամանն Ա՚սուծոյ երկրին, նմա ՚ի պահպանու-

1 Գ. Թագ. ԺԷ. 24։

թիւն օրինացն Մովսէսի։ Նայց նա զօրինացն Մովսէսի ևեթ տուեալ նոցա, զորս դեռ ևս յարգէին տան ցեղքն ապստամբք, զայլս ՚ի մատենից ՚ի բաց եթող. և զպատճառսն ահա առաջաք ՚ի վեր անդր։

Ամարացիք զայս օրինակ հրահանգեալք՝ ոչ կասեցան երբէք ՚ի քինուց առելութեան տան ցեղիցն ընդդէմ Հրէից. և՝ ի հրամայել Աւետեան Հրէից նորոգել զտաճարն Նրոտա 219 535
ղէմի, Ամարացիք զամենայն ձիգն յանձին կալան ՚ի խափան առաջարկութեանն [1], թէպէտ և կեղծաւորէին տենչալ առատ վաստակաւորացն լինել. և պատճառէին պաշտել զԱստուածն Իսրայէլի, նակայն և զստուգ աստուածոյն պինդ ունէին զպաշտօն։

Դարձեալ և առ Նեեմեա՚ի նորոգել անդ Հրէից զքաղաքն իւրեանց՝ ոչ դադարէին Ամարացիք ՚ի խափանելոյ զնոսա. յորմէ և անհաշտ թշնամութիւն ազգացս երկոցունց ընդ միմեանս։

Յայտ իսկ է ապա եթէ ընդէր չփոխեցին տօքա ընդ Հրէից զերբայական նշանագիծն ՚ի քաղդէականս. քանզի չկամէին Հրէից լինել նմանողք, և ոչ Նզրի վարդապետի օրինաց նոցա, և գարշէին ՚ի նոցանէ. և վասն այսորիկ ահա գտանի հնգամատեան նոցին ՚ի վաղեմի

1 Ր. Եզր. Զ. 2, 3։

նշանապիծս Նբրայեցւոց, ըստ որում ասացաւ։

421 333 Ա՛նասէ ոմն եղբայր Յովդոսի քահանայապետին Հրէից անկեալ ՚ի հերձուածն Ա՛ա մարացւոց՝ ընկալաւ յԱ՛ղեքսանդրէ հրաման շինելոյ զտաճարն որ ՚ի Դարիզին. և կարծելի է թէ առ սովաւ սկսան Ասմարացիք յետս կալ ՚ի կռոցն պաշտամանէ. և այնուհետև այս միայն մնայր խոչիր ընդ ասա և ընդ Հրեայս՝ զի չառնուին յանձն երկիր պագանել յԵրուսաղէմ, որպէս պատուիրեալն էր Մովսէս, այլ ՚ի լեառն Դարիզին։

Յայտ ուրեմն է եթէ էր աղագաւ խարդախեցին նոքա ՚ի հնգամատեանին իւրեանց զբանն որ վասն լերինն Դարիզին. զի ցուցցեն եթէ այն ինքն է լեառն օրհնեալ յԱ՛ստուծոյ և ՚ի նորին պաշտօն նուիրեալ, և ոչ Երուսաղէմ։

Ա՛յս երկու ժողովուրդք ցանգ ատելիք եղեն միմեանց. քանզի այնպէսին Ասմարացիք մեծապէս համարեալ զտաճարն որ ՚ի Դարիզին քան զտաճարն Երուսաղէմի։ Նմանապէս քանն մինչև յատեան Պտղոմէոսի Փիլոպատովրայ արքայինն Եգիպտացւոց. և արդարացան Հրեայք մեծապէս յաղթանակաւ, զի ՚ի նոցա կողմն էին անընդհատ յաջորդութիւն և աւանդք անժխտելիք[1]։

587 467 Ի ժամանակս հալածանացն Ա՛նտիոքոսի և

1 Յոսէ. Հնախօս. գիրք ԺԲ. գլ. Ը։

թագաւորացն Ասորւոց, Սամարացիք ձեռնտու էին ցանգ հալածչացն ընդդէմ Իրէից. այլ նուաձեաց զնոսա Յովհաննէս Հիւրկանոս որդի Շ մաւոնի, որ և զտաճարն որ ի Սարէպ զին հինի ի վեր տապալեաց, սակայն չկարաց խափանել զնոսա յերկրպագութենէն զոր ի նոյն լերին ի տեղւոջ անդ տաճարին կատարէին, և ոչ հաւանեցուցանել զյամառեալսն գալ յերկրպագութիւն ի տաճարին Երուսաղէմ:

Եւ ահա ի սոյն ազգաց և առ Հրէաստոսիւ տեսանեմք զՍամարացիսն ի նմին պաշտաման, և մեղադրեալս ի նմանէ[1]:

Յայնմհետէ և այսր անպակասեալ եկաց ճնաց ժողովուրդս այս յերկուս և յերիս կողմանս արևելից: Ա՛ի ոմն ի մերոց Հանապարհորդաց ծանեաւ զնոսա, և էած առ մեզ զբերնագիր հնգամատեանին որ Սամարացւոցն կոչի, և հաւաստի է վաղեմին լինել. և ամենայն իսկ պատճառքն մերկապարանոց կան՝ որոց վան ինացեալ է յայնմ սարսափ յորում այժմ տեսանեմք:

Խնդամտագոյնս կային Հրեայք ընդ իշխանութեամբ Հրատշխի: Ընդունդատեալ սորա ի սպարապետէն Ա՛թենացւոց ի Ախմանէ որդւոյ Ա՛լեքսանդեայ խոնարհել ի խաղաղութի,

1 Յովհ. Դ. 23:

ծանեաւ զի ոչ ևս կարէ յաղթել Յունաց քա-
ջութեամբ. այնուհետև պարսիկ թնդրկեր օգ-
նական իւր առնուլ զանմիաբանութիւն նո-
ցա: Ն՚ երկաունքեր իսկ զրպռութիւն առաքի և
հեռ ընդ Ա՚թենացիս և ընդ Լակեդեմոնացիս,
325 451 որ անհաշտ մախանօքն ընդ միմեանս երկիրեք
կեցին զՆլլադա: Ընդ Պերիկղէս աթենացի
վառեր զՏուր Պեղոպոնեսեան մարտին, յո-
րում Հռչակեցան յոյժ Ա՚երամենէս, Ա՚րտաք-
բուղոս և Ա՚ղկիբիատէս՝ աթենացիք և երե-
քեան: Ընկան՚ի Լակեդեմոնացւոց պատե-
րազմեալ՚ի վերայ Հայրենեաց Ա՚րտախդաս և
Ա՚ինդարէս: Զգեցաւ պատերազմի ընդ ամ
քսան և եօթն, և յաղթող մեկնեցան Լակե-
դեմոնացիք՝ յինքեանս յանկուցեալ զՆարեհ
զհարձորդի Ա՚րտաշիսի և յայլորդ: Լ Լուսան-
դըր զօրավար նաւատորմին Լակեդեմոնա-
350 404 ցւոց էառ զՆթէնս, և փոխեաց զօրինակ վար-
չութեան նոցա: Ա՚կայն վաղվաղակի՚ի միտ
առին Պարսիք թէ կարի զօրացան Լակեդե-
353 404 մոնացիք. ՚ի նշկահել կրտսերոյն Ա՚րտաի զա-
ւագ եղբայր իւր զՆրտաշէս զորդի և զյաջորդ
Նարեհի՝ զկուէցեաւն Ա՚ւշեղ վանս սքանչել
արագամտութեանն՝ էր և ձեռնտուգա ընդ նմա
Նանել սա այս Ա՚ւրտս Հոգոպրեալ՚ի բանտէ
և՚ի մահուանէ ձեռամբ մօր իւրոյ Պարիսատ
տեայ, խորհեցաւ՚ի քինախնդրութիւն. և քաղ
ցըր և հեշտալի բանիւքն դողացեալ զսիրտս

նախարարաց, անց ընդ փոքրն Ասիա, Հակառ
ետ ընդդէմ արքայի եղբօր իւրոյ՝ ի միջոցս աշ
խարհի տէրութեան նորա, և իւրովի հար խո
ցեաց զնա. այլ կարծելով յառաջ քան զժամն
յաղթող լինել՝ կորեաւ առ յանդգնութեան:
Եւ գունդն յունական բիւր մի զօրաց՝ որք ըզ
պատերազմ նորա մարտնչէին, նահանջեցան
յետս յաշխարհն Իւրեանց հրաշալի Հարտարու
թեամբ, որոց հուսկ յետոյ զօրավարեաց Ագե
նոռին խմաստասէրն քաջ և զօրագլուխն ա
ռաքինի, որ և գրեաց իսկ զայսոսիկ: Ել կա
տէին Լակեդեմոնացիք՝ ի հարկանելոյ զՊարսիկս, և Ագեսիլայոս արքայ Սպարտացւոց 358 396
սասանեցոյց զնոսա՝ ի փոքրն Ասիա. սակայն
անմիաբանութիւն Հելլադայ դարձոյց զնա
նդրկին յաշխարհն իւր:

Ո՞յսու ժամանակաւ Հռոմայեցիք ընդ
սպարապետութեամբ Համիլքոսի կալանչի Էք
էս քաղաք զհաւասարն զոգցես Հռոմայ՝ յետ
սահմանեալ պաշարման և յետ այլ և այլ ան
ցից: Ներապանծ վեհանձնութիւն Համիլքոսի 360 394
միւս ևս կանգնեաց յաղթութիւն. պատեալ
պաշարեալ էր նորա զՊաղիսկեանս. այլ Պա
ղիսկեանք ինքնին անձնատուր լինէին նմա,
տեսեալ զի յետս առաքեաց նա զորդիս իւ
րեանց, զորս՝ ի ձեռս նորին մատնեալ էր ու
սուցիչ վարժարանին: Պատնոյր յանձն Հռո
ռոմ յաղթող լինել դաւանօք, կամ յօդուտ՝ ի

կիր արկանել զնեղութիւն առն վատթարի
որ զերծանիցի ունկնդրութեամբ մանկտուցն։
365 391 Օ կնի տակաւ ժամանակաց խաղացին յոտա-
լիա Աենոնեան Վաղղիացիք, և պաշարեցին
զՎուսիոն. պարտեցին զՀռոմայեցիս՝ Տրը-
չակատար մարտին առ Ալլիա. առին զքաղաք
364 390 նոցա և՝ի հուր զատեցան։ Ալլ մինչդեռ մար-
տընչէին Հռոմայեցիք՝ի Վասիտոլինահ, վե-
րստին յաջողեաց նոցա՝ի ձեռն Վամիլլոսի՝
զոր աքսորեալ էին։ Վալան զՀռոմ Վաղ-
ղիացիք գամիսս եօթն, և ստիպեալք խաղալ
այլուր՝ մեկնեցան՝ի տեղւոջէն լիաձեռն ա-
ւարաւ։

385 371 Ի շրջոնս անդ Ալլատայ երևելի լինէր ար-
գարութեամբ իւրով և ցածութեամբն և յաղ-
թութեամբք Վսպասիանոս թեբացի։ Պատ-
ուեն նմա օրէնս ունել նմա անձին՝ չտալ և ընդ
խաղ անգամ։ Ալրութիւնք ջաջութեանց նո-
ա փայլեցին՝ի յետին սմն Վրտաշխի ուշեղն
կոչեցեալ, և յաւագին սմն Ավքոսի։ Ընդ զօ
բանալութեամբ հոյակապ ապարանսն իւ-
րեանց բարձրադլուխ Հախրէին Ծեբացիք, և
նկուն լինէր զօրութիւն Վաւեդեմոնացւոց։

Ի զօրանայր թագաւորութիւն Վաւեդո-
395 389 նիոյ առ Փիլիպպոսիւ Հարբ մեծին Վղեքսան-
դրի։ Ծնեալ և դիմամարտ ընդդէմ կացին

1 Պոլիբ. գիրք ա. գլ. ջ. և գիրք բ. գլ. ժբ. կբ։

նման թագաւորք Պարսից Ալքոս և որդի նո-
ւին Ազէզ. թէպէտ և բռնագոյն ևս սատան
յարուցանէր նմա յ՚ատելիկ Հարտատ լեզուն
Վեմոթենեայ հզօր ախոյենին ազատու-
թեան, սակայն և այնպէս ընդ ամ քսան յաղ
թանակեալ նորա, նուաձեաց ընդ ձեռամբ
զբոլոր Հայոց աշխարհն. ուր և յաղթութիւնք նորա
՚ի Վերոնեան մարտին ՚ի վերայ Ա՚թենացւոց 416 358
և նիզակակցաց նոցա ՚ի միահեծան իշխանու-
թեն ամբարձին զինա: Հայնմ հռչակաւոր մար-
տի յորում բեկանէր զ՚Թենացիս, զուարթա
ցաւ յանձն նորա, տեսեալ զի Ա՚ղեքսանդր ու-
և տան ամաց գոլով խորտակէր զգունդս Մա-
բացւոց վառելոց ըստ հրահանգաց Ա՚պամինոն
դեայ, նա և ընդ այլ խումբս զօրաց տապաստ
արկանէր զգունդն նուիրական՝ որ Վարեկա-
մաց կոչէր գունդ, և անպարտելի համարէր
առ ամենեսին: Ո՚այս օրինակ նուաձեալ
նորա զԱսլատա, և զօրավիգն կալեալ զորդի
նր յորմէ յիրաւի էր մեծամեծաց ակն ունել,
ահաւորս երկնեաց. և այնուհետև յայն առա-
ւել փութայր, զի զՊարսս խորտակեսցէ, և
ամբառնայր ՚ի տարտապետութեն զօրուն ընդ- 417 357
դէմ նոցա: Ա՚յլ Ա՚ղեքսանդրի պահել կայր
խորտակումն նոցին: Ի կոչունս խրախճութեան
հարսանեաց բառնայ զՊիլիպպոս ՚ի կենացն 418 356
Պաւսանիաս պատանի տոհմիկ, փոխանակ զի
ոչ արար նա նմա իրաւունս: Ի նմին ամի տապ-

նանէ և Նապատներքինի զՄէդ արքայ Պարսից, և Թագաւորեցուցանէ ընդ նորա զԱստիւագ որդի Մամագանայ զանուանեալն Կոդոմանոս: Ի քաջութիւն առնէր հայեցեալ, արժան է հաւանել ոտից սերունդ արքայական առացին գնա. և ոչ խակ վրէպ Թուէ բանդ՝ ի չմարտուելենէ:

Ասյսպէս երկոքին քաջքն, Նաբոկ որդի Մամանայ և Մէդեաստդր որդի Վիւիսպասի, ի միում ամի Թագաւորեն: Այսէնն ընդ միմեանս նախանձելոյ աչօք, և զոդցեալ յոյն ծնեալ էին՝ զի՛ ի կուիս ընդ երեսաց կաքաւեցեն վասն Թագաւորութեան աշխարհի: Ասյլ Մէդեաստդր չև ևս պատահեալ նմա մարտիւ, հաստահի մըն ամրացոյց զարքայութիւն իւր: Ինդրեաց զվրէժ մահու հօր իւրոյ, նուաձեաց զազգս սոնքացեալս որք արհամարհէին զմանկուելեամբ նորա. եհար զՅոյնս որք՝ ի զուր ջանացան ԹօԹափել զլուծ. քանզեաց զՎնեդ՝ 419 333 էք, ապրեցուցեալ միայն զտուն և զազգ Պինդարոսի՝ ընդ որոյ տաղն աքանչանայր Դելփա դա: Յետ այսքանեաց շահատակուԹեանց ամ 420 334 բարձաւ հզօր ախոյեանն՝ ի գլուխս յունական 421 333 զօրուն խաղալ՝ ի վերայ Նաբեհի, և յերրակի 423 331 Չակատամարտս խորտակէ զնա. մտանէ յաղ 424 330 Թանակաւ՝ ի Նաբելոնէ և՝ ի Ը զօ. կործանարկանէ զՊերսեպօլիս՝ զնախնի քաղաք Թագաւորութեանն Պարսից. հասանէ պատերազ 427 327

մաւ մինչև՛ ի Հնդիկս, և դարձ արարեալ՛ ի
Նաբլոմն՝ մեռանի՛ ի հասակի երեսուն և ե- 430 324
րից ամաց։

Յաւուրս ժամանակաց սորա ազմուկ շիտա- 421 333
թի յարուցանէ՛ ի Հրէաստան Անանէ եղ-
բայր Յադդոսի քահանայապետի մեծի։ Այն
ածեալէրնորա զգուստ Անտիոքացւոց սա-
մարացւոց, որ նախարար՛ ի Դամասկէ կայր՛ ի
վերայ աշխարհինն, ըմբռնի զհոսանակզն ծերակոյտն
Հրուսաղէմի և եղբայր նորա Յադդոս բռնա-
դատէին զնա արձակել զկինն այլազգի, նա ըզ
հետ չոգաւ մինչև Անտիոքացւոց, ո-
րում և այլք՛ ի Հրէից հաւանեցան, զի ոմն ընդ
նոսին անկցին դատաստանաւք։ Յայնժամ եդ՛ ի
մտի Անանէ շինել տաճար մերձ՛ ի Սամա-
րիա՛ ի վերայ լերինն Գարիզին՝ լեառն սուրբ
համարեալ՛ ի Սամարացւոց, և կոչել զինքն
քահանայապետ։ Ա՝ստահացոյց զնա յարքայ
աներ նորա սիրեցեալն յարքայէ. բայց դէպք
իրացն առաւել և աջողեցին նմա զկնի. զի
իբրև ամբարձաւ Պղեբսանդր մեծն, թողեալ 422 332
Անտիոքացւոց զտէր իւր՝ մատեաւ զօրօք
առ յաղթականն յորժամ զՅիւրոս պաշարէր
նա, և ընկալաւ՛ ի նմանէ զոր ինչ և կամէր. զի
նեցաւ՛ ի Գարիզին տաճարն, և եհաս Ա՛ա-
նասէ՛ ի պատիւն որում անձկայր։ Ակամբ ի՛ր
բեալք կացին մնացին հաւատարիմք առ Գար
սիկս, և ոչ առին յանձն ձեռնատու լինել Պ-

զեբեդեոսի • ևս ասէ զնա հանդերձ եղբարբ իւրեանց
լուսաւորիչ քրիստոնէից լինել • այլ վաղվաղակի
շրջեցաւ ի խորհուրդս՝ սեպհական ընդ առաջ իւր
զքահանայապետութիւն մեծ, և զոհապարծ պաշ-
տօնեայն զգեցեալ խրթնոց պատմուճանօ-
քըն, և զամենայն ժողովուրդն գինեկնոցս պայ-
ծառապէսից : Ընդ ընթերցան նմա զմար-
գարէութիւնս Եսայեայ, զոր ասէ առ Քորեսոս
զոմն, Աստիագեայ, Մերեւկոս, Լեսիմաքոս,
և որպէս նորա Կասանդր, և զի՞ ոմն ոմն Քաւեմ,
430 324 ամենեքեան ուսեալք ի պատերազմ ընդ առաջ
նորոգութեամբ աշխարհակալին մեծի, Քանա-
ցան յինքեանս արկանել զՔաղաւորութիւն
430 g 445 նորա • և առ յայդուրդ փառասիրութեան՝ ըզկնի
կեցին զազգատոհմ նորա, տալանեալ զերազոյն,

428 g 430

զմայրն, զկանայս նորա, զորդիսն, նա և զբո-
լըս. և այնուհետև յամենայն տեղիս էր տե-
սանել մարտս անագորոյն և դժոխըմբեր ազ-
մունս խռովութեանց։

Յայսմիսիկ շրխոթեալ ժամանակի բա-
զումք յազգաց փոքուն Ասիոյ և շրջակայ գա-
ւառաց՝ ի բաց ընկեցին զնա, և կանգնեցին
թագաւորութիւնս նորս զՊոնտոսին, զՆի-
թանիոյ և զԿողպատացւոց. որք և՝ ի սուղ ժա-
մանակի զօրաւորք եղեն և հարուստք, իբրև
զի և երկիրն յոտն թէ էր։ Ասդ՝ ի նոսին ժամա-
նակի և Հայաստան աշխարհ ընդվզեալ՝ ի բաց
վազեր յիշխանութենէ Մակեդոնացւոց, և
լինէր թագաւորութիւն մեծ։ Ի վեր երևե-
ցաւ և թագաւորութիւն Կապադովկիոյ՝ ի
ձեռն Մհհրդատեանց՝ հօրն և որդւոյ։ Այլ
քան զամենայն թագաւորութիւնս որ զայնու
ժամանակօք՝ հզօրացաւ թագաւորութիւնն
Պոնտոսի զոր կանգնեաց Պաղամիս որդի 431 325
Պ ագոսի, յորմէ Պ ագոսեանք, և թագաւո-
րութիւն Ասիոյ կամ Ասորւոց զոր ամբարձ 442 312
Սելեւկոս, ուստի Սելեւկեանքն։ Ա՛ս այս
թագաւորութիւն՝ բաց յԱսորւոց աշխարհէն
Իշխէր և ընդարձակ և Հռոմ գաւառացն վէր-
նոյն Ասիոյ՝ ի սահմանս մերս թագաւորէր Պարսից։
Ո՛յս օրինակ արևելք ողջոյն ծանեան զազգ
Հունաց, և ուսան զէգուհոյս։

Տառապէր և Հունաստան յերեսաց զօրա-

վարացն Աղեքսանդրի : Մակեդոնիա՝ առաջին թագաւորութիւն Եղլադայ, որոյ թագաւորք նուաճեալ էին զարևելս, յաւար մատներ առն որ նախ առաջին ՚ի վերայ հաստատեր : Որդիք Պատանդրի ընդ միմեանս մարտուցեալ, ՚ի միմեանց վանեցան : Օ Պիւռոս արքայ Եպիւռացւոց որ զկողմանս աշխարհին ընդ իշխանութեամբ արկեալ էր, հալածական տանէր Դեմետրիոս Պոլիորկետես որդի Անտիոքոսի . զոր դարձեալ ՚ի բաց հալածէր նա Պիւռոս . բայց և սա Պիւռոս փախստեայ գնայր յերեսաց Լիսիմաքեայ, և Լիսիմաքոս յերեսաց Սելեւկեայ . և զսա սպանանէր խաբանօք բարերարեալն ՚ի նմանէ Պտղոմէոս Սեբաւնոս՝ որ հալածեալն էր յԵգիպտոսէ ՚ի ձեռն հօր իւրոյ Պտղոմեայ առաջնոյ : Սակայն և չարանենգ այրն այն ինչ ընդ ձեռամբ արկանէր զՄակեդոնիա , հարաւ ՚ի Գաղղիացւոց, և սպանաւ խակ ՚ի մարտնչել իւրում ընդ նոսա :

Ի շփոթս անդ արկեալից միանգամ Գաղղիացւոց ոչ միայն Մակեդոնիա այլ և Թրակիա՝ առաջնորդէր նոցա ՚ի փոքրն Ասիա, և հարկն զինակութիւն իւրեանց ՚ի գաղղիականն Նիկոմեդեան, որ և յանուն նոցա կոչեցաւ Գաղատիա : Յարձակեցան անտի ՚ի Մակեդոնիա՝ աւար հարկն գնա, և դողացուցին զնաւ Եւ ետ Լաղա : Սակայն ՚ի ձեռներէցն լինել կողոպ-

տել զտաճարն Վեղփեայ՝ խորտակեցաւ քա- 476 278
նակն իւրեանց։ Ա.յս ազգ էր որ խռովէր զա
մենայն, և յամենայնի ամօթասարտ գտանէր։

Յառաջ քան զպատահումն Վեղփեայ՝ 471 283
Վաղղիացիք բնակեալք Իտալիա որ անդուլ
պատերազմօքն և յաղթութեամբք յահ և յեր-
կիւղ էին Հռովմայեցւոց, միւսանգամ յա-
րեան՝ի վերայ նոցա սաստբեալք՝ի Ալպիսացւոց,
՝ի Վրուտեանց և յԻտրուրացւոց[1]։ Պարտե-
ցին զնոսա զառաջինն, այլ արատեցին զփառս
յաղթութեանն սպանմամբ զեսպանաց նոցա։
Ինդ որ զայրացեալ Հռովմայեցւոց, խաղա-
ցին՝ի վերայ նոցա, խորտակեցին զնոսա, մը-
տին յերկիրն նոցա, աճեալ անդր և գաղթակա-
նըս։ Յարձին զնոսա երկրորդ անգամ, հնազան 472 282
դեցին զոմանս՝ի նոցանէ, և զայլս աճին՝ի
խնդիրս հաշտութեան։

Իբրև՝ի բաց վանեցան՝ի Ցունաստանէ 477 277
արևելեան Վաղղիացիքն, Ինտիգոնոս Վո-
նատաս որդի Դեմետրի Պոլիորկետեայ, որ
յերկոտասան ամաց հետէ թագաւորէր Մա-
կեդոնացւոց՝ թէպէտ և հանապազ չգնելով, էառ
անաշխատ զԱթենիկեդոնիա։ Պետրոս զեգերէր
Իտալիա. վանեալ՝ի Մակեդոնիոյ, յուսա- 474 280
ցաւ լցուցանել զչափ փառասիրութեանն՝ տի-
րելով Իտալիոյ, ուր հրաւիրեցաւ և՝ի Տա-

1 Պոլիբ. գիրք Բ. գլ. Ե։

բենատացւոց. քանզի այս ևեթ ակնհայտ-
թիւն մնայր տոցա յետ պատերազմին յորում
Դաւիմայեցիք պարտեցին զտոսա և զԱսիան-
475 279 այես։ Յաղթէ Պիւռոս Դաւիմայեցւոց, այլ
յաղթութիւնքն այն կործանումն բերին նմա։
Զարհուրեցոյց զԴաւիմայեցիս փղովքն, այլ
հնարատոն Փաբրիկիոս խելամտեցոյց զնոսա
թէ ոչ անհնար ինչ է պարտութիւն Պիւռոսի։
Վտուէր իմն յայնժամ արքային և հնարատուին
մրցել ընդ միմեանս՝ ի վերայ վհատանձնու-
թեան քան արուեստից զինուց։ Դարձոյց
Պիւռոս զդէպիս առ հնարատուն առանց փըր-
կանաց. քանզի պարտ խոկէ առ սրով մղել ընդ
476 278 պատերազմ, և ոչ ընչիւք. և Փաբրիկիոս
առաքեաց արքայի զնենդաւոր բժիշկ նորա,
որ եկեալ խոստանայր նմա թոյն մահու ար-
բուցանել տեառն իւրում արքայի։

Այսու ժամանակօք սկսանէին պայծա-
ռանալ՝ի Յոյն կրօնք Աղբայեցւոց և ազգ
նոցա։ Այլեւ՝ի խաղաղութեան յօրէնս իւ-
րեանց յանձանձեալ՝ի Թագաւորացն Մեղե-
կիացւոց։ Նախորդս Վտէոս Թոան Մեղեւիեայ
ցրուեաց զնոսա ընդ փոքրն Ասիա, որք սիրե-
ցան անտի՝ի Յունաստան՝ կացեալ ամենայն
ուրեք յիրաւունս և յազատութիւն բնիկ քա-
ղաքացոց։ Այնպէս Վտղոմէոս որդի Լա-

1 Յովհաբ. Հնոխոս. գիրք ԺԲ. գլ. Է։

գոսէ տեղի բնակութեան տուեալ էր նոցա
Անդիպատոս։ Ա՛ր որդւոյ նորա Պաղամիոսիւ 477 277
փիլադելփեաւ յեղան՝ ի յոյն լեզու աստուա-
ծաշունչ մատեանք նոցա, այն է հռչակաւոր
Թարգմանութիւն եօթանասանից. զի եօթա-
նասուն այր ի աւուրըք և իմաստութեամբ
յղեալ էր Անդիպատրոս քահանայապետն առ
Թագաւորն ըստ խնդրոյ նորա։ Ումանց՝ ի դէպ
Թուեցաւ ասել Թէ զհինգ գիրս Մովսէսի
միայն Թարգմանեցին նոքա՝. իսկ այլ աստուա-
ծային գիրքն Թարգմանեցան ասեն զկնի՝ ի պէ-
տս Հրէից սիրելոյ Անդիպատոս և՝ ի Յու-
նաստան, ուր մատացան զբնիկ բարբառ ի-
բեանց զեբրայականն, այլև զքաղդէացին զոր
՝ի գերութեան ուսան, և սկսան խօսել՝ ի յոյն
լեզու խառն՝ ի հրէաբանութենէ, զոր բարբառ
Հելլենական անուանեցին. ՝ի սոյն լեզու շա-
րագծեցաւ եօթանասանից Թարգմանութիւն,
և գիրք նոցուց կտակարանաց։ Իբրև այսպէս
՝ի սիրուս ծաւալէին Հրեայք, Հռչակէր տա-
Հար նոցա ընդ Հանուր աշխարհս, և նուէրս
և պատարագս առաքէին անդր Թագաւորք
աղգաց արևելից։

Պողմանք արևմտից՝ ի գնին կայէն պատե-
րազմացն որ ընդ Յռովմայեցիս և ընդ Պիւ-
ռոս. և ապա խորտակեաց գնա Հիւպատոսն 479 279

1 Յովհան. Հնախօս. գիրք ա. յառաջաբ. և գիրք ժբ. գլ. բ։

Աւետարանչաց, և Պետրոս անց գնացեալ ի Հռոմ։ Եւ
և ոչ անդ զգայր զատերն ընդ երկար, զվերկ-
ձախոզակի էլոյն Յոհաննէս ի Մակեդոնիոյ
խնդրել կամեցեալ։ Յոհնադատի Ընտիդոնոս
Կոնստաս արգելեալ կալ ի Աւետարանիկն
Թողեալ ընդ ձեռամբ Պետրոսի զայլ գաւա-
ռըս Թագաւորութեանն։ Եւ մինչդեռ Պետ-
ռոս անխաղաղասէրն և ամբարհաւաճ կռուէր
ընդ Մակեդեմոնացիս և ընդ Աքրիացիս,
խրախուսեաց անդրէն Ընտիդոնոս։ Որ երկո-
սին ոտիան ընդ այլ և այլ դրունս մուծին մի
անգամայն ՅԱքրոս ժողովուրդն, զի երկպա-
ռակեալ էին, և բախեցան նոքա սաստկա-
պէս ընդ միմեանս։ Ընդ կին ոմն տեսեալ զՊե-
Պետրոս, զի զհետ մտեալ էր որդւոյ իւրում
որ խոցեալ էր գնա, ընկէց վէմ մի՛ ի վերայ և
ջախջախեաց գնա։ Որ երծեալ Ընտիդոնոսի
՛ի քուռն Թշնամւոյն, եմուտ՛ ի Մակեդոնիա,
և այնուհետև նահանգն այն յետ ինչ ինչ ան-
ցից եկաց յանդորրու ընդ իշխանութեամբ
տոհմի նորա։ Եւ խափան լինի նմա միաբա-
նութիւն Աքայեցւոց ընդարձակել զայն և ևս։
Աքայեցիք կացին յետին ամուր ապաստանի
ազատութեան Յելլադայ. և սոքա ընծայեցին
նմա զվերջին դիւցազնութեան զՅաւոս և զ-
Փիլոպեմեն այլովքն հանդերձ։

Տարեհատցիք որք ի՛ Պետրոս յուսացեալ
էին՝ յետ մահուներա կոչեն զԱրքեդոնացիս.

այլ ձեռնտուութիւն նոցա ոչ ինչ վճարէ։ Յարէն Յուսէմայեցիք զնոսա և զպաշնաւորս նոցա զՆրուտեանս և զՎաճիխացիս, որք և բռնադատեցան յետ սկսպիս պատերազմաց կուռ զիմեանց զինի ընդ լծոլ մտանել Յուսէմայեցւոց։ Ել յատպէտաց հեռւել շաւղաց նոցա և քաղաքն Տարենտոն, ըստ նմանէ և այլ շրջակայ քաղաքք, և միահամուռ նախնի ազգք Իտալիոյ անձնատուր լինէին՝ի Յուսէմայեցիս։ Ըստ նմին օրինակի հարեալ՝ի նոցանէ և Վատղնացւոց՝ի բազում նուաղս, ոչ ևս իշխէին խլրտել խնդալեալ ընդդէմ նոցա։

Յետ մարտնչելոյ Յուսէմայեցւոց զամս չորեքհարիւր և ութսուն՝ իշխանք եղեն Իտալացւոց աշխարհին, և այնուհետև ձեռն արկին գործ՝ի դլուխ տանել և արտաքոյ Իտալիոյ[1]։ Ի նախանձ վաւերացան ընդ Կարքեդոնացիս՝ որ զօրացեալ էին յոյժ առ սահմանօք նոցա յաղթութեամբքն և՝ի Սիկիլիա, ուստի սակաւ ևս յառաջ յարձակեալ էին՝ի վերայ նոցա և Իտալիոյ՝ի թիկունս օգնականութեան լեալ Տարենտացւոց։

Ունէր Կարքեդոն ընդ ձեռամբ զաստի և զանտի ափունս միջերկրական ծովուն. այլ և քաց՝ի ծովեզերացն Լիբիկոյ՝ որ ծայր՝ի ծայր գոգցեալ ընդ իշխանութեամբ նորա էին, տա-

[1] Պոլիբ. գիրք ա. գլ. ԺԲ. և գիրք բ. գլ. ա։

բաճանէր զբազուկ նւր և ընդ կողմն Պանէոյ
ընդ կերձն, և տէր ծովու և վաճառաց՝ ընդ
բռամբ էր արարեալ և զկղզիսն զՊորսիկա և
զԱրդինիա։ Ա՛ստահէր Աիկիլիա զդէմ ու-
նել նմա, և անմարթ էր չզանգիտել Իտա-
լիոյ՝ ի սպառնալեացն՝ որ այնպէս հուպ առ
նրքն ունէր զԹշնամին։ Ա՛յսու սկիզբն եղև
490 264 Պունիկեան պատերազմացն՝ ի դրժել կողմանցն
երկոցունց զդաշինս կռեալս՝ ի միջի։

Յառաջնում կռուին վարժեցան ի ծովմայ
եղիք պատերազմել ընդ ծով, և վաղվաղակի
494 260 հանդիսացան քաջք՝ ի գիտութեանն զոր չէր
նոցա ուսեալ բնաւ. և յաղթող ելանէր հու-
պատոս Ռուխլիոս՝ որ նախ առաջին ծովա-
մարտիկ լինէր։ Ո՛նորին տարաւ գովութիւն
և ի՛ռեգուղոս՝ կալեալ զծովեզրն Ա՛ֆրիկեայ,
ուր եհատանէա պատերազմել ընդ նորատեսիլ
վիշապին, առ որոյ դիմակալութիւն հարկա-
ւոր էր բանակեցուցանել զամենայն զօրս իւր։
Ա՛մենայն ինչ խոնարհեալ առին առ ի՛ռոմ-
մայեցւոց. Կարթագէն վտանգեալ առաւել
պէս՝ անկարանայ զերծանել յաղէտէն, և
499 255 ապրեցուցանէ զնա Ռատնիպաղոս լակեդե-
մնացի։ ի՛ռոմանեն և Կարթագոնացիք զզո-
յսաւարն ի՛ռոմայեցւոց և ձերբակալ առնեն
զնա։ այլ քան զգուշարան առաւելու զպար-
ծանս նորա գերութիւն նորին։ Ռատն եաւ, և
առաքեն զնա՝ ի ի՛ռոմ խօսել վասն փոխա-

նախուձեան գերեզմն. իսկ նա զօրէնսն սնդիկ առաջի ծերակուտին՝ որ բառնայր զամենայն անկնկալութիւն ազատութեան գերելոց ՚ի պատերազմի, և որպէս խոստացաւն դարձ առնել անդրէն ՚ի Կարքեդոն ՚ի մահ անձողոպրելի։ Երկից գառնաւակածութիւն Հռովմայեցւոց սոխակ ինն զնոսա թողուլ ՚ի Կարքեդոնացիս զթածութիւն ծուլու։ Ընդայս ինոյ զբազում՝ ժամանակս ի արդեօք յերկիւղէն ժողովրդոց զմոցանակն տանիցի. և իբրև այն ինչ մերձ էին Հռովմայեցիք զպատուհասն խոստովանել, յարդարեն կարգեն միաւանգամ զնաւատորմիղ իւրեանց, և միով բախմամբ լոկով բառնան զվարանումն երկաքանչիւր կողմանց. և յանկ հանէ զգործ պատերազմին Հաստրուբաս հիւպատոս։ Ընդառաջ 513 241
դատ Կարքեդոն հարկս հարկանել, և տեղի տալ ՚ի Սիկիլէոյ և յամենայն կղզեաց որ ՚ի միջոցս ծովուն Սիկիլէոյ և Իտալիոյ։ Տիրեն կղզւոյն Հռովմայեցիք, բաց ՚ի քաղաքացն որ ընդ ձեռամբ էին Հերոնի արքայի Սիրակուսայ զաշնաւորի իւրեանց[1]։

Յետ վհատելոյ մարտին, փոքր մի ևս և ՚ի կորուստ մատանէին Կարքեդոնացիք վասն վտանգութեան զօրացն ժողովելոց առ հասարակ յօտար ազգաց ըստ սովորութեանն, որք

[1] Պոլիբ. գիրք ա. գլ. կբ, կգ. և գիրք բ. գլ. ա։

աղմուկս յուզէին վասն Թոշակի իւրեանց։
Ընդուն հարստահարութիւն Կարքեդոնա-
ցւոց յաւել՝ի խռովարար դունդս զոզդես զա-
մենայն քաղաքն որ ընդ իշխանութեամբն նո-
ցա էին. որ և պատեցան զԿարթագինեաւ
մերձ՝ի կործանել զնա։ Ընդ միւսոր միայն՝ անուա-
նեալն Կարկաս՝ գիտաց զդէմ ունել նոցա
՝ի յետին պատերազմին, յոյր ձեռն յաղթա-
հարեցին Կարքեդոնացիք և զապստամբեան։
516 238 Ապա ել՝ի ձեռանէ նոցա կղզին Սարդինիա,
զի վտարանջութեամբ պահակապանաց նոցա
մտին անդր Հռովմայեցիք[1]։ Յակառակ կամն
յանձին կալաւ Կարքեդոն Թողուլ՝ի ձեռաց
զբազմաշահ կղզին, և յաւել ևս՝ի հարկն զոր
հարկէր. այլ խորհեր հաստատել՝ի Սպանիա
զիշխանութիւն իւր որ սասանեալ էր յասպես-
524 230 տամբեաց անտի։ Ընդ անցանել Ընդիւար որ-
դւով իւրով Ընննիբաղաւ որ էր ամաց ընդ
և մեռանի անդ՝ի պատերազմի։ Ընդ լինն
ամն յորս պատերազմեր նա քաջութեամբ և
Հարստութեամբ, վարժեր Ընննիբաղ՝ի զի-
նուորութի ընդ ձեռամբ մեծի սպարապետին,
և վառեր անդաստին՝ի նմին ժամանակաց յան-
հաշտ ոխութիւն ընդդէմ Հռովմայեցւոց։
Յաջորդէ զհայր նորա ազգական նորին Ա-
դրուբաղ, որ մեծաւ խնամոտութեամբ կալաւ

1 Պոլիբ. գիրք ա. գլ. ՀԵ, ՃԷ, ՃԸ։

զաշխարհն, շինեալ անդ զնորն Կարքեդոն ՚ի
նուաճումն Պանիոյ։

Առաւէին յայնժամ Հռովմայեցիքըստ ցե-
տէ դշխոյին Լիբիկիոյ, որ ասպատակէր ան-
երկիւղ զծովափամբք աւ հասարակ, և մե-
ծամտեալ ընդ աւ և կապուտ Հունաց աշխար-
հին և Նպիրացւոց՝ արհամարհեաց զՀռով-
մայեցսն և սպան զդեսպան նոցա։ Ո՛ւր 525 229
փութապէս լուծանէ զվրէժն. Թողուն Հռով-
մայեցիք ընդ ձեռամբ նորա մանն մի ՚ի Լիբ- 526 228
բիկեցւոց աշխարհէն. առնուն և զՎորկիւրա՝
զոր յինքն գրաւեալ էր դշխոյին։ Յայնմ ժա-
մանակի երևեցաւ հրեշտակութեամբ պատկա-
ռեալ ցուցան Հռովմայեցիք և ՚ի Հունաց աշ-
խարհին, և հռչակեցաւ և անդ զօրութիւն
նոցա։

Նախանձուկս արկանէր ՚ի սիրտ նոցա շա-
հատակութիւն քաջութեանց Պետրուբաղայ.
այլ Պաղեստացիք բնակեալք Յոտալիա խոչ-
ընդոտն լինէին նոցա ձեռնամխել ՚ի Պանիա[1]։
Ի քառասուն և ՚ի հինգ ամաց հետէ ՚ի խա-
զաղութեան կայր Կարքեդոն. մանկտին որ ՚ի
չափ ժամանեցին կատարեալ հասակի, էյիշէ-
ին ապաքէն զառաջին աղէտն, և իշխէին իսկ
սպառնալ Հռովմայ[2]։ Ի զառ հաստարեցան Հռով-
մայեցիք յապահովել զանձինս ՚ի նոցանէ, զի

1 Պոլիբ. գիրք ը. գլ. ԺԲ, ԼԲ։ 2 Պոլիբ. գիրք ը. գլ. Լ։

աներկիւղ մարտ դիցեն ընդ խուռվարար ժո-
ղովրդեանն որ մերձ նմա կայր. հաստատեցին
զբան դաշանցն ընդ Պետրոսբաղայ, որ խոստա-
ցաւ չանցանել ըստ ներոն գետ:

330 224 Պարտեան յաստկապէս Հռովմայեցիք և
Պաղնացիք. ի սոսա յարեցան և որք յայն-
կոյս Պլեանցն էին: Հարին զամենեսին զնու-
սա Հռովմայեցիք. ձերբակալ արարին ի պա-
տերազմի զմի ոմն ի Թագաւորաց նոցա զԿո-
կողնտանոս. զնաց զկուրծվի Պնեռոէստոս այլ
Թագաւոր նոցա. և անցին Հռովմայեցիք
յաղթականք ընդ Պադոս զայս առաջին նը-
ւազ, եղեալ ի մտի կորզել ի Պաղնացւոց
զերջակայ սահմանս գետոյն, որ ընդ իշխանու-
թեամբ նոցա կային ի բազում ժամանակաց
հետէ: Ո՛եպէր գնայր զհետ նոցա յաղթու-
թիւն առնային ուրեք. առին զԱեդիոլան, և
ծառայեցուցին զոզ զբոլոր աշխարհն:

334 220 Ոյսու ժամանակաւ մեռանէր Պետրու-
բաղ, և ամբառնայր ընդ նորա Պնիբաղ՝ ա-
մաց գոլով տակաւին քսան և հնգից: Պնդէն
վաղվաղակի ոտնաձայն պատերազմի լսելի լի-
նէր. ձեռն արկանէր յայտնապէս նորս այս
կողմնակալ նուաճել զԱպանիա՝ ոչ ինչ ակն ա-
ծեալ ի դաշանցն ուխտից: Յայնժամ և Հռո-

335 219 հռովմ մատոյց զունկն իւր առ ձայն աղաղակի
Ապուռնտոն քաղաքի դաշնաւորի իւրոյ, և
պատգամաւորս առաքեաց ի Կարքեդոն: Պայ

’ի հզօրացեալն Ասորեստան ոչ ևս գտանէր
առել բանիւ նոցա. կարեվէր խոցեալ էր զնո-
սա այն՝ զի ըստ ձեռն եղեալ էր նոցա Աիկի-
լիա, յանկրաւել առեալ Ասորինիա, և ծան-
րացեալ հարկացն վճարումն. վասն որոյ նկուն
գտաւ կողմն որ էկամէր ընդ զօրավարութեան
Ընդնիբատայ։

Օ ամենայն ինչ ածէր զմտաւ զօրագլուխն
մեծ. գաղտնի հրեշտակութեամբ աներկիւղ
առնէր զանձն ’ի Ասաղիացւոց Ասաւիոյ. ոչք
և ոչ ևս կարող լինելով վճարել ինչ անձամբ՝
խնդացեալն ընդ ժամն բարեպատեհ, որով փոքր
ի ոչ ի առնուին։ Ընդառնէ Ընդնիբատ ընդ Նե-
րոն, ընդ Պիրենեան լերինս, ընդ բնաւ Ասա-
գիս, ընդ Ալպեան լերինս, և հասանէ որպէս
փայլակն յԱտալիա։ Ոչ ինչ վերջանին Ասա-
գիտացիք զօրացուցանել զբանակն նորա, և յոգիս
ապատան շահատակին ’ի վերայ ազատու-
թեան իւրեանց։ Ընդ որում չարաչար խորտակումն
զօրաց Հռովմայեցւոց Թուեցոյց ինն Թէ վճռ
բեալ է այնուհետև վասն Հռովմայ. Աիկիլիա 536 218
’ի յաղթականն խառնեալ միանայ. Հերոն- 537 217
նոս արքայ Սիրակուսայ ձայն տայ մարտի ընդ- 538 216
դէմ Հռովմայեցւոց, լքանէ զնոսա գրեթէ 539 215
Ասալիա ողջոյն. իսկ ’ի մահու երկուց Աի-
պիոնեանց ’ի Պաղնիա՝ անհետանալ Թուի և 542 212
յետին ակնկալութիւն Հռովմէական պետու-
թեանն։

Յայսպիսի անհնարին աղետից յոր պաշտ-
բեալ կայր Երուսաղէմ, Թաւիեն գնաց երեքին առք
ականատուրք: Ալ ինչ Թուլացեալ Փաբիոսի
Ա՛աքսիմոսի՛ ի ձայնէ խաժամուժին, պատուար
լինէր հայրենեաց իւրոց՝ անդրդուելի արի-
ութեամբ մղելով զմարտն՛ ի յետին նահան-
540 214 ջել. առնին և Ա՛արկեղոս քաջալեր մեծ տայր
զօրականին ապրեցուցեալ զ՚Ներսէս ՛ի պաշար-
542 212 մանէ, և առեալ զՎիրակուսա: Ա՛ինչդեռ
սքանչանայր Երուսաղէմ ընդ հոյակապ արան, ոչ
ինչ յերկուացաւ Թէ մեծամեծս ևս տեսցէ
՛ի պատանին Ակիպիոն: Երաշալի ելք խորհըր-
դոց նորա Ճշգրտեցին զաստղեաղն գնմանէ Թէ
զաւակ է նա աստուածոց, և կենաց կցորդ ընդ
543 211 նոսա: Ւ հասակի քան և ջրից առաց խաղայ
նա՛ի Ապանիա, ուր սակաւ մի յառաջ անկեալ
էին հայր նորա և հօրեղբայր. Ճակատ տայ
544 210 յազգմանէ իմն գոգցես ընդ նորոյն Ա՛արքե-
դոնի, և պարտէ գնա անդէն: Ալք միանգամ
տեսանեն գնա՝ խառնին ՛ի Երևմայեցիս, և
Թողուն Ա՛արքեդոնացիք զԱպանիա: Ւ հասա
548 206 նել նորա Ա՛լրիկէ՝ անձնատուր լինին նմա
551 203 Թագաւորք. դողայ Ա՛արքեդոն, և խորտակին
552 202 զօրք նորա: Ալ այրապար կարդան նոքա յօգնա
կանութիւն զՎինիբալ զայրն յաղթական ընդ
ամն վեշտասան. նա ոչ ևս ձեռնհաս գտանի
սատար լինել հայրենի աշխարհին: Ելին
տայ անդ Ակիպիոն, և զ՚Լրիկեցին ժառան-

պէ զանուն փոխան ընդ վաստակոցն : Ետուտա կեալ Հռովմայեցւոց զՅաղթութիւն և զՎերն կեցիս, հայեցեալ տեսանէն և ոչ զոք յոմէ երկնչէին , և աներկեւան մարտնչէին յայնմ հետէ և առ յառաջ :

Յաման ժամանակաց առաջնոյ Պունիկեան պատերազմին Յոհաննու կուսակալ Նաւարի 504 250
ոյ կորզեր Յ.նտիոքոսէ Յոհոսէ որդւոյ Յնտի
ոքոսի Սատերայ արքայի Յ.սորւոց քաղաքս Հա
զար : Ո.նորայն գՀետ հոգան օրինակի և ա
րեւելք ողջոյն . նշխահեցին և Պարթեւք ընդ
հրամանատարութեամբ Յ.րշակայ, որ էր նա
հապետ տանն Յ.րշակունեաց և կանգնող թա
գաւորութեանն՝ որ առ փոքր փոքր տարածե
ցաւ ընդ բոլոր վերինն Յ.սիա :

Ախաեմեք ընդ միմեանս թագաւորացն Յ.սորւոց և Նգիպտոսի, յայն խոկային զի խոր տակեսցեն զերեարս կամ քաջութեամբ և կամ նենգութեամբ : Պատձառս յուզեցին պատերազմի զՆամատկոս նահանգաւն հան դերձ որ ատորին կոչէր Յ.սորիք, և էր՝ ի միջոցս սահմանաց երկուց թագաւորութեանց . և չը գոյր ինչ հաղորդութիւն այս ամենայն երից Յ.սիոյ ընդ անցս Ներոպայ :

Յնդ բնաւ ամն այսոցիկ ժամանակաց ծաղ կէր Յ.նլեքսդա իմաստասիրութիւն . ընդ ուին զաշխարհն ականաւոր արամբք իմաստասի տացն խումբք իտալական և յոնիական գա

սուն. Եհ՚ակ և խաղն սպրդեցին՚ի նոսա և բազում սրբ մոլիք, որոց ոչ զլացաւ Յունաստան զահեաւելն՚ի նորանոր՝ զանուն փիլիսոփայի։ Ա՚ռաջնորդ աղանդոյն Նոտալացւոց եկաց Պիւթագորաս՝ի մեծն Յունաստան զահմանեալ՝ Նէապօլսոյ առ Կամբիւսեաւ և Վիրոսիւ. առ որոմք և Ծոպէս միլետացի հաւատն զաղանդն յոնիական, յորմէ ընծայեցան երևելի երևելի փիլիսոփայքն Հերակղեաս, Անքեաոկղէս, Պարմենիդէս, Ա՚նաքսագորաս՝ այն որ առաջ ինչ յառաջ քան զսկզբնեաեան պատերազմն՝ի մէջանձնաւոր էակէ արարչագործեալ ուսոյց զաշխարհս. Անկրատէս, այն որ առաջ ինչ զկնի՝ի հրահանգս բաց զուց հաւատաւոր փիլիսոփայութենէն, և առնանեցաւ հայր բարոյական իմաստասիրութեան. Պղատոն աշակերտ Սոկրատայ՝ իշխան ակադեմեայց. Ա՚րիստոտէլ աշակերտ Պղատոնի և վարդապետ Ա՚լեքսանդրի՝ զբուխ Հեմիսկանաց գաւառն. առ յաջորդմէ Ա՚լեքսանդրի Ո՚ենան՝ կոչեցեալն Աթոռացի՝ի սեզաւոջ Ծննդեանն որ մի էր՝ի քաղաքաց Աթոռոսի, առաջնորդ Սոոյիկեանց. Ա՚պիկուրոս աթենացի զբուխ փիլիսոփայից կոչեցելոց՝ի նորին անուն, սակայն եթէ եղէ հաճոյ փիլիսոփայս կոչել զարս որք ուրանային յայսոսա պէս զինամարհալութենէն, և ոչխարացեալ զարժանն և զվայելչական՝ի հեշտութեան սո-

մանկին զառաքինութիւն։ Ալ ոչ անիրաւա
յի ընդ մեծանուն իմաստասէրս՝ի համար ար
կանել և զ՚Հիպոկրատէս՝զհայր բժշկական ա
րուեստին, որ փայլեցաւ առ նոսին՝ի յերջա
նիկ աւուրս Անտոնեայ։

Ո՛յր եր յայնժամ իմաստասիրութիւն՝ ի՞նչ
առնէիցեաց. ոչ՝ի յոյզս խնդրոց և՝ի՞ հաւա
քանից հաստատեալ էր այն, այլ՝ի ժուժկա
լութեան, յաղքատութեան, ՚ի վաստակս ան
պատճոյ կենաց, և՝ի հնդն պատերազմաց. ո
րոյ և զխրատատրութիւն հայրենեացն և
զհռոմէական անուան անձանց զրկէին փա
ռատրութիւն. և այս իսկ էր որ առաւ ուրեմն
ածել կացուցանէր զնոսա իշխանս Անտոնիոս
և Կարքեդոնէ։

ԴԱՐ ԻՆՆԱԵՐՈՐԴ

ՍԿԻՁԲՈՆ

ԿԱՄ ՆՈՒԱՃՈՒՄՆ ԿԱՐՁԵԼՈՅՆ

552 202 Ո՞Վ ԿԱՐՁԵԼՈՅՆ հնազանդեցին Հռոմայեցիք յամի հինգհարիւրորդի յիսներորդի երկրորդի հիմնարկութեան Հռոմայ յետ նըւաճելոյ երկերիւր և յիսուն ամաց կանգնելոյ Թագաւորութեան Պարսից, և երկերիւր ևերկուսաքանի նախ քան զԱրիստոս։ Այլ ոչ կասեր Ինձ նիւթաղ ծածուկ հնարիւք թշնամիս յարուցանել նոցա յամենայն տեղիս ուր միանգամ հաստաներ ձեռն իւր. սակայն և դովին այդուիկ ի կործանումն իւր և հայրենեաց ձգեր նա և զբարեկամս իւր զառաջինս և զվերջինս։ Եւ Հաստակութեամբք Փլամինիոսի հիւպատոսին
556 198 խորտակեցաւ Փիլիպպոս արքայ Մակեդոնիոյ
դաշնաւոր Կարթեդոնացւոց. յոգիս ապաս-
558 196 տանին Թագաւորք Մակեդոնիոյ, և զերծանի Աղեքսանդրի լծոյ նոցա։ Արկնեն Հռոմայեցիք մահու սպանանել զՆաբիդաղ, որ և ըզկնի բեկմանն տակաւին ևս ահագուցանէր

զնոսա։ Ամիսեալ քաջն զօրավարին խուսել 559 495
տարադէմ յաշխարհն իւրմէ, շարժեաց զա-
րևելս ընդդէմ նոցա, և ձգեաց երեր զկնին
Յուսմայեցւոց Ա՛սիա։ Ի հզօր բանից նորա
վառի նախանձու ընդ իշխանութիւն Յուս-
մայեցւոց Ա՛նտիոքոս մեծն Թագաւոր Ա՛սո- 561 493
րեաց, և պատահէ նոցա պատերազմաւ, այլ ոչ
անապայ միանգամայն և խորհրդոյն Ա՛ննիբաղայ՝
որ յայնմ ատեն Թեղադրեացն զնաւ։ Յարեալ ընդ
ծով և ընդ ցամաք, օրէնս ընդունի՛ի Ռ՛ուկի-
ոսէ Ակիպիոնէ հիւպատոսէ որ եղբայրն էր
Ակիպիոնի Ա՛ֆրիկեցւոյ, սահման հատեալ իշ-
խանութեան նորա զլեառն Տաւրոս։ Իսկ Ա՛ն-
նիբաղ ապաստանեալ՛ի Պրուսիաս արքայ 572 482
Ա՛նթանիոյ, Թաւիէ զանձն իւր՛ի Յուսմայ-
եցւոց՝ արբեալ զդեղ մահու։ Ասասեն տիե-
զերք յերեսաց Յուսմայեցւոց, որք միահեծան
հնարին տիրել յընդհանուրս. պատանդս տան
Թագաւորք զորդիս իւրեանց՛ի հաւատարմու-
Թեան նշանակ։ Ո՛ման բազում եկաց առ նո-
սա՛ի պատանդի և Ա՛նտիոքոս, որ զկնի Ա՛րև-
լեն կոչեցաւ, այն է Ա՛պիփան՝ երկրորդ որդի
մեծին Ա՛նտիոքոսի արքայի Ա՛սորւոց. զոր իբրև
՛ի վախճան անդր արքայութեան Ա՛ելեւկոսի 578 476
Փիլոպատորի յետս դարձուցին, և խնդրեցին
ընդ նորա զ՛Ա՛նեմեստ Ասոեր զարքայորդին՝որ
տասն ամաց էր յայնժամ։ Ա՛նմին ժամանակի
դեպ լինէր մեռանել Ա՛ելեւկոսի, և յինքն զը 579 475

բաւէր Ցնախօքոս զթագաւորութիւն եղբօր-
որդւոյ իւրոյ. և Դեմետրիոս պատրաստեալ
էին զաղվկաւ Մակեդոնիոյ, ուր նեղէր Պեր-
սէոս զմօտաւոր ժողովուրդս և ոչ ևս կամէր
584 173 հնազանդ լինել օրինաց որ եդան հօր իւրոյ
Փիլիպպոսի արքայի:

Յայնմ ժամանակի սկսաւ հալածումն ժո-
ղովրդեանն Ցուդայեցւոյ. իբրև զմոլեգնեալ ոք
այնպէս վարէր զթագաւորութիւնն Ցնտիոքոս
Նպիփան. որ առ բուռն զօրութեան Դռոմ-
մայեցւոց ոչ կարացեալ տիրել Նգիպտոսի՝
դարձոյց զգազանացեալ յաւսուքն իւր՝ի վերայ
583 171 Դրէից, ձեռն արկեալ կործանել զտաճարն,
ջնջել զօրէնսն Մովսէսի և զազգն ողջոյն:

Մարտ դնէին Դռոմայեցիք ընդ Պերսէ-
սի, որ աջողագոյն՝ի սկսանել այլ ոչ աւ՝ի
կատարել, ապահովութեամբ իւրով կորուսանէր
զդաշնաւորս իւր, և վատութեամբն զզօրս:
Յաղթեալ՝ի հիւպատէն Պաւղոսէ Նմիլիու-
սէ, ստիպեցաւ անձնատուր լինել նմա: Այսուն
ինչ յաւուրս զնամանօրինակ ընկալաւ վախճան
և դաշնաւորն իւր Անտիոս արքայ Ասիո-
կիոյ, զոր՝ի մէջ երեանէց աւուրց յապականու-
թիւն եղ պրեստոն Ցնիկիոս: Ապագաւորու-
թիւն Մակեդոնիոյ՝ որ ձգեցաւ ամն եօթն-
հարիւր, և թագաւորք նորա յերկերիւր ամաց
հետէ սկսին Նլատայ և ամենայն արուեստից,
յայնմ հետէ խառնեցաւ ընդ դաւառս Դռո-
մայեցւոյ:

Ա.ԱԼՕՐՔԱՆ ԶՕՐ ասատկանայր կատաղի սըրտ-
մտութիւն Ընտիրքոսի ՚ի վերայ ժողովըր-
դեանն Ա.ստուծոյ ։ Ընդ ասպա առաքինանայր
քահանայն Ա՝ատաթիաս յայգէ վճռեհէսի ,
զնորայն յանձին բերելով և զնախանձ . անդ
պատուէրք նորա զորս աւանդէր ՚ի մահուն 587 167
վանն փրկութեան ժողովրդեան իւրոյ . անդ
հայեցեալ տեսանելմբ զյաղթութիւնս Յու- 588 166
դայ Ա՝ակաբէի որդւոյ նորա ՚ի վերայ անթիւ
բազմութեան զնդին Թշնամեաց . զամբաս-
նալ տանն Ա.խիզացւոց , որ և Ա՝ակաբեանք .
զնոր նաւակատիս տաճարին զոր սղծեալ էին 589 165
հեթանոսք . զիշխանութիւն Յուդայի , և ըզ
փառս քահանայութեանն հաստատելոյ վերըս-
տին . զարժանին սատակումն Ընտիրքոսի ըստ 590 164
ամբարշտութեանն իւրում և ըստ ամբարտա-
ւանութեան . զտուտ ապաշաւ նորա ՚ի յետին
հիւանդութեան , և զանհաշտ ցասումն Ա.ս-
տուծոյ ՚ի վերայ խրոխտացեալ Թագաւորին :
Վոխանակէ զսա ՚ի տխմանկութեան Ընտի-
րքոս Ա.նտիոքոս որդի նորա ընդ խնամակա-
լութեամբ Լուսիայ զայեկի իւրոյ : Ա.յս զի մանկ
հասակաւոր էր , յուսացաւ ինքն Վռեմարիոս Ա՝ն-
տեր որ ՚ի պատանդի կայր ՚ի Հռոմ՝ ՚ի ձեռս
բերել զԹագաւորութիւնն , այլ ոչ լուաւ նմա
ծերակոյտն առաքել զնա ՚ի Թագաւորութիւն
իւր . զի հաճոյ ևս էր քաղաքավարութեան
Հռոմայեցւոց մանուկ Թագաւոր :

591 165 Վարձեալ և առ սուտս տատապէր՝ի հա-
լածանս ժողովրդին Աստուծոյ, և արիանայր
անդուլ Յուդա Մակաբէ։ Հակառակութիւն
592 162 ի ներքս անկեալ՝ի թագաւորութեան Աս-
րուց, խոյս ետ Վեմեար՝ի Հռոմմայ, և ընկա-
լաւ զնա ժողովուրդն որպէս թագաւոր, ըս-
պանեալ զմանկահասակն զԱխորքոս հան-
դերձ դայեկաւն Լիսիաս։ Մակայն և Վե-
մեար ոչ մարդասիրագոյն ինչ ցուցաւ առ
Հրեայս քան զնախորդս իւր. ընդ որ գնոյն
անցս անցոյց և Մակաբէոս, խորտակեալ զզո-
րավարս նորա, և զաջ ձեռն ամբարտաւանին
Ալիկանովրայ՝ զոր իշխեաց ձգել հպարտու-
թեամբ՝ի տաճար անդր, կախեալ զբարձրա-
593 161 մուր աշտարակին։ Այլ խուն ինչ գինի միջոցք
անհնարին քաջութեամբ մարտ դնէր ընդ թըշ-
նամիս, ՚ի խնդել գնովաւ բազմութեան թըշ-
նամեաց անկաւ և ինքն՝ի տեղւոջն։ Յաջորդէ
Յովնաթան եղբայր նորա, և կանգնէ զանուն
նորա. և սա հասեալ՝ի յետին տագնապ՝ոչ ինչ
լքանի յարիւթենէ իւրմէ։ Ինդացեալ Հռո-
հռոմայեցւոց ընդ խոնարհել թագաւորա-
յին Ասորւոց՝ խոստացան Հրէայեցւոց զօգնա-
կանութիւն. յանձին կալան և զնիզակակցու-
թիւն ընդ նոսա, զոր խնդրեալ էր Յուդա՝ի
նոցանէ առանձին հրեշտակութեամբ. և թէ-
պէտ ոչ ինչ ձեռն օգնականութեան ետուն նո-
ցա, այլ մեծապէս էր քաջալերութիւն ժողո-

վըզեանն վշտացեալ փառաւորեալ անուն
Յոսվմայեցւոց։

( )ր քան զօր յաձախէին Ա՛սորիս աղմուկք 600 454
խռովութեանց. Թագաւորեցուցին Ա՛նտիո-
քեանք զԱ՛ղեքսանդր Նաղաս, որ ասէր զանձ-
նէ թէ որդի էցէ Ա՛նտիոքոսի Եպիփանեայ։ Եւ
քանզի անհաշտ թշնամութիւն էր Թագաւո-
րացն Եգիպտոսի ընդ Ա՛սորիս, ձեռն միակին՝ի
կռիւս նոցա՝ի շահ օգտի իւրեանց։ Ի թի-
կունս եկաց Նաղասայ Պտղոմէոս Փիլոմետոր.
խմբեցան՝ի մարտ անապրոյն, և սպանաւ
Ալեքսեր Աոսեր։ Եւ զի ոչ ոք էր քննախնդիրն
մահու նորա բաց յերկուց զեռաբոյս որդւո-
ցըն, Թագաւորեաց խաղաղական բռնակալն՝
որում եաւ՝ի կնութիւն աղջկայն Եգիպտոսի
զդուստր իւր զԿղէոպատրա։ Կարծեաց հին
Նաղաս թէ վեհապոյն ամենեցուն էցէ, և
մատնեաց զանձն՝ի զեղխութիւնս, և առեգին
զնա ամենայն ծառայք նորա։

Յաւն ժամանակացս այսոցիկ գաւեաց Փիլ 604 450
լոմետոր զերկեալն գաւն Ա՛ամարացւոց ընդ
Ա՛րեայս[1]. զի յար՝ի հակառակութեան լեալ
Ա՛ամարացւոց ընդ Ա՛րէից, ոչ ինչ երկմտեցէն
՝ի թշնամիս անդր նոցա յաւելուլ զանձինս հա- 587 467
նապազ. և առ հաձոյ լինել յաչս Ա՛նտիոքոսի
Եպիփանու՝ որ հալածէրն զնոսա, նուիրեցէն

1 Բ. Մակաբ. Ե. 2։ Յովսեպ. Հնախօս. գիրք. ԺԲ. գլ. Է։

զտաձար իւրեանց որ ի Յարիզին՝ որմզդական
դիցն Ահաւարի։ Ի վերայ այսր ամբարշտու-
թեան ժպրհեցան և դատ վարել զառաջեաւ
Պտղոմեայ Փիլոմետորի, որպէս եթէ արժան
իսկ էր զտաձար իւրեանց նախապատիւ կար-
դել տաճարին որ յԵրուսաղէմ։ Կանգնեցան
կացին երկոքեան կողմանքն, և խոստացան ար-
քայի յանդիման առնել զնրան յօրինաց անտի
Մովսէսի[1]. յոր եթէ տկարացին, զմահ ըն-
կալցին։ Ընդարացան ՚ի բեայք, և՛ ի մահ դա-
տապարտեցան Սամարացիք ըստ բանից իւ-
րեանց։ Ա՛ս այս թագաւոր հրաման ետ Հնէայ
որ էր ՚ի ցեղէ քահանայից՝ շինել յԵգիպտոս
զտաձարն ՚ի նմանութիւն ըստ օրինակի տաձա-
րին Երուսաղէմի[2]. զոր հերքեաց միաբան ա-
ռեան ժողովոյն Հրէայեցւոց, և հակառակ
օրինաց եցոյց զգործն։

Պատճեալ միւսանգամ զկնի ՚ի վեր առնոյր
Կարքեդոն, և ոչ ևս կամէր հանդուրժել օրի-
նաց Ակիպհոնի Ընդհակեցւոյ։ Յայնժամ՚ի հա-
մակործան քանդուիլն Կարքեդոնի խորհեցան
606 148 Հռովմայեցիքն. և ահա սկիզբն առնոյր ՚Ներ-
բորդ խաղին Պունիկեան։

Ի չափ հասեալ Պեմետրի Անիկանովբայ՝
՚ի հնարս հայթայթանաց մտանէր զբռամբ
ածել զաթոռ հայրենեաց իւրոց. յոր վատա-

1 Յովսեպ. հնախօս. գիրք ԺԲ. գլ. Ը։
2 Յովսեպ. հնախօս. գիրք ԺԳ. գլ. Ը։

հացոյց գնա և հեշտասէր թուլամտութիւն
բռնակալին։ Իբրև մերձեցաւ ՚ի քաղաքն,
խուռնեցաւ Նաղաս. Թշնամի յարեաւ նմա և 608 146
վիլոմետոր աներ նորա, այնու զի ոչ յօժարէր
Նաղաս թողուլ նմա զթագաւորութիւն իւր։
Նլնէք գնաց և ամբարհաւաճն Կղէոպատրա կին
նորա, զի ընդ թշնամւոյ առն իւրոյ ամուս-
նացեր. և սատակեցաւ Նաղաս յիւրոցն՝ կո-
րագլուխ դարձեալ ՚ի մարտէն։ Յետ աւուրց
ինչ մեռաւ և Վիլոմետոր ՚ի վերացն զոր ընկա-
լաւ ՚ի պատերազմի, և յերկոցունց իսկ զեր-
ծան Նյաղթք։

Յայսու ժամանակաւ հանդիպի լինել կոր-
ծանումն երկուց ականատոր քաղաքաց։ Կղ-
Կարքեդոն աւ և յամենն զարմոյց Կկիպիոն
Նմիլիանոս, որ և այսու յաղթութեամբ ՚ի
տոհմ իւր հաստատեաց զՆփրիկեցին անուն,
արժանի ժառանգ ցուցեալ մեծին Կկիպիոնի
հաւոյն իւրոյ։ Յնոյն անցս անցուցանէր հիւ-
պատոսն Նումմիոս ընդ Կորնթոս քաղաք զեղխ
և զեղապանծ քան զամենայն քաղաքս Նե-
լադայ, ընդ որում բարձաւ ՚ի միջոյ և հաստատ
կապետութիւն Նքայեցւոց։ Յնաշխարհիկ
անդրիս Կորնթոսի փոխադրեաց Նումմիոս ՚ի
Հռոմ, թէպէտ և չեր ինչ խելամուտ պա-
տուականութեան նոցա։ Վասն անձաշակ էին
Հռոմայեցիք արուեստից Նլլադայ, շատ
համարեալ զհմուտն լինել ՚ի պատերազմուն

’ի քաղաքականութեան և յերկրապործութեան։

Յաղմուկս անդ Պետրոս զօրացան հրեայք· յինքեանս յանկուցանել ըղձանային զՅովհաննէս կողմն երկաքանչիւր, և իբրև ընդ եղբօր այնպէս գնաց ընդ նմա յաղթականն Վիկտորը, զորոյ զփոխարէնն կշռեաց նմա Յովհաննէս փութապէս։ Ի դիտել խուռվութեանն ի-
640 144 նիք, դիմեալ հրէից թափեցին գնա’ի ձեռաց ապստամբաց. վասն որոյ մեծապատիւ մեծապարգև լինէր Յովհաննէս։ Նայց իբրև ոչ կա ուստեք երկիւղ ունէր թագաւորն, քուռն եհատ զխորհրդոց նախորդացն իւրոց, և մատնեցան հրեայք’ի տառապանս որպէս յերեկին և յեռանդ։

Վտարեալ շիմեաքյուզէին Պետրոս։ Վտրգոտ որ անուանեցաւ Տրիփոն՝ նայոյց յաթոռ զորդին Նաղատայ, անուանեալ գնա Վնտիոքոս Մետս, որում ինքն եկաց խնամակալ’ի տղայութեան հասակի նորա։ Պ. ամբարտաւանութեան Վեմեարի վտարանջեաց ժողովուրդն, և հուր վառեալ բորբոքէր յաճենայն երկիրն Պետրոց։ Վրտաց Յովհան-
641 143 նէս յօգուտ անձին վարել զժամանակն, և պնդեաց զգաշինսն ընդ Հռոմայեցիս։ Իբրև յաճենուստ աջողէին նմա, ձեռն արկ’ի նա Տրիփոն նենգութեամբ, և ապան գնա հանդերձ որդւովքն։ Յաջորդեաց գնա Ը մնաւն

եղբայր նորա, որ պերճացեալ էր հանձարով և
երջանիկ՝ ի Վահաբեանս. և մեծարեցին զնա
Յուսմայեցիք, որպէս և զնախորդս նորա։

Վասն Տրխտան ոչ ինչ ընդհատ խժդժագոյն
ցուցաւ և՝ ի ձեռասուն իւր Վնտիոքոս քան՝ ի
քահանայապետն Յոյնաթան. և որպէս թէ
՝ի բաւել զքար երիկամանց նորա, որ չէր խակ
՝ի մանկանն, ՝ի ձեռն բժշկաց կարձէ զնա՝ ի
կենաց, պայազատեալ բան մանել զԹագաւո-
րութիւնն նորա։

Օ կոյմն կալաւ Ե մաւտն զԱնեմատի Անտ-
հանուիլայ զընկէզ Թագաւորի. յորմէ ընկալեալ
զազատութիւն աշխարհին՝ պահեաց զինուք
յերեսաց ապստամբին Տրխտանի։ Վ անեաց
զՎորս՝ ի միջնաբերդին Նրուասդեմի և յա-
մենայն քաղաքաց Յրէաստանի։ Օ այս օրինակ
քաջութեամբ Ե մաւտն Թօթափեալ Յրէ-
կից զլուծ հեթանոսաց, ետուն նմա և տանն նո-
րա զերկրաւունս Թագաւորութեան, ընդ որ
հաւան գոյր և Ալիկանոսն։ Վ յաւէն սկիզբն
առնու գարձեալ Թագաւորութիւն ժողովըր-
դեանն Վ յաւուծոյ. և կից էր հանապազ՝ ի
Թագաւորութիւն անդր Վ յոմանեանց և քա-
հանայապետական իշխանութիւն։

Վ՚ա այնու ժամանակօք արուեստ քաջա-
տակութեանց Վ ինհրդատոյ՝ քաջապունին՝ ի
ՄՋ Վ յշակունեաց, ձգեալ տարածեցաւ տէ-
րութիւն Պարթեւաց մինչև՝ ի Վտակարիս և՝ ի

613 144 Հնդիկս. և մինչդեռ գրոհ տայր ընդ նմա բատ, ակն ունէր Դեմետր Անիկանովքն զոյ խնդրէին զօդնականութիւն ազգքն նըւաճեալք Ներդատայ հնազանդել զՊարթեւս, զորս ապատամբս համարէին Յոյնքն։ Եւ քաջութեանց զոր տարաւ անդէն, հանդերձեալ դարձ առնել Յոյնիս՝ ընկճել և զՏրիփոն, դարանամուտ եղև նմա ի ոմն ի զօրապետաց Ներդատայ, և գերեաց զնա։ Ուստ Տրիփոն որ յաղագս ձախողակի եղելոյ Դեմետրի յանկասկածի համարէր զանձն, լքաւ յանկարծօրէն յիւրոցն. որոց ոչ ևս կարացեալ բերել մեծամտութեան առնն, արկին զինքեանս՝ մինչդեռ ի գերութեան անդէր Դեմետր բնիկ Թագաւոր իւրեանց՝ ընդ իշխանութեամբ Պղեոպատրայ կնոջ նորա և որդւոցն։ Նա զի չև ևս որդիքն ժամանեալ էին յարքունիս՝ խնդրեցաւ խնամակալնոցա, և կարգեաց Պղեոպատրա ի հոգաբարձութիւն աշխարհին զՅոնաթոքոս Աիդիտէս զեղբայր Դեմետրի, որում և անկանէր օրինօք։ Նա ոչ այսչափ միայն, այլ և զի վրաստ կամ Հրահատ եղբայր և յաջորդ Ներդատայ շուք եդեալ Անիկանովքայ որպէս առն Թագաւորի, ետնմա կնութեան զդուստր իւր զՀռոդոգունա. խանդացաւ Պղեոպատրա ընդ օրիորդն որ կապտեր ի նմանել գտիկնութիւն և գայր իւր, և առ քինու վրիժուց եղև և ինքն ի կին Ն-

տիոքոսի Անտիոքեայ, զամենայն եղեռն անօ-
րինութեանց յանձն առեալ՝ միայն թէ թա-
զաւորեցէ։ Այսպէս փութապէս նոր արքայն
՚ի վերայ Տրիփոնի. միաբանէր ընդ նմա և 645 439
Ը մաւոն. և յամենայն կողմանց շտապ տագ-
նապ ՚ի վերայ հաստուցեալ բռնաւորին՝ ածին
՚ի վերայ նորա զարժանահաս վախճան։ Որպէս
տէր եկաց Անտիոքոս թագաւորութեանն,
մոռացաւ վաղվաղակի զերախտիս Ը մաւոնի
՚ի մարտին, և արկ զնա յարևէ։ Ի գումարել 649 438
նորա զամենայն զօրս Յուդայ ՚ի վերայ Հրէ-
ից, յաջորդէր զԸ մաւոն ՚ի քահանայութեան
որդի նորա Յովհաննէս Հիւրկանոս, և ժո-
ղովուրդն միամտեցաւ ընդ ձեռամբ նորա։
Ընդդուեալ ամրութեամբ ժոյժ կալաւ նա
պաշարմանն Երուսաղէմի. և զի երկնէր Ան-
տիոքոս պատահել Պարթեւաց, թափել ՚ի
նոցանէ զեղբայր իւր զանկեանն՚ի գերութիւն,
խոստեցաւ ընդ Երեմիայեցիս բանիւք խաղաղու-
թեան, ոչ ինչ դժուարինս պահանջեալ ՚ի նո-
ցանէ։

Ի ժամանակին յորում՚ի հաշտութիւն խո-
սեցան Հրեայք և Անտիոքոս, Հռովմայեցիք
մեծանային ընդ ամ յոյժ յոյժ, ամին իրի և թըշ-
նամի հզօր կքրէին ընդդէմ նոցա ոչ սակաւք
՚ի խառնակոյտ բազմութենէ անտի ստրկաց
իւրեանց։ Պատամբեցուցանէր զնոսա՚ի Ան-
կիւնա Ընտոս ումն, որ և ինքն ստրուկ էր, յոյժ

վերայ հարկեցաւ Հռոմի գումարել զաւետնայն զօրս իւր ի նուաճել զնա։

621 135 Եետ սակաւուց հակառակութիւն ի մէջ անկաւ ի քաղաքի անդ. զի Վ.տտաղոս արքայ Պերգամոյ ժառանգ իւր արարեալ էր զՀռոմ մեկան ժողովուրդն։ Վրդուեր առ սմին և ազմուկն Վրակքոսեանց, և Ակիպիոն Նասիկա քանիւ ծերակուտին մահու սպան զտրիբունն խռովայոյզ զՑիբերիոս Վրակքոս՝ որ մի էր ի նշանաւոր արանց անտի Հռոմայեցւոց։ Վանզի զայս միայն Հնարս եգիտ ծերակոյտն ի խափանել զանօրէնն բաշխումն արծաթոյն, որով ընթեր ժողովրդեան Հարստահաւոն այն տրիբունն։

Ակիպիոն Նումիդիանոս պնդէ վերատին զՀրահանգս զինուորութեան։ Ա՛ա այր Հոյակապ որ քանդիչն էր Կարթագոնի՝ տապալէ արդ ի Սպանիա զՆումանտիա, որ երկրորդ սասանեցոյց զՀռոմ յետ Կարթագոնի։

622 432 Ել կարացին Պարթեւք հանդարտել առաջի երեսաց Միդիտեայ. զի թէպէտ զօրք նորա վատթարեալ էին ի զեղխութեան, անակնկալ ելս կալաւ պատերազմին։ Նր միաբան ընդ Միդիտեայ և Հիւրկանոս զօրօք իւրովք, որ և Հանդէս արար անդ քաջութեան իւրոյ, և պատկառելի ընծայեցոյց Հեթանոսաց զկրօնս Նբրայեցւոց, մինչև կասիլ յընթացից բանակի նոցա, զի ժամ առեալ նա պաշտել

զոր ի զտանի ՚ : Ընդունէին ՚ի ծառայութիւն մտանէին Ալիտեայ , և ՚ի նախկին սահման ամիսսիկեր թագաւորութիւն Վրաստայ : Նայց Վրաստ ոչ թուլացեալ ՚ի գործոյն , համարեցաւ թէ մարթ ինչ էցէ ՚ի ձեռն Կոմետրի որ ՚ի գերութեան կայր առ նմա՝ ընդարձակել վերատին զթագաւորութիւնն , և ՚ի բուռն առնել զաշխարհն Ընտուց : Յայնմ մտաց խորհրդի նշանակ եղև Կոմետր ծանծաղամտութեան նորա , եր զի արձակեալ ՚ի կապանաց՝ և եր զի բազում անգամ կացուցեալ անդրէն ՚ի դիսահոջ , որպէս և զիարդ զօրանայր յոյն կամ երկիւղ ՚ի միտս Վրաստայ աներոյ իւրոյ : Յետոյ ուրեմն բարւոք բաժին ժամանակի եղանէր նմա . յորում յուսալով Վրաստայ ՚ի պատերազմն միայն զոր յանկարծակի բորբոքել խորհեր Ընտուս ՚ի ձեռն նորա , լուծեալ արձակեաց զնա յազատութիւն : Յայնժամ շրջեցաւ բազդն . Ալիտէս՝ որ չարաչար կեղեքէր լսէր ևեթ կարող եր դրամն հայթայթել առ անչափ ծախսն , սատակեցաւ հանդերձ յաղթական զօրօքն . զի միանգամայն նշկահեալ զնա ամենայն ժողովրդոց՝ դիմեցին ՚ի վերայ նորա : Ի զուր խնդրակս արձակեաց Վրաստ զկնի Կոմետրեայ . անցեալ եր պատահումն , և մտեալ եր էշխանն ՚ի թագաւորութիւն իւր։ 624 130

1 Նիկ . Դամասկ . առ Յովսեպ . Հնախօս . գիրք ԺԴ . գլ . Ժ։

Յոկ Այէոպատրա կին նորա որ զԹագաւորէն
խնդրէր, զարձաւ առնա վաղվաղակի, և մեր-
ժեցաւ Յուդոդունէ։

Յիւրկանոս պարսպ գտեալ էառ զԱլուքիմ
'ի Շ ամրոցացոց, և բնաբարձ արար զառաձա-
րէն որ 'ի Վարիզին՝ յետ երկերիւր ամաց յոր-
մէ հետէ կանգնեցոյց զայն Անտաբազատ.
այլ ոչ կատեցան Շ ամրոցքէ'ն պաշտամանց
իւրեանց 'ի լերին՝ անդ և յետ կործանման
տաճարին, և հանապազ Թշնամութեամբ էին
625 429 ընդ միմեանս երկոքին ազգքն։ Ո՛չ կին ամի միոյ
արութեամբ քաջութեանց Յիւրկանոսի միա-
ցաւ Ադոմ 'ի Թագաւորութիւն Յուդայ,
ընկալեալ զօրէնս Մովսէսի և զԵկեղեցու-
թիւն։ Վարիզին Յոռմայեցիք Յիւրկա-
նեայ որպէս և նախորդաց նորա, և զարձուցին
առ նա զքաղաքն զոր առեալ էին 'ի նմանէ
Պարիք։

626 428 Ա՛յետ բազում ժամանակաց վերոյիշեր ան-
զրէն խաղաղութիւն աշխարհին Պարթևաց առ
ամբարհաւաճ և բուռն գնացից Վեսպասիոս
Վեսպասիանոսի, և վտարանջէր ժողովուրդն։ Ա-
629 425 զիպատոս Թշնամի նոցա՝ յուզել կամեցեալ զը-
խռովութիւնն, Թագաւորեցոյց 'ի վերայ նոցա
զՎաղեքսանդր Օ՛ էրինա զորդի Ներաոսայ։
Յարկանէն զՎեսպասիոս, և կարծելով Վեղե
պատրայ համարձակութիւն և Թագաւորել առ
որդւովքն իւրովք քան առ արամբն, սպանա-

նէ զնա։ Ոչնոյն անգթութեամբն արար և ընդ
անդրանիկն նորա ընդ Ամեւիտա, որ թագաւո-
րել կամէր հակառակ կամաց նորա։ Այսու ընդ
երկրորդ որդի նորա ընդ Ոչնոխոբա Վրկայս.
զի մինչդեռ այն էին հարեալ զասպատամբեան 630 124
դառնայր յաղթութեամբ ի քաղաք անդր,
մատոյց Աղէսպատրա ի մեծարանս նմա բա-
ժակ թունաւոր. այլ որդւոյն ի վերայ հա-
սեալ անօրէնն խորհրդոց նորա, նմին ինքեան
արբոյց զայն։ Ապա ի մեռանել նորում 633 124
եթող սերմն ժանտ հակառակութեան ի մէջ
որդւոց նորց՝ զորս ծնաւ եղբարցն երկո-
ցունց Վռեմարէ Անիկանովզայ և Ոչնոխոբո-
ն Ամպիտեայ. որոյ ի ծուխս լեալ Ոչորոց,
ոչ ժամանեցին ամբռնել զԻբեայս։ Ցերկ
Իւրկանոս Ամարթոյ, բայց ոչ զօրէ յօրինս 645 109
Նբրայեցւոց ջոջել զնոսա. և կեցեալ յետ այ-
նորիկ ամս հինգ մեռանի, և ժառանգեն զը- 650 104
Յուզա խաղաղութեամբ երկոքեան որդիք նո-
րա Վռեմատաբուզոս, և Վղեբաանդը, որք և 651 103
զկնի միմեանց պայազատեն զերկիրն, և ոչ ինչ
առնանեն նոցա թագաւորք Ասորւոց։

Վռոզեալ Հռոմայեցւոց զի իւրովի վաս-
նեսցի բազմահարուստն այն թագաւորու-
թիւն, տարածանէին զբազուկս իւրեանց ըզ-
կողմանեքն արեւմտից. և մինչ Վռեմար Անի-
կանովը և Ոչնոխոբ մարտ եդեալ ընդ միմեանս 629 125
կռուէին, սոքա ծաւալէին զտէրութիւն իւ-

բեանց յայնկոյս լերանցն Վէսպեայ, և Աեքսան-
ոս յաղթականն Պաղեստացւոց Ասկաղովն ա-
նուանելոց ածեալ բնակեցուցանէր հաստուած
630 124 ի Հռովմայեցւոց ի քաղաքն Ռոմ, որ մին-
չեւ ցայժմ յանուն նորա կոչի *։ Ել բաւէին կալ
631 123 առաջի Պաղեստացիք։ Ռուաձեր Փաբիոս զՎե-
լերոպս և զամենայն մօտաւոր ազինս. և ի
633 121 ժամանակին՝ յորում Պրիսպոս արբոյց մեր Ի-
րում զառ ի նմանէ խառնեաւ դեղ մահուն,
գաւառ կարգեցին Հռովմայեցիք զՊաղես-
այն՝ Պարբոնեան, Հռովմէական կոչեցեալ զնա
գաւառ։ Ոյս օրինակ առ փոքր փոքր ընդ
ձեռամբ կացուցանէր Հռովմ զբնաւ տիեզերս
և զծուխս առ հաստարակ զծանօթի հողագնտոյս
Ակսկրիչ շքեղ երևէր նա արտաքոյ քաջա-
փայլութեամբք շահատակութեանց իւրոց,
նոյնչափ ողորմ էր տեսանել զնա ի ներքոյ յա-
ղագս անկարգ փառասիրութեանն, և վատ
ընտանի պատերազմաց։ Որք երևելքն էին
ի նոսա, միաբանակարագոյն ևս յայտնեցան պե-
տութեան։ Ի հնձելոյ անտի ժողովրդեանն
երկուց Պրակքոսեանց՝ սկիզբն առնուին երկ
պատակութիւնք աշխարհին, որ տևեցին
մինչև ցբարձումն հասարակապետութեան։
Ել գիտաց հանդուրժել Կայիոս Պրակքոս
ընդ եղերական մահ եղբօր իւրոյ մեծին Տի-

* Ըստ լատին բարբառոյ Ադրէ Սէքունդէ անուն է քաղաքին։

բերեալ, զրգռեալ որպէս թուեցաւ ժամանակին՝ ի տուեր նորին Տիբերեայ. և զինեցաւ առ հասարակ զքաղաքացիսն հակառակ միմեանց: Այլ մինչ կամէր նա յապականութիւն գնել զամենայն, ի նոյն յաղէտս մահուն ըմբռնի՝ զորոյ զվրէժն լուծանել պնդեալէր:

Ազեռնայն մինչ արծաթոյ լսէր ի Հռոմէ: Յուգուրթա արքայ Նումիդացւոց, այն որ 635 119
յարիւն եղբարց իւրոց որ բարեկամք էին Հռոմ- 640 114
ոմայեցւոց՝ շաղախեաց զձեռանն, զդէմ կա- 641 113
լաւ նոցա ընդ երկար ժամանակ, այլ առաւ
օժտութեամբ ընծայից մանաւանդ քան թէ
զինու զօրութեամբ. և Մարիոսի խորհրդակեալ 648 106
գնա՛ ի սպառ, չեհաս՛ ի հրամանատարութիւն
մինչեւ վառեալ զժողովուրդն ընդդէմ աւա-
զանուցն:

Օչէն շարժեցին միաւանգամ՛ ի Սիկիլիա 651 103
ստրկացն ջոկք. և երկրորդս այս վտարանդու-
թիւնն նոցա ոչ դոյզն կոտորած հասոյց Հռոմ-
մայեցւոց քան զառաջինն: Ետհար Մարիոս
զՁեւսոնս, զԿիմբրացիս և որ այլ ևս ազգք
էն հիւսիսոյ, որք արշաւէին ի Գաղղիա, ի 652 102
Ապանիա և Յոտալացւոց աշխարհն: Յաղթու-
թիւնք նորա պատճառս եղեն, զի դարձեալ
խնդիր յուզեցի վասն բաժանման արտարէից. 654 100
որում Թէպէտ և ընդդէմ եւկաց Մեսեղլաս,
այլ բռնադատեցաւ զինի զկնի ժամանակի
կին. և ոչ շինչն հրդեհք խառնուածեանցն ա-

ւանց արեան հեղլոյ Աատուրնինոսի որ տրի-
բուն էր ժողովրդեան։
660 94 Ինչգեռ Հռովմ ձեռն օգնականութեան
666 88 տայր Կապադովկիոյ ընդդեմ Արհրդատայ, և
ոտին այն հուժկու միաբան ընդ Յոյնս որ օ-
ժանդակէին նմա՝ խոնարհեր զօրաց Հռովմայ-
668 96 եցւոց, Իտալիա՝ որ՝ի բազում պատերազմաց
ընդդեմ Հռովմայ և՝ի միասին ընդ նմա՝ քա-
663 91 ջացեալ էր՝ի մարզս զինուորութեանց, նշկա-
հեալ միանգամայն զՀռովմ, վտանգեաց զնա
մեծապէս։ Ընդ այսոքիւք վարատեալ տեսաւ
666 88 Հռովմ՝ի կատաղի ցասմանէ Արիոսի և
667,87,եա Սիղայի. յորոց մին դողացուցեալ էր զհա-
րաւ և զհիւսիսի, և միւսն յաղթող հանդիսա-
672 82 ցեալ Իտլադայ և Ընդհոյ։ Սիղլա, զոր երջա-
նիկն կարդային, ՚ի թշուառութիւն հասոյց
զհայրենիս իւր՝ ՚ի ծառայութիւն կացուցեալ
զնա ՚ի բուռն դիկտատորութեան իւրում։
675 79 Պոմպէոս նա զկնի թողուլ կամակար զարքայա-
պանծ իշխանութիւնն, այլ ոչ կարաց արգե-
լուլ զազգեցութիւն օրինակին չարի. ամենե-
քեան այնուհետեւ տիրապետել ըղձանային։
680 74 Սերտորիոս հզօր կուսակից Արիոսի ամ-
681 73 բանայր՚ի Սպանիա, դաշինս կռեալ ընդ Արհր-
դատայ։ Ոչ ուրուք զօրութիւն առաջի կալ
բաւեաց մեծի զօրապետին, զոր և Պոմպէոս
իսկ չեղև ձեռնհաս նուաճել առանց քակտե-
լոյ զմիաբանութիւն նոցա։

Ասպարտակոս ոմն ըմբիշ սուսերամարտիկ՝ի
կարգէ ստրկաց, և նա թեկն ած զհրամանա-
տարուքեան, որ և ոչ զոյնն աշխատ արար
զպրեստոս և զհնութասոս քան Մհերդատ
զի՝ ուկուղոս։ Ընդայց զնդոմ պատերազ- 683 71
մըն որ ընդ սուսերամարտիկս, և սաղնապէր
կրասոս վճարել զգործն, մինչև հարկաւորել
նդոմայ առաքել՝ի վերայ նոցա զմեծն Պոմ
պէոս։

Օ՝ օրանայր զի՝ ուկուղոս յարևել· անցա- 686 68
նէին նդոմայեցիք ընդ Նփրատ· այլ իշխան
զօրուն որ անպարտելի եկաց՝ի Թշնամուոյն՝
էգիտաց՝ի չափու ունել զզօրականն։ Ընազում
անգամ խորտակեալ՝ի սմանէ Մհերդատ՝
անդրէն քաջայոյս չակատեր յասպարիզն· մինչ
զի կարևոր Թուեցաւ՝ի տեղւոջ անդ քախտն
Պոմպէի առ՝ի յանկ զպատերազմին հանել։ Ի
դառնալ իւրում յաղթութեամբ յերեսաց հի- 687 67
նից ծովու՝ որ ասպատակէին Ա՛յորեաց մինչև
յարձանան նդերակլեայ, առաքեցաւ վաղվա-
ղակի՝ի վերայ Մհերդատայ։ Ընդ լրումն եղև
փառացն Պոմպէի· վանեալ վատթարեաց ան
դէն զգուռ Թագաւորն, նուաճեաց զնայաս-
տան աշխարհ որ ապաւէն էր նորա, ծառայե-
ցոյց զվիրս և զՂրուանս որ ձեռն տային նմա, 689 65
ընդ բռամբ ած զՍորխս զպատուակտեանն՝ի
բազմախռումբ ապստամբեաց· ընկճեաց զՀրէ-
աստան՝ ուր անմիաբանութիւն Ա՛մոնեանց 691 65

ստուեր իմն ևեթ իշխանութեան Թողայու-
ցեալ էր Հուրկանեայ երկրորդի որդւոյ Ղեբ-
սանդրի. և համայն ասել, հնազանդեցոյց զա-
րևելս ողջոյն: Այլ չպատաներ տեղի ուր կատա-
րեցե զհանդէս յաղթանակի քաջութեանց իւ-
րոց ՚ի վերայ բազմախուռն Թշնամեաց, եթէ
էր անցեալ ՚ի մէջ հիւպատոն Ալիկերոն, որ
ապրեցոյց զՀռոմ ՚ի հրակիզմանէ անտի զոր
մեքենայեր Կատիլինա՝ համախոհ իւր ունե-
ալ զընտիր ընտիր աւազակորեցն Հռոմայ:
Ո՞ահաւոր զայս գումարտակ դաւադրաց խոր-
տակեաց մանաւանդ Ճարտարախօս լեզուն Ալի-
կերոնի, և ոչ աստղ զինուց իշխանակցին իւ-
րոյ Կայիոսէ Ցուլիոսէ:

Սակայն և ՚ի վերայ այսր ոչ եկայց յահա-
նի ազատութիւն ժողովրդեանն Հռոմայ.
Թագաւորեր Պոմպէոս ՚ի ծերակուտի անդ,
և մեծաւ անուամբն իշխեր գրեթէ ամենայն
696 ևն 58 երկրի: Յուլիոս Կեսար նուաճելովն զգ-
Գաղղիացիս գործ գործեաց կարևոր հայրե-
նեաց իւրոց քան զայլ ամենայն աշխարհակա-
լութիւնս Հռոմայեցւոց. մինչև վանն այսր
քաջութեան ձեռնհաս լինել նմա կանգնել
ինքեան իշխանութիւն յաշխարհի իւրում:
Ո՞ առաջինն հեռատեսութեամբ եղև ՚ի չափ իշխանու-
թեան Պոմպէի հասանել, և ձգներ զինի գեր
՚ի վերոյ անցանել զնովաւ:
Կարծեաց Կրասոս եթէ կարող լոյիր և ինքն

բազմագանձ հարստութեամբ իւրով բաժանորդ լինել փառաց հոյակապ արանցն, ըստ որում և յիշխանութեան հաւասար էր նոցա։

Յայսմ մտաց խորհրդի խաղաց յանդուգն ՚ի 700 54
վերայ Պարթեւաց, ընդ որ զղջացաւ ինքն և 701 53
հայրենիք իւր։ Վ՚ատթարեալ զնա Ա՚ռջակու-
նեաց դառն կատականօք թշնամանեցին զամ-
բարհաւաճութիւն Հռովմայեցւոց և զանյագ
արծաթսիրութիւն զօրապետի նոցա։

Նայց այս նշաւակութիւն Հռովմայեցւոց
նկուն նուաճութեամբն Արտասի՝ չեղև յե-
տինն յաղէտս նոցա։ Ո՚ւզգապանծ իշխանու-
թիւն նորա ընդ Պոմպէի և ընդ Կեսարու՝
բռնի ունէր զնոսա միաբանս. իբր և մեռա-
նա, խրամատեցաւ յանդն, և անագորոյն մար- 705 49
տիւ պատերազմաւ անդ ՚ի Վարսաղիա ՚ի գը- 706 48
լուխ հանին զթշնամութիւնն երկոքին նախանձ
ձորդք։ Յայնժամ յաղթականն Կեսար հասա 707 47
նէր որպէս փայլակն յամենայն տեղիս, Ա՚յ-
գիպտոս, Ա՚սիա, ՚ի Մաւրիտանիա, ՚ի Սպա- 708 46
նիա, և ամենայն ուրեք անպարտելի ցուցեալ՝ 709 45
տէր յայտնէր Հռովմայ և բոլոր պետու- 710 44
թեան։ Իսկ Բրուտոս և Կասիոս ՚ի վերայ
ամենայն երախտեաց նորա սպանին զնա որպէս
զայր բռնաւոր, իբրու այն թէ յաղատութիւն
հանիցեն զքաղաքակից իւրեանց։

Ա՚յլ անկանէր Հռովմ ՚ի ձեռս Մարկոսի 711 43
Ա՚նտոնիոսի, Ա՚ւգուստոսի, և կրասերոյն Կեսա

րու Հռոմայեցոսի՝ որ թոռն էր քեռն Յու-
լիոսի Կեսարու և որդեգիր նորա։ Այլ երե-
քին ևս յոյժ բռունք էին. և Ձառ պատմու-
712 42 թեան եռապետութեան նոցա և բռնանա-
լոյն գողացուցանէ և ցարդ զմարդկան բնու-
թիւնս յոլժամ առնուցուն ընթեռնուլ։ Այլ
անհնարին բռնակալութիւն նոցա ոչ ունէր
յերկարել. բաժանեն սոքա երեքեան զպե-
տութիւնն. զՎտալիա կալաւ Հռոմայեցոս,
որ և մերկացեալ վաղվաղակի զառաջինն ժան
տութիւն իւր՝ յայտ առնէր եթէ բռնաբար
ձգեցաւ՝ի նոյն յիշխանակցաց իւրոց։ Կորեան
ընդ Ներուտոսի և Կասսիոսի և որք ցայնժամ
ճնացեալ էին՝ի կուսակցաց Հասարակապե-
718 36 տութեան։ Ընտանիս և Կեսար իբրև խորտա
կեցին զՔեպիդոս, յարեան՝ի վերայ միմեանց,
722 32 և հռովմէական պետութիւնն միահամուռ զի
նուաղեցաւ ընդ ծով։

723 31 Յաղթանակէ Կեսար Ա՛կտիական պատե-
րազմին, ցիր և ցան կացուցեալ առ հասարակ
զզօրս Պոմպիոսի և արևելից զորս ածեալ էր
ընդ իւր Ա՛նտոնիոս։ Ա՛մենայն բարեկամք նո-
րա լքանեն զնա. նա և սիրեցեալն իւր
724 30 Կղէոպատրա, յորոյ՝ի տարփանն զակատեալ
էր։ Ընտանեաւտի և Հերովդէս եղեմայեցի,
թէպէտ և Ա՛նտոնիոսէ ընկալեալ էր զամե-
նայն, անձնատուր լինել յաղթականին. որով
և հաստատի՝ի թագաւորութեան Հրէաստա

նի՝ որ առ վատութեան ծերոյն Հիւրկանեայ
բարձեալ էր ՚ի սպառ ՚ի տանէ Ա՛մոնեանց։
Ա՛մենայն ինչ խոնարհի առաջի բախտին ևե-
սարու. Ա՛զեքսանդրիա քանայ նմա զղրունս
իւր, Ա՛գիպտոս կարգի ընդ գաւառս Հռով-
մայ, Ալէոպատրա անյուսացեալ ՚ի պահելոյ
զայն՝ գնայ զիւրովին զՀետ Ա՛նտոնիոսի. տա-
րածէ զձեռս իւր Հռովմ առ Կեսար, և կանգ- 727 27
նի կայ նա միահեծան իշխան ՚ի վերայ ամե-
նայն պետութեանն, և կարդան նմա անուն
օգոստէ և ինքնակալ։ Ա՛նուանէ ընդ ձեռամբ
զվտարանջեալ Անտամքրեանս և զԱ՛ստու- 730 24
րեանս զկողմամբք Պիրենեան լերանց։ Ա՛-
Թռվելիա Հայցէ ՚ի նմանէ զխաղաղութիւն. 732 22
Պարթեւք զարհուրեալք յետս առաքեն զդե-
ըոշան Հանդերձ գերեվարքն ՚ի մարտին ընդ 734 20
Կրասոսի։ Ա՛նդրեն Հնդիկք զդաշնաւորու-
ԹիւնՆորա. Ձայն զինուց նորա լսել լինի և
՚ի Հռեաստիս, և ոչ ապրին լերամբքն բար- 739 15
ձամբք։ Ա՛նարհի նմա Պաննոնիա, դողայ ՚ի 742 12
նմանէ Գերմանիա, և օրհնս ՚ի նմանէ ընդու-
նի Ա՛ստուգէս։ Յաղթողն ընդ ծով և ընդ ցա 747 7
մաք՝ փակէ զդրունս մերկենին Յանուսի։ Տիե- 755
զերք ողջոյն կան խաղաղ ընդ իշխանութեամբ
նորա, և գայ մտանէ փրկիչն մեր յաշխարհ։ 754

ԴԱՐ ՏՐԱՄԱԲԱՐՈՒԹ

ՅՆՈՒՆԴ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Եօթնաերտորդ և վերջին ազգ աշխարհի:

ԱՆՔ ՏՆ

1 *Յամանեցանք արդ ուրեմն յանձկացեալն 'ի նախահարց մերոց 'ի ցանկալի ժամանակ գալստեան Աստիայինն Աստիա լսի Ղրիստոս, այն է օծեալ տեառն, և արժան է նմա առնուլ զանունս զայս որպէս քահանայապետ, Թագաւոր և մարգարէ:*

*Ի չէգրիտ ամ գալստեանն Ղրիստոսի ոչ են միաբան ամենեքին, բայց միաբանին 'ի կարգել զծնունդ նորա ամօք ինչ յառաջ քան զԹուականն հասարակաց: Ապայն մեք ըստ հասարակացն ընդ յոլովագունից կալցուք զԹուական զիւրազոյնն՝ աւետրդ վարկուցեալ զպայքարումն բանից, ուր շատ է գիտել Թէ ծնաւ նա զչորեքհազարերորդիւ ամաւ աշխարհի. քանզի և յառաջ տանել զայն ոմանց, և կիսոց անապանել, և այլոց ըստ սերս հաստատուն ունել, այս ամենայն զարձեալ յառաջ գայ յանստուգութենէ և ամի

աշխարհի և ծննդեան տեառն։ Այս որպէս
գիտէր և է, ՚ի հազարերորդի ամի նաւակա-
տեաց տաճարին, և յեօթնհարիւրորդի յիս-
ներորդի չորրորդի ամի շինուածեան Հռոմայ՝
Աբիատար նախայաւիտեան որդին Աստուծոյ,
և ժամանակեան որդի Աբրահամու և Դաւ-
թի, ծնանի ՚ի կուսէ։ Արեւելք է գարս քան
զամենայն ժամանակս. ոչ միայն վասն զի ՚ի
սմին ծնաւ Աբիատար, այլև զի ՚ի ժամանակէ
աստի յայսմանէ սկսանին ազգք քրիստոնէից
կարգել զամս իւրեանց. և երկրորդ անգամ,
գրեթէ զայնու ժամանակօք ամբառնայ Հռո-
ռոմ ՚ի միահեծան տէրութիւն ընդ խաղաղ
գաւէտ կայսերութեամբ ( )գոստեայ։

Յամս ինքնակալութեան ( )գոստոսի ծագ-
կին ամենայն ազգք արուեստից. առաւել գե-
րազանցեալ գտանի քերթուածին Ստինա-
ցւոցն բարբառոյ երկամբք Վիրգիլիոսի և Ով-
րատեայ, զորս խնամքն ինքնակալն ոչ միայն
առատ պարգեւօք, այլև համարձակ մուտ
ընծայելով նոցա առ ինքն։

Ոչ յետ բազում ժամանակաց զկնի ծնըն-
դեանն Աբիատարի մեռանի Հերովդէս, և
գթագաւորութիւն նորա բաժանեն որդիքն, 8
և յետ սակաւուց պայազատեն Հռոմայեցիք
զմեծ մասն աշխարհի նորա։ Վ՚ախձաներ ( )-
գոստոս փառօք մեծաւ գթագաւորութիւն
իւր։

14 Վոհանակէ զաս առանց ուրուք հակառա-
կելոյ Տիբերիոս որդեգիր նորա, որով ծանու-
ցաւ ինքն կայսերութեանն ժառանգութեամբ
'ի տան Աեսարու։ Ընդունի քաղաքավարու-
թեամբ իւրով բազումս տառապեցոյց Տիբե-
րիոս զ՚նովքն, բայց խաղաղութիւն էր մեծա-
պէս յայլ քաղաքս Թագաւորութեան նորա։
Վերմանիկոս եղբօրորդի Տիբերիոսի ցածոյց
զամբոխ վտարանջելոց, մերժեաց զկայսերու-
թիւնն զոր մատուցանէին նմա, եհար զվայ-
16 րագն Ընդհինիոս, արշաւեաց մինչև Ալբիս։
Ընդ որշափ սիրելի եղև ժողովրդեան, նոյն-
չափ խանդաղաց ընդ նա հօրեղբայր իւր. կարձեաց
17 զնա 'ի կենաց բռնաւորն՝ մաշելով զաւուրս
նորա 'ի տխրութեան, կամ որպէս այլք ասեն,
19 արբուցեալ նմա դեղ մահու։
28 Ի հնգետասաներորդի ամի Տիբերեայ ե-
ղևեր Ակրտիչն Յովհաննէս։ Վայ Վրիստոս
30 մկրտիլ յաստուածարեալ կարապետէն. անդ
ինքն յաւետեանական վկայէ 'ի բարձանց որ-
դւոյն սիրեցելոյ. սլանայ հոգին 'ի տիպ հե-
զիկ աղաւնւոյ 'ի վերայ փրկչին. և խորհուրդ
ամենասուրբ Երրորդութեան յայտնի 'ի տե-
ղւոջն։ Ընտի ահա սկսանէր եօթանասներորդ
եօթներորդն դանիէլեան. սկսանէր և Վրիս-
տոս քարոզել։ Ահա այս եօթներորդ վերջին՝
պանծալի և նշանաւոր ցուցաւ յեօթներորդս
անդ՝ զոր որիշ յայլոցն զատուցանէր Դանիէլ.

զի ՚ի նմին հաւատալ ուխտին, և անգործ մնալ պատարագաց հնոյ օրինացն[1]։ Ասէր զեօթներորդս զայս եօթներորդ գաղտնեաց անուանել, յորում հաստատեաց Աբրահամ բազմադիմի սքանչելեօք և մահուն իսկ իւրով զատաբելութիւն իւր և զվարդապետութիւն։ Ասեաւ նա ՚ի չորրորդում ամի 33
քարոզութեան իւրոյ, և սա այս ամ չորրորդ վերջին էր գանխելեան եօթներորդացն. և ահա արդարացեալ է ընդ միջ հատանել մահուամբ նորա հրաշափառ եօթներորդիս։

Ասդ դիւրին է այսուհետև զհամար եօթներորդացն կարգել. նա ապաքէն կարգեցաք եդաք իսկ, և ոչ պիտի այլ ինչ՝ բայց կցել միայն ՚ի չորեքհարիւր յիսուն և երիս ամանն՝ որ չորեքհարիւրորդ ամ շինութեան Հռոմայ, և ՚ի քսաներորդ ամ թագաւորութեան Ադրաշխի մինչև ՚ի թուականն հասարակաց՝ զերեսուն ամս հասարակաց թուականին, որ գլխաւորի յամն հնգետասաներորդ Տիբեբեայ՝ ամ մկրտութեան տեառն մերոյ. որ ՚ի մի ժողովեալ գումարին թիւք ամաց չորեքհարիւր յիսուն և երից. իսկ յեօթանց ամաց անտի՝ որով լնուն ամքն չորեքհարիւր և հինգ սուն, չորրորդն՝ որ բաժանէ ընդ միջ զեօթներորդացն, այն ամ է՝ յորում մեռանի Ադրիատոս.

1 Դան. Թ. 27։

և ահա կանխատեսելքն ի Հռանիկէ բա-
վանդակին յայտնապէս ի չար ամացն զոր
սահմանէ, Հն ինչ պէտք էին արդեօք զայս ա-
րհնաւոր մանրախոյզ լինել, և չէք ինչ որ բուռն
առնէին մեզ Հշդել զայս վայր զկէտն ցուցեալ
ի Հռանիկէ. քանզի և որ կարի անհաւանք
էն, շատացին արդեօք՝ տեսեալ զայն որոյ օ-
րհնաւէտ և է ի միջավայրս երկուց ծայրից։
Կայց աստղք զայս, զի մի որք երանելոյն Թադեոսի
կանխն զակիզեն Թագաւորութեան Հյուսիսոյ
և զնաՀ տեսան մերոյ տուչ ինչ յառաջ կամ
զկնի կարգել, տագնապեացին ի Թիւս ամացն,
և կամ զի որք ժամանակագրական արուես-
տակութեամբ զայսոսիկ ամփոփել ախոր-
ժեն զգաստութեան յուսմնէտս նրբաբանելոյ։

Այս աւասիկ արժան է զիտել առ ի
չեռուելոյ ինչ յարտաքնոցն աւանդից, և առ
ի խելամուտ լինելոյ քան բաւականին նախ-
նի պատմութեանցն Հրէից։ Նակ որ այլ ինչ
վէմք կային ի ժամանակագրութեան մասին՝
չէն ինչ ի կարևորաց։ Հռանիկ յանուանէ
Թէեն Հաշուի ամաց աշխարհի և ծննդեանն
Հրիստոսի պատՀառս կալան ունելք և
ունելք անագան գնել փոքր մի զծննդեանն տես-
չին, և ապա քան նմին երկայնել կամ կար-
ձել զամն կենաց նորա։ Վասկայն մասամբ ըն
Թերցողն խելամտեալ, նակ և արդեօք՝ եԹէ
այս խոհիք ոչ ինչ առնանեն անբնդՀատ Հաս-

տատուիեան կամ կատարելոյ խորհրդոյն Աստուծոյ։ Հարկ է նոյա տալ՝ ի վերնատակաց ժամանակագրութեան՝ որ վեր՝ի վայր տապալէն զեղելոյն կարգս, այլ և թոյլ տալ նմանատոյ գայլմէն վիճաբան լինել ըստ կամս։

Ասլուամ տեղւոջ գործ լինի ցուցանել զանկատաուիեան պահանջանաց ումանց՝ ի մարդկանէ՝ որ պիտին գտանել հաւատեաւ յարտաքնոյն պատմութիւնս զբաժանելիս վարուցն Աստուծոյ և զատաբելոց նորա. որոց ոչ միայն հնազատայր աշխարհ, այլ և զամենայն ինչն՝ ի մէջ առեալ մարդկեղ ընդ նոսին իբրև ընդ առելս անձին իւրոյ։ Սակայն և զայն ևս տեսցուք, զի անկարծելի տուգութիւնք զբաժանին յարտաքնոցն վէպս՝ քրիստոսական կրօնից հանճարոյն. օրինակի աղագաւ յուշ առնել տարին առաջին զեսաւարել լուսաւորչին՝ ի խաչելութեան տեառն մերոյ։

Նաւարն որ ծածկեաց զերկիր զմիջօրէի՝ ի խաչելութեան փրկչին[1], բնաւորական աբեւ թուեցաւ արտաքնոց, որք և գրոշմեցին զպատահումն զայն անմոռաց յիշատակաց արժանի[2]։ Նայց նախնի հաւատացեալքն Քրիստոսի ընդմայեցուց յաղագս պատճէնէնացն վկայելոյ՝ ի մատենագրաց նոցա և՝ ի դիւանս

1 Մատթ. ԻԷ. 45։
2 Փղեգ. ժէ. Ողբոց։ Յաւել. պաք. է։

հաստատակաց՝, յայտնի արարին թէ արտաքոյ էր օրինաց բնութեան խաւարումն այն. քանզի և ոչ ունէր կալ բնաւորական խաւարումն՝ ի լրանալ լուսնի՝ յորում մեռաւ Պրիաոս, նա և՝ ի բովանդակ յաճն այն: Դրաշխաւորէ մեզ Պղեգոն Ձերբազատն Պզրիանոսի, զորոյ զքանան յիշատակեն՝ ի ժամանակին՝ յորում յամենեցուն ձեռս յածէր մատեան նորա, ՚ի միասին ընդ Պսորեաց վիպագրութիւնս վնասէ, որ նորին Պղեգոնի աշակերտ է բանիցն. և ահա ջորոդ ածն երկերիւրորդի երկրորդի ոլիմպիադին զոր նշանակեաց Պղեգոն ՚ի յիշատակագիրս իւր՝ է հաւաստեաւ ածն յորում մեռաւ տէրն մեր:

Յառնէ տէրն ՚ի գերեզմանէ յաւուր երրորդի ՚ի կատարումն ամենայն խորհրդոց. երիւ աշակերտացն. համբառնայ յերկինս յանդիման նոցա. առաքէ զՀոգին սուրբ. կանգնի եկեղեցին, սկիզբն առնու հալածումն, քարկոծի սուրբն Պտեփանոս, ՚ի հաւատս գայ սուրբն Պաւղոս:

37 Յետ սակաւուց մեռանիցն Տիբերիոս: Կաղիգուղա Թոռն եղբօր իւրոյ լեալ նմա յորդեգիս և ՚ի յաջորդ՝ ահացուցանէ զտիեզերս վայրագ և շամբուշ անմտութեամբ իւրով. ՚ի

1 Տերտուղ: Պատմ. ՃԻ. ԻԱ: Որոգ. ընդէմ կելսոս. գիրք Բ. և Ճառ ԼԸ. ՚ի Մոպե: Եւսեբ. և Հերոն. ՚ի Քրոն: Յուլ. Աֆրիկանոս. անդ:

պաշտօն տայ առնուլ զինքն, և հրամայէ 40
կանգնել իւր անդրի՝ ի տաճարին Նրուսաղէ-
մի։ Ի ձեռաց այնպիսւոյ պանդխտի առն զեր-
ծուցանէր զաշխարհն Վներիտա։

Վնազաւորէ Կղոդիոս, Թէպէտ և ապուշ 41
ոք էր։ Վնարգանս դնէ նմա Վնեսալինա կին
նորա, զոր՝ ի մահ դատեալ՝ խնդրէ զնա յետ 48
մահուն։ Վմուանաւորի նմա Վգրիպպինա
դուստր Վներմանիկոսի։

Վոտլով գումարեն առաքեալքն յԵրուսա- 49
ղէմ՝. և նախ առաջին խօսի՝ ի նմա սուրբն
Պետրոս, որպէս և այլ ամենայն ուրեք։ Վնդ 50
՝ի նմին ժողովի ազատս գրեն զհաւատացեալ
հեթանոսս՝ ի խստական օրինաց. տան զվճիռն
յանուն Ժողովոյն սրբոյ և եկեղեցւոյն, զոր
առեալ Պաւղոսի և Բառնաբայ տանին առ
եկեղեցիս, և ուսուցանեն հաւատացելոց հնա-
զանդել այնմ[2]։ Ոչ այս օրինակ վճարեր ժո-
ղովն առաջին։

Հետսամիան Կղոդիոս մերժէ՝ ի ժառան- 54
գութենէ զորդի իւր զՎրիտանիկոս, և որ-
դեգրէ զՆերոն զորդի Վգրիպպինայ, որ ընդ
ընծրկին զեղ մահու խառնէ դիւրահաւան
առն իւրում. այլ դառնացաւ նմա և բոլորի
պետութեան Թագաւորութիւն որդւոյ՝ իւրոյ։ 58, 60, 62,
Հայնժամ Կորքուղոն միայն պանծացոյց զպե- 65, 68

1 Գործ. ԺԵ։ 2 Գործոց. ԺԶ. 4։

տուԹիւնն , պարտեալ զՊարԹեւս և զՆայս ;
66 Ակամբեր Ներոն մարտնչել ընդ Հրեայս ,
և Հալածել զքրիստոնեայս : Ա՛ս առաջին ե-
67 կաց ՚ի կայսերս Հալածիչ եկեղեցւոյն : Նա
սպանանել ՚ի Հռոմ զառաքեալն զՊետրոս
և զՊաւղոս . այլ քանզի խաւն ընդ քրիստո-
նեայս զբնաւ ազգ մարդկան Հալածէր նա , յա-
րեան ՚ի վերայ նորա ամենեքին . իբրև գիտաց
Թէ պարտաւորեցաւ ՚ի ծերակուտէն , չոքաւ
68 զիւրովքին : Յայնժամ բանակ իւրաքանչիւր
կարդայ իւր Թագաւոր . այլ ահագին մարտ
69 պատերազմին մղեալ մերձ ՚ի Հռոմ և ՚ի մէջ
Հռոմայ՝ դադարումն առնէ երկպառակու-
Թեանցն : Նկանին ՚ի մարտի Պաղեա , Ասիա
և Ա՛ֆրիկէոս :
70 Ա՛ռ Եպաֆրանոսիւ ոչ առ պետուԹիւնն
վՀատացեալ . այլ յետին տագնապ կալաւ զՆ-
79 Հրեայս . առաւ քաղաք նոցա Երուսաղէմ և
հրոյ Հարակ մատնեցաւ :
Կարի սուղ խնդաց աշխարհ ընդ Թագաւո-
րուԹի Տիտոսի որդւոյ Ա՛ֆրաեայ : Նոցին
սահեցան արագապէս աւուրք նորա , զորս ա-
ւաղէր նա ինքն յորժամ ոչ փայլէին գործովք
բարեաց : Ետ ՚ի վեր երեւէր զկնի նորա միւս
ոմն Ներոն Պոմետիանոս :
Ա՛ռաջ սա զՀուր Հալածանսն . սուրբն
95 ՅովՀաննէս ապրեալ յեռացեալ ձիթոյ՝ ար-
տաստհմանի ՚ի Պատմոս , ուր գրէ զգիրս

Յայտնութեան : Յետ սակաւուց՝ի հասակի
ամաց լինանիցգայ գրել զաւետարանն՝ յայտ- 95
նեալ միանգամայն աւետարանիչ, առաքեալ
և մարգարէ :

Յայսմ հետէ և անդր հանապազ՝ի հալա-
ծանս եղեն հաւատացեալքն և առ բարեմոյն
կայսերօք և առ վատթարովքն : Հալածէր և-
կեղեցին Վրիստոսի մերթ՝ի հրամանաց կայ-
սերաց և յոխալոյ ընդ նա դատաւորաց, մերթ
՝ի պատճառս աղմկելոյ ժողովրդեան, և մերթ
վճռով կարգելով՝ի ծերակուտէն հաւանու-
թեամբ կայսերաց, կամ ըստ հրովարտակի նո-
ցա, որով յայնժամ ևս քան զևս սաստկանայր
հալածումն և հրդեհէր զամենայն աշխարհ :
Մերթ ևս անհաւատից ժողով՝ որ առ թշնա-
մութեան ընդ եկեղեցին Վրիստոսի խնդրէր
հանապազ զբնաբարձ եղծումն նորա, մոլեգնէր
ևս ընդ ժամանակս ժամանակս յարձակէր՝ի
վերայ նորա : Այսր աղագաւ եկեղեցապա-
տումն մատենագիրք տան կարգեցին զթիւ հա-
լածանացն առ տանեքումբք կայսերօք : Ա-
կայն՝ի բազմամեայ անդ վիշտս չարչարանաց
և ոչ գոյգն ինչ խռովութիւնս յարուցին քրիս-
տոնեայք : Ի վեր քան զամենայն հաւատա-
ցեալս զփորձ առնուին զտանջանաց եպիսկո-
պոսունք. իսկ՝ի մէջ եկեղեցեաց՝ի վեր քան զա-
մենայն եկեղեցիս հալածանս կրեր աստուածապէս
եկեղեցին Հռոմայ, և յոլովք՝ի քահանայա-

պետաց կնքեցին արեամբ իւրեանց զաւետա-
րանն՝ զոր աւետարանէին ընդ հանուր տիե-
զերս ։

96 Սատակէ Վռոմեոխանոս , և հանդարտե
պետութիւնն առ Թագաւորութեամբ Նե-
րուասայ ։ Ընանրացեալ էր առ հասակաւ , և
անբաւական՝ ի տնտեսել զաշխարհն . բայց
կամեցաւ խորագոյնս հաստատել զիշխողու-
97 թիւն՝ ընտրեալ իւր յաջորդ զՏրայեանոս ։
98 Ուրախ լինէր պետութիւնն ընդ քաջգնն պը-
սակաւորն , որ համակ՝ ի խաղաղութեան պա-
հէր զտէրութիւնն , և յաղթանակէր արտաքոյ ։
Ընկնա իւր կալեալ , պարտ է ինձ՝ ասէր նա՝
այնպէս գնալ ընդ հնազանդեալս իմ , զոր օրէ
նակ ցանկայի արդեօք թէ վարիցին ընդ իս
իմ Թագաւորք յորժամ լինէի ես այր սոսկա-
102 կան ։ Ուստեաց զՎռակիացիս հանդերձ Թա-
գաւորաւ նոցա Վռեկեբաղաւ . ընդարձակեաց
106 զտէրութիւն իւր յարեւելս . Թագաւոր եա
113, 116 Պարթեւաց , և արկ զնոքօք զահ և զերկիւղ
հռովմէական զինուց . բայց աւուրս , զի այս-
պիսի Թագաւոր հոյակապ՝ զակատեալ՝ ի չա-
բաչար ախտս զինուց և տուփանաց՝ կամակո-
րեր զարդարութիւն ։

Ո՛վ կիենցաղօրեայ աւուրս սորա փոխանակե-
117 ցին աւուրք Վէրիանոսի խնդակամքն ընդ
120 արտմանեանաց ։ Ո՛վ զուշացաւ նա հրահանգաց
կրթութեան զօրականին . եկաց և ինքն ըստ

կարգի զինուորաց՝ պարկեշտացեալ և՛ ի կե-
րակուրս։ Ոչխարեաց գառատաց, բարգաւա-
ձեցոյց զարուեստս և զՅունաստան՝ որ գայ-
եանին կացեալ էր արուեստից։ Զարհուրե-
ցան՝ ի նմանէ և՛ ի զինուց նորա ազգք խու-
ժադուժք։ Ընդ ինեաց վերատին զնդրուսապէմ,
և կոչեաց զնա Յիւր անուն, որով կոչեցաւ
Նրուսաղէմ և Երեւսաղէմ՝ և՛ քաց վտարեաց
անտի զնբրայեցիս զմիշտ ապստամբեան՝ ի կայ-
սերաց, և վերիժառու անողոքելի յայտնեցաւ
ապառումն ազգին։ Սակայն խրճնացոյց ըզ-
գեղափայլ թագաւորութիւն իւր անգթու-
թեամբ իւրով և շամբուշ սիրոյն, և նշաւա-
կեաց զամենայն աւուրս նորա անառակն Ան-
տինոս սիրեցեալ՝ ի նմանէ, զոր և աստուա-
ծացոյցն իսկ։ Նայց և քաւեաց իմն զյանցանս
իւր, և բարձրացոյց զանկեալ փառն՝ ընտրեալ
իւր յորդի զՅուստինոս Պիոս. որ և սա առ
յորդեպիս զՄարկոս Ներեղիոս զհանճարե-
ղըն և զիմաստասէրն։

Վայրեցան յերկոսին և՛ ի տոա կրկին չըք-
նաղ բարոյք. հայրն հետամուտ էր խաղաղու-
թեան, բայց կազմ և հանապազ՝ ի պատերազմ.
իսկ որդին՝ ի պատերազմունս եկաց հանա-
պազ, բայց յօժարամիտ նոյնպէս՝ ի ընդհել
զխաղաղութիւն թշնամեաց և աշխարհի. զի
խրատեալ՝ ի հօրէն, առաւել մեծ վարկանէր
ապրեցուցանել զմի ոք՝ ի քաղաքացեաց, քան

123
123
126
130
135
138
139 161

բնութս ՚ի ծննդենէ ստանանել : Պարթեւք և
162 Մարկոմանք առնին զչափ քաջութեան Մար
169 կաստ Ներեղիոսէ : Մարկոմանք սերկեին ՚ի Կոերը
180 մանացւոց , զորս նուաճեաց Ներեղիոս բոլո-
րովիմբ մինչև մեռեալ էր : Ն՚ր լաւութեան
երկուց Ներոնենեանց՝ և ՚ի լուր անուան նո-
ցա զրպային Հռոմայեցիք :

Ո՚չխաս պանծալի անուանն ոչ զօրեաց
ջնջել վատութիւն Կոմոդոսի Մարկոսի Ներեղիոսի , որ աճապարակից էր նման.
և ոչ դարձեալ անառակութիւն Կոմոդոսի
որդւոյ նորա և յաջորդի : Ա՚ա անարժան որդի
հօրն առաքինւոյ՝ մոռացաւ զխրատս նորա և
զօրինակ . ոսոխ եղեն նման ժողովրդիք և
ծերակոյտն , և դաւեցին զնա տարփածու նո-
րա և որ միանգամ առաւել մեծութիւնք էին նո-
192 րա և պաշտէին զնա : Ո՚ չ յաջորդ սորա զՊեր-
193 տինաքս զհզօր պահպանիչն կարգաց և հրա-
հանգաց զինուորութեան՝ սպան ապերասան
զօրականն , այն որ սակաւ մի յառաջ ՚ի գա-
հոյն արքունի ամբարձ զնա :

Ն՚ վաչառ հանին զկայսերութիւնն զօրա-
կանք , և յանդգնեցաւ զնել զայն Սուլպիոս Յու-
լիանոս իրաւագէտ . այլ հատոյց եւս ընդ այնո-
194, 195, ւիկ զկեանսն : Սպան զնա ամբիծեցին Մեսե-
198, 2՚ն լոս , խնդրեաց զվրէժ Պերտինաքսայ . խաղաց
յարևելից յարևմուտս , յաղթանակեաց Յ՚
207, 209 սրիս , ՚ի Պաղեստս , և ՚ի մեծն Նրիտանիս :

Յաղթութեամբք իւրով՛ք տիրել փութա-
պէս աշխարհաց՝ զուգապանծ երևեցաւ մե-
ծին Աեսարու. այլ ոչ եղև նմանող գթոյ նո-
րա։ Ընդաւսկան եղև արկանել խաղաղու-
թիւն՝ ի մէջ որդւոց իւրոց։ Նասխանոս, որ
և Կարակալլա, երէց որդի նորա՝ անմիտ նա- 208
խանձաւոր Ալեքսանդրի, վաղվաղակի յետ մա- 211,212
հու հօրն սպան զեղբայր իւր զԱետա՝ որ և նա
կայար էր, ՚ի գիրկս անդ մօր իւրեանց Յուլի-
այ։ Խժաբար վարեաց զկեանսն, և գործեաց
բազում արեան Հռոպաղիս, որով և ինքն զՀա-
ւատսն ընկալաւ սատակումն գառնասմահ։
Ա՛յրապատ Աեւերոս հայր նորա՝ Ընտանինոս
անուն կարդաց նմա, յանկուցանելով ՚ի նա
զիւրս զօրականսն և ժողովրդեան. ոչ գիտաց
հնգաձեսն փառաց անուանն լինել նախան-
ձաւոր։ Ընտ նմին և սատկին Հելիոգաբաղ, 218
կամ ուղղագոյն ևս՝ Ընդգաբաղ որդի նորա,
կամ որպէս կարծէրն, յինքն գողացաւ զա-
ռաջինն զիւրս զօրականաց Ընտոնիոս յոր-
ջորջմամբ, և պարտեաց զԱակրինոս. այլ վաղ
վաղակի սոսկացան ընդ նա ամենեքեան վասն
գարշ անառակութեանց նորա, և սատակա-
մահ եղև։ Ապաւք եղեն աւուրք Ընդգաբա- 222
դի Աեւերոսի որդւոյ Ասամիի յազգականու-
թենէ Հելիոգաբաղայ ՚ի խնդութիւն աշ-
խարհի։ Ցրտասնջ ունէր հանապազ, զի մեծ
ևս վիշտք էին նմա չկարել զզօրս իւր սանձա-

հարել, քան զԵշնաւիան վաղթարեալ։ Այլ
նորա որ առաջնորդ էր նմին, պատճառք եղև
մահու նորա, որպէս եղեալ էր պատճառ փա-
235 ռաց նորա։ Ի սուրբ Աթոռոյն պարսիկ ընտ-
պանեալքն զԱթոռանն զտէր իւր զԵղերջինն ի
235 թագաւորս Պարթեւաց, և կանգներ զԹա-
գաւորութիւնն Պարսից յարևելս։

Ի նմին ժամանակի ծաւալեր յընդհա-
նուր տիեզերս նորածնեալ եկեղեցի՝. և ընդ
ոչ միայն զարևելս ուր ծնաւ, զՊաղեստին
ասեմ, զԱսորիս, զԱրաբիս, զԱրաբքն Ասիա,
և զԱլեքսանդրիա, այլ և զարևմուտս ողջոյն, զԻ-
տալիա, զգանազան ազգս Գաղղիոյ, զամենայն
գաւառս Սպանիոյ, զԱֆրիկէ, զԼեռնանիա,
զմեծն Բրիտանիա մինչև ցտեղիս՝ յորս ոչ հըն
էեցին և ձայնք զինուց Հռովմայեցւոց. նոյն և
զաշխարհս արտաքոյ պետութեան, զՀայաս-
տան, զՊարս, զՀնդիկս, և զազգս խուժա-
դուժս, զԱրմատացիս, զԱռկեացիս, զԱկո-
թացիս, զԱբրիտանացիս, զԳետուլացիս,
և զանմատոյց կղզիս անգամ։ Նոքա արիւն վը-
կայից յուսեալ և զոյծեր զեկեղեցի։ Ի
407 Տրայեանոսէ մատնէր ժանեաց գազանաց
սուրբն Ինդնատիոս եպիսկոպոս Աստիոքայ։
Պատրեալ թշուառաբար Արիոսի Ալեք-
սան՛ի չարախօսից անտի քրիստոնէից, ի մահ

1 Տէրտուղ. ընդդէմ Հրէից. գլ. Ի. Պապաս. Լ։

մանեկը զսուրբն Յուստինոս զիմաստասէրն 165
և զՋաւտագոս քրիստոսական հաւատոյ : Ի ա-
րա աւուրս՝ ի հուր դատէր՝ ի հասակի ամաց 167
ութանից և սուրբն Պօղիկարպոս եպիսկոպոս
Զմիւռնիայ աշակերտ սրբոյն Յովհաննու :
Տարան խնամ չարչարանաց և սուրբ վկայքն՝
որ կատարեցան՝ ի քաղաքն Ռուդոն և՝ ի Վէն 177
նա, գնացեալք զՀետ սրբոյն Յուստինոսի Հայ-
րապետի իւրեանց, որ յայնժամ ամաց էր ին-
նընից : Ի նոյն ժամիս փառօք իւրովք եկե-
ղեցի Վաղենտիայոս : Սուրբն Ներանոս աշա- 202
կերտ սրբոյն Պօղիկարպոսի և յաջորդ սրբոյն
Յուստինոսի՝ ի նախանձ վառեալ նախատրփին իւ-
րոյ, վկայեր առ Աեւերոսիւ հանդերձ բազմու-
Թեամբ հաւատացելոց յեկեղեցւոյ իւրմէ :

Ընդ ժամանակս ժամանակս զինքեր առ
սակաւ մի հրդեհ հալածանաց : Ի տագնա-
պել Անտիոսի Ներեղիոսի յերաշտութենէ 174
ջուրց՝ ի Վերմանիա՝ եւտուն երկինք անձրև
հանդերձ փայլատակամբք յարբուցումն զօրա
կանին յաղօթից լեգէոնի զօրացն քրիստոնէից,
որով երկեան թշնամիքն երկիւղ մեծ. և՝ ի յի-
շատակ սքանչելեացն կոչեցին զանուն լեգէօ-
նին Ե՝ անթաձիպ, կամ Թէ ասել հաւատաւո-
ցին զկոչումն նորա : Պակուցեալ ընդ այս և
կայսերն՝ զոլութենսն գրեաց առ ծերակոյտն
վասն քրիստոնէից. այլ հմայքն հաւանեցուցին
զկնի զկայսրն՝ դիցն օգնականութեան և հայ-

ցուածոց իւրեանց զրել զաքանչելին, ուր և
ոչ՝ի միտս անգամ անկեալ էր նոցա աղաչել
վանն այսր զաստուածս։

Այր երբեմն զի վանն այլ ինչ պատճառաց
քաղցրանային հեթանոսք ընդ քրիստոնեայս,
և առ ժամանակ մի դադարէր հալածումն։
Նայց առ մնապաշտութեան՝ յորմէ ոչ գիտաց
հեռի կալ Մարկոս Աւրելիոս, և առ հասա-
րակաց թշնամութեան ընդ քրիստոնեայս և
ծանր ծանր զրպարտանաց, բոլորքն էր անդրէն
՛ի վերայ նոցա կատաղի ցասումն հեթանոսաց,
և վտակս ուղխից գործէր ընդ բոլոր երկիր պե-
տութեան արիւն վկայից։ Ընդ արի շահատա-
կութեան քաջ նահատակաց աձէր և վարդա-
պետութեան հաւատոց։

245 Ի Մեւերոսէ և զկնի պայծառացոյց զե-
կեղեցի գրովք իւրովք Տերտուղիանոս երէց
կարթեգինացի, և յաղթող առաքեաց զնա
հրաշալի պատասխանատուութեամբն. բայց
ելիք զկնի՝ կուրացեալ յամբարհաւաճ խառամ
բեր կենաց, և պատրեալ՛ի ցնորից սուտ մար-
գարէին Մոնտանոսի։ Իբր առնուին ժամա-
նակօք յայտներ զՆութիւնս հեթանոսաց
կշտամբեալ զնոսա սուրբ քահանայն Կղեմէս
աղեքսանդրացի։ Ո՞չ համբաւի հարաւ ընդ հա-
նուր եկեղեցիս անդատին՛ի մանուկ տիոց և
Աստիճանէս ոտի սրբոյ վկային Լեւանիդեայ՝
ուսուցեալ մեծամեծ վարդապետութիւնս,

յոյս եմոյծ և ակնածանաց մոլորութիւնս։ Ի ծառայութիւն նուաստ հաւատոյ խնամատարն Աքմանիոս զպղատոնական փիլիսոփայութիւն, և ակն ածէին ի նմանել և հետեւանսք։

Աչս վասն պատճենահանիչք, պնդատիկեանք և այլ խումբք խումբք ամբարիշտ պաղանդաւորաց՝ ի գիմի հարկանելն աւետարանին ստոյգ աւանդութեամբք իւրեանց։ Յայնժամ՝ ի ձայն կատ հան ընդդէմ նոցա տուրբն Աբրահամ զառանդութիւնս և զվկայութիւնս առաքելական եկեղեցեաց, և՝ ի վեր քան զամենայն զեկեղեցւոյն Հռոմայ զնախաթոռն ամենեցուն՝ հինեալ յառաքելոց սրբոց՝ ի պետրոսէ և՝ ի պաւղոսէ։ Ի նոյն արիացաւ և Տերտուղիանոս[1]։ Ոչ զդրդեցաւ եկեղեցի Աւստուծոյ յաղանդոց և՝ ի հերձուածոց և՝ ի զլորմանէ երևելի երևելի վարդապետաց իւրոց։ Աչինակս տուրբ և պայծառ են կրօնք նորա, մինչ զի և Թշնամիքն գովութիւնս խօսին ընդ նմանէ։

Ահաւիկ շուինդն խառվութեանց ծագէր յայնժամ՝ ի պետութեան Հռոմայ։ Աաքսիմիանոս Թէպէտ և գոթացի յազգէ՝ սպանեալ զԱդեբանդր, բռնակալէ զաշխարհն։ 238
Ընդդէմ հանէ նմա Ծերակոյտն կայսերս չորս,

1 Երան. ընդդէմ հերձ. գլուխ ի. գլ. ա. ը. ի։
2 Երան. ընդդէմ հերձ. գլ. լի։

236, 237 որոց ոչ յերկարեալ ամն երկուս՝ մեռանէին ա-
238 մենեքին . ընդ որս և երկոքին Պորփիանեանքն
հայր և որդի՝ սիրելիք ժողովրդեան Հռով-
մայ : Նոքա կրտսերն Պորփիանոս որդի սոցա՝
թէպէտ և՝ ի մատաղ հասակի՝ զբազմաժամա
նակեայ աչեաց եցոյց զիմաստութիւն . հազիւ
242 եղ յակաստանի յերեսաց Պարսից գլատեթա-
բեալ պետութիւնն՝ ի բազում երկպառակու-
թեանց . էառ՝ ի նոցանէ և բազում ամուր
քաղաքս : Նա Փիլիպպոս արաբացին սպան
զնաղաղասեր պսակաւորն զայն , և վատու-
248 թեամբ հաշտութիւն խօսեցաւ ընդ Շապ-
հոյ Պարսից արքայի , զի մի նկուն լինի յերե-
249 սաց երկուց կայսերաց՝ զորս ընտրեաց ծերա-
կոյն գինի միաբանց : Նա առաջին՝ ի կայսերս
հրաժարեաց դաշամբք՝ ի վիճակաց ինչ երկ-
րի պետութեան : Պատմի ինձ թէ ընկալեալ
էցէ սորա զաւետարանն՝ ի ժամանակին յո-
րում յանկարծակի՝ ի լաւագոյնն շրջեցաւ .
բայց հաւաստի է , զի թևարկէր նա զքրիս-
տոնէութիւն : Պատանեալ զսա Պեկոսի , զոգես
՝ի քէն վրիժուց գժնդակ ևս քան զառաջինան
սաստկացոյց զհալածումն՝ ի վերայ քրիստո-
նէից [1] :

Նոյց եկեղեցին ձգէր տարածանէր ընդ ա-
մենայն կողմանս , և առաւել՝ ի Պաղեստինա [2] :

1 Եւսեբ . պատմ . եկեղ . գլուխ է . և . լթ : 2 Գրիգ . Տուրոնէն . պատմ . Գաղղ . գլուխ ա . և . կը :

Ւսակ Պետրոս զրաւեցաւ վաղվաղակի՛ ի կենաց, որ քաջութեամբ՛ ի թիկունս կայր պետութեան։ Ալ աղաւեւիկ լինելն և Պաղղոս և Ալ ուսմանոս. իսկ Նմեղնանոս այն լինչ երեւեալ և պակասեաց։ Նտուն զկայսերական իշխանութիւն Ալ աղերիոսի, զոր արկ զանձամբ արդոյ ծերունիս ըստ արժանի վաստակոց իւրոց. խստութեամբ գնաց սա ընդ քրիստոնեայս միայն։ Ի՛ւր սուրբն Ստեփանոս հայրապետ Հռոմայ, և սուրբն Ալխպրիանոս եպիսկոպոս Կարթեդոնի՝ յետ բազում հակառակութեանց որ ոչ հերձին զհաղորդութիւն, ընկալան զմարտիրոսականն պսակ։ Ալ ընդակ սրբոյն Ալխպրիանոսի՝ որ հերքեր զիշխութիւն հերեսիոսացն, լինչ ոչ ստնանեաց նմա կամ եղեալ։ Պետեցւոյն։ Պետեկիկ կարծեցեալ փաստիցն, և իմաստութեան կամ աւագութեան հոյակապ առն՝ որում ձայնակից էին և այլ ոչ սակաւ արք երեւելիք, զդէմ կալաւ միայնակ աւանդութիւն սրբոյ գահին։ Ակայն մեծաւ պոյն չարիս գործեաց հակառակութիւն Աբելի՝ որ չիտեր՛ ի մի զերիս աստուածային անձինս, և գնէր Ի՛նստուած անձն մի եռանուն։ ( )տարոտի այս վարդապետութիւն զարհուրեցոյց զեկեղեցի. և սուրբն Պետրոս պատրիարգ Ալեքսանդրու՛ ի վեր եհան առքահանայապետն սուրբ Ալեքսիոս երկրորդ ըզ

մելոտութիւն հերեսիովտասեան՝։ Այլ ասւ
տուածարեալն քահանայապետ հետևեր՝ ի
մօտոյ հատմամբ գլխոյ նահատակին սրբոյն
Ստեփանոսի նախտրպի իւրոյ, ուծ և առաքէ
նուիրեան Թողեալ հանդէս սարկաւագի իւ-
րում սրբոյն Լաւրենտիոսի։

Ընդ այնու ժամանակօք է տեսանել զյայտ-
238—260 ձակումն սպգաց խուժադուժից։ Ընտրգան-
տեանք միաբան ընդ այլ ժողովուրդս Գերմա-
նիոյ, և ընդ Գոթացիան որ երբեմն Գետք
անուանէին, և ընդ սպգս բնակեալս զկողմամբք
Աքսինեանն Պոնտոսի և յայնկոյս Գանուբ
գետոյ, հեղեալ զեղուին յԱյրոպա. զրոհ ե-
տուն և Գկնուացիք ասիականք և Պարսիկք
յարևելս, և հարին զԼաղենտիանոս. զոր և
կալան յետոյնենդութեամբ, և Թողացուցեալ
զնա յօրհաս վախճանին՝ի դառն գերութեան
մոլեգնեզերծ արարին զկնի յիշատակ քաջու-
թեան կանգնել պատառոտեալ մորթով նո-
261 րա։ Նակ որդի սորա և գահակից Գաղենտոս՝
վատութեամբ իւրով կորոյս զպետութիւնն
ողջոյն, զոր բաժանեցան երեսուն բռնաւորք։

Գերազանցեաց՝ի սոսա զամենեքումբք
264 Ուդենատոս արքայ Պալմիրայ որ էր քաղաք
հին՝ի Ասղամոնէ շինեալ. Թափեաց նա՝ի ձե-
ռաց բարբարոսաց զկողմանս արևելից, և Թա-

1 Եւսեբ. պ-փմ. Եկեղ. գիրք է. գլ. ը։

պատրեաց անդէն։ Ի գաղջուդէր զօրուն ՚ի միասին ընդ նմա և Օ՚ենոբիա կին նորա, որ և զինի մահու առն իւրոյ զօրավարէր միայնակ. և անուանի եղև ընդ ամենայն աշխարհ, զի ծնորդեաց զզգաստութիւն պարկեշտութեան ընդ գեղոյ, և զիմաստութիւն ընդ կորովոյ։ Ազգիս երկրորդ, և յետ նորա Ի՚րեղիանոս 268
բարեվարդեցին զիւրս թագաւորութեանն. և 270
մինչդեռ սոքա մեծամեծ յաղթութեամբք խոր-
տակէին զՊոլմա և զԳերմանացիս, տքնէր
Օ՚ենոբիա վասն որդւոց իւրոց ՚ի վերայ քա-
ղաքացն զորս առեալ էր հայր նոցա։ Պշխոյս
այս միտեալ լինի էր ՚ի հրէութիւն անդր, զոր
կամեցեալ յինքն որսալ սամոստացին Պաւղոս՝
եպիսկոպոս Անտիոքայ, այր փառամոլ և խոր-
վայոյզ, զառաջեցոյց զնա ՚ի հրէամիտ մոլորու-
թիւն իւր ՚ի վերայ Ի՚րիստոսի, զոր մարդ լոկ
դաւանէր ՝։ Յետ պատրուակելոյ բազում
ժամանակս զայլաձայն վարդապետութիւնն իւր,
ըմբերանեալ դատապարտեցաւ ՚ի ժողովին Ան-
տիոքայ։ Օ՚ենոբիա զդէմ կալաւ Ի՚րեղիա- 273
նոսի մարտիւ պատերազմի, և նա ոչ ամօթ
համարեցաւ ձաղել ՚ի հանդէս յաղթանակի 274
զկին մարդ՝ որ այնչափ արիացաւ։ Յանդուգն
պատերազմունս գիտաց Ի՚րեղիանոս զգուշա-

՝ Եւսեբ. Պապ. Եվէղ. գլուխ է. գլ. իէ, եայլն։ Ամիան. յղ. ժդ։ Թէոդորէտ. յղ. Հեյ. Աոոպ. գլուխ ը. գլ. ը։ Նիկեփ. գլուխ ջ. գլ. իէ։

նալ հրահանգաց զօրականին. և յայտնի առյարմ՝ զի յորժամ զհետ կրնթեցի Թագաւոր որ նախնեի կարգաց և սակաւապետութեան առաջ նոցն, մեծամեծ բանակս զօրաց կազմեցուցեալ քոյ և արտաքոյ առանց ինչ ծանրանալոյ պատուհասն։

Ոչինչ՝ ի նմին ժամանակի սկսանելոյ անհաւատ լինել ազգին Պրանկաց՝ Հնոյն սովս ժողովուրդք Պելեմնեից, և բնակիչն զամուրքն Հռենոսի. և յուզանէ անուն նոցա՝ զի առ սէր ազատութեան՝ ի մի միաբանեալ էին։ Պրեզիանոս չև և ամբարձեալ՝ ի կայսերութիւն՝ եհար զնոսա, և՝ ի կայսերութեանն ահ եղիւզին նոցա կայր՝ ի վերայ նոցա։ Պայլ ինչն առելի եղև վասն արիւնհեղութեանցն։ Պրոմուսեցիքն նոքա խիստ դարմանակալ եղև նմա։ Որք միանգամայն խնդալոյն վասն կենաց իւրեանց, ապաշխարելոյն դառնանալ գնա, և առաջնոյդ դարմանակալացն եղև առնեղպիր նոցա, ուրումն սպառնալեալ երդնա զնմա։ Տեսեալ զոխանոց զի անհնոյն իշխանք զօրուն միաբանեցին՝ ի մահ նորա, ոչ կամեցաւ անուանել զոք կայսր, զի մի ամբարձցի՝ ի գահ անդր որ՝ ի սպանողաց անտի Պրեզիանոսի. և յառաջին իշխանութեանն հաստատեալ ծերակուտին՝ ընտրեաց կայսր զՏակիտոս զայրն պատկառե-

275

1 պոփմ. Աֆ. Աբիպ. դ. ն. Փղտ. դ. թ. Պոտ. դ. ժա. ժբ. Փկտմ. և այլն, դ. ժդ.

լի հաւատիւ և առաքինութեամբ։ Որպէս ա-
ռեալն և զաս վարդապետին վասն կերպարանա-
պղծականին իւրոյ, որում հաւատացեալ էր
զհրամանատարութիւն զօրուն։ Յաղագս որոյ
՚ի խռովութեան լինիք յուզելոյ սպանին և զէր 276
կռանան ՚ի միասին, թագաւորեալ նորա ամիս
մի։ Ո՞յր միայն շահեցաւ նա ամբառնալովն
՚ի կայսերութիւն, զի երազեաց և ևս զմահ իւր
Ո՞յ կայսերութիւնն ըստ յաջորդութեան օրի-
նի պահանջեաց էջբայր նորա Վլադիանոս, զի
ինքն էր մերձաւոր ժառանգ։ այլ այսմ նրա-
ւանց չեղև ոք ոչ ի սակս առնոյր։ սպանաւ Վլա-
դիանոս, և բռնադատեաց զօրականսն զՎլա-
դոս առնուլ զկայսերութիւնն, թէպէտ և ա-
պատնայր առնձաւորել զնոսա։

Ի առաձեաց զամենեսեան ընդ ձեռամբ զօրա-
գլուխն քաջ։ ՚ի բաց վանեաց զազգս Վեր-
մանեացոց և Վրանկաց՝ որ խորհէին հօրդան 277
տալ ՚ի Վռաղիա, և զարհուրեցոյց ՚ի ձայնէ
զինուց Յռոմայեցւոց զօրս միանգամ խռո- 278
ժադուժ ժողովուրդք էին յարևելս և յարև- 280
մուտս։ Ո՞չ թէ զօրս պատերազմող էր այլն,
բայց ցանկայր խաղաղութեան. և յուսացոյց
նոցա զգեստութիւնն Թէ այնուհետև ոչ էնդունա
պիտոյ բանակէ զօրականաց. ընդ որ զառնա-
յեալ զօրացն, որ ասէին և ընդ խիստ օրէնսն,
լուծին զնա ՚ի կենաց. այլ սուգ լինէ զկնի ա- 282
պաշտեալ ընդ անօրինել խրեանց ՚ի վերայն

արքայն , մեծարեցին զնշխատակ նորա , ընտրեալ նմա յաջորդ զՎարոս՝ զնախանձաւորն
կարգաց զննութեան իբրև զնա ։

283 Այս ինքն մեծազօր կայսր խնդրեաց զքէն վրէժուն նախորդին իւրոյ . նկուն արար և զազգս բարբարոսաց , որ խրախուսեալ էին ՚ի մահ Պրոբոսի ։ Ետուն ընդ արևելս հանդերձ որդւով իւրով՝ Նումերիանոսիւ հարկանել ընդ Պարսիկս . իսկ զերկոցա որդի իւր զՎարինոս՝ զոր կեսար անուանեաց, երկրորդ իշխանութեանն այնու կարգեալ զնա և անընդմիջ ժառանգ կայսերութեանն , արձանացոյց ընդդէմ Թըշնամեաց զկոզմամբք հիւսիսոյ ։ Ոտքացոյց Կապոս զարևելս առ Տասարակ . Հնազանդեցան նմա Ալէքսանդրեցիք . ոչ կարացին կալ առաջի երեսաց նորա և Պարսք անմիաբանք ։ Այլ մինչդեռ առնէր խռնարհէին նմա, շանթահար կասեցուցին զնա երկինք ։ Ետուսուեաց զնա դառնապէս՝ Նումերիանոս, մինչ տակաւին մի և կորուսանէր զլոյս աչացն ։ Նաբէ, յոր ոչինչ ոչ մտաբերէ զահասիրութիւն . Ապէր ոչ միայն չողոմեալ յաղէտս փեսային իւրոյ,
284 այլ և սպան զնա ։ Նայց Դիոկղետիանոս քէն նախնդիր եղև մահու նորա, և եհաս յետոյ ուրեմն յինքնակալութիւն, որում հետամուտ էր տարիմամբ ։ Ի միտս եղև զգաստացեալ
285 Թուլամիան Կարինոս, և եհար զԴիոկղետիա նոս . բայց մինչդեռ հալածական տանէր զփա

խոտեայս, սպանաւ յումեմնէ հիւրոցն՝ զորոյ պղծեալ էր զկին։ Ո՞ւստի օրինակ բարձաւ՝ի պետութենէ այրն անագորոյն և շամբուշ քան զամենեսեան։

Ի՝նաջութեամբ կալաւ Կոստղետիանոս զպետութիւնն, բայց անընդհատելի էր ամբարտաւանութիւն նորա։ Կամեցեալ զդէմ ունել բազմութեան թշնամեաց՝ որք յառնէին շուրջանակի ներքոյ և արտաքոյ, կացոյց ընդ իւր հինգհազարեակ զՈ՝աքսիմիանոս՝ զգահ- 286
երիցութենն անձին կալեալ։ Ո՝նքնակալք երկաքանչիւր անուանեցին և կեսարս. և սոքա 291
էին Կոստանդ Կ՝ոստաս, և Կ՝ոստղերիոս։ Հազիւ ուրեմն մարթացան չորեքին սոքա բաւել ընդդէմ անհնարին պատերազմացն։ Նմանք Կոստղետիանոս զՀ՝ռոմի, զի ետես զքաղաքն ար- 297
ձակերասան յոյժ, և երթեալ բնակեցաւ՝ի Նիկոմիդիա, և հրաման տայր անդ՝ի պաշտօն առնուլ զնա որպէս սովորութիւն էր արևելեայց։ Ո՝այց Պարսից՝ի պարտութիւն մատնեալ յերեսաց Կոստղերիոսի, թողին՝ի Հռոմ մայեցիան զաւառս մեծամեծս և թագաւորութիւնս ողջոյն։ Ո՝ւ այսպէս յաջողեալ Կոստղերեայ, փոքր վարկանէր զկեսարն անուն, ոչ և կամեցեալ հնազանդել այլում. սկսաւ նախ առ արկանել Ո՝աքսիմիանոսի. և քանզի բազմամեայ հիւանդութեամբ տկարացեալ անկաւ Կոստղետիանոս՝ի զօրութենէ, բուռն

արար նմա Վաղերիոս՝ թէպէտ և փեսայ նո-
րա էր՝ թողուլ զկայսերութիւնն [1], որում բըր-
նադատեալ նմանող լինէր և Ա՛աքսիմիանոս:
304 Ընդհաւ կայսերութիւնն ի ձեռս Կոստան-
դեայ Քլորոսի, և Վաղերիոսի, և ի սոցա
տեղի Դիոկղետիանոս և Ա՛աքսիմիանոս մա-
տուցանէին կեսարս զԱեւերոս և զԱ՛աքսիմի-
նոս: Սուղ ինչ ժամանակ երջանկացան Վաղ-
գիա, Ասանիա, և մեծն Բրիտանիա, վիճա-
կեալք Կոստանդեայ Քլորոսի: Ընտեսը սա
զհարկահանութիւն, և ամբաստանեալ որպէս
թէ սպառեալ զգանձս արքունի՝ եցոյց զի բա-
զում էին նորա գանձք՝ի յօժար կամս և՝ի միա-
մտութեան հնազանդելոցն նմա: Նոյնպէս այլ
կողմանք պետութեանն տագնապէին յոյժ ընդ
ձեռամբ յոլովից ինքնակալաց և կեսարաց.
յաձախէր թիւ ոստիկանաց ընդ բազմանալ
սոցա. իսկ ծախուց և զրկանաց ոչ գոյր չափ և
սահման:

Դրեթէ լինէր փոքրն Կոստանդիանոս որդի
Կոստանդեայ Քլորոսի [2], այլ ընդ իշխանու-
թեամբ էր Վաղերիոսի, որ նախանձ բերեալ
ընդ փառան՝ ի սկսեալս վտանգս մատնէր զնա:
Ձարկ ի վերայ կայր նմա գազանամարտ լինել
էգերև ի հանդէս խաղուց. այլ Վաղերիոս

1 Ընտեր. պոպմ. էիէղ. գիրք ը. գլ. ժէ: Բան կոսպանդ. տո-
սոբէ ծոդ. իբ: Ագաթանա. յղ. Մահ. Հալածք. գլ. ժէ. ժը:
2 Ագաթանա. յղ. Մահ. Հալածք. գլ. իդ:

ահագնագոյն քան զպատանն էր։ Ծառեալ Պօտանդիանոսի զանձն իւր ի ձեռաց նորա, գտանէ զհայր իւր ի մահիճս մահու։

Ընդ այն աւուրս Նաբսենտիոս որդի Նաբ- 306
սիմիանոսի փեսայացեալն Գաղերիոսի՝ թա-
գաւորէ ի Հռոմ հակառակ կամաց աներոյ
իւրոյ. և ի վերայ այլ աղէտից պետութեան
յաւելան և երկպառակութիւնք։ Պատկեր
Պօտանդիանոսի՝ որ յաջորդեաց զհայր իւր,
առաքեալ ըստ սովորութեան ի Հռոմ, մեր-
ժեցաւ ի հրամանաց Նաբսենտիոսի. զի նշա-
նակ էր ընդունելոյ զնորատակ կայսերն՝ ընդ-
ունելութիւն պատկերաց նոցա։ Յամենայն
կուսէ ի մարտ պատրաստէին։ Նաբսենց
Գաղերիոս՝ի վերայ Նաբսենտիոսի զՆեւերոս 307
կեսար, որ գողացոյց զնա ի Հռոմ[1]։ Ի մե-
ծի անդ երկիւղին կամեցեալ Նաբսենտիոսի
թիկունս առնել իւր, կարդաց յօգնութիւն
զհայրն զՆաբսիմիանոս։ Յայնժամ ալեօրն
փառամոլ եւթիք զմիայնութիւնն՝ յոր ակամայ
կայր, և շատ ջանացաւ միաբանել ընդ իւր և
զաթոռակիցն զԻսկղետիանոս, որ նոյնպէս
մեռանէր՝ մշակութեան բուրաստանաց պա-
րապետ ի Աղրնա։ Ի լսել զանուն Նաբսիմի-
անոսի՝ որ այս երկրորդ անգամ ամբարձաւ ի
կայսերութիւն, Թողին լքին զՆեւերոս զօրա-

1 Լակտ. յղ. Մահ. Հալած. զԼ. ԼԷ. ԼԸ։

կանք նորա: Հրամայեաց ալևորն սպանանել զնա, և կամեցեալ զօրանալ՝ի վերայ Դաղեբրիոսի՝ եւ կնութեան Կոստանդիանոսի զփաստա զդուստր իւր: Հարկ՝ի վերայ կայր և Դաղերիոսի՝ յետ մեռանելոյ Աեւերոսի խընդրել զայլ ոք իւր օգնական: Նմին երի անուա նէր կայսր զՅկիանոս[1]: Ի խոր խոցեցաւ ընդ այն Աաքսիմինոս. քանզի ինքն էր կեսար, և ինքեան պարտ վարկանէր ունել զկայսերու թիւնն. վասն որոյ և ոչ յանձին կալեալ հնազանդել Յկիանոսի, միապետեաց զարևելս, և Յուրիկէ միայն բաժին ճնաց Դաղերիոսի. ուր և մեկուսացաւ՝ի տարագրեն Յոտալիոյ:

Նակ զայլ կողմանս արևմտից ունէր Աաքսիմիանոս հանդերձ որդւով իւրով Աաքսենտեաւ և փեսայիւն Կոստանդիանոսիւ: Բայց չկամէր նա զոք աթոռակից յորդւոց իւրոց կամ յօտարաց. ջանահնար եղև վտարել՝ի Հռովմայ զորդի իւր զԱաքսենտիոս, այլ ինքն՝ի նմանէ վտարեցաւ. ժողովեաց զնա Կոստանդիանոս՝ի Դաղղիա, և ոչինչ առաւել եգիտ՝ի նմա հաւատարմութեան հաւաստիս: Յետ բազմօրինակ դաւաճանութեանցն լարեաց Աաքսիմիանոս միւս ևս որոգայթ, յուսացեալ

340 թէ դուստր իւր Փաւստա յանձն առցէ դաւել զայր իւր: Բայց նա ծանուկ կացոյց զհայրն.

1 Կամ. անդ. դև. իբ. իթ. ը. լա. լբ:

և մինչ Ա՛աքսիմիանոս զԿոստանդիանոս կար-
ծէր սպանանել, սպան զնեերքինին՝ զոր ննջե-
ցուցեալ էր փաւստայ՚ի մահիճն. ընդ որ
յանդգնարս մտեալ Ա՛աքսիմիանոսի, չոքաւ
զԻւրովէ։ Յայնժամ բորբոքեցաւ պատերազմ
նոր. զմահ հօր իւրոյ պատճառանս լինի յո-
դեալ Ա՛աքսենտեայ, ձայն ետ մարտի առ 312
Կոստանդիանոս. որ և խաղացեալ զօրօք Իւ-
րովք՚ի վերայ Հռովմայ՝[1], կործանեաց զպատ-
կերս Ա՛աքսիմիանոսի. զնոյն անցս անցոյց և
ընդ անդրիս Ղէոկղետիանոսի՝ որ կային՚ի
միասին ընդ նորայն։ Ա՛յդովեցաւ Ղէոկղե-
տիանոս՚ի նախատանացն յորժամ՚ի խաղա-
ղութեան էր. և յետ սակաւուց առ սրտին
դառնութեան և առ ծանրացեալ հասակին
վախճաներ զաւուրան։

Յաման ժամանակացս այսոցիկ զլետին Հիպն
դներ Հռովմ քանդել ջնջել՚ի սպառ զքրիս-
տոսական հաւատս, որում՚ի սկզբանէ անտի
անհաշտ թշնամի արձանացեալ կայր։ Ղաղերէ-
ոս՝ որ ըստ մատենագրացն աւանդելոյ զլետին
հալածուածս բորբոքեաց[2] երկու ամօք յառաջ
քան զմերժել յաթոռոյն զՂէոկղետիանոս՝
բռնադատեաց զնա դրել զհրովարտակն մա- 302
հարեաւեր՝ սաստկագոյն ևս քան զառաջինն

1 Լ՚ակտ. յղ. Մահ. Հալած. գլ. խբ. խգ։
2 Եւսեբ. պապմ. եկէղ. գլուխ. ըե. գլ. ժզ։ Վ՚ըէ կոսպ.
գլուխ ա. գլ. ծէ։ Լ՚ակտ. յղ. Մահ. Հալ. գլ. ճ. և այլն։

հալածել զքրիստոնեայս։ Վասնզի և առեալը
զնոսա Ներսիսեան, և ոչ զադատերը ՚ի
հալածանաց. այլ այսու յաւել սնոքել և ևս
զղառաւորան և զդահիճս։ Ոսկայն Թէպէտ
և մեծապէս ընդհարաւ սա, այլ խժդժագոյն
և ցուցան Ներսիսեան և Վռամշապուհ։ Զոր
հանապազ հնարէին տանջանարանս. և յաս-
պարէզ անդր մղեցանաց ոչ ինչ նուազքան ընդ
հաւատոյն մարտ եղեալ կռուէին նոքա և ընդ
ամօթխածութեան հաւատացեալ կուսանաց։
Ջեռազօտէին փուլթոյ պնդութեամբ զաս-
տուածաշունչ մատեանս՝ ընկել յերեսացերկրէ
և զինշատակս նոցա, և ոչ ևս իշխէին հաւա-
տացեալք ընթեռնուլ զկրոնն, կամ առ ի-
րեանս ունել զնոսա։ Ոչ յայտէս յետ երեքհա-
րիւր ամաց հալածանաց զազանացեալ ևս տե-
սանել էր զցասումն հալածչաց։ Վասնորոյն ա-
րար զնոսա համբերութիւն քրիստոնէից. և
հնացեալ հեթանոսաց ընդ անարատ քաղա-
քավարութիւն նոցա, զունդազունդ զայն
՚ի հաւատս, և անկանէր ՚ի յուսոյն Վռամշապուհ
պարտել զհաստատութիւն հաւատոց նոցա։
311 Ոչ արեալ չարաչար ախտիւ՝ նահանջեաց զհրա-
մանաւ, և մեռաւ զհամ Ոչնխոքոսի, կեղծեօք
իբրև զնա ապաշաւեալ։ Ոչ Թուլացոյց Ներ-
սիսեան զհալածումն. այլ մեծն Վռամանդխա-
նաս՝ ինքնակալն իմաստուն և յաղթող՝ զերկս
312 արկ համարձակ քրիստոնեական հաւատոց։

ԴՐԱ ՄԵՏԱՄԱՆՐՈՐԴ

ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍ

ԿԱՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՏԻԵԶԵՐԱՓԱՐՈԶ խոստովանութիւն Կոստանդիանոսի հանդիպիլ լինել յամի տեառն երեքհարիւր և երկոտասան։ Ոմն ինչ փակեալ պաշարէր ի Հռոմ զԱթաբենտիոս, երևեցաւ նմա ընդ օդս ակներև ամենեցուն խաչ լուսաւոր պարունակեալ գրով, խոստանալով նմա գիաղթութիւն։ Արկնեցաւ տեսիլն և յանուր ջըս, և ի վաղիւ անդր տարեալ գյաղթութիւնն մեծ ի հռչակաւոր մարտին՝ Թաւիեաց զՀռոմ՝ի բռնակալէն, և զեկեղեցի՝ի հալածչէն։ Նարձրացոյց այնուհետև զնշան խաչին՝ ասպա էն ժողովրդեան Հռոմայ և պետութեան ողջ ջոյն։ Յետ սակաւուց ի Լիկիանոս որ բարեկամութեամբ էր ընդ Կոստանդիանոսի՝ պարտեաց զԱթաբիոս, որ և մեռաւ խակ մահուամբ Վաղերիոսի։ Յայնմ հետէ պարզեւեր խաղաղութիւն եկեղեցւոյ, և փառօք և պատուով Հոխացուցանէր զնա Կոստանդիա- 313

նոա։ Ա՛մենայն ուրեք յաղթութիւն էր ընդ
նմա, և հարեալ վանեցան՝ ինանանէ և յորդւոց
նորա ազգք բարբարոսաց։ Նայց ոխացաւ ընդ
345 նա Լիկիանոս, և վառեաց վերատին զհուր
հալածանացն. և խորտակեալ ընդ ծով և ընդ
ցամաք, ելից զթագաւորութիւնն, ապա և՛ ի
324 կենացն ևս անկաւ։

325 Ո՛յսու ժամանակաւ գումարեաց Կոս-
տանդիանոս՝ ի՛ Լիկիա Նիւթանացւոց զառա-
ջին տիեզերական ժողովն երեքհարիւր ուԹ
և տասն եպիսկոպոսաց, որ զպատկեր համօրէն
եկեղեցւոյ կերպարանէին. որք և դատապար-
տեցին զԱ՛րիոս՝ զոտն աստուածծու-
Թեան որդւոյն Ա՛ստուծոյ, և յարդարեցին
զհանգանակն՝ դաւանեալ զհամագոյութիւն
հօր և որդւոյ։ Յառաջադէմքն՝ ի նոսա էին
երէցք եկեղեցւոյն Հռոմայ առաքեալք՝ ի
սրբոյն Սեղբեստրոսէ քահանայապետէ. և
վաղեմի ոմն մատենագիր յոյն՝ ընդ հրեշտակս
սրբոյ աԹոռոյն կարգէ և զանանաւորն Սի-
սիոս եպիսկոպոս Սորդոբայ, որ և զահա-
դլուխ բազմեցաւ ժողովոյն։ Ա՛յդ և Կոստան-
դիանոս ընդ ժողովականան բազմեալ, իբրև
զպատգամն երկնից ընկալաւ զսահմանս ժողո-
վոյն. այլ առաջաստեալ Ա՛րիոսեանց զմոլո-
րութիւն խրթեանց, չնորհս գտին առաջի նո-
ցա բարեպաշտելոյն։

1 Գելաս. Կիզիկ. Պոփմ. Թոդ. Նէն. գիրք ը. գլ. ջ. ի՛ն։

Ինչ դեռ արութեամբ քաջութեան իւրոյ 326
՚ի խորին խաղաղութե ունէր զպետութիւնն,
ազգեցաւ տուն նորա ՚ի խորամանկ հնարից
հինջ իւրոյ Փաւստոյ։ Ընդ[1] այնոսիկ եղև նա
զվրէժսպեայ որդւոյ Կոստանդիանոսի յայլմէ
հինջէ, որպէս թէ բռնադատեալ էր ՚ի նմա-
նէ. և անհնար եղև որդւոյն ցածուցանել զը-
ցասումն հօր իւրոյ։ Ընդ վաղվաղակի ՚ի նշա-
նակել զպարտութեան՝ քինախնդիր էղև մա-
հու որդւոյն, հեղձուցեալ՚ի բաղանիս զՓաւս-
տոս։ Ընդ[2] թէպէտ և նախատինս եդ Կոս-
տանդիանոսի հինն իւր չարութեամբն, այլ՚ի
պարծանս եղև նմա մեծապէս բարեպաշտու-
թիւն մօրն։ Ընդ[3] սա յաւերակս հնոյն Բ-
րուսաղէմի զձեռնարկեալն Ընդ[4]դրիանոսի, և զայ-
րըն ուր ծնաւ փրկիչն, և զսուրբ տեղիս։ Յետ
չորից ամաց նոր կառոյց Կոստանդիանոս 330
զԿ՚ուզանդիոն, անուանեալ զնա Կոստան-
դինուպօլիս, և անդ եդ զերկրորդ գահ ինքնա-
կալութեանն։

Նաղաղութիւն էր եկեղեցւոյ ընդ իշխա-
նութեամբ Կոստանդիանոսի. այլ վշտանայր
յանհնարինս՚ի Պարսս, ուր և բազմութիւն
անթիւ վկայից յաղթանակ կանգնեցին զհա-

ատոց։ Ալ այրապար ջանաց կայսրն ամոքել
զՇապուհ, և՛ի քրիստոնէութիւն ածել զնա.
այլչափ ինչ միայն ձեռնհաս եղև պաշտպա-
նութեամբ, զի յանդորը ելանէին յաշխարհ
337 նորա հալածեալքն։ Ալ ախձանեաց զաւուրս
իւր լի յուսով և խնդութեամբ, օրհնեալ յամե-
նայն եկեղեցւոյն։ Նաժանեաց զպետութիւնն
յերիս որդիս իւր՝՝ի Աոստանդին, ՛ի Աոստաս,
և ՛ի Աոստանդ։ Վնայեցաւ վաղվաղակի
դաշնաւորութիւն նոցա. անկաւ Աոստանդին
340 ՛ի մարտին զոր մղեաց ընդ Աոստանդայ եղբօր
իւրոյ վասն բաժնի թագաւորութեան իւ-
րեանց։ Ալէկացին հաշտ Աոստաս և Աոստանդ.
զի կալաւ սա զնիկիական հաւատս, ընդ ո-
րում հակառակէր Աոստաս։ Յայնժամ աքան-
չացաւ եկեղեցի ընդ բազում համբերատար
Ձգունս մեծին Աթանասի պատրիարգին Ա-
ղեքսանդրիոյ, որ եկաց ախոյեան հզօր նիկէ-
ական ժողովոյն։ Ընդէց զնա Աոստաս յաթո-
ռոյն յոր օրինօք դարձոյց զնա քահանայապե-
344 տըն սուրբ Յուլիոս առաջնին, զորոյ զվճիռ
հրամանացն հաստատէր Աոստանդ[1]։ Ալ յեր-
կարակեաց եղև գերապանծ ինքնակալն. ըս-
350 պան զնա նենգաւ բռնացեալն Մաքսենտիո-
ոս, որ և փութանակի եղծ զվերիժն անձնա-

1 Սոկրատ. պապմ. էկեղ. գիրք ե. գլ. ժէ։ Սոզոմ. գիրք է. գլ. ը։

ապանութիւ՝ ի պարտէզ իւրում՝ ի Կոստաս։
Լմնացեալ Կ աղեներսոսի արիոսեան եպիս-
կոպոսի՝ ի բարեկամաց իւրոց զձախողակ եւս
գումարութեանց բռնաւորին, եցոյց Կոս-
տաս զնրան, և հաւատացոյց զծանծաղա-
միտ ազքային եթէ ինքն յայտնութեամբ գիտէ
զայն։ յաղագս որոյ և Կոստաս անձնատուր լի-
նէր բոլորովին ի կամս Արիոսեանց։ Յայն-
ժամ հալածէին յաթոռոց զուղղափառ եպիս-
կոպոսունս. ալիք և խռովութիւնք հարկանէ-
ին շուրջ զեկեղեցի. պարտէր արուեստին և-
պիսկոպոսապետին Կ իբերիոսի՝ ի գառն աքսո-
րանն. նկուն լինէր ի վիշտս չարչարանաց 387
ծերունին Աւղիոս՝ որ յառաջ ախոյեանն էր և-
կեղեցւոյ. խոնարհէր ի կամս նոցա ձգեալ ի
պատրանաց և ի բռնութենէ ժողովն Արմի-
նոյ, որ բնաւ անյողդողդն կայր զառաջինն.
շփոթեալ խանդարէին սահմանք և կանունք, 389
և զառելի փոխանակէր օրինաց հրաման թա-
գաւորին։ Նայց Արիոսեանք որ արքայական
իշխանութեամբ գործէին զամենայն զոր կա-
մէին, չէին միաբան ընդ միմեանս, և փոխէին
հանապազ զհանգանակն։ Ասկայն անյեղլի
եկաց որ ի Նիկիա գաւանեցաւ հաւատք. և
զհամբաւի հարան ընդ բնաւ տիեզերս մեծն
Աթանաս և տուրբն Հիլարիոս եպիսկոպոս
Պիկտաւայ՝ ամուրք հզօրք նիկիական հա-
ւատոց։

Ա՛ինչդեռ կայսրն Կոստաս պատուհասել զի-
րօք Ա՛րիոսեանց՝ ի գործոց պետութեան կա-
սեր , մեծապանծ յաղթութենա՛ն զլուխ տա-
նէին Պարսիկք : Վորձ փորձէին և Ա՛լամանք
միաբան ընդ Վրանկաց միջամուխ լինել՛ ի
337—339 Պաղեստա . զդէմ կալաւ նոցա Յուլիանոս ազ-
գակից կայսեր , և եհար զնոսա : Զօրացաւ
360 և կայսրն խորտակել զԱրմատացիս , և խա-
364 զալ՛ ի վերայ Պարսից : Ա՛նդ վտարանջէր Յու-
լիանոս՛ ի կայսերէ , ուրանայր՛ ի հաւատոց ,
առնոյր զթագաւորութիւն՛ ի մեռանել Կոս-
տասայ՝ իմաստութեամբ վարեալ զայն : Ո՛ր
օրինակ յարուցանէր հալածուածն՛ ի վերայ ե-
կեղեցւոյ . զուն գործեաց Ձարուկ տալ հեր-
ձուածոցն որ՛ ի նմա . արգել կարձեաց քրիս-
տոնէից հասանել բարձի և աւագութեան .
արգել նոցա զդպրութիւն , և կարծեաց
դարձուցանել ընդդէմ սրբոյ եկեղեցւոյ զբը-
նիկ զինս նորա , կրթեալ՛ ի նմանութիւն
կարգաց նորին : Ո՛նարիւք և նենգութեամբ
՛ի տանջանս մատնէր զնոսա , այլ պատճառանս
յուզեալ՛ ի վերայ նոցա , և ոչ զքրիստոնէու-
թիւն : Զայսմ ամենայնի հաւատարիմ կա-
ցին քրիստոնեայք առ Թագաւոր իւրեանց .
բայց անչափ փառամոլութիւն նորա մահ նմա
365 մեքենայեաց : Կատակեցաւ նա՛ ի Պարսս յան-
դուգն խիզախեալ՛ ի մարտ : Զաջորդէր զնա
Յովիանոս նախանձաւորն քրիստոնէութեան

կրօնից, որոյ տեսեալ զի ոչ գոյր յոյս յաջո-
ղութեան իրացն՝ ինքեաց անարգաբար ընդ
պարս զդաշն հաշտութեան, և մեռանէր:

Նայց Ալաղենտիանոս յաջորդ նորա գումա- 364
բեաց պատերազմ որպէս զօրագլուխ առա-
քինի. ած՛ի բանակն և զՆրատիանոս զորդի 366—371
իւր միանչ տակաւին մանուկ էր: Զգուշացաւ
հրահանգաց զինուորութեան, եհար զբարբա-
րոս, ամրացոյց զսահմանս պետութեանն, և
յարևմուտս պաշտպանեաց նիկիական դաւա-
նութեան: Նայց հալածէր զայն յարևել
եղբայր նորա Ալաղէս, զոր արարեալ էր աթո-
ռակից իւր. սա իբրև ետես թէ չկարաց յան-
կուցանել յինքն զսուրբն Նաթանէլիս և զսուր-
բըն Պրիգոր Նազիանզու, կամ քակել զա-
մուրս մտաց նոցա, լքանէր՛ի գործոյն: Ալ
ամանք Արիոսեանց նոր մոլորութիւնս կցե-
ցին յառաջին աղանդ իւրեանց: Ի մէջ բերեն
յիշատակագիրք Հարց զԱերիոս ոմն երէց ա-
րիոսեան իբրև նոր աղանդապետ[1], այնու զի
ոչ ինչ խոխր գնէր նա ընդ քահանայութիւն
և ընդ եպիսկոպոսութիւն. և գարձեալ անօ-
գուտ համարէր զաղօթս և զպատարագս, զոր
ընդհանուր եկեղեցի վասն մեռելոց մատու-
ցանէր: Ի սորա և այլ մոլորութիւն երևոյթ,
զի սարկութիւն օրինաց գրէր զպահս կար-

1 Եպիփ. յղ. հէր. հե: Օգոստ. յղ. հէր. ծէ:

գեալս, և՝ ի կամն իւրաքանչիւր կամիլ զայն առնել ապաւառն : Ինչգեռ նա կենդանի էր, մեծացաւ անուն արքայն Նախիրանու վասն գրոցն որ յաղագս հերձուածոց, յորում վիճեան ընդ առնեակին հերքեաց և զՆեստոս : 375 Արդեգին յեպիսկոպոսութիւն Տուրայիկ գաւառին Վարդենոս, և հաստատ արքունեաւն նորա և սքանչելեացն եղից գաղիեզերս՝ ի կենդանութեան և զկնի մահուն : Վեռաւ Վաղենտինոս ուժգինս խօսեցեալ առ Թէնոս վիճաբանութեան : Նոյնպէս գԺնդակ ցաւումն նորա՝ որով ահաբեկեալ զայլս, մահաւիճ գործաւ ինքեան գլխովին : Վրդովեցաւ յաջորդ նորա ոչ նախանձեցաւ ընդ առնեակին Վաղենտինոսի երկրորդի՝ կռաբ եղեալ նմա, զոր հարցացին կայսր՝ ի հասակի առաջ ընկենց : Նոյ՝ ի տգիտութեան նորա վարեաց գաղեստութիւնն Յուստինոս, մայր նորա, որ ձեռնտու էր Նեստորեանց :

Վնդա մեծամեծս տեսանելիք առաջնոյ՝ ի սակաւ ժամանակի պատահելոց առաջնոյ 377 Վնութ՝ ի Վաղենտինոսէ գրեցաւ զՎարսա՝ ի պատճառս նուաճելոյ զաղտուամբն, և փոխեալ ընդ առաջ յօդնականութիւն նմա 378 Վրդովեցաւ յետ երեւելի յաղթութեանն՝ ի վերայ Նամանաց. աճապարէ Վաղէս հասանել՝ մինչև հասանել երեւելոյ՝ զոր պատրաստեն զնա մերձ Վնգիւռուսոլիս Հռոմ

դատեալ զնա Կոմիտացւոցն յաղթականք ի
գեղջն՝ ուր ապաւինեալ էր։ Նանրացեալ
ի հոգւոց Կրատխանոսի գահակից իւր ըն- 379
տրեաց զմեծն Անէոգոս, նմա յանձն արա-
րեալ զարևելս։ Նհար նա վաղվաղակի զԿո-
միտաս, ահացոյց զամենայն ազգս բարբարո-
սաց, և զոր ոչ դոյզն պարծանս համարէր ին
քեան Անէոգոս՝ խմբեաց ժողով ի Կոս- 384
տանդնեանէ՝ ուրացողք աստուածուքեան
Հոգւոյն։ Ի ժողով այսր գումարեցան միայն
հայրապետք յԱրևելեցւոյն Նունաց. այլ ձեռն
առեալ հաւանութեան արևմտից ոչ ջան
հանդերձ սուրբ քահանայապետաւն Կոստա-
նոսիւ, անուանեցաւ տիեզերական ժողով
երկրորդ։

Ինչպէս անպատմելի քաշուքեամբ վա-
րեր Անէոգոս զպետութիւնն, և յաջողէր նմա
մեծապէս, զԿրատխանոս որ ոչ խոնարհագոյն
էր քան զնա արուքեամբ և բարեպաշտու-
թեամբ՝ լքին զօրքն առ հասարակ օտարազ- 383
գիք, և սպան զնա բռնակալն Նաքսիմոս։
Նլաց եկեղեցի զպատահարն քաջ, ելաց և
պետութիւնն. խակ բռնաւորն Թագաւորեաց
ի Կոստղիա, և Թուէր էին Թէ հերիւք համարե- 386, 387
ցաւ զայն։ Կշխոյն Նուտխանէ հրովարտա-
կիւ արար յանուն որդւոյ իւրոյ յօժանդակու-
թիւն Կրիոսեանց. խակ աստուածայինն Կմ

բրոսխոս՝ եպիսկոպոս Մեդիոլանու՝ ի դիմի հարաւ նմա զինու լուծով անխարդախ վարդապետութեանն և աղօթից և համբերութեան. և արիացաւ սովիմբք պահել՝ի ձեռս ուղղափառաց ոչ միայն զմեծամեծ տաճարս զորս յափշտակել ձգնէին հերետիկոսք, այլ և զկայսրն մանկահասակ ձգեաց՝ի հաւատս։ Նայց զնա շարժէր վերստին Մաքսիմոս. և ոչ ոք հաւատարիմ գտաւ Յուստինեայ իբրև զհայրապետն սուրբ՝ զոր ապստամբն կոչէր։ Այս ինքն առաքեր առ բռնաւորն, որ ոչ յանձին կալաւ լսել բանից սրբոյն. և բռնադատեցաւ Աղեքսանդրոս՝ի փախուստ անկանել յերեսաց նորա հանդերձ մարդն։ Ետրեաց Մաքսիմոս Յուլիանոս, և հաձել կամեցեալ զսինկղիտոսն որ ցայնժամ՝ի հեթանոսական դեն զառածանէր՝ հաստատեաց վերստին զդէպն պաշտամունս։ Ի ժամանակի յորում՝ զբռամբ ածեալ զսուրբ արևմուտս խաղաղութիւն համարէր ինքեան յամենուստ, եհար զնա Թէոդոս՝ի Պաննոնիա, և փակեաց պաշարեաց զնա Յուլիանէ, ուր և սպանին զնա զօրքն իւր։

Ի հանդէծան պայազատեալ Թէոդոսի զերկոսին Թագաւորութեանն, ետ զարևմուտս Աղեքսանդրոսի՝ որ ոչ յերկարեաց՝ի նմա։ Ընդնակալն մանուկ պատուեաց աւագու-

*Եւ ապա զԱղեքսիանոս՝ որ ոչ ևս հաւաներ
ընդ հրամանաւ լինել խրոխտ զօրավարին։
Զգետալն մահ ինքնակալիս՝ ի Դաղղիա դի-
պաւ մերձ՝ ի ելանել, և արտասուեաց զնա
աստուածային՝ զոր հրաւիրեալ
եր ինքնակալն գալ և մկրտել զնա, և ոչ ինչ
յերկուացաւ զփրկութենէ հոգւոյ նորա։ Ել
ինաց առանց վրիժուց մահ նորին. այլ՝ ի ձեռն
յայտնի պատճառէ յաղթութեան ետուն եր-
կինք Թէոդոսի՝ և վերայ Նւգինէոսի, և՝ ի
վերայ աստուածոյն ստոյ՝ զորոց նորոգեալ եր
զպաշտօն ամպարիշտն։ Զերբեակալ եղև նա,
և հարկ եղև մատնել զնա՝ ի ցասումն ժողովրդ. 394
դեան, և մահու նորա խաղաղել զապստամ-
բութիւնն։ Յայնժամ լաւ համարեցաւ Ա.ր
բոզաստ գնալ զԻւրոպէ քան՝ ի գԹուրքն
յաղթականին դիմել, զորոյ սակաւ մի յառաջ
զչափ առեալ էին ապստամբեցն ջոկք։*

*Ա՛իապետեալ Թէոդոսի զտէրութենէն ոչ
ջան, ՚ի ցնծութիւն և՝ ի հիացումն եղև աշ-
խարհի։ Ա՛նեցուկ եկաց հաւատոյ, լուեցոյց
զհերեսիարքսն, եբարձ զգարշելեացն պաշ-*

տօն, զգրգանս սանձակոծեաց, և խափանեաց
զծախս տարապարտս։ ՀեղուԹեամբ ցածու-
Թեանն զյանցանս իւր խոստովան եղև, և ջնջ-
ջեաց ապաշխարուԹեամբն. ունկն մատոյց բա-
նից հրաշալւոյն Գրիգորիսի վարդապետին և
կեղեցւոյ, որ կշտամբեաց զարտմտուԹիւն նո-
րա, զոր միայն ախտանայր մեծազօր արբայն։
Ապա յաղԹողն ի մարտ՝ ոչ խնդակեաց եր-
բեք ի նոյն միտս եր հարկաւորեալ։ Նրա-
նաւեռեաց զազգս, և հանդեաւ ի խաղաղու-
Թեան, պանծագոյն ևս լեալ հաւատոյն սըր-
բուԹեամբ քան յաղԹուԹեանցն բազմա-
Թեամբ։

586, 587 Ի սորա աւուրս աստուածարեալ երկին
Հերանիոս մենացեալ ի տուրբ այրն ի Ներ-
զեհէմ, բուռն եհար բազմաչիրան երկամբք
բացատրել զաստուածաշունչ գիրս. յայն
արկ զամենայն մեկնիչս, խուզեաց անց ընդ
բնաւ եկեղեցապատում մատեանս, և ընդ
վէպս արտաքնոցն՝ որ դիւրահաս զնոսա գոր-
ծէին, և կարգեաց եղ յեբրայական բնագրոց
զԹարգմանուԹիւն աստուածաշունչ մատե-
նից, զոր ընկալաւ եկեղեցի ողջոյն կոչեցեալ
զայն Վուլկատա։

Ոմանք էին անպարտեալք զոլ պետուԹիւնն
առ Ոմէոդոսիս, որ առ երկոքեամբք որդւովք
նորա յայլ վաղվաղակի շրջեցաւ կերպարան։
Ոչ արեալ կալաւ Արկադիոս, և Ոնորիոս

զարևմուտս. որոց երկոցունց առաջնորդէին
գործակալք նոցա, և տքա յօգուտ անձանց
միայն վարէին զարքայականն իշխանութիւն:
Նարձան ՚ի միջոյ արագ արագ Յուսինոս և
Նատրոպոս, որոց չնորհս գտեալ առաջի 395
Աբկարեայ՝ յաջորդեցին զհիմեանս, ու քան 399
զի վատթարագոյն երևեալք. բայց կորըս-
տեամբ նոցա ոչ ուղղեցաւ թագաւորութիւն
ընդ Թուլամոլի ինքնակալաւ: Զգեալ
Անդոքիայ յիւրմէ կնոջէն, հալածեաց 403, 404
զառըն Յովհան Ասիեբերան՝ զպատրիարգ
Կոստանդնուպօլսոյ՝ զլուսաւոն արևելից:
Զրևմուտք ոչջոյն հանդերձ քահանայապե-
տաւն սրբով Ինոսկենտիոսիւ ձեռն էառուն
մեծի հայրապետին ընդդէմ Ծնորիոսեայ պա-
տրիարգին Զեքսանդրիոյ՝ որ էր պաշտօնեայ
աղբարչաութեանց դշխոյին:

Զգիկէն արևմուտք յարշաւանաց բարբա- 406 եմ
բոսաց: Զոր հարկանէր զՀռոմէս կռապա-
շիշն Յռոդագաստոս գոթացի յազգէ: Ոչ ան-
գալք՝ գումք ազգաւ, և աղանդով արիո-
սեանք, զոսամբ արկանէին լստ մտանէ զաշ-
խարհն Ռոդղնացւոց, և գիմէին անտի և ՚ի
Սպանիա: Զարիկոս Թագաւոր արիոսական
ազգի Ոչ խնդութեաց բուռն առնէր Ոնորիոսի
Թոդոս ՚ի նա զընդարձակ գաւառսն որոց տի-
րեալ էին յառաջագոյն Ոչանդալք: Յանդնարս
մեծաւ Սպանիսն ՚ի բաղմութենէ խառնա-

կոյտ խուժանի մարդկանն, հարկանէ զնոսա, բանտագնաց լինի ընդ նոսա, գաշինս կուէ, և անդրէն 'ի կուիս արշաւէ, յաչս եդեալ զամենեսեան առ 'ի շահ օգտի անձին· սակայն զգուշանայ Թագաւորութեանն, զոր խորհելոյնքն գրաւել։

408 Յաման ժամանակացս այսոցիկ վախճան հասանէր Աքիաքեայ· և այնպէս չքաւոր համարեցաւ զաշխարհն 'ի լաւ արանց, որպէս զի և զնահատակութիւն որդւոյ իւրոյ Յովհաննէսի, որ ութից ամաց էր, յանձն արար Յազկերտի Պարսից արքայի։ Սակայն Պուզքերխա քոյր Թագաժառանգ մանկանն՝ արհայտաւ գործել մեծամեծս, և խոհականութեամբ իւրով և բարեպաշտութեամբ անուանաձելի կալաւ զգահ պետութիւն եղբօր իւրոյ Յովհաննէսի։

Այլ մերձ 'ի կործանումն Թուէր Թագաւորութիւն Կնոլիոսի· ապանդա զԱտիլիկոն, և ոչ զոք կարաց մատուցանել 'ի տեղի աջոյ իշ-
409 խանին։ Ի տարանջեաց Կոստանդին· կորոյս Կնոլիոս զԿաղիա ողջոյն և զԱպանիա· առաւ Հռոմ, և մատնեցաւ 'ի կողոպուտ զօրացն Ալարիկոսի և Ի խիզոթաց· և այս ամենայն գործեցաւ, զի Ատիլիկոն ոչ էր 'ի միջի։
410 Նայց Ատտիս խժդժագոյն ևս քան զԱլարիկոս՝ երկրորդ անգամ աւերեաց զՀռոմ· և զմեսաւածէր այնուհետև, թէ արդեօք ջնջեսցէ և զհռոմայեցին անուն։ Սակայն գէպք բա-

բեաց Հանդիպէին ձերբակալ լինել Պաւիդիայ 415
քեռ կայսեր, որ և եղեալ նմա հնուԹեան 414, 415
ամօքեր գնա։ Պայմանս ուխտէ եղեալ Կո-
Թայ ընդ Հռովմայեցիս, Հաստատեցին զա-
Թոռ տէրուԹեան իւրեանց՝ի Պպանիա, կա-
լեալ՝ի Կադղիա զպատառս որ գկողմամբք
Պիւրենեան լերանց։ Պ՚ալիա Թագաւոր նո-
ցա իմաստուԹեամբ տարաւ՝ի գլուխ գործա-
ածս գայսոսիկ. Հանդէս արար Պպանիա քա-
ջուԹեանն իւրոյ, և ամբծուԹիւն Հաւատոյ
նորա ոչ եղծաւ ընդ տէրուԹեամբ Կ՚ուիս-
տեանց։

Օ՚այսու ժամանակօք Կուրդոնեանք յազ-
գացն Պերմանացւոց տիրեցին շրջակայ վայրաց
Հռենոսի, ուստի առ սակաւ սակաւ գրաւե-
ցին և զաշխարհն որ յանուն նոցա կոչի գարդ։
Պ՚՚՚ի քուն կայքն Վրանկք. Հաստատեալ նո-
ցա՝ի միտս գուն գործել մտանել միաբանգամ
յաշխարհն Կադղիոյ, ամբարձին՝ի Թագա-
ւորուԹիւն զՎարամունդ զորդի Պարկոմիրայ, 420
յորմէ և սկսաւն միահեծան պետուԹիւն
Կադղիոյ առաջինն և պանծագոյն ամենայն
պետուԹեանց որ են արդ յաշխարհի։

Պ՚եռանէր անտրդի տարաբախտ Կնորիս 423
չէ ևս հրամանն տուեալ վասն Թագաւորու-
Թեան իւրոյ։ Վարգեաց ընդ նորա Վ՚ենոդոս
զՊաղենտիանոս երկրորդ զորդի Հօրաքեր իւ- 424
րոյ Պ՚ալկիդեայ երկրորդ առնէն՝ի Կոստա-

ոց, կացուցեալ զնա ՚ի տպարանի ըստ
Հռոմի ձեր նորա՝ զոր և զչեզ կամ կոչ-
ուն ինուանակոց ։

44, 45 Ոչոյս ժամանակս Կեղեմոս և Պե-
զաղոս ուրանալ ժպրհեցան զհիգեմոնին
մեզ, և զնոցա առաքանին՝ զոր ՚ի բերան
հետևելոն ճառիցն ։ Ա՛ւ առաջեալ զոս ՚ի
զոս բանիկ նոցա, հեղեցին զնոսա որ ՚ի
46 փրկիչ զանդիցեան ժողովք ։ Նաև զգաստ-
կնեք նոցա բահանայապետն առաջ Հնոյ
47 կեղեմոս և Ոչոսիոս, և ասա առաջն Կե-
զեմոս, և յայտնեցին զոյն սահմանն ա-
ղաչին ։ Յամօ ասաց առաքեալն ( )-
զոսին զիշատակաց հեղեմիկոն, որդեա-
ուացուցեալ զեկեղեցի հրաշագործ բանիւ
վարդապետութեան իւրոյ ։ Ա՛ւ ինքն առ
վարդապետս առաքեալսն արդոյն Կրա-
կեզոսի աշակերտի իւրոյ գրասիձեցոյց և ըզ
Կեղեմոսագրեան, որ սկիզբն արդարադո-
ցութեան և Հաւատոյ՝ զոր զօրութեամբ անձն-
ինչոյն կամացս վարկանիցի ։

Յայսմհետէ գառնութեան ժամանակի
սկսան քրիստոնեայքն, և յորում անդադար էին ա-
ղաչանացն Ջոկք, ոչ ինչ Հշանս գոսա եկե-
զեցի ։ Ա՛ւ զօրեցին գղոսին զիշատակք ըս-
ղոսանքեան, և ոչ Հեղձամուծք ինչ ասա-
կանել գնա, այլ միշտ բարգաւաճեալ տիրա-
նասա արանիք՝ խոյանանակաց գաղանացն ան

լսելն ։ Յառնեցաւ Պետրոս ի մէջ հա-
լածանացն սիրեաւ ծառայել զիրաս վկայել
իւրոց ։ Ի ցան Հասաք պատմութեանց, զկեան
մնառանդ արանչելոցն՝ զոր գործէին ընդ
ամենայն երկիր, ուր և կարգայիր զանուն նոցա
և պատուէին զՀերմիանոսդ ։ Նշխել իշխանաց
Ի իշխանատոս բանս տալ ընդդէմ յայտնել 406
Հնարատութեան, այլ հերքել ի սրբոյն Յե-
րանիմաէ, ոչ զոր եգիտ իւր հեառոյ ։ Պա-
տիս արհամս արձակէր քրիստոնէութեան և
տարածանէր աւուրց յաւուրս ։

Պաշ վասնորոյ գնէր կայսերութեան
բնութիւն ։ շուրջանակի հարկանէին զիւր Թշ-
նամիք, և՛ ի վերայ այսր վասնզէին զիւր և իշ
խանք զօրուն՝ նախանձ ընդ միմեանս բերեալ ։ 427
Ի հնարից Պետրոսի ի միտս կառնացոյց
եղև Պատիճխոս վասն Ի ընդհակառակ կռնիցն
Պերսիկեայ ։ ընդ որ զի խառն վարկցաւ զըշ-
խոյն՝ խոստացոյց ի Պատիճխոյ զՊետրիկիոս
հանդերձ Ի անդամօք, զոր վանէին անտի
Պոմայեցիք ։ Պատրաստեաց կռնիցն ընդ գործն,
այլ կարի անդամն ։ և բարձաւ Պերսիկ յիշ-
խանութենէ կայսերէ ։

Պետանեալ չարչարանաց տանէր եկեղեցի
ի հարատահարելոյ Պերսից, և գունդք
գունդք մնարելոցաց զկայսերանն առնուին

՝ Հերան · ընդդէմ Պիտիւ · գնննաց · յշ · Մարքոզբ · էին ։

զպատակ ։ Ի վեր երևելին անդամոյ այլեա կըր-
կին ժանտ մոլորութիւնք ։ Նեստոր պատրի-
429 արդ Կոստանդնուպօլսոյ բաժանէր ի Կրիս-
տոս զանձնաւորութինն . և վանականն Նես-
տոր քէս քան ամօք զկնի՝ շփոթէր ի նմա զերկու
սին բնութիւնան ։ Ասոյեան եկաց ընդդէմ
Նեստորի աստուածայինն Կիւրեղ պատրիարգ
430 Ալեքսանդրիոյ, և Կեղեստինոս քահանայապե-
տըն սուրբ դատապարտեաց զաղանդաւորեան ։
Ի կատարումն դատաւկնքոյն ընկէց զՆեստոր
431 յաթոռոյն երրորդ տիեզերական ժողովն Կ-
փեսոս , և հաստատեաց զվճիռ սրբոյն Կե-
ղեստինոսի, զոր հայր իւրեանց վերաձայնեցին
ի բանն եպիսկոպոսունք ժողովոյն ։ Ընդ
սուրբ կոյն՝ Աստուածամայր դաւանեցաւ , և
ընկալաւ աներնայն երկիր զվարդապետութիւն
սրբոյն Կիւրղի ։ Երկմտեալ Թէոդոսի զա-
ռաջինն, ապա հնազանդեցաւ բանից ժողովոյն,
և աքսորեաց զՆեստոր ։ Յար և նման Նես-
448 տորի մերժեցաւ և Նեստէքս , որ ծայրայեղ
մոլորութեամբ հակառակ եկաց Նեստորի ։
Ընահանոյապետըն սուրբ մեծն Լեւոն դատա-
պարտեաց և հերքեաց զնա ի նամակին որ պա-
տասխան է յընդհանուր տիեզերս ։ Ողբոյզ
451 տիեզերական ժողովն Կաղկեդոնի յորում նա
խընդն Լեւոն ըստ արժանի վարդապետութեն

1 ժող. Եփես . գործ . ա . մասն ը . վճիռ ընդ . Նեստոր ։

և ըստ գահերիցութեան զգլուխ կալաւ բազ
մականին, նզովեաց ընդ Նեստորիոս և զՆե-
ստորիոս զպատրիարգն Կ. ղեքսանդրիոյ՝ որ
թևաւրիկեր նմա։ Ա՝կայէ գիր ժողովոյն առ
սուրբն Լեւոն՝ թէ որպէս գլուխ առ անդամ
ոք նախատաճ բազմեր նա՛ի ժողովի՛ի ձեռն
հրեշտակաց իւրոց։ Նազմեցաւ անդանօր՛ի
մեծի ակմբի և կայսրն Մարկիանոս ըստ նմա
նութեան Կոստանդիանոսի, ընկալեալ եր-
կիւղածութեամբ որպէս զնա զսահմանս ժո-
ղովոյն։ Ա՛մբարձ զսա՛ի կայսերութիւն Պող-
քեդիա՝ ամուսնացեալ ընդ նմա սուղ ինչ յա-
ռաջ. քանզի սա ինքն Պողքեդիա ունէր
զաշխարհն զկնի մեռանելոյ եղբօր իւրոյ անդր
դի։ և զի պիտոյ էր թագաւորի, սա հասանէր
թագաւորել առ լաւութեան իւրոյ։ Ընդ
ամենն ընդ այնոսիկ յորս գումարեցան կրկին
այն ժողովք, զՀամբաւի Հարաւ Աէոդորե-
տոս եպիսկոպոս Կիւրենայ, որ թերևս զերծ
լինէր՛ի բամբասանաց՝ թէ ոչ բազում և
կարևոր մեկնաբանութեան կարօտէին մա-
տեանք նորա յանդգնութք գրելոք հակառակ
սրբոյն Կիւրղի։ Նմա՛ զի ոչ՛ի չարասէր մտաց
թելադրեացն, ընդ ուղղափառ վարդապետս
համարեցաւ։

Պաղղիացիք տակաւ մոռանէին ընդ լծով իշ-

1 Պաշտ. սրբոյ ծուղ. վարդ. առ Լեւոն. մասն ՃԵ։

խանութեան փրանկաց։ Օգտէմ կալաւ Ա.յե-
տիոս փարամոնդէ և Հերապանճն ալտոխո-
նէ։ Բայց առաւելաւ քաղք Մերովեայ, հաս-
տատուն քան զառաջնոցն կարգեալ ինքեան
տէրութիւն՝ի Պաղտիա։ Պրեթէ՝ինամին ժա-
մանակի տիրեցին և Ընգլիացիք՝ ժողովուրդ
Սաքսոնիոյ՝՝ի մեծն Բրիտանիա, և կանգնեալ
՝ի նմա թագաւորութիւնս բազումս՝ յանուն
իւրեանց և զաշխարհն կոչեցին։

Ընդ սովիւքն ժամանակաւ Հոնք բնակեալք
զափամբք Ասիոյ ելին՝ անսպատ կայու-
ցին զբնաւ տիեզերս անթիւ բազմութեամբ
մարդկան, որոց զօրավարքն թագաւոր նոցա
Ատտիլաս այր խուժադուժ քան զամենայն
մարդ։ Եւհար զնա՝ի Պաղտիա Ա.յետիոս,
այլոչմարթացաւ խափանել զնա յապականել
զԻտալիա։ Ծերծանէին ոչ սակաւք յերեսաց
մարդախոշոշ բռնաւորին՝ի կղզիս Ադրիական
ծովուն։ Յայնժամ ամբարձաւ՝ի մէջ ջուրց և
քաղաքն Վենետիկ։ Բայց հզօրացաւ քան
զԱետիոս և քան զբանակս զօրացն Հռովմայե-
ցւոց քահանայապետն սուրբ Լեւոն մեծն,
յորմէ պատկառեաց թագաւորն այն վայրագ և
կռապարիշտ, և ոչ աւարեաց զՀռովմ։ Ա.յլ
անդէն զկնի նոյն հարուածոք հասին՝ի վերայ
քաղաքին՝ի պատճառս շամբշուքեանց կայսեր
իւրոյ Վաղենտիանոսի։ Ա.պականեացն զկին
Ատքսիմոսի. ընդ որ թէպէտ և դառնացաւ

Ա՝աքսիմոս, այլ ոչ՝ի վեր եհան զարամատուԹիւն, մանաւանդ Թէ փառս կեղծեաց վարկանել ան ձին զկատարումն ցանկուԹե նորա, և նովին կեղծաւորելովն նուԹեաց զսատակումն նորա։ Վ՝անդի նախ խորամանկ խորհրդով հրապուրեր զանմիտ կայսրն սպանանել զՎ՝ահէոս զապաւէնն պետուԹեան, և ապա վաւեր՝ի քէն նախանձուԹիւն զբարեկամն Վ՝ահէոսի, և՝ի ձեռն նոցա սպանանէր զկայսրն։ Ընդ այսոսիկ աստիճանս՝ի կայսերուԹիւն ամբարձեալ նորա, բռնադատեաց զղշխոյն Ա՝նդրոնիա զդուստր փոքուն Ա՝լէքսիոսի՝ առնանանալ ընդ ինքեան։ Ա՝ւ ինչ զանգիտեաց Ա՝նդրոնիա առ՝ի Թափել ոյժ զինքն՝ի ձեռաց սորա անձնատուր լինել՝ի Ա՝նէնաբիկոս. և խուժադուժն յապականու ԹիւնեԹ զիՀուեր։ և ԵԹէ սուրբն Ա՝նդրէաս ոչ էր, ՚ի հուր և՝ի սուր սպառէր զամենայն։ Վ՝եշտակէշ պատառեաց ժողովուրդն զՍ՝աքսէմոս, և զայս ևեԹ ողորմ մխիԹարուԹիւն ընկալաւ յաղէտս անդ իւրում։

Ի խռովուԹեան էին արևմուտք ողջոյն. բազումք ամբարձեալ՝ի կայսերուԹիւն, երագ երագ անկանէին յաԹոռոց։ Վ՝երագոյն քան զայս ամենեցուն սոցա Ա՝լեքիոս. կեղծանուն գտաւ և Ա՝նհոս, բայց զերծաւ յաԹոռ եպիսկոպոսուԹեան ուրեք։

Ա՝ւ ևս ուժէր Վ՝ասպիս ընդդիմանալ Ա՝ետոսի և Վ՝իլհելմոսի որդւոյ նորա։ Ա՝յլ

Վասիլեւիկա փոքր միւս ևս ՚ի սահմանին
մանէր առ զեղեռնաձեռնին : Ի քաց հանէին
զնա որ ընդ ձեռամբ նորա էին . քայց միոյն
որ հաւատարիմ եկաց նմա , կոչեաց զնա վե-
րատուն , և եկեալ քաջութեամբ ետրտալ ահա-
բեկեաց զիշխանին , ընդարձակեալ զտէրու-
թիւն իւր ՚ի Վասիլիա :

Ի խաղաղութեան կայր աշխարհն արև-
ելից առ Լեռնին Ծրտակացւոյ որ յաջորդեաց
Ալարկիանոսի . որպէս և առ Օէնոնիս , որ
փեսայացաւ նմա , և յաջորդեաց զնա : Այս
եղև աշխատութիւնն զոր հատոյց նմա վեր-
բանջութիւն Նասիլիսկոսի , որ և անդէն զա-
զարումն էառ :

Նայց կործանեցաւ անկանոնելի ինքնակա-
լութիւն արևմտից : Յետին ինքնակալ եկաց
՚ի Հռոմ որդի Վկեստեայ Պռոպրոս , Պռո-
տիոն յորջորջեալ . զոր և զնա մերկեաց վաղ
վազակի յիշխանութենէ Ոդոագրոս արքայ
Հերուլացւոց : Ոչ սոքա յազգացն եկեալ ՚ի
Պանոնաս , այլ ոչ հարուստ ինչ ժամանակ
տիրեցին կողմանցն :

Ետես Օէնոն առնել իւր անուն յա-
րեւելս նոտորինակ ձեռնարկութեամբ : Ա-
ռաջին ինքնակալս միջամուխ եղև անօրի-
նել զինդիկոս հաւատոց : Ի ժամանակի յո-
րում կռապաշտութիւն Յունաստանեայց ոգորէին ընդ
ժողովին Քաղկեդոնի , եհան նա հակառակ

ժողովեն զնոսին իբր՝ այս ինքն զհրամայեալսն ասէն միաբանութեան, զոր մերժեցին ուղղափառքն, և զառաջարկեաց քահանայապետին փեղիքս երկոտիւ։

Ասէ եւս բազում ժամանակաց՝ ի քաղաքին Անտիոքացւոց զինեալս՝ ի չորեսին Ալեքսանդրիա զոհասպարէս ասպատակութեամբ կամ արհեստական Թագուց, որ և ամբարձ զթագաւորութիւնն Նաստալիոյ։ Այս Թէոդիտ և արիոսեան էր, Թոյլ արար պաշտել համարձակ զքրիստոնէութիւնն. քայց վասնզի զինս Նեստորայ կային յարևելեան կողմանս, որ զհետ ընթացաւ Ջենանիոսի՝ խրոց, ձեռն տուեալ հերետիկոսացն. վասն որոյ և ցրուացան՝ ի սերոյ նորա ժողովուրդք, և ոչ կարաց յանկուցանել յինքն՝ Թէոդիտ և Թուլացոյց զնոսա՝ ի ծանուցեալ հարկաց։

Ինքն իշխանութեամբ էր Նաստիս Ալեքսանդրացի։ Տագնապեալ Ալեքսանդրոսի՝ ի Նեստորիոս, զոհն զորձեաց սպրեցուցանել զանձն՝ ի ձեռն ոխտի պայմանին՝ զոր ոչ պահեաց Ալեքսանդրիոս. և այնուհետև լքան Նեստորիոս սահմանքն։ Ի հնազանդութեան ուղղափառ Ալեքսանդրիոս քայց Նաստալացւոց աշխարհն և զԱրաբիոնիս։ Ի սոյն սուրբն Նեստորիոսի գիտաս մեկնութիւնք յանաստաս Նաստիոյ, ակամբէր անգամն՝ ի մնալ ոխոյ զհետ կրկին Թէ հրաշալի վարդապետութեանցն, յորոց յօրինեալ գծագրեաց զգեղեցիկ կանոնս խրա-

482

483

490, 491

492

493

494

տուց , և ընդ նոքօք զինուորեցան առ Հասա-
րակ միանձունք արևմտից նովին ջերմեռանդն
ոգւով, որով կրօնաւորեցանն միանձունք արև-
ելից զհետ երթեալ կանոնաց սրբոյն Բարսղի ։

Յաղթութեամբք Կլովիոսի որդւոյ Ռիւ-
դերիկեայ եւ ըստ ձեռն Հռոմայեցւոց բո-
վանդակ Գաղղիա ։ Պարտեաց Կլովիոս և
զԼամանա՛ի մարտին Տոլբիակայ վան ուխ-
տին զոր եդ դառնալոյ՛ի քրիստոնէութեն , յոր
համոզէր զնա անխափան Կլոտիղդէ կին նորա ։
Ել սա՛ի տանէ Թագաւորացն Բուրգունդ-
տիոյ , ջերմ՛ի քրիստոնէութենէն , Թէպէտ և
ազգ նորա և զարմարիոսեանք էին ։ Ունեալ
Կլովիոսի զբան Հաւատոյ՛ի սրբոյն Ի՞երաս-
տոսէ , մկրտեցաւ՛ի մայրաքաղաքն Հռեմայ
Հանդերձ արամբք ազգին իւրոյ՛ի սրբոյն
Հռեմիգիոսէ Հայրապետէ քաղաքին ։ Ա-
միայն՛ի Թագաւորաց աչխարհի Թևարկու լի-
նէր ուղղափառ Հաւատոց, մինչև ժառանգե-
ցուցանել յաջորդաց իւրոց զանուանակոչու-
Թիւնն՝Քրիստոնէից վեհագոյն ։ Յետ պատե-
րազմին որ ընդ Ա.լարիկոսի արքայի Վիսիգո-
Թաց , զոր իւրովի սպան՛ի մարտի , մանե եղև
Թագաւորութեան նորա Տոլոսա և Ա.կուի-
տանիա ։ Ա.յլ յաղթութեամբ Ոստրոգոթաց
արգելաւ ընդարձակել զտէրութիւն իւր մին-
չ՛ի Պիւրենեան լերինս . և վերջին ամք ար-
քայութեան նորա խրթնացուցին զփառս

առաջնոց ամաց։ Ընաժանեցան զթագաւորու-
թիւն նորա չորեքին որդիք նորա, և յարեան
՚ի վերայ միմեանց։
Ընդ անթահար մեռանէր կայսրն Կոնստաս։
Ստոյգ յաթոռ սինկղիտոսն զՅուստինոս՝ 518
զանտուհին, այր զգաջողակ և զնախանձաւոր
քրիստոսական կրօնիւց։ Հնազանդեցաւ նա
հանդերձ ժողովրդեամբ իւրով վճռոց սըր-
բոյ քահանայապետին Հռոմգէ, և դադա-
րեցոյց զյոյզս խռովութեանց եկեղեցւոյն ա-
րևելից։ Ի սորա աւուրս Կոյեսիոս՝ ակա- 526
նաւորն ազգաւ և բանիւ, և Ալիմմաքոս ա-
նէր նորա, երկոքին և՛ փառաւորեալք իշխա
նութեամբ քան զամենեսին՝ ՚ինձախանձ սըրտ
մտութեան մատնեցան Ամոդորիկոսի, որ
տարապարտ կասկածանս կալաւ զնոցանէ՝ թէ
դաւաճանք էցեն պետութեան։ Խռովեալ
ապա ընդ անօրինել իւր, թուեցաւ իմն տե-
սանել ՚ի վերայ սկտեղ որ ՚ի կերակուր ար-
կեալ էր նմա՝ զգլուխ Ալիմմաքոսի, և մե-
ռաւ յետ սակաւուց։ Ընթոյլետուն Պոլթք
Ամալասոնտայ դստեր նորա դաստիարակել
ըստ օրինի արքայազանց զորդեակն իւր զԱ-
տալարիկոս, որում անկանէր թագաւորու-
թիւնն ՚ի մեռանել հաւուն։ Ակամայ թո-
ղեալ զնա ընդ մնդակիցս նորա, հայեցեալ
տեսանէր զքաղել ոգւոց նոցա, անբաւական
չեռն տալ նմա։

527 Եւ յետ տարւոյ մերոյ վախճանէր Յուստինոս, որ՝ ի կենդանութեանն ամենայնէ իւր արար զՅուստինեանոս զքեռորդի իւր։ Զանց ծագաւ բազմաձեայ Թագաւորութիւն նորա երկուք Տրիբոնիանոսի՝ որ կարգեաց եղ ըզդիրս օրինաց Հռովմայեցւոց, և նահատակութեամբք Մեղիտարիոսի և Եւթախի ներքինւոյն։ Որք երկոքեան մեծանուն ստորագրեցան անդորձ արարին զջոջութիւն Պարսից,
529, 530 Եւ խորտակեցին զՍատրոպոթս և զՍ անդատս, ՚ի
533, 534 տէր իւր դարձուցեալ անդրէն զՎիրիկէ, զՀ-
532, 533 տալիս և զԻռոմ։ Նոքա կայսրն որ խանդագին ընդ փառս նոցա, ոչ կամեցեալ բաժանորդ լինել վատակոյն, բազում այն էր զի մատնել զնոսա ՚ի տագնապս անհնարինս, ոչ ինչ Ձեռն օգնականութեան կարկառեալ։

Տարածելով տարածէր Թագաւորութիւն
532 Պարսից. Մինդեբերոս և Աստարիս որդիք Աղիտան՝ մարտ տուեալ ընդ բազում ժամանակս, տիրեցին Թագաւորութեան Նուրդունդոյ, և ՚ի յաղուրդ փառասիրութեան ընդ սուր հանին զորդիս Աղոռմիրոսի եղբօր իւրեանց կրտերոյ՝ բաժանեալ յինքեանս զաշխարհութիւն նորա։ Ասէ ինչ զկնի ՚ի ժամանակին յորում Մեղիտարիոս կռուէր քաջութեամբ ընդ Պարսս, անկան ընդ իշխանութեամբ Պարսկացւոց և կոչմանէն որոց տիրեին Պարսից ՚ի Պարսս։ Զը-

զեալ տարածէր յոյժ յայնժամ Կոստղիա յայն
կոյս Հռենոսի. բայց քանզի երկիր կալուա-
ծոց էշխանացն մի մի Թագաւորութիւնս կազ-
մէր, արդեաւք ի ժամուն ի մի տէրութիւն
ժողովել ամենայն տահմանացն, Հատեալ քա-
ժանէր ի կրկին գլխաւոր մասունս. ի Հնդս
ասիս՝ այն է արեմտեանն Կոստղիա, և
ի Հասպանիա՝ որ է արեւելեանն։

Ի ձմեռն ամի յորում էառ Հռետիս զԻՀ- 353
ռոմէ, հրամայեաց Յուստինիանոս ժողովել
եպիսկոպոսաց ի Կոստանդնուպօլիս, այն է
հինգերորդ ժողովն սուրբ հարցն. որ պնդեալ
զառաջինն ժողովս, զատապարտեաց զՀառս
զոյց ինչ որ օգնէին Հռետիսի, որք անուա-
նեցան երեք գլուխք բանից, այսու զի յերկոց
ումանց յօրինեցան. որք Թէոդիտ և Յովհան
Հառաջ ժամանակաւ, այլ յայնժամ բանք լի-
նէին վասն վարդապետութեան նոցա։ Կո-
տատարեաց ժողովն զանոնն և զվարդապե-
տութիւն Թէոդորոսի եպիսկոպոսի Կոտատ-
եաց, զԹէոդորէն Հրեայ եպիսկոպոսին Կի-
զիկոյ, և զոր վճռեցաւ զրեաց Թէոդորէ-
տոս Հակառակ սրբոյն Կիւրղի։ Կերժեաց
և զգիրս Կոտգինեայ, որ ի Հարիւր ամաց Հե-
տէ վրդովէր զարեւելս։ Ի նոտարաս խոր-
Հրդով սկիզբն եղև գոտմարեայ ժողովոյն.
ասկայն գովել ցուցան եղբարտս, և ընկալաւ
զայն գահն սուրբ, որում Հակառակ կացեալ
էր զառաջինն։

555 Հետ երկուց ամաց վկնի ժողովոյն, Ներ-
սէս, այն որ Թափեաց զԻտալիա՝ի Կթաց,
ապրեցոյց զնա և յերեսաց Կաղղիացւոց,
խորտակեալ սպառսպուռ զԱուկեղինոս զիշ-
խան զօրուն արևեղից Կաղղիոյ: Սակայն և
այնպէս ոչ եկաց ճնաց Իտալիա ընդ ձեռամբ
ինքնակալացն: Ա՛ր Յուստինոսիւ երկրորդիւ
քեռորդւով Յուստինիանոսի՝ յետ մեռանե-
ւոյ Ներսէսի՝ սկիզբն առնէր Ալբին Թագա-
568 ւորութեան Լոնգոբարդիոյ: Նա՛ւ զԱ՛եղի-
ոլան և զՊաւիա, և ձգնեցան յոյժ Հռոմ և
Հռաւեննա ձողոպրել՝ի ներքուստ ձեռին
նորա: Նայց վիշտս դժնդակս հասուցին Լոն-
գոբարդացիք Հռովմայեցւոց, և չետոյն նո-
570, 571 ցա ձեռն ինքնակալք. զի յամենայն կողմանց
նեղեալ վտանգէին զնոսա յարևելս Ա՛հաս-
574 ցիք՝ ազգաւ Սկիւթք՝ և Սարակինոսք յաշ-
խարհէն Ա՛րաբացւոց, և առաւել քան զնոսա
Պարսիկն: Յուստինոս՝ որ կամաց իւրոց ևեթ
և ախտից անասայր, հարաւ՝ի բազում նը-
ւազս՝ի Պարսից և՝ի Խոսրովայ յարքայէ նոցա.
և առ մեծի տրտմութեան ընդ անհնարին
տոյժս վշասուցն՝ անկաւ՝ի մոաց. և կալաւ
զպետութիւն կիւնորա Սոփիա: Ընդ որ ու-
րեմն՝ի միտս եղև եղկելին Յուստինոս, և ծա-
նեաւ՝ի մահուն զվնասակարութիւն առտա-
579 կասպաս արանց: Յաջորդեաց զնա Տիբերիոս
Երկրորդ, որ՝ի նմանէ խակ անուանեալ էր

կայսր։ Ա՛ստուածդ սա զքեզնամիս, սփո-
փեաց զազգն, և ողորմեցին մեծացաւ ընչիւք։
Պատուեցաւ մինչև՛ ի մա՛հ հպարտացեալն
Յոսրով ընդ յաղթութիւնս Ա՛օրկայ կապա-
դովկացւոյ սպարապետի կայսեր. որում փո-
խանակ յաղթութեանց ետ Տիբերիոս՛ ի մե-
ռանելն զինքնակալութիւն իւր և զգուստրն
զԱստանդինա։

Ընդ ժամանակն ընդ այնոսիկ աղմուկս
չփոթից յարուցանէր ընդ քնաւ Պատղիա փա-
ռամոլն Փրեդեգոնդա կին Պիլատերիկոսի
առաջնոյ, և ոչ կասէր՝ ի գրգռելոյ անագո-
րոյն մարտս պատերազմի՛ ի մէջ Թագաւորաց
Պատղիոյ։

Յայնմ Ոտալիոյ, և յորժամ տագնապէր
Ջրոմ՛ ի ժինդակ սրածութենէ, բռնադա-
տեն զաստուածայինն Գրիգորիոս զմեծն նըս-
տել յաթոռ սրբոյն Պետրոսի։ Պահանայա-
պետն մեծ դադարեցուցանէ զսրածութիւնն
աղօթիւք. խրատէ զինքնակալս, ուսուցանէ
և ժողովրդեան զարժանին հատուցանել նոցա
հնազանդութիւն. մխիթար լինի Ա՛ստրիկեցւոց,
և զօրաւորս յարդարէ զնոսա. պնդէ՛ ի հա-
ւատս՛ ի Սպանիա զԱրեւկարեդոս որ Ուղղափառանն յոր-
ջորջեալ, և այն ինչ՛ ի փարախ եկեղեցւոյ մը-
տեալ էր՝ ի հաւատս ածէ զՆգղիա. յառա-

ջինն չքեղազարդէ պայծառութիւն զկարգս
կանոնաց եկեղեցւոյն Քրիստոսի, և ամենայն
Թագաւորաց երկրի վեհագոյն կարգէ զԹա-
գաւորս նորա զանխոտորս յողջմտութենէ.
խոնարհեցուցանէ զի ընդոծարդայիս . ապրե-
ցուցանէ զիշխան և զիտալիա, որում չկարե-
ին օգնական լինել ինքնակալք . յանդիմանէ
զայն ինչ ՚ի վեր երևեալ զբարձրայօնութիւն
պատրիարգաց Կոստանդնուպօլսոյ . լուսաւո-
րէ զեկեղեցի ընդհանուր վարդապետու-
թեամբ իւրով . հովուէ արևելից և արևմո-
տից սքանչելի արիութեամբ և հեզութեամբ,
և բարձրացուցանէ ամենայն աշխարհի զան-
վթար օրինակ հովուապետութեան եկեղե-
ցւոյ :

597 Օ՜ ինչ հրաշալագործ՚ի վեպս եկեղեցւոյ
կայցէ իբրև զմուտս սրբոյ միաբանակեցին ( )-
գոստինոսի՚ի Թագաւորութիւն Կանտից հան-
դերձ քառասուն ընկերօքն [1], յառաջընթաց
տէրունական նշանաւ խաչին, և պատկերաւ ա-
մենաթագաւորին Քրիստոսի, միաբան պա-
տառելով վանն դարձին Անգղից : Որ ա-
ռաքեացն զնոսա առաքեալքն Քրիստոս՝
ուսուցանէր առաքելական արդարև Թղթովքն
զարհուրիլ դողալ՝ Թէ և անխափան նշանս
սքանչելեաց գործէր Աստուած՚ի ձեռնն նոցա [2] :

1 Ընդա . պոփմ. անգղ . գիրք ա :
2 Գրիգ . գիրք Թ . Թուղթ ծը :

Ձգեաց՝ի հաւատս դէպ[ի]ն Աերթա գաղղիա
ցի զայր իւր զարքայն Ադելբերտոս։ Ձեռն
եառն նորոց առաքելոցն արքայք Գաղղիոյ և
դէպ[ի]ն Բրունեհոլտ։ Այլ և եպիսկոպո-
սունք Գաղղիոյ հաղորդ եղեն մեծի ձեռնադ-
րութեանն, որք և՝ի հրամանաց քահանայա-
պետին ձեռնադրեցին յեպիսկոպոս զսուրբն
()գոստինոս։ Յաւել մեծն Գրիգորիոս աջա 604
կից առաքել առ նորապատակ հայրապետն,
որք և նոր վաստակս վաստակեցին. և կազ-
մեալ հանդերձեցաւ եկեղեցին Անգղիոյ։

Ո՛չ չափ առեալ կայսերն Մօրկայ գՀաւա-
տարմութեան սրբոյ քահանայապետին, ուղ-
ղեցաւ խրատուք նորա, և լուաւ՝ի նմանէ
զարժանին բան գոլոլութեան հաւատացեալ
արքայի, որպէս զի ոչ ժպրհեցան յաւուրս նո-
րա հերեսիոմախտայքն և ձիկ հանել։ Սակայն
բարեպաշտ լինքնակալն յանցեաւ յանցումն
մեծ։ Ընդարաւորք՝ի Հռոմայեցւոց՝ի սա- 604
տակումն սրոյ մատնէին բարբարոսաց, զի ոչ
յանձն առ տալ փրկանս փոխանակ նոցա մին
ի գահեկան։ Այլ վաղվաղակի եհար զինա
սիրտ նորա, և աղաղակեաց առ Ա՛ստուած յայ-
սմ աշխարհի լուծանել զվրէժ յանցանացն,
և ոչ՝ի հանդերձելումն։ Ընդ առ նմին նըշ- 602
կահեաց զինա Փոկաս, և խողխողեաց առաջի
աչաց նորա զամենայն զտուն նորին յետ ամե-
նեցուն սպանեալ և զինա. որ յայս ամենայն

աղեաս լուռ ևեթ կայր երգելով զբան սաղ-
մոսերգուին [1]՝ «Ա՛ղտար ես դու տէր, և ու-
զիղ են դատաստանք քո»։ Ա՛մբարձեալ վա-
հատու ամբարշտութեամբ՝ ի կայսերութիւն
ջանահնար լինէր ածել զիւրև զժողովուրդս,
պատուասիրեալ զմեծագահն զաթոռ, զորոյ
և հաստատեաց զընտրհեալ ազատութիւնն։
Ա՛յլ տուեալ էր դատաւճիռ նորա։ Այսպէս
՝ի վերայ նորա ՝երակլ, զոր կարդացեալ էին
կայսր բանակք զօրացն Ա՛ղրիկեայ։ Յայնժամ
՝ի միտս առ վնաս թէ՝ ինեասակար և ի յաձախ
թագաւորաց անատակութիւն քան զանգթու-
թիւն. և վնասիւս՝ զորոյ բռնադատեալ էր
զկին, մատնեաց զնա ՝ի ձեռն ՝երակլի, որ
և սպան զնա։

Յետ սակաւուց այլ տեսիլ եղեբայրան յան-
դիման եղև Վաղղիոյ։ Ո՛ի զշնոյն Ներսես-
հոլս տուեալ՝ի ձեռս Ալոտարիոսի երկրորդի,
՝ի կամ փառամոլ հաճոյից նորա մատնէր։
Ընարգեցաւ յիշատակն, և առաքինութեան
նորա կեղտ տակաւին ոչ սրբեցաւ՝ի նմանէ,
թէպէտ և ներբողենիւ պատուեալ՝ի սրբոյ
հայրապետին Վրիգորէ։

Ա՛յլ անշքացեալ տագնապէր ինքնակալու-
թիւնն։ Ո՛ի քինախնդիր ինն կամեցեալ լինել
Խոսրովայ Պարսից արքայի մահուն Մօրիկայ

1 Սաղմ. ճԺը։

զումարեաց պատերազմ կորուսանել զկո-
կաս։ Ցերեաց բազում տեղեաց առ Հերա-
կլիս. անդ խորտակեր կայսրն, և՛ զերու-
Թիւն վարեր յանհաւատից խաչն տէրունա- 620—626
կան։ Նայց ապա շրջեր խազին աքանչելապէս.
հարկանէ Հերակլ հնգից զՊարսիկն. մտա
նեն Հռովմայեցիք՝ի Պարս. խողխողի Խոս
րով յորդւոց իւրմէ, և գերեդարձ լինի սըր-
բոց խաչին։

Իբրև այսպէս բեկաներ զօրութիւն Պար-
սից, գժնդակագոյն այլ Թշնամի՝ի վեր երե- 622
ւեցաւ ընդդէմ ինքնակալութեան և ամենայն
քրիստոնէից։ Արևեցաւ Մահմէտ իբրու
դուշակ՝ի մէջ Մարակինոսաց։ Ի քաց վտա-
րեն զնա նրքն՝ի Մեքքայէ, և՛ի փախստե-
նէ նորա սկսանի հռչակաւորն Հիճրէթ, ուս
որ առնուն Թուեր Մահմետականք զամս ի-
րեանց։ Նա անուանեալ մարգարէն զյաղ-
Թութիւնս իւր՝ի նշան առաքելութեան ի-
րոյ, և հաւանողականաւն և բռնութեամբ
աճ զամենայն Արաբիա՝ի հնազանդութիւն
մինչև ցինն ամ, և բարձրացոյց զտէրութիւն
ամիրապետաց։

Ակն այսոցիկ չարեաց յարեաւ և մոլորու- 629
Թիւն Մխաէլեայց, որք անձնուն մոռածու-
Թեամբ՝ խոստովանեալ՝ի Յիսուս զերկու
բնութիւն, զմի և եՆ գաւանէին կամս։
Մարդն ըստ նոցա ոչ ինչ ունէր կամս, և բա-

նին միայնոյ ասէին զկաման լինել : Պատ՝ի
պատ բանիւք առապատել զանապան ամբա-
րիշտքն զթոյն դառնութեան իւրեանց, և սուտ
խաղաղասիրութեամբ հնարեցան ոչ ևս բա-
նակուխ լինել զմիութենէ կամ զերկուու-
թենէ կամացն : Այսուիկ խորամանկ խաբէ-
635 ութեամբ նենդեցին զԱնուրխոս առաջին, որ
խոնարհեցաւ՝ի նոցա պատրուակեալ երկիւ-
ղածութիւնն, և հաւանեցաւ ընդ լռութիւն,
որով զօղեալ թագուցաւ ընդ մոլորութեան
639 և ձշմարտութիւն : Ի լռումն աղետից իշ-
խեաց Ներակլ սահմանադրել ինքնին հրովար-
տակաւն Ակթէսիս անուն, այս ինքն է քա-
ջադրութիւն, զոր տուեալ նուաւ Մխակա-
մեայց : Ասկայն յետոյ ուրեմն յայտնի եղև խո-
րամանկ խաբէութիւն հերետիոսացոյց, և զա-
տապարտեաց զհրովարտակն զայն քահա-
նայապետն Յովհաննէս ջորրոդ : Իսկզախէ
640 Կոստանդ Թոռն Ներակլի՝ պնդել զհրամա-
նագիր հաւոյն իւրոյ նոր հրովարտակաւ որ
648 Տիեզն կոչեցաւ . այլ նոյնպէս ընդդիմանայ
649 սմին զահն Յռոմայ և քահանայապետն Յոհ-
դորոս : Իսկ քահանայապետն տուրբ Մար-
տինոս առաջին, ժողով հրամայեալ՝ի Լա-
տերան, նզովէ զՏիեզն, և զգլուխս աղանդոյն
Մխակամեայց : Յաստուածայինն Մաքսիմոս՝
ականատուն սրբութեամբ և բանիւք ընդ ընտ
արևել՝ լքանէ Թոռս զարքունիս զյեթեան

յայլանդակ հերձուածոց, և յանդիմանել անաչառ զկայսերս՝ որ յաւակնեցան դատել ըզ դատ հաւատոց, և անտանելի չարչարանս կրէ վասն ուղղափառ կրօնից։ Ապա նովին և քահա- 630
նայապետն յաքսորս շրջեցուցեալ քաղաքէ՛ ի քաղաք, և խստիւ վարեալ՛ ի կայսերէ, կա- 634
տարի համբերութեամբ՛ ի չարչարանսն, ոչ ինչ իւիք Թուլացեալ՛ ի պաշտամանէն՝ որ հաւատացաւ նմա։

Ապա երևելի լինէր ընդ բոլոր տիեզերանս բաստնակ եկեղեցին Աղգիոյ, բարգաւաճեալ վուխմանջան խնամովք Աստուածասէր հինգ դերտդի և Աստրիոսի։ Աղգ ընդ առաքինի նահատակութիւնս յաձախէին և նշանք սքանչելագործութեան որպէս յառուրս առաքելոց, և պանծայր՛ ի վեր քան զամենայն սրբութիւն վարուց Թագաւորացն։ Աղուենոս՛ ի ձեռն 627
հաւատոց պարտեալ զԹշնամին, մկրտեցաւ ա
մենայն ժողովրդեամբ իւրով, դարձուցեալ և զմօտաւոր քաղաքսն։ Աստուածդոս՝ Թարգ- 634
ման քարոզչաց բանին՝ անուանի լեալ մեծա-
մեծ յաղթանակօք, վեհապոյն գրեաց ամենայ-
նի զկնի քրիստոնեայ։ Աստուենոս արքայ Աղուանից՛ ի հաւատս աճ զԱրեվկիացիս։ 655
Ընդոգա զհետ չորքան Թագաւորք որ շուրջ զնովքօք, և յաջորդք նոցա, զորոց և զառաքի նի հանդէսս անմարթ է ասել զամենայն։

Ի կարուստ մասնէր արևելեան կողմն ոչ-

634, 635 ջան։ Ա՛ինչդեռ ինքնակալք ՚ի կապս հաւա-
տոյ մտչէին զաւուրս իւրեանց՝ նորանորս հը-
նարելով աղձատանս, զրոհ եառն Արտակի-
նոսք ՚ի միջոցս տէրութեան նոցա. առին զ՚։
636 տրխս և զՊաղեատին. անկաւ ընդ իշխանու-
թեամբ նոցա և քաղաքն սուրբ։ Ա՛տին ան-
637 արգել և յաշխարհն Պարսից՝ որ զաւածեալ
էին յերկպառակութենս, և տիրեցին մեծ
թագաւորութեանն առանց ուրուք հակառա-
647 կելոյ. արշաւեցին և Ա՛դրիկէ ՚ի ժամանակին
յորում ձեռնհաս իսկ էին կարգել զայն վաղ
վաղակի գաւառ իւրեանց։ Հնազանդեցաւ
648 նոցա և Ախլրոս, և ահա յաման նուազք քան զե-
րեսուն՝ յաւելին զայս ամենայն աշխարհս յեր-
կրակալութենան Ա՛ահմէտի։

Հեծէր Խաղիա տարաբախտն և անօգնա-
կան՝ ընդ լծով Հնդոբարդացւոց։ Յուսա-
հատեալ Խոսրովայ ՚ի բաց վանել զնոսա,
խորհեցաւ յապականութիւն դնել զոր չկա-
րացն պահպանել. խժդժագոյն ևս քան զ՚ն-
663 գոբարդացիս՝ խաղայ ՚ի Հռոմ մերկացուցա-
նել զնա ՚ի զանձուցն։ Ել ապրեցան ՚ի ձե-
ռաց նորա և եկեղեցիք. աւերեաց զՍարդի-
նիա և զԻկիլիա. և առեալ լեալ ամենեցուն՝
յուրոցն խոզխոզել։ Ո՛ւ կայսերութեամբ որ
668 զոյ նորա Խոսրովայ Պոգոնատայ՝ որ այն
իսկ ե մօրուանի՝ գրաւեն Արտակինոսք զԻկի-
674 կիա, և զ՚Իկիա. պաշարեն և զՀոռոմդնու-

պօլիս, որ սքանչելեօք զերծանի՛ ի ձեռաց նո- 672
ցա։ Ի բազմութիւն Թշնամեաց պետութեան
յաւելան և Խուլղարք՝ բնակաւորք երբեմն՛ ի
բերան գետոյն Ոլկայ, և տիրեցին զկողմամբք 678
Ծրակիոյ որ յառաջն Ինխիա կոչեր, և կո-
չեցաւ յետոյ Խուլղարիա։

Զորանոր ծնանէր եկեղեցիս Կ. Պոլիս. և
սուրբն Ի. Լուկիդոս եպիսկոպոս Նորի՝ քաղա-
քի մերձեալ յաթոռոյն, ի հաւատս աճէ ըզ
Ծրկիզիա։

Զոր լուսազարդեաց զեկեղեցի վեցերորդ
ժողովն տիեզերական խմբեալ ի Կոստան- 680
դնուպօլիս, յորում նախագահ բազմեցաւ ի
ձեռն հրեշտակաց իւրոց սուրբն Ղազար,
որ և հրաշալի նամակաւն բացադրեալ մեզ-
նեաց զկաթողիկէ հաւատս։ Զոյնեաց ժողովն
զեպիսկոպոս ոմն անուանի բանիւ վարդապե-
տութեան. նզովեաց և զպատրիարգն Կ. Պոլ-
սանդրիոյ, և զՋօրեսին պատրիարգսունս Կոս-
տանդնուպօլսոյ, այս է՝ զաւետեան զգլխաւո-
րըս հերձուածոյն Մակաւեայց. չՆայեաց
և յԱնտիոս՝ որ խնայեալն էր ի նոսա։ Յետ
վախճանին Ղազարոսի՝ որ դիպաւ ի ժամանա-
կի ժողովոյն, հաստատեաց քահանայապետն
սուրբ Լեւոն երկրորդ զսահմանս ժողովոյն
հանդերձ նզովիւքն։ Զմուտ ի ժողովն ըստ
նմանութեան մեծին Կոստանդիանոսի և
Մարկիանոսի և Կոստանդեայ Պոգոնատ, զի

հետևող իսկ երևեցաւ հանդիսից նոցա, և հնազանդեալ ժողովոյն իբրև զնոսա, պատուեցաւ զոտք նոցա յորջորջմանէն ողջամիտ կայսր, բարեպաշտօն, խաղաղարար և նորոգող եկեղեցւոյ։ Վոխանակեաց զնա Յուստինէանոս երկրորդ՝ որդի նորա ՚ի տղայութեան հասակի։ Ի սորա աւուրս ծաւալեցին և նշուղեցին սուրբ հաւատք զկողմանըք հիւսիսոյ։ Վարդեաց զաւետարանն ՚ի Վրանք կոնիա աստուածայինն Կիլէանոս առաքեալ ՚ի քահանայապետէն Կանոնէ։ Ո՛ւ քահանայապետութեամբն Սարգսի՝ Կեդրոսաղ՝ ՚ի Թագաւորաց Ո՛նգղիոյ, Հանապարհ արարեալ գայր ՚ի Հռոմ տեսանել զեկեղեցին, ուստի անցին հաւատք յաշխարհս նորա. և մկրտեալ ՚ի քահանայապետէ անտի, վճարի ՚ի կենցաղոյս ըստ տենչանացն։

Ո՝ ատթարեալ գներ աղխոզորմ տուն Կլեվիոսի. բազմաց ՚ի նոցանէ հասանելով թագաւորել ՚ի տղայութեան, յոտանային ՚ի գլուխ դանս, ոչ սթափեալ ՚ի փափկութեանցն մինչև ՚ի միտս և ՚ի հասակ լինէին։ Ո՝մին իրի յաչ Հանէին թագաւորք ուղղեալք, որ զանուն միայն կալեալ զթագաւորի, ՚ի հազարապետս ապաստան առնէին զվարչութիւն աշխարհին։

Ո՝ զմին իշխանութեան կալաւ զաշխարհն Պեղինոս Հերխատէ, մինչև ակն ունել տոհմի նորա գահուն արքայութեան։ Զեռնադր-

կուլեամբ տուա՝ յետ վկայութեան սրբոյն 695
Ա Ղեբերտեայ հաստեալ սերտեցան հաւատք
՚ի Վրիզիա, զոր խուն ինչ յառաջ ընդ ձե-
ռամբ իւրեանց նուաճեալ էր Կոռղիացւոց ։
Ընաւալեցաւ աւետարանն և ՚ի մծտաւոր
գաւառս քարոզութեամբ սրբոյն Սուիբեր-
տոսի և Ա Ղեբերտոդեայ և այլոց առաքեալ
ընտր արանց ։

Կայր մեծապէս յաջողեաց արքայութիւն
Յուստինիանոսի ՚ի տղայութեան հասակին ։
Վասն զոր արար զԱրակլինոս Ա Ղեռնդիոս իշ-
խան զօրուն, և շքեղացոյց զաղաւտեալ փառս
պետութեանն յարևելս ։ Կայր ՚ի դիպահոլ 694
արկին յանկրաւէ զայրն քաջ, և ապա արձա-
կեցին անխոտորդաբար. որ և վտարանդեալ ե-
հան զուն անդ ՚ի Կոստանդնուպոլիս զԱնաս-
տասիոս զկայսր ՚ի Կոստանդնուպոլիս զԱնաս-
տասիոս զկայսր ՚ի Կոստանդնուպոլիս զԱնաս-
տասիոս զկայսր ՚ի Կոստանդնուպոլիս զԱնաս-

տաս երկրորդ զողջամիան , բրեալ զաչս Վի-
լիպպիկոսի ։

Ընդ ամն ժամանակացն այնոցիկ առ մեղ-
կուԹեան արքային Հռոդերիկոսի , մատնե-
ցաւ Պապիա ի ձեռս Սաւրիտանացւոց , զի
այսպէս կոչէին Սարակինոսք Իվրիկոյ ։ Որ-
զեաց զայլազեանն կոմսն Յուլիանոս ի վրէժ
նախատանաց դստեր իւրոյ , զոր բռնաբա-
րեր Հռոդերիկոս ։ Հորդան տան բազմու-
Թեամբ զօրաց . սատակի Թագաւորն . տիրեն
Պապիոյ , և բառնի ԹագաւորուԹիւն Գո-
Թացւոց Ընդ նոր փորձ հանդիպի էանց յայնժամ
եկեղեցին Պապիոյ . այլ զոր օրինակ հաս-
տատուն եկաց առ արիանոսօք , չմարԹացան
խախտել զնա և Հագարացիք ։ Զաւաջինն
Թողացուցին պաշտել համարձակ . այլ մե-
ծամեծ Չգանաց տարաւ յգինի զարս ։ Նա առ
բռնակալուԹիւ վայրագ և ամբարիշտ ազգի
հաւատարապէս հանդիսանային նահատակք
սրբուԹեան վարուց և սրբոյ հաւատոյս ։

745 Ոչ երկարեաց Ընաստաս ։ Հարկեաց զօ-
րական զԼիպարոս երրորդ՝ առնուլ զկայսե-
րուԹիւն ։ Պատահեցին միմեանց պատերազ-
մաւ , յաղԹեաց Լիպարոս , և ի մենաստան ու-
զեք արգելաւ Ընաստաս ։

Կարծէին իմն Սաւրիտանացիք՝ յետ տիրե-
լոյ Պապիոյ տարածել զիշխանուԹիւն իւ-
րեանց անդր և ընդ Պիւրենեան լերինս ։ Այլ

Կարօղս Աւուն՝ սահմանեալն ի Քահանէ գնաց,
ամբարձեալ էր ի Կաղղիա, և փոխանակեալ
զիշխանութիւն հօր իւրոյ Պետինոսի հերխա-
սելն, Թէպէտ և ինքն անհարազատ որդի էր
նորա։ Վասնզի Պետինոս զԿարոլոս նու-
աճեալ յազգատոհմ իւր արքայական իշխա-
նութեամբ, զԿեսարիա ընդ հազարապե-
տութեան արարեալ էր, զորս Կարոլոս քաջու-
թեամբ իւրով միացոյց և զերկուսեան։

Ընդմէջ մեծ էր յարևելս. Լեւոն Կաե- 716
րացի՝ կուսակալ արևելից՝ ոչ կամեցաւ զՎի-
ոլոս, այլ և Միքոլոս հրաժարեաց կամակար
ի կայսերութենէն, զոր յոչ կամաց առանձնեալ
էր. և մեկուսացեալ Լեւփեաս, անկապուտ
Հոխութեանցն հպատակէր այնուհետև։

Ի հարուածս մեծամեծս եհար Լեւոն զՔ
Արաբիենոս, որք ամօթապարտ ի բաց կացին
ի պաշարմանէ Կոստանդնուպօլսոյ։ Պեզա- 718
կիոս՝ որ ընդ ընտիր ընտիրս ի Կոմիտացւոց ի
լերինս Ընտրիոյ ամրացեալ էր, յաղթու- 719
թիւնս մեծ տարեալ ի վերայ անհաւատից, նոր
ամբարձ Թագաւորութիւն ընդդէմ նոցա,
որ և ի բաց հանելոց էր զնոսա ի Կապանիոյ։
Յաղթանակ կանգնեաց ի վերայ նոցա և Կա-
րոլոս Աւուն ի հռչակաւոր մարտին Տուրոնիոյ,
և ոչ ինչ օգտեաց Ընտրհմանոյ ապարատե- 725
ալ նոցա Ջնջն Հնարիւ և սուտ բանակ զօ-
րացն, յորոց անթիւ բազմութիւն ի Քարակ

սրոյ մատնեցան, և նա ինքն Պատրհման անկանէր ի Հակառու։ Օ ինի այսր յաղթու թեան գոծեաց Կարոլոս և այլ նախձիրս, ո րովք արձել նահանջեաց զԱւարխտանացիս, և մինչև ցԱլուբենեան լերինս ընդարձակեաց զթագաւորութիւնն։ Եւ ոչ ոք էր այնուհե տև ի Դաղղիա որ անսաստեր նմա, քանզի ամենեքին իսկ ընկալան զնա։ Այսպէս հզօ րացեալ ի խաղաղութեան և ի պատերազմի, և միապետեալ զաշխարհն, թագաւորեաց առ բազում թագաւորօք, զորս ամբառնայր և ընկենոյր, որպէս զիարդ կամք էին նմա. այլ ոչ իշխեաց թագաւոր կարդալ զինքն. քանզի և այսպէս վայել էր պատրել զպայազատս ազ գին, զի մի նախանձուկս արկցէ նոցա։

Հաստատեր զաւանութիւն հաւատոց և
723 յաշխարհին Ֆրանկաց. ի հաւատս աճ զնո սա սուրբն Ա՛նիսակիոս երէց, զոր քահա նայապետն Պրիգորիոս երկրորդ վիճակեցոյց եպիսկոպոսութիւն կողմանցն, ուր և ինքն առաքեալ էր զնա։

Ի մեծի անդորութեան կայր յայնժամ ին քնակալութիւն. այլ հուր վառեաց ի նմա
726 Ա՛ետն զամն բազում. ձեռն արկ յերկիր վտրծանել զպատկերս Պրիատոսի և զորբոց նորա իբրև զպատկերս դրօշելոց։ Եւ տեսեալ զի ոչ կարաց միաբանել ինքն զսուրբն Պետ մանոս զպատրիարգ Կոստանդնուպօլսոյ, իշ

խանութեամբն վարէր այնուհետեւ՝ի գլուխ
գերան տանել. եւ առեալ զԼճիս ծերակուտին,
փշրեաց նախ զպատկերն Արիստոսի որ է-
դեալ կայր՝ի վերայ մեծի դրան եկեղեցւոյն
Կոստանդնուպօլսի. եւ ասէ սկսանէր ամ-
բարշտութիւն պատկերամարտից: Ընդ ապա
կոխան ոտից առնէին եւ զայլ պատկերս, զորս
ինքնակալք հայրապետք եւ հաւատացեալք
անդստին՝ի ժամանակաց անտի պայծառու-
թեան եկեղեցւոյ կանգնեցին՝ի հրապարակս
և յանկիւնս քաղաքին: Ընդ այս եղեռնաւոր
տեսարան գրգռեցաւ ժողովուրդն, և ընթա-
ցեալ՝ի զանազան կողմանս կործանէր զան-
գրիս կայսեր: Ինքեան համարեցաւ կայսրն
զհշնամանս ժողովրդեան, այլ յանդիմանե-
ցաւ թէ և նա նոյնպէս՝ի Կիրիստոս ամբա-
րշտի և՝ի տուրբս նորա, յայտ արարեալ բա-
նիւ բերանոյ իւրոյ թէ նախատինքն պատկե-
րին՝ի սկզբնատիպ պատկերին ձգի: Ընդդէմ ևս
վազեաց Կոտալիա. չէաւ յանձն տալ կայսեր
զկարգեալ հարկան՝ի սակս անօրինելոյ նորա:
Օ՛ասն զայս պատճառեաց և Ղուխտպրանդ
արքայ Կոնդոբարդացւոց, զի յինքն գրա-
ւեսցէ զԻտալիա՝ուր նստէին Կքսարքոսք.
այսպէս կոչէին իշխանքն՝ զորս առաքէին կայ-
սերք Կոտալիա: Ընդ հարաւ ընդ պատկերա-
մարտս քահանայապետն Կրկորիոս երկրորդ.
այլ ընդդիմացաւ և որոց վտարանջէին՝ի տէ-

րութենն իւրմէ, զոն գործեալ ՚ի հնազան-
դութեան ունել զամենեսեան: Ինքեցաւ ուխտ
730 *հաշտութեան ընդ Աստուածայիս. և կայս-*
րըն սիրեաց քան զառաջինն զանօրէնն Հը-
րամանն ընդդէմ պատկերաց: Սակայն սակա-
նաւորն Յովհան դամասկացի յայտ արար
նմա թէ ՚ի բան հաւատոց չգիտեն այլ հրա-
ման, քան զՀրամայեալսն յեկեղեցւոյ, և կը-
րեաց չարչարանս բազումս: Ընկէց կայսրն յա-
թոռոյ զաստուածայինն Գերմանոս, որ մե-
ռաւ յաքսորս ՚ի հասակի ամաց ինանեից:
739, 740 *Յետ սակաւուց վերստին ՚ի զէն ընթացան*
Աստուածայիքն. և Կարոլոս Ուռն միայն՝
յաղաչանաց քահանայապետին Գրիգորի եր-
կրորդի կասեցոյց ՚ի չարեացն զոր անցուցին
ընդ Հռոմայեցիս:

Նորապսակ թագաւորութիւն Պանիոյ՝ որ
յառաջին ամին թագաւորութիւն Վիկտոյ
կոչեցաւ, ածէր ընդարձակէր արութեամբ
քաջութեան և խնամատարութեան Վիտռասոյ
փեսային Պեղապիոսի: Ընդունկոչեցին Վիտռա-
սոյ Ուղղափառ թագաւոր ըստ նմանու-
թեան Հռեկարեդեայ՝ որոյ և ազգ էր:

741 *Վեռանէր Աեսն, թողեալ զթագաւորու-*
թիւնն և զեկեղեցին ՚ի ծուխս անհնարին խը-
ռովութեանց: Վտաւազ կուսակալ Հայաս-
տանեայց կարդայ զանձն իւր ինքնակալ փո-
խանակ Յոստանդեայ Յուլիանոսի որդւոյ

Լեռնէ, հաստատեալ անդրէն զպաշտօն
պատկերաց։

Յետ վախճանին Կարոլոսի Ուռան վերըս-
տին խնդախեաց Ռուտպրանդ'ի վերայ Հռոմ
մայ։ Ռ. տանդ'ի վերայ կայր իշխանանիստ քա-
ղաքին կայսերաց Հռաւեննայ, և ոչ ըմբըռ-
նեցաւ Իտալիա 'ի Ձիրանս նորա իմաստու-
թեամբ սրբոյ քահանայապետին Ադրեանոսի։ 742
Տարամերժեալն Կոստանդին յարևելս՝ յայն
խորհեր հանապազ թէ ուրպէս զբոլոր ածէ
անդրէն զկայսերութիւն։ Խորտակեաց զՒ-
տաւազ, էառ զԿոստանդնուպօլիս, և լի արար 743
զքաղաքն պատժաւորօք։

Ադրեանոս Ուռն յաջորդեցին երկու որ-
դիք նորա Կարլոմանոս և Պեպինոս։ Ո. յոլ 747
դառնացաւ աչխարհ Կարլոմանոսի, և արհա-
մարհեալ զմեծութեամբ և զյաղթութեամբ՝
կրօնաւորեցաւ 'ի վանս, և պայազատեաց
եղբայր նորա Պեպինոս զտէրութիւնն ողջոյն-
զոր և կալեալ քաջութեամբ, խորհեցաւ
այնուհետև թագ կապել անձին։ Յաջողեցաւ
նմա խորհուրդն առ պղերգութեան Զաքա-
րիայիսի, որ վաստիարապոյն ցուցեալ քան զամե-
նայն Թագաւորս Ֆաղղից՝ 'ի հնամարդու-
թիւն անդր յաւել և զանմտութիւն։ Ֆաղա-
կացեալ էին Ֆաղղիացիք յիպատոլ թագաւո-
րաց, և 'ի հարուստ ժամանակաց սովորեալ 'ի
տուն Կարոլոսի Ուռան՝ որ բազմածնունդն

էր աւագ արամբք : Ընդ այն միայն խղճէին
զի երդուեալ էր նոցա Ներգեբիկոս . այլ
պատասխանեաւն քահանայապետին Օ՞ազբա-
բիայ զերծ համարեցան զինքեանս . և ընդ այն
առաւել ևս զի Ներգեբիկոս ևնախորդքնորա
՚ի հարիւր ամաց հետէ Թուխին էին ՚ի քաց
կալ յերաւանց Թագաւորելոյ , ՚ի հազարա-
պետս անդր Թողեալ զամենայն իշխանու-
Թիւնն : Այնմ երի քաղմեցուցին յաԹոռ զՊե-
պինոս , և այնուհետև Թագաւորն էինքն վա-
րեր զիշխանուԹիւնն :

Երբև եհես ՚ի նմա քահանայապետն Աստե-
փանոս երրորդ զնախանձ Կարոլոսի Ուռան առ
գահն տալոյ , առ Պատիճացիս դէմ եդեալ
զնայր՝ յետ վայրապարկարդալոյ զօգնականու-
Թիւն ևկերպարանաց ՚ի Աստուածածնէն :

Նայց ոչ երևեցան անդ որպէս էր սովորութիւն՝ հրեշտակք եկեղեցւոյն Հռոմայ, կամ եպիսկոպոսունք և պատգամաւորք այլոց պատրիարգական աթոռոց։ Այլ կռապաշտութիւն՝ ի ժողովն անդ դատապարտեցաւ՝ ոչ միայն պաշտօնպատիկերի՝ այլ և քանդակագործութիւն և նկարչութիւն իբրև արհեստ պիղծ[1]։ Այսքին վարդապետութիւն էր այս Արարկինոսից. և պատմեն նմա թէ Հեռն խաւրեալ[2] ի նոցա քանս եղեալ խորտակեաց զպատկերս։ Նայց ոչ ինչ հակառակութիւն եղև վասն նշխարաց սրբոց, և ոչ խափանեաց ժողովն։ Կոպրոնիմոսի՝ ի պատուելոյ զնոսա, և նզովս ևս յաւել որոց ոչ կալցին յանձն խնդրել զօժանդակութիւն ամենասուրբ կուսին, և զայլոց սրբոց։ Յաւանեալ ուղղափառաց՝ ի սակս մեծարելոյ զպատկերս, զայս տային պատասխանի. Լաւ համարիմք հանդուրժել ամենայն դժնդակ տանջանաց, և ոչ՝ ի բաց կալ՝ ի պատուելոյ զՆրէութեան՝ ի հալանիկն անգամ։

Ի նմին ժամանակի էանց Պելինոս երկրորդ անգամ ընդ Ալպեան լերինս, և պատուհասեաց զուխտանենգն Ադոլիոս, որ հրաժարեր՝ ի կատարմանէ պայմանաց դաշանցն։ Ընդ քինալ օրինակաւ մեծապարգև արար զեկեղե- 735

1 ԺՈՂ. ՆԿՀ. ԱՀՄ. ՀԱՐԱԺՈՂ. ԿՈՍՏԱՆԴՆ։
2 ԱՅԳ. ՀԱՐԱԺՈՂ. ԿՈՍՏԱՆԴՆ. ԿԱՆ. ԲՐ. և ԺԱ։

ցին Հռոմայեցւոց բարեպարիշտ արքային։ Պարզե-
ւեաց նմա գթալաբան զօրս՝ ի Լ ընդարարդա-
ցւոցն կալեալ էր, քաջահեաւ զվարանելիս-
սիս որ պահանջէր՝ զօրս չէր կարող պահպանել
Յաւիտենից և անդր ոչ հնչեաց անուն կայ-
սերաց՝ ի Հռոմ, զի անպանեցան վատութեամբ
բըն, և առելի եղեն վասն մոլորութեանցն։
Ասրել եղև Պետինոս որպէս խնամով ժողո-
վրդեան Հռոմայ և եկեղեցւոյ. և պանծալի
հանգամանք արքային անց իբր ժառանգու-
թիւն՝ ի տուն իւր և՝ ի թագաւորս Վռաղիոյ։

772 Ա Ւեծն Կարոլոս որդի Պետինոսի կալաւ
զաշխարհն քաջութեամբ, ոչինչ կասեցուցեալ
զպարծս բարեպաշտութեան։ Խնդրեաց զօ-
նութիւն նորա քահանայապետն Ադրիանոս
ընդդէմ Լոմբիերոսի արքայի Լմնդարդա-
գացւոց, որոյ զբռաւմբ ածեալ զթագուհի քա-
ղաքն՝ սպառնայր Հռոմայ ոչնչոյն։ Հռոմայ

773 ածն Կարոլոս ընդ Ալպեան լերինս. բնա-
ակներն ինչ խոնարհի նմա. լքանի անօգնա-

774 կան Լոմբիերոս, քաղնի թագաւորութիւն
Լմնդարդացւոց ձշնամեաց Հռոմայեցւոց քա-
հանայապետաց. պահի Կարոլոս՝ ի թագաւոր
Հռոմայ, և արքայ Վռաղիոյ և Լմնդարդա-
գացւոց վերադարձանէ զնա։ Ընդ և՝ ի Հռոմ
վարէ զինշխանութիւն թագաւորական որպէս
պարիկ, և զպարգեւս հօր իւրոյ արքային ա-
ռաւել գոհն ընծայէ վերադարձն։ Ել ժուժկա-

ելին կայսերը մարտնչել ընդ Գաւղատս, և վախ
բռնեալ զինեալն զի ընդդէմ զանկեալն
յիշխանութեանն՝ ընդդէմ ածին Գաղատս։

Գործքն տակաւին չիշխանութիւնն ընդ
պահէրս։ Ածէր էին թէ ցածուցեալ էին
Գեռանի չորրորդի որդւոյ Գաղրանիանոսի՝ ի հա
կառակէցս. այլ ինքնակալեալ՝ գործքեաց
վայելչապակի զհալածուսին։ Գայլ և ինքն անդէն
մահու վախճանեցաւ։ Յաջորդեաց զնա Գաստան
զիանոս որդի նորա տասնամեայ ընդ իւրում 780
կալութեամբ մօր իւրոյ Գեոդոսիայ։
Յայնժամ ի Գերսաստանեայս եղեն խռովք. Գաւ
զոս պարսից Գաստանդնուպօլսի զջնացաւ՝ ի 784
վախճան կենաց իւրոց, զի հակառակ եկաց
պահէրաց ընդդէմ խոշի մնացն, և մեկու
ացեալ՝ ի մեռանիլն մի՝ որդւոց յանդիման
զիխոյին զաղէտս եկեղեցւոյն Գաստանդնուպօլ
ի, որ հերձեալէր՝ ի հաղորդութենէ ջրեցուն
պարիսպացդ. և խրատ էս ժողով ածեզ
բանիւ զուսանել երբ կարեւոր առենիսք՝ ի
գարման մեծի չարեացն։ Տարապոս յաջորդ
նորա՝ եղոյց Թէ ոչ բան օրինաց քննեցան խոր
հուրդ. սկսաւ այն՝ ի բուռն հրամանաց կայ
սեր, և ապա ժողով գումարեցաւ արտաքոյ
կանոնաց. զի՝ ի հաւատոյս սկսանելն ժողովոյ
է, և զօրաւիգն լինել հրամայելոց յեկեղեցւոյ՝
այն կայսերաց։ Հաստատեալ՝ ի սմին բանի Տա
րասիոս, ոչ էառ յանձն զպատրիարգութիւն

մինչև չհաստատան նմա զգուշարումն ժողովրդեան. որ սկսաւ՝ ի Կուզանդիոն, և փոխադրեցաւ՝ ի Նիկիա։ Նիկին անդր հրեշտակք եկեղեցւոյն Հռոմայ՝ ի քահանայապետէն։ Զոր տապարեաց ժողովն զպատկերամարտս և հերքեաց զնոսա որպէս այն՝ որ ըստ օրինակի Կարակինոսաց ամբաստան լինէին զքրիստոնեից որպէս զկուռապաշտից։ Կամէանաց սա տուել զպատկերս՝ ի պատիւ սկզբնատպաց նոցա և առ սէր նոցա. որ և կոչեցաւ՝ ի ժողովոյն Պաշտօն վերբերական, երկրպագութիւն և ոչ յոյն մեծարանաց, որ այլ է՝ ի գերապոյն պաշտամանէ և յանվերին ստանալ երկրպագութենէ, զոր Աստուծոյ միայնոյ մատուցանել սահմանեաց սիւնհոդոսն[1]։ Նաց՝ ի հրեշտակաց սրբոց գահին և՝ ի պատկեր զի Աստանդնուպօլսի՝ եկին և յայլոց աթոռոց, որք հեծէին ընդ լծով անհաւատից՝ ի ժամանակին։ Այլ թէպէտ զհրեշտակութենէ նոցա հակառակութիւն եղև առ ոմանս, որպէս թէ կեղակարծ ինչ լոյէ, սակայն այս հաւաստի է՝ զի ամենայն աթոռոց ընդունելի եղև ժողովն առանց ընդ բանս ինչ ածելոյ, և հաւանէր այնմ ընդհանուր եկեղեցի։

Իսկ Կոստղիացիք՝ զի շուրջ պատեալ էին՝ ի կուսապաշտից և՝ ի նորահաւատ քրիստոնէից,

[1] ժող. Նիկ. Բ. գլուխ Ե։

խելագարեալ ինն ամիսս զմիտս նոցա, այլ և զանգիտեալ վասն երկպառակ իմաստից Արիոսականացն բառին, ի վարանս եղեն յերկար։ Ո՛չ կարէին և համկին պատուել, որ ոչ ունէր զձև կերպարանաց դրօշելոցն՝ զոր առաւել ծաբնակս վարկանէին հեթանոսաք։ Սակայն և զայլ պատկերս յարդոյ վայրս ամփոփեցին, և եղեն յեկեղեցիս իսկ, որոշեալք ի պատկերամարտից. և օտարանալ նոցա ի փոքուն՝ ոչ էարկ հերձուածս ի նոսա։ Այլ յետ ժամանակաց ի միտ առին թէ հարք Նիկիոյ զինոյն պատճառ պատկերաց ըստ անցնելոյ պատշաճին պահանջէին, զոր և ինքեանք մատուցանէին նշխարաց սրբոց, և աւետարանի և խաչի։ Եւ պատուեցաւ ժողովն ընդ բնաւ եկեղեցիս՝ հօթնեբոլոր կարդացեալ ի թիւս տիեզերական ժողովոց։

Տեսաք յարդ զգումարումն հօթանց տիեզերական ժողովոց, զոր արեւելից աշխարհն և արեւմտից, եկեղեցի Յունաց և Լատինացւոց ընկալան հաւասար երկիւղածութեամբ։ Ա՛ն չէին զժողովս կայսերք՝ որ Թագաւորութեամբն իշխան էին ամենայն եկեղեցւոյ, զի զվարուցն ընդ ոտիւք էին և այլք, որք և ամենքին ի ժամանակին կայսերաց էին հպատակ։ Յարձանագրութիւնս պատրաստէինն նոցա կարք և գումարէին յարևելս, զի անդ էր աթոռ Թագաւորութեան. և բազումքն էր զի առա-

քեին՝ ի ժողովն և ասէիկանս , զի օրինօք և ըստ կարգի վճարեսցի ամենայն ։ Եւ՝ ի համա խմբել եպիսկոպոսացն, ընդ նոսա էր և աւան դուԹիւն եկեղեցեաց ։ Յառաջին դարս քրիս տոնէուԹեանն նախատապատիւ էին քան զամենայն աԹոռս Հռոմայն, Ալեքսանդրիոյ և Անտիո քայն ։ Հաճոյ Թուեցաւ ժողովոյն որ՝ի Նիկիա՝ և զհայրապետ սրբոյ քաղաքին ընդ նոսա հա մարել[1] ։ Ոչ կին ապա երկրորդ և չորրորդ սինն հոգոյն վերապատուեցին և զաԹոռն Ան տիոքայ , երկրորդ կարգեալ գնա . որով ընդ ամենայն եղեն հինգ Թուով զոր և պատուիրէ դունս անուանեցին զկին ։ Ոչ՝ զի գահերէց էին՝ ի ժողովս . այլ առաջին ամենեցուն տոցա համարեցաւ յամենայն ժամանակի տուրբ գահն Հռոմայ , և ըստ նմանէ կարգեաց ժողովն Նիկիոյ և զայլս ։ Վասին գկին մետրապօլիտք՝ որոց հաւատացեալքն առաջնորդուԹիւն գա տառաց , որք և՝ի վեր էին աԹոռով քան զայլ եպիսկոպոսունս ։ Յետ բազում ժամանակաց սովորուԹիւն եղև անուանել զոսոս արհի եպիսկոպոս , որոց սակայն և յառաջ ժամանա կաւ յայտնի էր իշխանուԹիւն ։ Նակ երբեմն բռ նութեր ակումբ ժողովոյն , առաջի մատուցանէ ին զաստուածաշունչ մատեանս . ընԹեռնուին զբանս նախնի վարդապետաց՝ զվկայից աւան-

1 ժող . Նիկ . կան . Ի : ժող . Կոստ . կան . Ը : ժող . Քաղկ . կան . Իը : — 2 ժող . Նիկ . Ը :

զուարճանան, և աւանդութեամբն թարգմանէին
զսուրբ գիրս։ Ընդրկեալ մեօք ունէին թէ այն
իցէ հարազատ իմացուած աստուածային գրոց՝
որում վկայեն միաբան դարքն առաջինք. և ոչ
ումեք էր իշխանութիւն այլազգ թարգմանել։
Ուրք ոչ յանձն առնուին հնազանդել հրամա-
նաց ժողովոյն, նզովեալ լինէին։ Յետ միան-
գամ քացատրելոյ զհաւատս, սրբէին զարատ-
ղողութիւնս, և սահմանէին կանոնս՝ որք են
օրինադրութիւնք եկեղեցւոյ։ Կոխէին հաս
տատութեամբ անյեղլի զհաւատսն լինել, և
՚ի փոփոխել իսկ կարգաւորութեանց ըստ ժա-
մանակաց և ըստ տեղեաց՝ պարտ համարէին
ըստ կարի յանվթար նմանողութիւն նախ-
նեացն ջանալ։ Ո՛չ տեղեաքահանայապետաց հրեշ-
տակքն նոցա ունէին յառաջին ժողովս. այլ զատ
՚ի նոսա դասանեալ վարդապետութիւնս լին-
քեանք հաստատեցին յայտնապէս, և եղև մի
հաւատ յեկեղեցւոջ։

Կոստանդին և Կոմնէ ջան ՚ի գործ արկին 787
բարեպաշտութեամբ ՚ի գլուխ տանել զհրա-
մանս եօթնեերորդի ժողովոյն. այլ ոչ էին ու-
ղիղ գնացք նոցա յայլ գործս։ Կոստաւորն
մանուկ՝ որում մայր նորա եւ կնութեան զօ-
րէորդ ումն զոր առեալ նա, զհետ մարմնոյ զա-
կատեր. և տաղտկացեալ ևս ՚ի հնազանդելոյ
իշխանաստաստ բռնութեանն մօրն, զհետ մտեալ
էր ՚ի քաց հեռացուցանել զնա յիշխանու-

թեանէն , այլ չառնոյր նա յանձն ։

793 Ա֊ռաքաւորէր՛ի Պանիա Վիճառս Օ ձա֊ տըն ։ Ձօնեցին նմա զպանծալն անուն զայս վան ժուժկալ կենացն , որով արիացաւ զեր֊ ծուցանել զՊանիա յանարժան հարկաց հա֊ բիւրոց օրիորդացն , զոր խոստացեալ էր տալ ամի ամի Աւարխանացւոց քեռի իւր Աս֊ բեգատոս Կարոզեցին զքաջութիւն արբային բանակը անհաւատին ուծանուն հազարաց , որք անկան՛ի մարտի հանդերձ սպարապետաւ իւրեանց Աուգաստեաւ ։

Ջանահնար լինէր և Պոտանդին առնել անուն քաջութեան՛ի մարտին ընդդէմ Նու֊ զարաց , այլ ոչ՛ի չահ պատահէին ակնկալու֊

793 թեանն որա եւք պատերազմին ։ Յետոյ ուրեմն ՛ի բաց եհան զՆուխն յիշխանութենէն . այլ էհանդուրժեալ իշխանութեան այլոց , և ոչ ան֊

796 ձին իշխէր . և արձակեաց զկին իւր զԱ֊արիամ, զի առցէ զՎռէդոպոխա զնաժիշտորա ։ Ա֊այր նորա՝ որ ոխայր ընդ նա , առաւել և զկրկէ֊ խռովութեան անօրէնն գործոյն բորբոքեցոյց . և խորամանկ հնարիւքն մահ նենգեալ Պոտ֊ տանդնի , յանկոյց յինքն զժողովուրդն՝ թե֊ թևացուցեալ զհարկս ։ Պոտղայաւ յինքն բա֊ բեպաշտելովն և զդաս կրօնաւորաց , և կալաւ զաշխարհն ։

Ա֊ժհամարհեցեալն Նոսխմայեցիք զիշխանու֊ թեամբ նորա , և՛ի մեծն Պարսս յարեցան ,

որ նուաձէր զԱսքանս, նկուն առնէր զԱրաբակինոս, խորտակէր զաղանդս, ձեռն տայր քահանայապետաց, ձգէր ի հաւատս զազգս անհաւատից, բարգաւաձէր զքրիստոնեայսն, և նորոգէր զբարեկարգութիւնս եկեղեցւոյ, զամարէր ակնառուոր ժողով՝ յորս աքանչանային ընդ խորին իմաստութիւն նորա։ Եւ ոչ միայն ի Վաղղիս և Իտալիս, այլ և ի Սպանիս, ի Գերմանիս, ի Պաեմանիս և ընդ բնաւ տիեզերս հասին արդասիք բարեպաշտութեան և արդարութեան նորա։

ԴԻՄԱ ԵՐԿՈՏՈՒԱԾՆԵՐՈՐԴ

ՄԵԾՆ ԿԱՐՈԼՈՍ

ԿԱՄ

ՍԿԶԲՆԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐՈՑ ԿԱՅՍԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ընդ յամի ութհարիւրորդի երրորդէ քահանայապետէն, զկարօլոս կարդացին կայսր՝ զանվանել ախոյեանն Հռոմայեւ Տաճացւոց աշխարհին, այլ եւ բոլոր եկեղեցւոյ եւ քնաւից քրիստոսադաւան ազանց. որ եւ պսակեալ ի նմին Յեսունէ՝ սկիզբն արար ինքնակալու-Թեանն նորոյ, եւ ժամանակեան մեծուԹեանց քահանայապետացն Հռոմայ:

Ի՛նչպէս, արքայորդիդ քոջ, կարձ՛ի կարճ ձոյ անցի ընդ երկոտասան դարս, շարայարեալ զերևելի երևելի գործս որ՛ի նոսին գործեցան։ Այսուհետև ոչ շատ ինչ վաստակեցից կարգադրել ըստ ամանակաց զմեծամեծ անցս նախնեացն պատմութեան, և յիւրաքանչիւր սեփական խորան՝ զի այսպէս ասացից, ժողովել զնոսա։

Ես հեղգացայ՛ի բովանդակութեանս յիշատակել զհռչակաւորն առ ժամանակախօսս տրոհումն յաւիտենի աշխարհիս յեօթն ազգս, որոց մի մինոր մեզ առաջի ընծայեն գար. յորս յաւելի և այլ բաժանումն, զի բացայայտագոյնս կացուցից զանցս պատմութեանց, և յայտնագոյնս լիջուցից զկարգ ժամանակացն։

Նայց ոչ խնդրեմ ինչ այսու հետամտել քեզ երկիւղածութեամբ առնային թուաբերութեանց. և առաւել խրատ տամ չմտանել՛ի վէձս ժամանակագրաց, որ յոլովակի զսակաւուց ինչ ամաց վիճեն։ Ես արդեօք անօգուտ եցէ ժամանակախօսութիւնն բանակուիս, որ և՛ի փոքունս յաւելայ հայի զգուշեաւ. բայց ոչ գոյն այդ եցէ քո նպատակ, և գուշնաքեայ է որ՛ի նմանէն օգուտ մեծի արքայի։ Այր աղագաւ չկամեցայ և մանրախոյզ լինել՛ի խնդիրս ժամանակաց, զայն կալեալ հաշիւ ժամանակաց՝ որ հաւաստի և ինձ թուեցաւ, թէպէտ և այնմ երաշխաւորել յանձն ոչ առի։

Ա՛նգլի և՛ Թիւ համարոյ ամաց՝ որ յաջորդեցեալ մինչև ցՅ՛երահամ՝ զեօթանասնից պարտ էցէ ունել՝ որք զկինեալսն ածրագոց հնազոյն յոյժ աւանդեցին, թէ զեբրայականին, անգանազան է լինդիրն։ Յ՛ետ Թէպէտ և վկայութիւն եբրայական բնագրին արգոյ և ս Թուի լինել, ոչ ծանր վարկաւ եկեղեցի զեօթանասնիցն պահել՛ի վկայաբանու. Թիւնս, այն որ յաստուածաշունչ գիրս զեբրայականին ընտրեաց Թուաբերութիւն ընդ սրբոյն Ի՛երոնիմոսի։ Ա՛յս արդարև ոչ շահ կայցէ պատմութեան հատանել կամ առաւել՝ լուր զընդվայր Թիւս համարոյ ամացն՝ յորս չգուցէ լինչ ձառել։ Ա՛ՀՀշատ է այն, զի ամք ժամանակացն՝ յորս Թիւ համարոյ կարևոր է, հաստատուն ունիցին նշանակս. և զի դարձեալ՛ի վերայ անխաբ փաստից յեցեալ էցէ տրոհուածն նոցա։ Ա՛նգլի Թէպէտ և յայնժամ հակառակութիւն լինչ յուզեցցէ զաւրաց լինչ, այլ ոչ շփոթս յարուսցէ՛ի միջի։ Ա՛րինակ լիցի. դու լինքնին՛ի վերայ հասեր՝ զի լինչ ոչ ստանայէ իրացն կարգի կամ կատարման խորհրդոցն Ա՛ստուծոյ՝ լինդիրն որ յաջորդեալոյ երապելոյ կամ յապաղելոյ զանձն լինուցեան Ի՛ռովմայ կամ զծննդեանն Ա՛րիստոսի։ Ա՛պա յայն հայեաց զի հեռի կալցիս զանձնդ՛ի վերնակ ժամանակապրութենէ, որ խաթա-

ըն զկարգ պատմութեանն, և իմաստնոց թող զինդիրսն քննել։

Ա՛ւ ձահ համարիմ՝ի վերայ այսոցիկ ա֊մենայնի յաւելուլ մտացդ աշխատութիւն և վան ամաց Աղիմպիադին, թէպէտ և Յոյնք նովաւ վարին, կարևոր վարկուցեալ զայն յանսխալութիւն ժամանակաց։ Ա՛րժան է ի֊մաստնանալ այնմ, զի մի յորժամ պէտք լինի֊ցին՝ անճանօթ գտցիս։ Ա՛յլ շատ եցէ քեզ պինդ ունել զթուաբերութիւնս ամաց, զոր իբրև դիւրագոյն և սովորական առաջի առ֊նեմ. որ են յարարչութենէ աշխարհի մինչև՝ի շինութիւն Հռովմայ, և՝ի շինութենէ Հռովմայ մինչև՝ի Ա՛րիստոս, և՝ի Ա՛րիստոսէ մինչև՝ի տպատս։

Պ՛ետաւորութիւն համառօտագիծ բովան֊դակութեանս ոչ յայն հայի, վեհագն տէր, զինկարեցից յանդիման զկարգ ժամանակաց. Թէպէտ և այն կարևոր եցէ վան՝ի մի լծոր֊դելոյ զպատմութիւնս ամենայն, և յայտ առ֊նելոյ զզուգաւորութիւն նոցա, այլ որպէս կանխեցի ասացի, յայն ինչ առաւել փութամ, զի՝ի ժամանակագրութեանս խելամուտ արա֊րից զքեզ մանաւանդ ԿԱՐԳԻ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ, և ՄԵԾԱՄԵԾ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՑ։

Այս երկոքեան անբաժան գտանին միշտ՝ի դարս ժամանակաց, և միօրինակ գոպցես

ընթացք են տոցա։ Դայց առ քաջ խելամտու-
թիւն իրացդ ոչ է տարադէպ անջրպետել զնա-
ա, և ուրոյն առնուլ՝ի քնին զոր առ երկա-
քանչիւրն պատշաձեալ բանք լցեն։

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Գ Ի

ԿԱՐԳ ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԵՆՅՆ

ՀԱՒԱՏՈՑ

ԳԻՄՈՒՆ ՊԱՒՄՋԵՆ

Վինեւտութիւն աշխարհի, և առաջին ժամանակք:

*Իսկսցասուրել զհաւատոց, և զկարգէ յա-
ջորդութեան ժողովրդեանն Ա՛ստուծոյ ըստ
օրինակիս ըստ այսմիկ՝ հրաշափառագոյն է և
կարեւոր քան զամենայն լինել Վեղեցիկ է նախա-
բեւ յանդիման զսկսեալս հանգամանս ժողո-
վրդեանն Ա՛ստուծոյ՝ որ ընդ օրինօք բնու-
թեան յաւուրս նահապետաց, և որ ընդ գը-
բաւոր օրինօք առ Մովսէսէ, առ Դաւթի
և առ այլսովք մարգարէիւք, և որ զինն գե-
րեզմանին վինչև ի Վրիստոս, և որ գարձեալ
առ Վրիստոսէ իսկ ընդ օրինօք շնորհաց և
աւետարանի, ի ժամանակսն յորս ակն կա-*

լան Աբեսիայի, և՛ ի ժամանակին՝ յորում երե-
ւեցաւ նա. առ ժամանակօք յորս աստուա-
ծակերն պաշտօն ժողովեցաւ՝ ի ժողովուրդ մի,
և՛ ի ժամանակս դարձեալ՝ յորս ըստ կանխա-
սաց մարգարէութեանցն սիրեալ ծառայե-
ցաւ աստուածպաշտութիւն ընդ ամենայն եր-
կիր. առ ժամանակօք յորս դեռ անզօր և ան
կիրթ բնութիւնս մարդկային զօրանայր մօ-
տաւորացս եւեթ վարձուք և պատժովք, և՛ ի
ժամանակին յորում կիրթ և ես եղեալ հաւա-
տացեալոց, քաջալերիչին այնու հետեւ հաւատովք
գնալ յաւիտենականացն տեղեացեալ փառաց,
և առ՛ի յոյս ժառանգութեանն արհամար-
հել զամենայն տանջանս՝ որ հանդիպ առնէր
համբերութեան նոցա:

Այլ զինչ աստուածայնագոյն արդարև ըզ-
մտաւ ածիցէ ոք եթէ ընտրել Աստուծոյ յա-
ռաջագոյն ժողովուրդ սեփական՝ ի հանդիպ
յաւիժական նախախնամութեան իւրոյ. ժո-
ղովուրդ՝ որոյ յաջողուած և ապիտք բախտին
կախեալ կային զկարդաց աստուածպաշտու-
թեան, և սէտպէս հանդամանք նոցին՝ վկայ-
ութիւն էին խմաստութեան և արդարու-
թեան առաջնորդի նոցա: Աստ սկիզբն ա-
նար Աստուած, և զայս եցոյց՝ ի ժողովրդեան
ընտրեալ. և զայս եցոյց՝ ի ժողովրդեան
Հրէից: Այլ եթէ հաւատարիմ գործեաց՝ ի
բազմադիմի փորձս հրաշալից զանշուշտ զայս
Աչմարտութիւն, եթէ նա ինքն և տնօրէն ա-

մեռանիլ յաստի կենցաղս, եկեալ հասանել այնուհետեւ ժամն յեւս բարձրագունիցն ամբառնալականարկութիւն զմարդիկ. և առաքեր զՎրիատոս՝ որում միայն էր յայտնել ժողովըրդեանս նորոյ գումարելոց յամենայն ազգաց երկիր՝ զգաղանի խորհուրդս կենացն հանդերձեալոյ։

Վազէ, անց գու միանգամ, և դիւրին է քեզ գործն, ընդ վէպս երկուց ժողովրդոցս, և հայր եաց զիարդ՝ ի մի զօդէ զնոսա Վրիատոս. քանզի զի չև եւս իսկ պարգեւեալ աշխարհի, և յետ գալստեանն, նա եղև յոյս և միխթար որդւոցն Յաւուծոյ։

Ջանգոյն լիմն, մանաւանդ Թէ և նոյն կարգաստուածպաշտութեան կալեալ է՝ ի սկզբանէ աշխարհի և այսր. նոյն Յաւուծ ցանգ ծառուցաւ արարիչ, և նոյն Վրիատոս փրկիչ ազգի մարդկան։

Եւ աստ յայտնի՝ ի միտ առնուցուս Թէ չէք ինչ կանուխ ժամանակաւ՝ ի մարդիկ որպէս զՀաւատոյն գաւանեալ առ՝ ի քէն. և զի իրաւամբք արդեօք անկոտրատելի փառս հաստատեցան անձանց նախորդք քո Թևարկու նմին հանդիսանալ։

Օ՛ինչ այլ եւս վկայութիւն Չկնարտուղեան առա։ Ի ժամանակի յորում արտաքնոցն վէպք զառաստելոյ միայն Հառս արկանեն, կամ Թէ պատմեն ինչ՝ խառն՝ ի խուռն

առ Հասարակ և Թերի, աստուածեղէն գիրք՝ նախագիծն խոստովանեալ քան զամենայն մատեանս, ընդ բազմակերպ հաւատսն անցս, և ընդ բնաւ իսկ կարգս եղելոց յիսկապէս նոցա՝ ի վեր տանին զմեզ՝ ի սկիզբն, Յ՚յս-տուած անդր առեմ որ արար զամենայն, և յայտնագոյնս պատմաբանեն զարարչութիւն աշխարհի, և ուրոյն ևս գլինելութիւն մարդոյ, զերջանիկ վայելեն՝ ի դրախտին, զպատճառս աղետից Թշուառութեան նորա, և զախտից զապականել աշխարհի, և զջուրցն հեղեղ, զծագումն արուեստից և ազգաց, զբաժանումն աշխարհաց, և զբազմանալ մարդկան, և զայլ կարևորագոյն դէպս, յաղագս որոց անձ ինն զրուցատրեն արտաքնոցն վիպագիրք, և հարկ եղե մեզ այնուհետև այլուր զհաւատս իրացն խնդրել։

Արդ եթէ այսքան զօրաւոր առաջիկ զհաւատս երկրութիւն ժամանակին, առաւել ևս յաջորդութիւն նորա անխափան և անայլայլակ դարուց՝ ի դարս աննուաճելի եղեալ՝ ի հաւատակորդաց, յայտ յանդիման քարոզէ զձեռն ամենակալին որ հսկէն նմա։

Ո՞վ ինչ այլ աքանչելահրաշ, զի անդուստ՝ ի ծկզբանէ աշխարհի ամրացեալ կայ՝ ի վերայ նոյն հիմանց. ոչ կուսապաշտութիւն կամ ամբարշտութիւն որ շուրջանակի պաշարէր զնա վաւ, ոչ բռնաւորք որ հալածեցին զնա, ոչ

հերեսիոլաք և անհաւատք որ գուն գործեցին ապականել զնա, ոչ վատք որ նենգեցին նմա, ոչ անարժան հաւատացեալք որ մեղք լուրեանց անշքացուցին զնա, և ոչ երկարութիւն ժամանակաց որ բաւական է միայնակ յեղծումն զնել զմարդկայինս զամենայն, ոչ կարացին սոքա ամենեքեան դրդուեցուցանել անդամ զնա, թող թէ բառնալ՝ի միջոյ։

Արդ եթէ զմտաւ ածցուք առ անգամ մի զիարդ առաջի նկարէ մեզ այս հաւատ պատուեալ առ՝ի մէնջ հնութեամբն՝ զկէտ նըպատակի իւրոյ՝ զնախագոյակ Ա՝ն, խոստովանեացուք եթէ զեր՝ի վերոյ է քան զամենայն մարդկայինս խորհուրդս, և յիրաւունս համարեացուք հաշուել զայն յաստուածոլատ մեզ աւանդեալ։

Ա՝յն Ա՝ստուած զոր պաշտեցին Նբրայեցիք և քրիստոնեայք, աննման է յոյժ աստուածոցն ընդ բազմադիմի կարեօք և ախտիւք անկեալոց, որոց երկրպագէին տիեզերք ողջոյն։ Ա՝ստուած մեր Ա՝ստուած մի է, կատարեալ և անսահման, և նա միայն է վերնդիր յանցանաց, և պատակիչ առաքինութեանց. քանզի և նա միայն է սուրբ և արդար։

Ի վեր է անսահման օրինակաւ քան զառաջին պատճառն և քան զառաջին շարժողն, զոր ծանեան փիլիսոփայք և ոչ պաշտեցին։ Նակ որ առաւել տարակաց գտան՝ի նոսա՝ի

ՀՀմարտութենէ, ՚ի ներքս ընծայեցին առաւած զոմն՝ որոյ անակնկալից նուէր գտեալ և ինքնագոյ նման ինքեան, գործեաց զայն և կերտեաց որպէս զայր արուեստաւոր, բռնադատեալ կատարել զգործն ըստ նուէրոյն և հանգամանաց զոր չէր արարեալ։ Այլ ընդ այն ոչ հայեցան, զի որ ինքնեղէ, չապաւէ առնուլ յօտար ձեռաց զկատարելութիւն. և զի որ անսահմանն է Աստուած և կատարեալ բընութիւն, ինքնին և կամք իւր ամենակալ բաւական է գործել զոր կամին, անկարօտ այլոյ։ Այլ Աստուած հարցն մերոց՝ Աստուածն Աբրահամու, այն զոր զքանչելին կարգապրէ Մովսէս, ոչ միայն զաշխարհս կերտեաց, այլ զամենայն ինքն արար ըստ նիւթոյն և ըստ արդուցն։ Ոկայր ինչ յառաջ քան զստեղծանելն, ինքն միայն կայր. նա հաստէ զամենայն, և հաստէ բանիւ, այս է իմաստութեամբ և անաշխատ. և երկրորդ անգամ, յարարչագործութիւն այսր ամենայնի շատ է մի միայն բան նորա, շատ իսկ են կամք նորա։

Այլ յառաջ մատուցեալ՚ի Հառս պատմութեան լինելութեան աշխարհի՝ զորմէ և բուռն հարեալս եմք, ուսանիմք ՚ի Մովսիսէ զի Հարտարապետն հոգւոյ՝ որում դիւրահնար է ամենայն ինչ, ոչ միանգամայն արար զամենայն, այլ ՚ի վեց աւուրս ստեղծագործեր զաշխարհս.

զի յայտ արասցէ թէ ոչ ՚ի հարկէ եկն յայտնել, կամ բռնութեամբ ձգեալ և վարեալ, որպէս շաղփաղփեցեին ասել ումանք ՚ի փիլիսոփայից։ Այնհաղոյն ծագէ արեգակն զլոյս իւր, և արգելուլ ոչ ունի զման ինչ ՚ի Հառագայթից։ այլ Այսուածծ որ առնէ բանիւ և տիեզական իշխանութեամբ, Հուպ մատուցանէ զգօրութիւն իւր ուր կամի և որքան ախորժէ. և որպէս ստեղծանելոյն զաշխարհ բանիւ լուսով յայտ առնէ թէ և ոչ մի աշխատութիւն է նմա անտի, նոյնպէս և տակաւ արարչագործ ծելոյն յայտ առնէ թէ ինքն է տէր նիւթոյ և առնելոյն կամ չառնելոյ, և բովանդակ առաջարկութեան գործոյն. և թէ յամենայնի յայտնիկ անտեսիւր կամք իւր միայն են կանան և օրէնք։

Այսու դարձեալ յայտ առնէ թէ նուաճ լինի ամենայն առանց իրիք միջնորդի. նմին իւրի ծանուցս սխալեցին հեթանոսք և փիլիսոփայք, որք համարեցան թէ երկիր ընդ ջրոյ զանգեալ, սատարութիւք շողոց արեգական՝ եթէ կամք իցեն ասել՝ բուսոյց իւրական արգասաւոր զօրութեամբն զտունկս, և զկենդանիս։

Յուցանեն մեզ աստուածատուր գիրք թէ ամուլ անպտուղ էին տարերք յառաջ քան զարդասաւորել զնոսա բանին տեառն։ Տունկք և կենդանիք չլինէին ՚ի հող, ՚ի ջուր և ընդ օդս, եթէ Այսուածծ որ արար զնոսա և պա-

տրաստեաց զնխուԹա՝ չկերպարանքը զնասին ամենազօր կամօք իւրովք, և կամ Թէ ոչ ընդ հէր սերմն իւրաքանչիւր ըստ տեսակի նոցա՝ առնել և բազմանալ զամենայն ժամանակս։

Այլ Թերևս կարծել որոց հայեցեալ տեսա նեն ծնանել և առնել բուսոց՝ ի տապոյ արե ւոյ՝ զնա ինքն զարեգակն արարիչ նոցա. բայց ուսուցանեն առաւածեղէն գիրք Թէ չև տեղ ծեալ արևու՝ զարդարեալ էին երեք երկրի անկովք և բանջարովք, զի գիտասցուք Թէ առ Յ՝ստուծոյ է ամենայն։

Կամք եղեն ամենարուեստ Հարտարապե տին առնել զոյս նախ քան զհաւաքելն զնա յարև և յատեղս. քանզի և խեղամուռ առ նել կամէր Թէ ոչ բնուԹեամբ ինչ ունին լուսաւորիդ մեծք և ահաւորք զորս առաւա ծացուցին մարդիկ՝ զգեղապանծ և զլուսա փայլ էուԹիւնն կամ զյօրինուածն հրաշալի։

Պարզաբար ասել, արարչուԹեանն Հա պատմագրեալ՝ի Մովսիսէ՝ յայտնէ մեզ զմեծ խորհուրդ Հմարիտ իմաստուԹեան. այս ինքն Թէ Յ՝ստուած միայն կայ տիրապէտն արգա սաւորուԹիւն և կարողուԹիւն. նա միայն է երանելին և իմաստուն, հզօրն և ինքնարար, որ առնէ և ոչ՝ի Հարկէ կամ առ կարօտու ԹեանՀ, ոչ վարեալ կամ ձգեալ՝ի նիւԹոյ՝ կերտէ անտի զոր ախորժէ. քանզի կամեցաւն եղ նմա զգոյուԹիւն։ Ցերակատն իշխանու-

թէն կարգէ և կերպարանէ և շարժէ զնիւթն անաշխատ . ամենայնի ինքն է պատճառ . և եթէ ըստ անխախուտ տիեզերացս կարգի գտանիցի ինչ պատճառ այլում, որպէս արեգական ջերմութիւն՝ բուսանելոյ և աճեցման անկոց, սակայն և զայն նա ինքն տէր կամեցաւ արարչին ամենայնի շաղկապեալ ընդ իրեարս զմասունս տիեզերաց, նովին իսկ հանդէս առնել հրաշալի իմաստութեան իւրոյ :

Սակայն զոր միանգամ ասէն աստուածբեղէն գիրք վասն լինելութեան արարածոց , ոչինչ են առ հաւատարմութիւն Ճառից արարչութեան մարդոյն :

Յայս վայր հրամանաւ լոկով արար Աստուած զամենայն . “ Լղինի լոյս . եղիցի հաստատութիւն ’ի մէջ ջրոցդ . ժողովեսցին ջուրքդ . երևեսցի ցամաքն . բղխեսցէ երկիր բանջար խոտոյ . եղիցին լուսաւորք մեկնել’ի մէջ տուընջեան և գիշերոյ , հանցեն ջուրք զեռուն շնչոյ կենդանութեան , և թռչուն թևաւոր . հանցէ երկիր շունչ կենդանի ըստ ազգի ” [1] : Այլ երբև եկն ’ի ստեղծագործութիւն մարդոյն , այլ կերպան ասայ բանիցն Մովսէս . “ Արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում և ըստ նմանութեան ” [2] ,

1 Ծննդ . Ա .

2 Ծննդ . Ա .

Ոչ ևս ձայն իշխանական և տիրական, այլ ձայն մեղմական, Թէպէտ և հզօր իբրև զառաջինն : Ընդհանուր զանձն ՚ի խորհուրդ կոչէ Աստուած . խրախոյս տայ ինքեան , կամելով նմին յայտ առնել եթէ գերագոյն ինչ գործելոց է : “Արասցուք մարդ ,, : Ասասկ Աստուած յանձին իւրում, ասասկ առ այլոք որ գործէ հանգոյն նմին, առ այլ ոք որոյ արարած է մարդն և պատկեր : Ասասկ առ միւս ինքն , ընդ նմա ասասկ որով եղև ամենայն . ընդ նմա որ առ յաւետարանի իւրում. “Ո՞ր Հայր առնէ, զնոյն և Որդին նմին նման գործէ ,, [1] : Յորժամ Որդի իւր և ընդ Որդւոյ իւրում ասասկ ցէ , ասասկ համայն և ընդ ամենակարող Հոգեացն , որ համապատ է և մշտնջենաւորակից Հօր և Որդւոյ :

Ետաւ է ՚ի գրոց սրբոց ՚ի բազմաւորականն խօսել այլուր ոմեք քան յԱստուծոյ . “Արասցուք ,, : Ահա և Աստուած երկիցս կամ եբիցս խօսի զայս օրինակ . և նոր այս ձև բանից նախ առաջին ՚ի ստեղծագործութեան մարդոյն ՚ի վեր երևի :

Ոչ զի փոփոխի Աստուած յինքեան , և վասն այնորիկ զձև բանիցն փոխիցէ , կամ Թէ երբեք և զկեղանակ գործոյն . այլ զի յայտ արասցէ Թէ հանդերձեալ է գործել գործ նորա աքանչ սահմանեալ ՚ի յաւիտենից :

[1] Յով . Բ . 19 :

Աովհն չքնաղ օրինակաւ հաստի մարդն պերապոյն քան զամենայն արարածս՝ զորոյ արկ Աստուած զկնեքլուխեան չառ։ Ընդ նախ յայտնի Աստուածութիւնն յարարչութեան քան նական արարածոյն, որոյ իմացական ներդործութիւնք պատկեր լինն են թերակատար յաւիտենական ներգործութեանց որովք բեղ նաւոր է յինքեան Աստուած։

Խորհելով լինն գործել Աստուծոյ զմարդն, յայտ առնէ թէ նա միայն յարարածս խորհըրդով և բանիւ վարիցի։

Աբանչելի են նոյնպէս և այլ ամենայն հանգամանք ստեղծագործութեան մարդոյն։ Ինչպէս յայս վայր ընթերցող գրոյն՝ ոչ ուրեք մերձեցոյց Աստուած մասն ինչ իւր եղծանելի. այլ իբրև կամեցաւ հաստել զմարմին մարդոյն, առնու իւրովի հող յերկրէ՝, և աստուածական ձեռօքն յարդարէ զայն ի գեղապատշաճն կերպարան ընաշխարհիկ։ Ուղղաբերձ է մարդ, բարձրագլուխ, երկնահայեաց. և սոյն այս յօրինուածն՝ նմին միայնոյ սեպհական՝ քաղոզէ նմա ուստի ստեղծաւն և յո՛ ձգտել ունելի։

Զանձին խնամք Աստուծոյ յարարչութեան մարդոյն յայտ առնեն զառաւելագոյն հոգանս վան նորա, թէպէտ և տիեզերք ողջոյն ի մասնութեամբ նորա հաստեցան։

1 Ծնն. Բ. 7։

Ա՛ւր աքանչելագոյն ևս է օրինակ արարչութեան հոգւոյն։ Ել՛ ի նիւթոյ առնու զայն. ՚ի բարձանց ընչէ. և է սա փչումն կենդանի առ ՚ի նմանէ։

Ստեղծանել զանասունս, ասէր. “Հանգեն ջուրք զեռունս ընչոց կենդանեաց”[1]. և հաստէր զվիշապս ծովու, և զամենայն կենդանիս և զզեռունս, որ լցուցանելոց էին ջուրըս։ Հրաման տայր դարձեալ հանել երկրի շունչ կենդանի ըստ ազգի չորքոտանի, և սողունս և գազանս երկրի ըստ ազգի։

Յերրորդ իսկ երկնոցա այսպէս ծնանել՝ անբանից և երկրաքարշ կենդանեաց, զորոց բուն վանդակ զկենդանութիւն՚ի խաղացական շարժումն եդ Ա՛ստուած։ Ապա զնոսա ՚ի ծոցոյ ջուրց և հողոյ։ Սակայն ոչ ունէր ՚ի նիւթոյ հանել զհոգին, որոյ կենդանութիւն հասանէր լինել նման նմա, և իբրև զնա Հոխանալ բանիւ և խոհականութեամբ, և ՚ի նա միանալ խորհելովն և սիրելով զնա. քանզի և վանն այսորիկ ՚ի պատիւ իւր արար զնա։ Ինար և Ա՛ստուծոյ կազմել՚ի նիւթոյ մարմին գեղեցիկ, այլ որպէս զիարդ և յարդարեսցէ զնա և կեր պարանեսցէ, ոչ գտանի՚ի նմա պատիւ նորա և նմանութիւն։ Պարտ էր հոգւոյն որ ՚ի պատիւ նորա հաստեցաւ, և ՚ի ձեռս իւր էր

1 Ծննդ. Ա. 20. 24։

երանելի լինել ժառանգելով զնա, նորահրաշ արարչութեամբ առնուլ զոյութիւն. պարտ էր նմին՝ ի վերուստ լինել. և այս է ասելն՝ շունչ կենդանի փչեալ՝ ի բերանոյ Աստուծոյ:

Յուշ լիցի մեզ, զի զյատակ և զիմանալի ճշմարտութիւնն զգալի պատկերօք նկարէ Աւով ահա մարմնեղէնն մարդկան: Ի կարծիք լինչ լինէցին թէ փչեցէ Աստուած որպէս զկենդանին. մի հաշուեցցուք թէ անօթ օդ էր հո զի մեր, կամ շոգի լուծեալ. շունչ փչեալ Աստուծոյ և պատկեր նմանութեան նորա ոչ օդ է կամ ազիւք: Նա մի համարեցցուք զնա մանն աստուածեղէնն բնութեանն, զոր օրինակ բանդագուշեցին ումանք հիմաստասիրաց: Յօդուածոյ ոչ է Աստուած զի բաժանեցի. և թէ էր նմա ունել մասունս, պարտ էր անարար լինել և մասանցն, այնու զի արարածական մասունք ոչ ունին շարադրել զարարիչն և զանստեղծն էակ: Արարած է հոգի, արարած յորում ոչ գոյ բնաւ մանկայաստուածական բնութենէ. արարած է ըստ պատկերի և ըստ նմանութեան աստուածեղէն բնութեան, արարած որում պարտ է կեալ հանապազ միացեալ՝ ի հաստիչն իւր. զայս գուշակէ մեզ փչումն աստուածական, և զայս ցուցանէ հոգին կենդանի:

Արդ աւանիկ մարդն հրաշակերտեալ: Աստուած՝ ի նմանէ և օգնական նմա:

Ամիրջէ անկողնոյ ծնանիլն առեւտրի մարդկանէ կացեն ազգատոհմ մի մինչև՝ ի սպառ, թէ պէտ և սփռեալ ընդ երեսս երկրի և բազմացեալ։

Ա. յապէս նախածնողքն մեր ստեղծեալ՝ և դան՝ ի դեղազուարճ փափկութեան վայրին, որ Դրախտն կոչի. քանզի արժանի էակ էր փառացն Աստուծոյ երանելի առնել զպատակեր նմանութեան իւրոյ։

Պատուիրան տայ մարդոյն խելամուտ առնել զնա թէ ընդ տերամբ է, և պատուիրանն՝ ի զգալեաց առի, քանզի զգայութեամբք կազմեալ պատրաստեցաւ մարդն. պատուիրան թէթև, քանզի դիւրին գործել կամէր զկենցաղս ցորչափ կացցէ մարդ յանմեղութեան տահմանին։

Պատուիրանեաց մարդ հեշտընկալ պատուիրանին։ Անկն մատոյց այսոյն փորձողն, ինքեան ունկն մատոյց և ոչ Աստուծոյ. անհրաժեշտ էր այնուհետև մահ։ Դայց աղէ տեսցուք առ վայր մի զսկիզբն նորա, և որ ինչ՝ ի նմանէն իրագործեցան։

Դրար Աստուած՝ ի սկզբանէ զհրեշտակս զանխուէթ և զանապական ոգիս։ Ար զամենայն բարւոք գործէ, հաստեաց զնոսա՝ ի սէր բուէթեան. և անշուշտ էր երանութիւն նոցա՝ եթէ կամակարութեամբ ընծայէին զանձինս արարչին իւրեանց։ Ապա որ յոչընչէ չինչ

պայ, թէրի է. կէսք ՚ի հրեշտակայ մոլորեցան ամբարտաւանութեամբ։ Այլ արարածոյ որ յանձն պանծացեալ է և ոչ յԱստուածութեան մերկանայ յամենայն պարգեւացն։ Վնդգիակ արգասիք մեղայ. ՚ի խաւարին ոգիս փոխեցան հոգիքն լուսեղինք. ՚ի չարարուեստ խորամանկութիւն ընկեցաւ ամենայն հանճար նոցա։ Ախտանձ չար զտեղի փոխանակեաց սիրոյ, և քնիկ մեծութիւն նոցա դարձաւ յանսաստուածութիւն։ Օ՜ երանութիւն փոխանակեցին ընդ անմիտ սիրախանայց կցորդս ժողովելոյ իւրեանցն աղետից. և փոխանակ պատուական սպասաւորութեանն չաշխուք ներգործութեամբ փորձիչ եղեն մարդկան։ Վերապանցեալքն քան զընաւս, նոյնք և քան զընաւս հպարտք, եղեռնաւորապոյնք զբանն և խշուառապոյնք։ "Վոքր ինչ խոնարհ ,, արար Աստուած զմարդ քան զհրեշտակս,՝, կապեալ զնա ընդ մարմին. ընդ սա նախանձեցաւ զերապոյնն. խորհեցաւ միաբանել և զնա ՚ի խորհուրդ ապստամբութեան իւրոյ, զի և կորստեանն բաժանորդ արասցէ։ Այսուհետեւ զի մարդ խօսի չարն ընդ մարդոյն, և ՚ի միտ առցուք զխորս նենգութեան նորա։ Այս զբանն ձգէ, առ տիարն ՚ի զօրութենէ, բայց նուաւս խօսի և ընդ առն նորա. "Օ՞ի

1 Սաղմ. Ը. 6։

„ է զի ասաց Պետուած, թէ յաւուրն ծառոց
„ որ լոցեն ի ներքս ի դրախտի այդը՝ մի ու-
„ տիցէք „ [1]. եթէ բանականս հաստեաց ըզ-
ձեզ, գիտել պարտ է զպատճառս աւուրնայնի.
մինթէ թոյն լոցէ ի պտուղդ, զի մահու մեռա-
նիցիք: Ես ուստի սկանի ոգին ապստամբ:
Ի քնին անկանի պատուէրդանն, և լինի հնա-
զանդութիւնն կեղակարծ: „ Ի լոնիցիք երբեւ
զաստուածս „ ազատք և լինքնիշխանք, երա-
նելիք և իմաստունք, անճամբ „ Պ՛անաչել
զբարի և զչար „. և ոչ լինչ թաքիցէ ի ճէնջ:
Պ՛յտպէս մարդ հակառակ ամբառնայ հրա-
մանաց արարչին և ուղիղ կարգաց:

Նա հաւանեալ լիմն չարին, հայէր ի պը-
տուղն՝ որոյ տեսիլն գեղեցիկ գրաւական լի-
նէր քաղցրութեան համոյն: Նա զմտաւ ա-
ծեալ՝ զի արար Պետուած զմարդն ի հոգւոյ
և ի մարմնոյ, համարէր զի թերևս ի չնորհս
մարդոյն առատաբաշխեալ էցէ և տնկոց ըզ-
պալեաց զօրութիւն գերագոյն, և պարգևս
իմացականս: Պ՛աշակեաց լինքն ի գեղեցիկ
պտղոյն, և յաւել ետ և առն իւրում: Տագ-
նապ անհնարին. օրինաւին և սէր ահաւոր ևս
դործեն զմարտն. ի միտ առնու զհնարս փոր-
ձառին՝ որում յայտնէր. սակայն հետաքննու-
թիւնն դաւաճան, և պատիր խորհուրդք ամ-

[1] Ծննն. գ. ե. 6:

քարտաւանութեան, և ծածուկ ցանկութիւն անձամբ և ըստ միտս գործելոյ, հրապուրեն զնա և շլացուցանեն։ Յոտի փորձ փորձել ա-ղետալի զազատութեանն. Ձաշակէ ընդ արգե-լեալ պտղոյն և զչնաստակարն քաղցրութիւն զմիտան հաձելոյ, և զգայութեանցն ի ներքս անկանին հրապոյրք յայս նորահնար թովչու-թիւն. խոնարհի հնազանդի նոցա, և ապաս հարկանէ որոց իշխէրն։

Ընդ կերպարանափոխ եղեն նմա ամենայն արարածք. ոչ ևս ծիծաղին նմա երեսք երկրի. հարկ է ընդ քերտն և ընդ ապաժոյժ ժողովել անտի զպէտսն։ Երկինք ոչ ևս շնչեն զօդ քաղցրասիք. ժանտ ակամբ հայեին ի նա և անասնոցն ջոկք, որոց և կարի ատելիք և վայ-րագք՝ ի սփոփանս էին նմա։ Ընդ Ընդ-ոստուած զամենայն ի տանջանս նմին, որ ի հըր-Ձուանս նորա արար զամենայն. և որ խանդա-զատէրն յինքն՝ անձամբ անձին յանկարծ լինի դժպհի։ Ընդոստմբութիւն զգայութեանցն-րոց պարզէ իմն նմա յանձին տեսիլ ամօթալի. ոչ ևս է սա գործած արարչին, յորում ամե-նայնն բարի էր. մեղքն նոր արուեստակեր-տեցին գործած, զոր հարկ է թագուցանել։ Ոչ ևս հանդարտէ մարդն ծանականաց իւրոց, և հնարի պատրուակել զնա և յաչաց անձին իւրոյ։ Վակայն անըմբեռնելի ևս էր նմա Ընդ-ոստուած։ Ան որ ի պատիւեր իւր արար զնա,

և Եառնամ զզգայութիւնս ի սպասահարկութիւն մարմնոյն, ոչ ծանր դրեր ընդ զգալի կերպարանօք ցուցանել նմա զինքն . բայց մարդն ոչ ևս ժուժկալէ առաջի նորա ՝ի խորս անտառաց դիմ գոլանալ զինքն յայնց այնոցիկ՝ որ փոքր ի յառաջ միակ բերկրութիւն էր նորա : Ա՛մբաստան լինի խիղճ մտացն մինչ չև հարցեալ զնա Ա՛ստուծոյ, և խօլական պատճառանքն անպատասխանի առնեն զնա ՝ի սպառ : Չարկ է մահու մեռանել . բարձաւ ՝ի նմանէ անմահութեանն դեղ : Ա՛յլ ՝ի մահ մարմնոյն յոր գատապարտեցաւ, օրինակի նմա այլ գժնդակագոյն մահ, մահ հոգւոյն :

Ա՛նդ վէիս մահու նորա աճաւ և զմեօք գատակնիռք : Կամք էին Ա՛ստուծոյ զտրիտուր հնազանդութեանն հատուցանել որդւոց նոցա . և երբև հեատեաց հրամանին, գատապարտ զնա, և ոչ զնա միայն, այլ և զծնունդս նորա զսերմեալսն, և զանձկալի հատոյս հոգւոյն ընդ նովին պատուհասիւ արկանէ . անկաք մեք ամենեքին ընդ անիծիւք նախահօրն մերոյ, եղծաւ ապականեցաւ անդուստ ՝ի սկզբանէ ազգ մեր և ծնունդ :

Ա՛ի խուզարկու լինել քեզ աստէն ահաւոր օրինաց արդար գատաստանին Ա՛ստուծոյ, որ զծագումն ազգի մարդկան ընդ անիծիւք փա-

կեաց։ Արդեօք ի գառաստանեայց նորա, որ զամենեսեան մի մարմին համարի ի նախատարը դեն՝ յորմէ հրամայեաց սերել ամենեցուն։ Ո՞չ ընդհակառակ համարեսցուք զանձինս ի նահապետն մեր ապստամբ, խոտեալ զառաքինութիւնս՝ որով գառապարտեցաւ նա, վատբեալս ընդ նմա, և մերժեալս ի դրախտէն ուր ծնանելոց էաք։

Այնու արդարութեան մարդոյն՝ որ ստուեր է աստուածականին, պիտէ օժանդակել խաղալ ի խորս արդարութեան նորա. այլ ոչ թէ յայտնել յայտնեսցէ զիակին նորա զանաստուածութիւնն Յաւատացուք թէ արդարութիւն Աստուծոյ և ողորմութիւն ոչ ըստ արդարութեան և ողորմութեան մարդկան չափին, այլ կարի ընդարձակ տարածանին, և յոյժ անանձնական են ի միմեանց։

Այլ մինչ ահա տագնապեն զմեզ ահաւոր գառաստանք Աստուծոյ, պարտաւորեալ զիարդ առնեմք յուրախականն հայեցուցանել ի վեր զմիտս, և անդատին յօրէ կորստեան մերոյ յայտ յանդիման ցուցանել զհանդերձեալն մեր ազատութիւն։ Ո՞չ ոք զարհուրագոյնս նկարեր զիշատակարհրապոյրս և զսարսափական հնարս այսոյն չարի, յայտ առնէ Աստուած նախամօրն Եւայի և զնոցիկալն նկարագիրս և զարժանին պատուհաս ասելն նորա պարտե-

լայ ։ Այրկ՝ի վերայ կայր օձին առեալ լինել ամենայն կենդանեաց, զոր օրինակ և սատանայ անիծապարտ էր քան զամենայն արարածս. և որպէս՝ի վերայ լանջից և որովայնին իւրոյ քարշել օձ ընդ երկիր, և սատանայ իրաւապէս Թօթափեալ յերկնից ուր առեջեալն էր՝ ոչ ևս վերականգնեացի ։ Այլ ուսել առացաւ օձին՝ի նշանակ վայրաքարշ խորհրդոց զոր սազդէ՝ի մեզ սատանայ. և իւր իսկ խորհուրդք ամենայն երկրաքարշք են, զի ոչ այլ ինչ խորհի նա բայց միայն զմեզս ։ Յանհաշտ Թշնամութեան անդ մարդկայինս սազդի ընդ սատանայի ակն յայտնի տեսանեմք զյաղթանակն որ մեզ պահեալ կայ. զի ահաւասիկ աչեառանի մեզ զաւակ օրհնեալ որով ջախեաջի գլուխ պարտուղին, սանձակոծեացի աչեմ ամբարտաւանութիւն նորա, և որ խորտակեաց զթագաւորութիւն նորա ընդ ամենայն երկիր ։

Զաւակն օրհնեալ է կուսածինն Մարիամ, յորում միայն չմեղաւ Աստ. քանզի և աստուածահրաշ օրինակաւ ծագեաց յԱստամայ, յղանալով ոչ՝ի մարդկանէ, այլ՝ի Հոգւոյն սրբոյ ։ Այս սուին չնաշխարհիկ զաւակ, կամ Թէ՝ի ձեռն կնոջն որ զնայն ծնաւ որպէս ունին աստանօր ընթերցուածք զանազանութիւն, հանդերձեալ էր նորոգել եղջեալ ազգ մարդկան, և բառնալ զօրութեան

լշխանի աշխարհիս, որ յիւրոցն ինչ ոչ եգիտ
՚ի Վրկիատոս՝։

Նայց չև պարզևեալ փրկչին մարդկու-
թեանս, պարտ էր յերկար փոքմոյ ժամանա-
կաց Հանապազ մարդկան զպէտս փրկողի։ Ն-
թող Ուստուած զմարդն՚ի կամս անձին իւ-
րոյ։ Նղծեալ ասպականեցան յօժարութիւնք
նորա. յանչափն զեղխեցաւ, և ծածկեցին ան-
օրէնութիւնք զերեսս երկրի։

Ետրհեցաւ Ուստուած առնել վրէժխնդրու-
թիւն որ յիշեցի՚ի սպառ՚ի մարդիկ։ Ուստ
համաշխարհական ջրհեղեղն, զոր յիշատակեն
ցարդ աւետեան ազինք զոյգ ընդ անօրէնու-
թիւնան որ այնմ եղեն պատճառք։

Ու համարեցաւ մարդիկ ինքեանց զօրու-
թեամբ կալ աշխարհի. կամ թէ որ ինչ ե-
զևն, կացցէ անփոփոխ իբրու անձին ինչ զօ-
րութեամբ։ Ուստուած որ արար զամենայն,
յառնէ աւանիկ ջնջել զանաստուն և զմար-
դիկ՝ զպատուականագոյնան յարարածս իւր։

Ու արար զամենայն հրամանաւ լոկով, ոչ
կարօտեր օգնականի յեղծանել զամենայն. այլ
աստուածասիրելուչ և սա վարկանի զարարածս
արբանեկել՚ի վրէժխնդրութիւն, հրաման
տուեալ ջրոյց ապականել զերեսս երկրի որ
ծածկեալ էր անօրէնութեամբք։

1 Յովհ. ԺԴ. 30։

Ա՛ւ միայն այլ արդար գտաւ յաչխարհի, զոր մինչեւ եր փրկեալ զնա Ա՛ստուծոյ՝ի ջուրցըն հեղեղէ, փրկեաց՝ի հեղեղէ մեղաց։ Պա հեաց գտաւն սորա առ՝ի բազմացուցանելոյ զաւակ՝ի վերայ երկրի, որ լինէր յանմարդի անապատ։ Ւ ձեռն արդարոյն պահէ և զանաստուն, զի ծանիցէ մարդ եթէ վասն նորա ստեղծ Ա՛ստուած զնոսա, և պաշտեացէ նոքօք՝ի փառս արարչին նոցա։

Ւ՛ոչ այսչափ միայն, այլ և իբրու ստիպեալ ինն ընդ հանդէս անաչառ արդարութեան իւրոյ՝ի վերայ ազգի մարդկան, քանտայ յայտնապէս՝ ոչ և առնել ջրհեղեղ ջուրց ապականել զամենայն երկիր, և յանձն էառնա հաստատել զդաշն ուխտիս այսորիկ ոչ միայն ընդ մարդկան, այլ և ընդ ամենայն անասունս որ՝ի վերայ երկրի և յերեսս երկնից՝, յայտ արարեալ եթէ չիք ինչ՝ի կենդանեաց որ ոչ խնամեացի տեսչութեամբ նորա։ Յայնժամ երևեցաւ ծիածանն. և Ա՛ստուած ընտրեալ կալաւ զակնապարար և զերկնագեղ երանգն ցուցանել մանաւանդ յամպ մի լի ցօղով քաղցրութեան քան տաղտուկ անձրևով, որպէս զի նշան կացցէ այն վկայութեան յաւիտենից եթէ ոչ և առաքեացէ Ա՛ստուած ջրհեղեղ համաշխարհական։ Յայնմ հետէ և

1 Ծննդ. Թ. 9, 10 և այլն։

այսր երևի ծիածան յերևոյթս երկնից լբրև զմի ՚ի շքեղ զարդուց աթոռոյն Ա՛ստուծոյ՝, տպաւորեալ ունելով ինքեան զողորմութիւնս նորա։

Ա՛ղօթքն տիեզերք, և երկրորդ անգամ վերբերի աշխարհ՚ի ջուրց. այլ՚ի կրկին նորոգութեանս ոչ ջնջին ՚ի նմանէ աստուածական վրէժխնդրութեան հետք։ Յաւաջ քան զջրհեղեղն բարգաւաճ և այն և զօրաւոր բնութիւնք արարածոց. այլ հեղեղք անհնարինք զոր ած Ա՛ստուած յերկիր, և ողողմամբն ընդ հարուստ ժամանակ խանգարեցան հիւթք որ ՚ի նմա։ Ա՛յնպէս ծանրացեալ և օդոյն սաստիկ խոնաւութեամբ, ազդողագոյնս արար զապականիչ մասունսն. և տկարացեալ առ հաստատ կազմութեան տիեզերաց, համառօտեաց առ սակաւ սակաւ զաւուրս մարդկան, որ ձգէին յաւաջ մինչև ցհազար ամ։ Ա՛ղուաղեաց և զօրութիւն բանջարոց և տնկոց, որպէս զի հարկ լինել զմիս անասնոց կարգել մարդկան ՚ի կերակուր[2]։

Ա՛յժան իսկ էր առ փոքր փոքր խաթարել և այլոց հանդամանաց առաջնոյ կազմածոյն. և փոփոխութիւնք արարածոց գոյժէին մարդկան, թէ ոչ ևս ակնարկէ ընդ նոսա Ա՛ստուած որպէս յաւաջն, յորմէ հետէ բարկացուցին

1 Եզեկ. Ա. 28։ Յայտն. Դ. 3։ 2 Ծննդ. Թ. 3։

զնա մեծելեան յանցանօք իւրեանց ։

Ել անծանօթ ինչ է երկայնութիւն ամաց առաջնոց՝ նշանագրեալ՚ի պատմութիւնս ժո ղովրդեանն Ա՛ստուծոյ՝ և առ այլս ազգաց, որոց և վաղնջուց աւանդութիւնք զոյցս տան զայսցանէ[1] ։ Արագել մահուն եցոյց մարդկան զայսանի ևս վրէժխնդրութիւն մեղաց . և զի գամ քան զգամ յաւելուին մարդիկ՚ի մեղս, պարտ էր և պատուհասին աճել օր քան զօր ։

Ինքնին իսկ փոփոխումն կերակրոց յայտ առնէր նոցա զիւրդ օր ըստ օրէ խանգարել վիճակ կենացն . քանզի ըստ չափու վաթսուն ըեղոց նոցա յուժէ, և քան զևս որկորաժէտք և արիւնախանձք հանդիպակէին լինել ։

Յառաջ քան զաւուրս ջրհեղեղին յանբաւ նաւոր մնունդն իսկ մարդկան պաղումք թօ թափելովք և վաղանցուկ բանջարովք զեռևս երևէին նախկին անմեղութեանն նշմարանք և համբոյր բարուցն՝ յոր հաստեցաք ։ Ա՛յրդիս առ կազդուրելոյ զմարմին հարկ է հեղուլ զարիւն, թէպէտ և սոսկայ ընդ այն բնու թիւնս, և հազիւ խահամոքք քաջարուեստք գեղերեսեն զշաղիղն որ պատրաստին մեզ կե րակուր՚ի յագուրդ ։

Վ՚այլ փոքր գրեսցի այս յաղէտս մեր ։ Ա կաւօրեայ կեանք մարդկան համառօտեցաւ

1 Մանեթ . Բերոս . Եաոխոս . Նիկ . Դամասկ . և այլք առ Ցովսեպ . Հնախօս . գիրք ա . գլ . ե ։ Հեսիոդ . Գործ և Տիւ։

և ևս ՚ի բռնութեանց ՚ի վերայ հասելոց։ Մարդն՝ որ յառաջ ժամանակաւ զուտ ունէր և ընդ կեանս անաւանոյ, սովորեցաւ չինայել և ՚ի նմանիս լուր։ Ո՛ այրապար արդեօք արդել կարձեաց Ա՛ստուած անդէն յետ ջրհեղեղին հեղուլ զարիւն մարդոյ։ Ո՛ զուր դարձեալ՝ յորժամ հրաման տայր զմիս անասնոց ուտել, զգուշացոյց յարենէ ՚ի նշանակ հետոց նախնոյ ընտելասէրբնութեանս[1]։ Յաձախելով յաձախէին սպանութիւնք. և յառաջ իսկ քան զջրհեղեղն սպան Լամէն առ նախանձու զեղբայր իւր[2]. ո՛ չ՝ ամէք զարձեալ ՚ի ծննդոց նորա երկրորդ եկաց մարդասպան[3]. և հաւանիմ ասել թէ զուցէ և այլք ՚ի նոյն մտաբերեցին՝ օրինակ ամբարշտութեանն զնոսա ունելով։ Նայց ոչ ուրուք տակաւին ձեռն արկեալ էր զումա բել պատերազմ։ Յետ ջրհեղեղին ՚ի վեր ելբնեցան աւարառուք աշխարհայ՝ զորս երկրակալս անուանեցին մարդիկ, որ ձգեալք ՚ի գահասիրութենէ՝ ՚ի մահ մատնեցին զժողովս անմեղ մարդկան։ Ո՛ ,եբրովբն այն՝ շառաւիղ գառնութեան Ո՛նայ զոր անէծ հայր լուր, նախ առաջին պատերազմ խմբեաց կանգնել իւր թագաւորութիւն[4]։ Ո՛ յնուհետեւ փառասիրութեանն ախտ զկեանս մարդկան արհամարհէր, և առանց ոխութեան զերեարս

1 Ծնն. թ. 4։
2 Ա՛ղ. Գ. 8։
3 Ա՛ղ. 23։
4 Ա՛ղ. ժ. 9։

հարկանէին մարդիկ, փառս մեծ և գերապոյն յարուեստս համարեալ զսպանութիւն իրերացն։ Ընդէն ամք հարիւր՝ տուղ ինչ աւելի կամ պակաս՝ յետ ջուրցն հեղեղի, և եհար Նոյ տուաճ զազգ մարդկան միւս ևս հարուածով բաժանման լեզուաց։ Ի սիրել անդ սերնդոցն Նոյի ընդ ամենայն երկիր, ուր և հնար էր հաստել բնակութիւն, զօդ ինն մեծ էր միաբանութեանն հաստարակայն այն բարբառորով խօսէին նախաստեղծքն, զոր և Նոյ ուսուցեալ էր որդւոցն իւրոց։ Նոյա նշխար միաբանութեանն առաջնոյ եղծաւ առ աշտարակաւն Նաբելոնի. քանզի որդիք Նոյի յայր թերահաւատութեամբ բերեալք՝ ոչ ինչ արդեօք հաւատս ընծայեցին խոստմանն Նոյեանն՝ չաճել այլև ի վերայ նոցա զհեղեղ ջուրց. որոյ վասն հնարեցան հանդերձել կազմել իւրեանց տեղի ապաւինի յերեսաց այնպիսի աղէտից՝ յուսացեալք յամրութիւն և ի բարձրութիւն հոյակապ ամբարտակին. կամ թէ կամեցան եթէ անմահ թողուլ անձանց յիշատակ՝ ի գործն մեծ՝ մինչև մեկնեալ յերեսաց, ըստ որում է տեսանել ի գիրս Ծննդոց[1]։ Նոյ Նոյեան ոչ եթող նոցա որպէս կարծէին՝ հաստուցանել զչինուածն մինչև յամպս երկնից, կամ թէ ձայն տալ խո-

1 Ծննդ. ԺԱ. 4. 7։

պահել ընդդէմ երկնից՝ զի այսպէս ասացից՝ բարձրութեամբ յանդուգն ամբարտակին . արկ ՚ի մէջ նոցա շփոթութիւն, և եբարձ ՚ի յուշտ նոցին զնաւանի իւրեանց բարբառ : Ընդ ապա բաժանեցան նոքա յազգս և ՚ի լեզուս : Ընդունի Նաբեղոնի, որ խառնակութիւն է յայտարար, եկաց մնաց ՚ի վերայ աշտարակին վկայ գործոյն անկարգութեան, և յիշատակ յաւիտենից մարդկայինս ազգի՝ եթէ ամբարտաւանութիւն ազդիւր է հերձուածոց և խռովութեանց ՚ի մէջ մարդկան :

Ընդանիկ սկիզբն աշխարհի որպէս ստորագրէն մեզ Ասողեստ . սկիզբն երանաւէտ, լի աղէտիւք զկնի . առ Ընտուծոյ որ առնէ զամենայն՝ միշտ սքանչելի . և սկիզբն՝ յոր ուշիւ հայեցեալ՝ ուսանիմք համարել զտիեզերս և զազգ մարդկան ՚ի ներքոյ իշխանութեան առաքելապետին . հաստեալ յոչնչէ քանիւ նորա, պահեալ ՚ի խնամոցն, վարեալ յիմաստութենէ նոր նորա, պատուհասեալ արդարութեամբ, ապրեալ ողորմութեամբ նորա, և ՚ի ներքոյ ձեռին նորա հանապազ :

Որպէս իմաստասէրքն ուսուցին յօրինեալ զտիեզերս ՚ի խառնիխուռն վարելոյ նախեզակ գոյից, կամ որպէս իմաստնագոյնքն ՚ի նոցանէ ասացին՝ աշխարհս զնիւթ մատակարարեալ իւրումն հաստչի, որոյ ոչ ևս կայ ՚ի կամն ակնարկութեան նորա ՚ի գոն, և կամ յառա

ջին սահմանի էութեանն, և կապէ զնա ընդ օրէնս՝ զոր ոչ մարթի եղծանել և լինքն։

Ա.յլ ազգ տան մեզ զիրացդ հաւաստիս Ա՛ովսէս, և նախահարքն զորոց արձանագրեաց Ա՛ովսէս զաւանդութիւն։ Ա.յլ իշխանութիւն է Ա.ստուծոյ, զորմէ գրէն Ա՛ովսէս. նա կարող է առնել և լուծանել անդրէն զգործն՝ որպէս զիարդ հաճոյ է նմա. օրէնս հաստէ քնութեան, և բառնայ յորժամ կամք ենանա։ Ար և ՚ի գործել զինչանան մեծամեծս ՚ի ժամանակի յորում գրեթէ ամենայն մարդիկ մոռացեալ էին զնա, և ՚ի հարկել զքնութիւն արարածոց թոզուլ զհաստատուն և զանխախուտ օրէնս իւրեանց, յայտնի արար թէ լինքն է իշխան ամենայնի, և ՚ի կամաց նորա միայնոյ հաստատուն կան անշարժքն։

Ա՛նգլի արդարև մոռացեալ էր մարդկան զայսոսիկ. որոց հայեցեալ յանվթար գեղեցիկ կարգս տիեզերաց՝ կարծեցին թէ ՚ի սկզբանէ անտի այս լինքնագիր կարգ պահեալ էցե։ Ա՛ման որոյ և ՚ի պաշտօն առին՝ ոմն զտիեզերս, կէսք զաստեղս, այլք զտարերս և կամ որ այլ ևս մեծամեծ մարմինք յաշխարհի։ Ո՛չ հաւատարն ապա լինքեան եցոյց Ա.ստուծ զբարութիւն՚ի վերայ ազգի մարդկան՝ լուծանելով՚ի մեծամեծ դէպս զօրէնս քնութեան. յոր սովորեալ մարդկան՝ ոչ միայն ոչ ևս ընդոստնուին նոքօք, այլ և պատճառս յայն-

ցանէ առեալ՝ արտաքոյ Աստուծոյ իմանային զմշանջենաւորութիւն, և զինքնիշխան այլ ազատութիւն. այսքան էր կուրութիւն մարդկան։

Օ՜այսոցիկ սքանչելեաց գիւշատակս իբր յանստուտ արձանագրի դրոշմեալ առաջի առնեն Ձառք պատմութեանց ժողովրդեանն Աստուծոյ. որոյ հարազատութեանն ինքնին կարգ իրացն վկայէ, և բարեպաշտութիւն գրելեաց, և որոց խնամով հասուցին մեզ զնոսա. որք և ցուցանեն որպիսի ինչ է ամենակալ իշխանութիւն մեծին Աստուծոյ տեառն ամենայն արարածոց. հնազանդելով զնոսա կարգեալ օրէնսդրացն, և այլ դարձեալ օրէնս տալով յորժամ կարևւոր դատեցի սեթափել նորահրաշ սքանչելեօք զմտքերեալ սիրտ մարդկան։

Առանիկ Աստուածն զոր քարոզէ Մովսէս՝ ի գիրսն իւր, որում միայնոյ պարտ է երկիր պագանել. Աստուածն զոր պաշտեցին նահապետք յառաջ քան զՄովսէս, Աստուածն Աբրահամու, Իսահակայ և Յակոբայ. Աստուածն որում հայր մեր Աբրահամ զմիամօրն պատարագեաց, որում քահանայապետ եկաց Մելքիսեդեկ օրինակն Քրիստոսի, որում ողջակէզս մատուցանէր հայր մեր՝ նոյ ելեալ ի տապանէ. զոր դաւանեաց Աբելարդարն՝ զընտիր ընտրութեան հանեալ նմա պատարագ. զոր քարոզեաց Մելքիսեդեկ որ ծնաւ Ադամայ փոխանակ Աբելի՝ որդւոյ

իւրոց, որք և կոչեցան որդիք Աստուծոյ. զոր Աքաամ ինքնին եցոյց զաւակաց իւրոց զնորաստեղծին իւր, և որ միայն կարող էր վախճան ածել չարեաց Թշուառական ծննդոցն։

Պետեղէմ իմաստասիրութիւն, որով խրատ տիմք այսպիսի խորհուրդս սուրբս բերել զարարչէն բնութեանս. գեղեցիկ աւանդ, որ գիշատակ մեծամեծաց նորա հասուցանէ առ մեզ։ Արդարև սուրբ է ժողովուրդն Աստուծոյ, որ անխափան՝ ի սկզբանէ հասոյց մեզ զլուսաւոր աւանդս զայս և զիմաստասիրութիւն։

ԴԻՄՈՒՄ ԱՐԿԱՐՈՒԹ

Աբրահամ և Նահապետք.

Յետ քանզի առ նահապետաւն Աբրահամ կարգաւորագոյն էառ կերպարան ժողովուրդն Աստուծոյ, կարեւոր համարիմ, վերհաձն տեր, աստանօր փոքր մի զկայ առնուլ յայլն մեծ։

Ոննաւ Աբրահամ յամին երեքհարիւրորդ ևնեերորդ յետ ջրհեղեղին, ի ժամանակի յորում Թէպէտ և համաւօտեալ էին աւուրք կենաց մարդկան, սակայն դեռ երկայնակեաց էին յոյժ։ Ամն ինչ վախճանեալ էր Նոյ, և Մեմանդրանիկ որդի նորա կենդանի էր տակաւին, ընդ որում եկեաց Աբրահամ գրեթէ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։

Արդ տես դու ինձ զաշխարհ նորագործ, և այն ինչ ողողեալ ի ջուրցն հեղեղաց. յորում ժամանակի ոչ իմիք կարօտանային մարդիկ հուսկ յարարչագործութիւն ի ծանօթութիւն միութեան Աստուծոյ և պատշաճ պաշտամանցն, զի բաւական էր որ ինչ Ամատայ և ի Նոյէ աւանդեցաւն նոցա։ Այր և այնպէս

համաձայն էր մտաց և բանի, զի անհնար Թուէր Թէ ուրեք երբէք աղօտասցի կամ մոռասցի ՚ի մարդկանէ լուսաւոր և անհրաժեշտ Ճշմարտութիւնս։

Վասնիկ նախնի ժամանակք աստուածպաշտութեան մինչև ցԱբրահամ, յորս շատ էր մարդկան առ՚ի խեղաթիւրն սեծամեծացն Աստուծոյ բան նոցա և անցեալոցն յիշատակութիւն։

Վասն անգոր էին միտք մարդոյ և ապակառնեալ։ Երբև օր քան զօր հնանայր աչխարհս, պղտորէր և ուսուցն մարդկան ՚ի վերայ գործութեանցն զոր ՚ինձանեաց ընկալեալ էին։ Ոմրեք ստահակք և անխրատք ոչ ևս լսել ախորժէին ձայնի ծերունի հասուց իւրեանց, զոր գոգցեա Ճանաչէին իսկ ոչ՝ բազմայեղխրտրոցաւ սերնդոց օտարացեալ՚ի նոցանէ։ Վասնոր նուհեան երկրաքարշ միտք մարդկան ծանրանայր յիմանալին յառել, և երևելեաց միայն ծունր ածելով նոցա՝ խաւար կռապաշտութեան ձգէր ընդ տիեզերս։

Յայնժամ այն որ զնախաստեղծն պարտեաց՝ կշտամբինդ վայելէր յարգասիս նենգ գործեան իւրոյ, և տեսանէր լի զարդիւնս ասաՅելոցն, "Նղելիք որպէս զաստուածս,,։ Ո՛ւզընթաց բանից զհետ սկսեցաւ շինել՚ի միտս մարդոյ զաստուածութիւն ընդ արարածս. և բաժանել զանուանն զայն՝ որոյ ա

հաւատոյ թէ ոչ յանհաղորդականութենէն անդր կատարեալ կայ : Յաջողէին խորհուրդք կամաց չարին . մարդիկ ՚ի մարմին և յարիւն հաւատեալք՝ անջնջելի ունէին ՚ի միտս զաղօտ յիշատակ աստուածական ինքնաբաւ զօրութեանն, այլ աղխեալ յորոց զգայութենն նոցա հարկանէին՝ երկիր պագին ամենայնի յորում երեւէր ազդումն ինչ և զօրութիւն : Այնմ իրի ա րեգակնդ նախ և աստեղք՝ որք և ՚ի հեռաստանէ յայտնի էին , և հուր և տարերք՝ որոց նոյնպէս ակներև էր զօրութիւն , ընկալան զերկրպագութիւն : Այս նոցանէ ապա յաստուածութիւն վերառեալ լինէին թագաւորք հոյակապք և յաղթող տիեզերակալք, և որք զարձեալ ՚ի գիւտս կենցաղօգուտս երևելի հանդիսացան : Այնժին մարդիկ զվերխ հպատակութեան իւրեանց առ զգայութիւնս . զգայութիւնքն զաստաւոր կացին ամենայնի , և հակառակ մտաց՝ զաստուածականն ետուն տանել պաշտօն ամենայնի որ ղից անուամբ երկրպագեցան յաշխարհի :

Այնմ իրթնապաւ յայնժամ նախկի շքեղազարդութիւն մարդոյն , և ուրպէս եղծաւ ՚ի նմա պատկերն տիրական : Այս մինչ հնար էր Այստուծոյ հաստել զմարդն այսքանեօք խեղաթիւր յօժարութեամբքորտակաւ ՚ինամ ՚ի վեր երևէին : Այս և անբանապոյն ախտաժանն այն ՚ի նմա՝ ծառայել ամենայնի , և ոչ

բնիկ տեառն իւրում, յայտնապէս ցուցանէր զձեռն օտար որ աղաւաղեաց բովանդակ ըզ-պործն Աստուծոյ յոգւոջ մարդոյն, մինչ զի ուր ուրեմն եր այնուհետեւ և զհետան նշմարել՝ ի նմա։ Արեալ մարդոյ յանմիտ յօժարութենէ աստի որ բռնացաւ՝ ի նա, թաւալէր անարգել՝ ի խոհերս կուապաշտութեան։

Յանհնարինս Աստուածային շուրջանակի եղծագործ ամբարշտութիւնն այն. որ զի մի ապականեացէ զբնաւ ազգ մարդկան, և շինուած ցէ՝ ի սպառ զլոյս աստուածգիտութեան, կոչեաց Աստուած զԱբրահամ զծառայ իւր. զի համբէր՝ ի տան նորա և յազգատոհմի բարձրացուցանել զպաշտօն իւր, և պահել անբիծ զնախանձ աւանդս արարչութեան աշխարհի, և աստուածային տեսչութեան յամենայն՝ ի մարդկայինս։

Յամենայն ժամանակս անուանի եւայց Աբրահամ յարևելս։ Ոչ միայն նբրայեցիք հայր զնա վերաձայնեն, այլ և Նդովմայեցիք առ՝ ի նմանէ պանծան զծագումն ունել. այլ և Արաբացիք յոմայելէ յորդւոյ նորա համարին զազգ իւրեանց սերեալ՝. և հաւատացիք՝ զի՝ ի սկզբանէ հետէ ունին զԹլփատութիւն. և ոչ յաւուրն եօթնեերորդի Թլփատին որպէս Հրեայքն, այլ ամաց երեքտասանից,

1 Ծննդ. ԺԷ. ԺԱ։

որպէս ըստ գրոց հայր նոցա Իսմայէլ [1]։
և նովքին օրինօք վարին ցայսօր և Մահմետականք ։ Ի ձանխուլ ինչ է անուն Աբրահամու և Ռեետուբայ և յայլոց ազգաց Աբարիոյ գրոս և ծնեալս ասէ սուրբ գիրն յանկողնոյ նոցա [2] ։ Իր Աբրահամ՝ի Ռաղիացուց աշխարհէն. և Ռաղիացիք՝ ազգ անուանի յաստեղագիտութեան՝ մի զնա Ճանաչէն՝ի հոյակապ աստեղագիտաց իւրեանց [3] ։ Ի խլատանք Աբոլոց՝ Թագաւոր կոչեն զնա Ռամասկեայք. բայց ոչ համարին զնա ընիկ, այլ եկ՝ի կողմանցն Ռաբելացւոց. և յաւելուն Թէ եթող նա զԹագաւորութիւն Ռամասկոսի՝ երթալ ընակել յաշխարհին Ռանանացւոց, այն որ կոչեցաւ յետոյ Իրէաստան [4] ։ Բայց լաւ և աս տեսանել զոր ինչ միանգամ նշանագրեցին մեզ վասն մեծի առնն Ճառք պատմութեանց ժողովրդեանն Աստուծոյ ։

Իսելամուտ եղաք ապաքէն, զի զառաջնոցն զվարս բերէր յանձին Աբրահամ, զմարդկանն որ յառաջ քան զՀաստատել Թագաւորու-

1 Ծննն. ԻԵ. 25 ։ Յովսեպ. Հնախօս. գիրք ա. գլ. ԺԴ ։
2 Ծննն. ԻԵ ։ Ակէքս. Բազմավէպ. առ Յովսեպ. Հնախօս. գիրք ա. գլ. Ը ։
3 Բերոս. Հեկատ. Եւպոլ. Ակէքս. Բազմավէպ. և այլք առ Յովսեպ. Հնախօս. գիրք ա. գլ. Ը ։ Եւ Եւսեբ. Պռեպառաս. Ա-էպ. գիրք Թ. գլ. ԺԶ, ԺԷ, ԺԸ, ԺԹ, և որ գինի ։
4 Նիկ. Դամասկ. գիրք Դ. Պտ. համալ. ի Հռոմ. վէնն. և առ Յովսեպ. Հնախօս. գիրք ա. գլ. Ը ։ Եւ Եւսեբ. Պռեպառաս. Ա-էպ. գիրք Թ. գլ. ԺԶ ։

թեանց՝ի վերայ երկրի։ Նախաւարքն յապաշխարութեան իւրում, և ինքն և ընտանիքն հովուական կենաց պարապէին, որ հրաշալին է պարզութեամբն և անմեղութեամբ։ Նազում էին նորա անդեայք և ծառայք և արծաթ. այլ ջունէր անդս կամ կալուածս[1]. և սակայն կայր յայլում թագաւորութեան որպէս թագաւորացն պատուեալ յամենեցունց, և ոչ ընդունելոյ հրամանաւ գրաւեալ[2]։ Յառաքինութեան և յարդարութեան վարուց առաջնորդեալ Աստուծոյ, արդոյ լինէր յաչս բոլորեցուն։ Իբրև այր թագաւոր յուխտ մտանէր ընդ որս խնդրէին զնիզակակցութիւն նորա. վասն որոյ համբաւեցաւ առնախանձ թագաւոր ոմն լինել։ Ձեռն յաղթակաց՝ խաղաղութեան զհետ կրթեալ, բայց և՝ի պատերազմ արշաւէր առ ապրեցուցանելոյ միայն զտառապեալ նիզակակիցսն[3]։ Եւ արդարև ապրեցոյց զնոսա, և մեծապանծ յաղթութեամբն խնդրեալ զվրէժ նոցա, դարձոյց՝ի նոսա զստացուածըս նոցին զորս թափեաց՝ի թշնամեաց, ոչ ինչ առեալ՝ բայց միայն զտասանորդն, զոր մատոյց Աստուծոյ, և զմանն օգնական գնդին որ էրթեալ էր ընդ նմա՝ի պատերազմ։ Այլ և զինի մեծի երախտեացն մերժեաց նորօրինակ մեծանձնութեամբ զպարգևս թագաւո-

1 Ծննդ. ԻԴ. և այլն։
2 Ծննդ. ԻԴ. ԻԱ. 22, 27։ ԻԴ. 6։ 3 Ծննդ. ԻԴ։

բացն, ոչ յանձին կալեալ զի ոք ՚ի մարդկանէ պարծեցի թէ ես մեծացուցի զԱբրահամ։ Այլ ումեք պարտապան լինել կամէր, քայց միայն Աստուծոյ իւրումն խնամակալուն, և զնա միայն պաշտէր անվթար հաւատովք և հնազանդութեամբ։

Նահատակեալ նովքին հաւատով, եթող զերկիր ծննդեան իւրոյ զալ բնակել յաշխարհն ՚ի ցուցեալ նմա յԱստուծոյ ։ Աստուած՝ որ կոչեաց զնա և հաձեցաւ յուխտ մտանել ընդ նմա, կնքեաց զպայման ուխտին օրինակ զայս ։

Ա՝կայեաց թէ Աստուած լինի նմա և զաւակի նորա, այսինքն ե ինամակալու՝, և նոքա պաշտեսցեն զնա միայն որպէս Աստուած արարիչ երկնի և երկրի ։

Խոստացաւ դարձեալ նմա տալ զերկիրն Քանանացւոց ՚ի ժառանգութիւն որդւոց նորա և՚ի տեղի պաշտաման Հնմարիտ կրօնից[2]։

Եւ մինչ ոչ դոյր Աբրահամու որդի, և Սարրա կէն նորա ամուլ էր, երդուաւ Աստուած յանձն իւր և ՚ի Հնմարտութիւն իւր յաւիտենական, տալ նմա զաւակ ՚ի կնոջէ անտի որպէս զաստեղս երկնից բազմութեամբ, և որպէս զաւազ առ եզր ծովու[3] ։

Բայց աւասիկ քեզ գերագոյն պայման դա

1 Ծնն. ԻԲ. ԺԷ ։
2 Անդ ։
3 Անդ. ԺԲ. 2 ։ ԺԵ. 4, 5 ։ ԺԷ. 19 ։

ջանց առաւածային ուխտին : Ի վին կա-
պաշտութեան գահակից ընկերուին զանձինս
ամենայն ազգք երկրի : Խոստանայ Ա.աստուած
Ա.բրահամու՝ ի նմա և՝ ի զաւակի նորա օրհ-
նել ամենայն ազանց՝ . զի ամենայն ազգ և
ազինք՝ որ կուրացեալ մոռանային զարարիչ
իւրեանց , նովաւ կոչեցին յաստուածգիտու-
թիւն՝ յորում է տիրապէտ օրհնութիւն :

Ասվաւ հայր կարգեցաւ Ա.բրահամ ամե-
նայն հաւատացելոց , և զաւակ նորա աղբիւր
օրհնութեան , որ արբուցանելոց էր զամենայն
տիեզերս :

Ա.նվիմբ ցուցաւ գալուստն Ա.եսիայի քա-
րոզեալ կանխաւ առ հարս մեր . այլ որպէս
այն՝ որ հանդերձեալ է փրկել զամենայն հե-
թանոս , և զամենայն ազգս որ են՝ ի վերայ
երկրի :

Ա.ռաքել շաւաւիղն օրհնութեան խոստա-
ցեաւ Ա.նայն , նոյն և ուղէշ և շաւաւեղ Ա.բ-
րահամու :

Ա.յսպիսի էր ուխտն հաւատատուքեան , և
այսոքիկ պայմանք դաշինն : Ի վկայութիւն
այսոցիկ տուան Ա.բրահամու օրէնք թլփա-
տութեան [2] , ցուցանել թէ Ա.ստուծոյ է այրն
և ծնունդ նորա :

Ի գոյր Ա.բրահամու որդի յորժամ օրհ-

1 Ծննդ . ԻԲ . 3 : ԻԸ . 18 : 2 Ծննդ . ԺԷ :

ներ Աբուած զգաւակ նորա. նաև զամն բա-
զումս ոչ եւս նման որդի. յետ ժամանակաց
ծնաւ զԻսահակ. որում Թէպէտ և հասանէր
նոյնպէս հայր լինել յոգնաթիւ ժողովրդեան,
այլ ոչ ժողովրդեանն ընտրելոյ՝ որ խոստա-
ցեալ էր Աբրահամու [1]: Ընդունել պարտ էր
հօր ազգին ընտրելոյ Աբրահամ և ի Սար-
բայէ կինոջէ նորա՝ որ ամուլ էր: Եւ ահա իբ-
րև ամաց էր երեքտասանից Իսմայէլ, ծնաւ
ցանկալի մանուկն, և կոչեցին զնա Իսահակ [2],
որ Թարգմանի ծաղր. Աբդարև զաւակ ցնծու-
Թեան, զաւակ աքանչելեաց և որդի աւե-
տեաց. որ և ծնանելովն յայտ արար Թէ նոքա
են որդիք հարազատք Աստուծոյ՝ որ ընդհակ
են ծնունդք:

Ի չափ և յարբունս հասեալ էր զաւակն օրհ
նուԹեան. և ի դէպ էր հօրն ակն ունել ի
նմանէ որդւոց: Ընդ յանկարծակի հրամանք
Աստուծոյ հասանէին առ նա զենուլ զոր-
դեակն [3]: Նաբէ դժուարին նահատակուԹեց
հաւատոյ: Ոչհան Աբրահամ զԻսահակ ի
լեառն ցուցեալնմա Աստուծոյ, և բուռն հար-
կանէր զենուլ զորդին՝ որով խոստացեալ էր
Աստուծոյ առնել զնա հայր ժողովրդեանն
ընտրելոյ, և մեսիային: Ասատոյց Իսահակ
զպարանոցն ընդդէմ սրոյ հօրն, և նա անդէն

1 Ծննդ. ԺԲ. ԺԵ. 2: ԺԶ. 3, 4: ԺԷ, 20: ԻԱ. 13:
2 Ծննդ. ԻԱ. 2, 3:
3 Ծննդ. ԻԲ:

կամէր կշռել զհարուածն։ Այլ հաձեալ Այ-
ուսոյ ընդ հնազանդութիւն հօրն և որ-
դւոյն, ոչ ինչ աւելի պահանջեաց ՚ի նոցանէ։
Յիրաւի արժանաւորք ոմանք գտանէին եր-
կոքին սոքա ալք հրաշակերտք նախածնող լի-
նել Աբրահամոյ, տալով աշխարհի զՅիսրա-
էլ և զքնադնկատրագիր կամաւոր պատարագի զեղ-
ման նորա, Հաշակեաւք հոգւով զլեզի Հաշա-
կաց գառնութեան խաչին։

Ներկրորդ Այսուաց առ Աբրահամ զիսոս-
սումն իւր փոխանակ հաւատոց նորա ՚. և
օրհնէ վերստին զսուն նորա, և ՚ի տան նորա
զորս ընդհանուր ազգք են յաշխարհի։

Ներ արդարև պաշտպանեաց Այսուաց և
Յակոբայ որդւոյ նորա և Յակոբու զաւա-
կի նորա, որ հօրն իւրեանց եղեն նմանողք,
զհետ կրթեալ հնի աւանդից, և հովուու-
թեան կենաց հպատակեալ ըստ առաջնոց, և
զսուն իւրեանց պայազատեալ, որպէս էր սո-
վորութիւն յառաջ ժամանակաւ հարց իւրա-
քանչիւր ազգատեալ ՚ի տան իւրում։ Այս-
պէս ըստ աձել ժամանակաց, ՚ի փոխել կար-
գաց և կանոնաց մարդկութեանս, բարձր ՚ի
զլուխ պանծալին կրօնք սուրբ և անարատ
քահանայապետութեան նախնեաց Այբրահամ
՚ի զաւակս նորա։

՚ Ծննդ. ԻԲ. 18։

Նմին երկնչեալ Աբրահամ կրկնել և երեք կնել առ Նահակ և առ Յակոբ զխոստումն նոյն իւր առ Աբրահամ[1]. և որպէս անդ ուրեմն Աբրահամ Աբրահամու անուանէր զանձն , կոչէ արդ նոյնպէս Աբրահամ Նահակայ և Աբրահամ Յակոբայ :

Ինդ հովանեաւ խնամոց նորա բնակեցեալ երբեմն ազգս ազգս ակառուածոց յերկրին Քանանա նացուց, բայց երբեք նժդեհս և պանդուխտս՝ ոչ ժառանգեալ անդ և ոչ քայլ մի ոտին[2], մինչև առնոյն ածել ձգել զՅակոբ յԱղթամա , ուր բազմացեալ որդւոց նորա , աձեցին փութանակի յազգ մեծ , ըստ որում խոստացեալ էր Աբրահամ :

Արդ Թէպէտ և սերնդեամբ բազմանալոց էր ժողովուրդն զոր յարուցանէր Աբրահամ անդադար յուխտին իւրում, և՛ի սերմն անդր սիրելոց էր օրհնութիւնն , սակայն Աբրահամ սքանչելի եղոյց և՛ ինձա զընտրութիւն շնոր հաց իւրոց : Քանզի ընտրեալ զԱբրահամ՝ և՛ի միջոյ ազգաց , ընտրէ զՆահակ յորդւոցն Աբրահամու : Եւ զարձեալ յերկուց որդւոց Նահակայ զՅակոբ առնու՝ զոր կոչէն Նահակ :

Ընտրութիւնն Յակոբայ հաստատեցաւ յայսոսիկ օրհնութեամբն Նահակայ,

1 Ծննդ . ԻԶ . 11 : ԻՉ . 4 : ԻԸ . 14 :
2 Գործոց է . 5 :

որ՝ի վերին երեսս յանկարծադէպ ինչ թուէը, այլ արդեամբք՝ տնօրինութիւն մեծ էր գործըն իմաստութեանն Աստուծոյ։ Եւ սահմանեալ էր գործս այս լի մարգարէութեամբ և խորհրդով՝ յայտնեալ պատգամաւ Աբեթկայ մօր Նաասայ և Յակոբայ անդատին՝ի ժամանակի՝ յորժամ կրէր նա զնոսին յարգանդի։ Այնպէս տագնապեալ կնոջն աստուածապաշտի՝ի կուռսդ անտի որով մարտնչել թըւէին յորովայնի նորումն որդիքն նը, եհարց պատգամ՝ի տեառնէ, և ընկալաւ պատասխանի. «Երկու ազգք են յարգանդի քում, և երկուքն կրտսերոյն ծառայեսցէ»։ Ի կատարումն այսր պատգամի ընկալաւ Յակոբ յեղբօրէն իւրմէ զիրաւունս անդրանկութեանն երդմամբ հանդերձ՝, և Նահակ օրհնեաց զնա, այս ինքն է՝ զի հաստատեաց զնա յիրաւունսն որ ընդհեցան նմա՝ի վերուստ։ Եդե գուշակ էին իրքս ընտրութեանն Իսրայէլացւոց որդւոց Յակոբայ քան զԱդովմայեցիսն զորդիս Նաասայ. և սոյն այս գուշակեր դարձեալ զհանդերձեալ ընտրութիւնն հեթանոսացն, որ նորոգ կոչեցան՝ի Հրեաստոսէ յուխտ կտակին՝ի վեր քան զնախնի ժողովուրդն։

Ընդ Յակոբայ երկոտասան որդիք. ստեղ են երկոտասան նահապետք երկոտասան

1 Ծննդ. ԻԵ. 22, 23, 32։

յեղից։ Ա՛մենեքին նոքա զաւակք ուխտին ե-
ղելոյ առ Հարս, այլ յամենեցունց զՅուդա
ընտրէ Հայր Թագաւորաց ազգին սրբոյ և
մեսիային՝ որ խոստացեալն էր Հարց իւրոց։

Ա՛նդր յետ ժամանակի դրժեալ տասանց
ցեղից՝ ՚ի բաց ոտնձգոց էին ՚ի ժողովրդենէն
Ա՛ստուծոյ, և ՚ի ցեղին Յուդայ ևեթ կալոց
էր նախնեաց օրհնութիւնն և կրօնք աստուած-
պաշտութեան, և նա միայն հանդերձեալ էր
ժառանգել զերկիրն Ա՛նանացւոց և զակն-
կալութիւն յուսոյ մեսիային, և ՚ի նմանէ
կոչելոց էր ազգն Յուդայեան, և երկիրն Յու-
դայաստան։ Եւ այսպէս անզեղջ ցուցաւ ըն-
տրութիւնն աստուածային յայս ժողովուրդ
երկրաքարշ, զի մի ջնջեսցի զաւակ նոցա։

Նոյնպես Յակոբ հոգւովն զխորհուրդ այսր
ընտրութեան[1]. քանզի երբեմն ՚ի պարզել ո-
գւոյն շուրջ պատեալ որդիքն զմահճաքն՝ հայ-
ցէին զօրհնութիւն բարւոյ հօրն, եցոյց նմա
Ա՛ստուած զհանդերձեալ վիճակ ցեղից երե-
կոտասանից յերկրին աւետեաց։ Համառօտք
էին բանքն, այլ հոծ մեծահրաշ իմաստիւք։

Վերապանծ էին ամենայն պատգամքն զո-
րս խօսեցաւ վասն եղբարց Յուդայ, և ՚ի վեր
քան զմարդոյ աստուածազգեցիկ զօրութեան.
այլ ՚ի ժամանել առ Յուդա՝ խոյանայ և ևս

1 Ծննդ. խթ։

սրաթռիչ լեզուն. ասէ. “Յուդա, զքեզ
„ օրհնեացեն եղբարք քո. ձեռն քո՝ ի վերայ
„ թիկանց թշնամեաց քոց. երկիր պագցեն
„ քեզ որդիք հօր քո. կորիւն առիւծու Յու-
„ դա, ի շառաւիղէ ելեր որդեակ իմ, ելեր
„ բազմեցար, ննջեցեր իբրև զառիւծ, և իբրև
„ զկորիւն առիւծու, ո՞ յարուցանէ զնա: Ո՛չ
„ պակասեսցէ իշխան Յուդայ, և մի պետ յե-
„ րանաց նորա, մինչև եկեսցէ նա՝ որոյ իւրն
„ է հանդերձեալքն, և նա է ակնկալութիւն
„ հեթանոսաց[1]“. կամ որպէս ունի այլ
թարգմանութիւն՝ Թերևս ոչ դոյզն հնագոյն,
և ըստ իմաստիցն նոյն, “մինչև եկեսցէ նա՝
որ գալոց է „. այլովքն հանդերձ զոր արդ ա-
սացաք:

Կարգ բանից մարգարէութեանս ակնարկէ
ըստ գրոյն՝ ի բաժինն որ հասանէր Յուդայ
յերկրին աւետեաց: Նայց յետին բառքն՝
որպէս զիարդ և կամք իցեն իմանալ, ցուցանէ
զնա ինքն որ Յ՝ստուծոյ գալոց էր, պաշտօ-
նեայ և թարգման կամաց նորա, լրումն աւե-
տեաց, և թագաւորնորոյ ժողովրդեան, այն
ինքն է Յ՝եսիայն օծեալ տեառն:

Յ՛ր Յուդա միայն խօսի Յակոբ յայտնա-
պէս՝ զՅ՝եսիայէ՝ յորմէ ծնանելոցն էր, այլ՝ի
նմա բովանդակէ զՀանգամանս համօրէն ազ

1 Ծննդ. խթ. 8:

գին . զի զկնի վարատեղւոյն գարձեալ ընդ դրօշս ունի Յուդայ գումարեցոյ էին միացորդք ժո ղովրդեանն :

Ա՛մենայն բառք մարգարէութեանս մեկին են , բայց միայն գաւազան՝ որ՝ի մեր լեզու նշանակէ թագաւորութիւն , ՚ի բարբառ աստուածաշունչ գրոց յայտ առնէ սովորաբար տէրութիւն , իշխանութիւն , ատենակալութիւն* : Ա՛ տեսանել յաճախ ուրեք՝ի սուրբ գիրս սովին նշանակութեամբ զբառս գաւազան , որ և աստ ուրեմն՝ի մարգարէութեան Յակոբայ ակն յանդիման երևի . և կամի ինն ասել նահապետն՝ թէ յաւուրս Ա՛եսիայի սպառեսցի ամենայն իշխանութիւն՝ի տանէն Յուդայ , որ է բնաբարձ քակտուճն տէրութեան :

Ա՛յդ աւանիկ ժամանակ աւուրց Ա՛եսիային՝ի կրկին նշանաց յայտ առնէ . ՚ի քանդելոյ՝ի սպառ թագաւորութեանն Յուդայ և ժողովրդեանն Իւրէից , և՝ի յառնելոյ նորոյ թագաւորութեան ոչ միոյ միայնոյ ժողովրդեան , այլ ամենայն ժողովրդոց , որոց ամենեցուն պետ և ակնկալութիւն Ա՛եսիայն լինի :

Ա՛ստուածաշունչ գիրք միաբար յորջորջեն զԻրեայս , անուանեալ զնոսա ըստ աւելագանցութեան ժողովուրդ , կամ ժողովուրդ Ա՛-

* Քանզի բնագիրն Եբրայեցւոց , ըստ որում և լատին թարգմանն , աստանօր գաւազան ասէն , ուր մերս իշխան գնէ :

առաջ՝ · իսկ յորժամ զգայնասրտութեան գնէ ժողովուրդս՝ , հնարաւոր առնէ զայլ ազգս խնամոյն , զորս դարձեալ գուշակէ Յակոբ առանձնալ մեռելոյն ։

Զառաքելոյ բանիւ զերահրաշմարգարէս Եհան բովանդակին զբնաւ անցս պատմութեան ազգին Իսրայէլ , և զՆրհատսն որ խոստացեալ էր Իսրայէլ ։ Յայտ առնէն և գլսջոր գութէ ժողովրդեանն Աստուծոյ . և արդիւնք բանիցն յանդիման կան ցոյսոյ ։

Վկայիմ ասել մեկնել քեզ զբանն , և չկա բոնիս իսկ · վասն զի իբրև գամ ի՛ լսջոր գութիւն ժողովրդեանն Աստուծոյ հայիցիս , խնդասուս լցիս քեզ ընդ բանից պատգամացն , և պատահումն իրացն քեզ Յարգման կացցէ ։

---

1 Եփես · կԵ , և որ գինի ։ Հռոմ · ժ · 21 ։
2 Եփես · ՌՀ , 2 , 3 ։ Խթ · 6 , 18 ։ Ծն · 4 , 5 , և որ գինի ։

ԳԼՈՒԽ ԼՐԻՒԱՐՈՐ

Մովսէս, Օրէնք գրաւոր, և ժառանգել ժողովրդեան զերկիրն պարգեւաց։

Ասեաց Տէր Մովսէսի, և զամս երբ երկնաբնակ ժողովուրդն Իսրայէլ անցք կատարս ինչ առաքեցաւ Մովսէս։

Եւ յետ ջրոյ Հարիւթայ և երեանից տանց ժառանգելոցդ Իսրայէլ եկեալ ժողովրդեան երկիրն զոր խոստացաւ նոցա։

Կամք էին Իսրայէլ կրճել զընտրեալսն իւր քաջայոյս լինել՝ ի խոստացեալսն, ոչ ինչ յերկուածելիք՝ զի վաղ համարձակ լցին՝ ի ժառանգելին զոր ստիմանեաց յաւետենից խնամատարեալն իւրոյ։

Վա՛յ առանձին, զոր արար առաջ Իսրայէլ զԱբրահամ՝, ոչ էր լցեալ զերեսս քաջութեան Իսահակայ՝ զորոց կամէր պարգեւել տոհմս զերկիրն և զարտաս նոցա. և՝ ի ձեռն ժողովրդեան իւրոյ ընտրելոյ կատարէ՝ ի վերայ անօրինացն ազգին զհատոյնն և զոտակալն պատուհասեան։

Եւ երկրորդ անգամ, արժան էր պարտասուլ ժողովրդեանն ածելոյ և բազմանալոյ, զի բառնայր գոյին ընդ երկինքն որ Հասանէր նոցա՝. և զօրութեամբ մնանել յոյն, և Հարկանել սատակել զթնակիչսն գոյս անէծ Ա-մուաճ։

Կամք էին Ա՛մուաճոյ գարձեալ, զի ժողովուրդ իւր առցէ Յ\գիպտոս զյափ գառն և անասնեղի ծառայութեանցն. զի՝ ի գալ յաւգաստութիւն՝ սիրեսցէ զազատիչ իւր, և մեծացուսցէ Հանապազ զողորմութիւնս նորա։

Ա՛սակ անտեսութիւն խնամոց Ա՛մուաճոյ՝ զոր ինքնին յայտնեացուզ, երկնչել՝ ի նմանէ Հաւատով և երկայնմտութեամբ։

Ասէ՝ ի Հասանել ժամանակին լսէ ազատակիր ժողովրդեան իւրոյ, որ տանջէր անողորմ՝ ի ձեռաց Յ\գիպտացւոց. և առաքէ զԱ՛մովսէս Թաթել զորդիս իւր՝ ի քննութենէ նոցա։

Ա՛նասնեղոյ առնէն մեծի պատիս ոչ ուժք՝ ի մարդկանէ՝ [1]. երեւի նմա աչեզ և սիրտքան կերպարանօք. յայտնէ նմա՝ Թէ ինքն է Ա՛ր էն. ամենայն ինչ Համեմատեալ ընդ նմա է պատիս առաւեր. “Ա՛ր եմ ասէ որ էն”[2]. էութեան և կատարելութեան յիս միայն բովանդակին։ Յանուն նոր կոչէ զինքն, յայտ առնելով Թէ գոյութեն և կեանք՝ ինձնէն են պատիս

1 Ծննդ. իե. 16։ 2 Ել. գ. 3 Ել. գ. 14։

'ի սեփական տեղւոջ, և ոչն այս է անուն ոչն մեծ Աստուծոյ . անուն ահաւոր, խորհրդաւոր, անհաղորդական, յորում և հաձելեաւ պաշտօն առնուլ աստ յապայս :

Ոչ մանրապատում առնեմ աստ գՀարուածոց նշխատացւոյ , գիտատարութիւն վարաւոնի , գանցանելն ընդ ծովն կարմիր , գմիջն , գփայլատակունս , գպատուն փողոյն , գահապին բարբառն լսելի լեալ ժողովրդեան 'ի լեռնէն Սինայ : Այլ գրոշմիկ Աստուած յերկուս քարեղէն տախտակս գկարևոր հրամանս աստուածպաշտութե և միաբանութեան մարդկան . անդ 'ի ձայն բարձր տայր Մովսէսի և գայլ պատուէրս :

Յանդուգն պահպանութիւն օրինացս պատուիրեաց Աստուած Մովսէսի կարգել աստեան աստղաձեծար ժողովոյ արանց հօթանասնից՝ զոր 'ի գէպ էր ծերակոյտ ժողովրդեան , Աստուծոյ անուանել , և յաւէժական առեան ազգին Հրէից : Նրեւեցաւ Աստուած յանդիման ամենեցուն , և ահեղ յայտնութեամբ փառաց իւրոց և զօրութեան ետ քարոզել զօրէնսն սինեցեոն անդէն կայր :

Մինչև յայնժամ էր Աստուծոյ աւանդեալ ինչ գրով յատաջնորդութիւն մարդկան : Ոչ իւր փառութիւն միայն ունէին Աքրահամեանք ,

և սովորութիւնս ինչ կէր նոցին՝ ինչպէսև ունէին զոր եդ Նաւուած ընդ ազգատոհմին ընտրելոց . և սովին այսու որոշէին յազգաց օտարաց՝ որք չհետ գնային աստուածոց սոցա : Նայց կային յուխտին հիշատակաւ յուսոյն աւ հարան եղելոց , և յայտնի էր ազգ նոցա , որպէս եթէ նոքա են որ պահեն զՆաւուածն Աբրահամու , Իսահակայ և Յակոբայ : Նոյն չափ տգիտութիւն էր մարդկան զՆաւուածոյ , որպէս զի կոչել զնա յանուն արանցն որ երկրի պագուք եղեն նմա , և որոց պաշտպանեաց աջ նորա :

Ել և կամեցաւ Նաւուած՝ ի միտս մարդկան միայն ապաստան առնել զխորհուրդս աստուածպաշտութեան և ուխտի իւրոյ : Նոյն էր ամրագոյն կանգնել պատուարս ընդդէմ յորձանաց կռամոլ պաշտամանն , որ ողողէր զազգ մարդկան , և շինուցանէր՝ ի սպառ զառ կայծեալ լոյն մտաց :

Յորմէ հետէ մեռաւ Աբրահամ , յանհնար բնաւ կալաւ զմարդիկ տգիտութիւն և կուրութիւն : Ի կենդանութեան նորա և խուճինչ վկնի զեռ նշոյլք աստուածգիտութիւն՝ ի Պաղեստին և յԱղեքսոս : Մելքիսեդեկ արքայ Շ ալիմայ "քահանայ էր Նաւուծոյ բարձրելոյ՝ որ արար զերկինս և զերկիր ,, [1] : Աբ-

[1] Ծննդ . ԺԴ . 18 , 19 :

մեկէք արքայ Վերարարացոց, և միւս այլ Ա՛քի մեկէք յաջորդ նորա, երկնէին Ա՛ստուծոյ, յանուն նորա երդնուին, և աբանչանային ընդ զօրութիւն նորա[1]։ Ա՛հիւ տագնապէր վտարաւան արքայ Ադիաբացոց ընդ ասաւնալս մեծին Ա՛ստուծոյ[2]. բայց առ Ա՛ովսեփ խոյնեալ հեռացեալէին՝ի նմանէ առնելոյն։

Օ՛չնաբիան Ա՛ստուած՝ Ադրայեցոց միայն իմանային տէր Ադիաբացիք, և ոչ հանուրց ազգաց[3]։ Օ՛զազանս անգամ և զկերունս՝ի պաշտօն առնուին[4]. ամենայն ինչ աստուած էր բաց Ա՛ստուծոյ։ Ա՛ևհեան իմիկուցոյթուէր աշխարհս, այն որ արարաւ Ա՛ստուծոյ՝ի յանդիմանութիւն զօրութեանէ իւրոյ։ Ա՛ւ ցայն վայր յիմարեալէին ազգ մարդկան, զի և ախտից իւրոց և չարախտաւալատ յանկուցեանց երկըրպագութիւն մատուցանէր։ Ա՛յլ դու մի ընդ այս զարմացիս բնաւ. քէք Հզօրագոյն և անվանելի Թագաւորութիւն որպէս՝ զախտից բրտնութիւն։ Ա՛սեալմարդոյ աստուածս համարել զՀզօրս զօրութեամբ, և տեսեալ զանձն ձգեալ և վարեալ ուժգին յախտից արբանեկութիւն, կարծեաց զբռնութիւնն զայն օտար՝ Թէ յինքենէ էցէ, և անդէն վաղվաղակի կոչեաց զնա աստուած։ Ա՛յսան որոյ և

1 Ծննդ. ԻԱ. 22. 23. ԻՋ. 28, 29։
2 Ծննդ. ԺԴ. 17. 18.
3 Եսք. Ե. 1. 2. 3. Թ. 1. և այլն։
4 Եսք. Ը. 26։

բիւրս ձօնեցին մարդիկ բազինս աղաեղն ա-
րոյ, և զխոհերս պղծութեանց յորոց առա-
կացեալ դողայ բնութիւնս՝ խառն ի ներքս
մատուցին ի զոհս պատարագաց[1]։

Վնդ ձեպեաց գործակից և անգթութիւն։
Ընդ ութիւնս վրիժապարտ զարհուրեալ վասն
յանցուածոց իւրոց, որպէս յոտիս ոմն հայէր
յաստուածութիւն.և անհնարին վարկուցեալ
հաշտ առնել զնա զոհիւք երկնից, պարտ հա
մարեցաւ հեղուլ և զարիւն մարդկան։ Վնդ
արհաւիրք շլացութեան շտապ տագնապի ի
վերայ հասուցանէր ծնողաց՝ պատարագել
զորդիս իւրեանց, և ձեռնձերել զնոսա ընդ
լանկոց առաջի աստուածոցն։ Յաձախեալ էր
յաւուրց անտի Մովսէսի այս գործ գառնու-
թեան, որ և ինքն էր յահագին չարեացն զորոց
վրէժխնդրութիւն պատուիրեաց Իսրա-
Իսրայէլացւոցն։

Վայլ ոչ Վմովրհացիք միայն անկրկնատանալ
ին յայսոսիկ. ամենայն ազգ որ ընդ արեգա-
կամբ՝ զոհս մատուցին զնմանիս իւրեանց[2].
և յամենայն տեղիս պաշտեցին զչարաշուք և
զգժնպակ աստուածս, որք թշնամի անհամ

1 Ղևտ. Ի. 2, 3։

2 Հերոդ. գիրք. ը. գլ. ճէ։ կես. յղ. պոփերպղմ. գողգ. գիրք ը. գլ. ժե։ Դիոդ. գիրք ա։ Պլին. գիրք Ը։ Ամեն. գիրք ժէ։ Պորփ. յղ. Ապոլ. գիրք ը։ Յորնանդ. Պոփմ. կէբ. գլ. խթ։

բոյր արձանացեալ մարդկութեան՝ զայնպիսիս
խնդրէին պատարագս ։

Իբրև այս թանձրամած տգիտութիւն պա-
տեալ պաշարէր, մտաբերեաց մարդ՝ պաշ-
տել և զձեռակերտս իւր ։ Ա՛յ յանհնարից ինչ
վարկաւ դնել՛ի քարեղէն պատկերս աստուա-
ծական ոգի. և մոռացեալ՛ի սպառ զարա-
րածն լինել իւր Ստուծոյ, կարօղ ևս վար-
կաւ զանձն արարչագործել աստուած ։ Ո՛հան
դուրժէր հաւատալ այսոցիկ՝ եթէ իրքն ոչ
յանդիման կային և ցուցանէին ակներև թէ
ոչ միայն հաստարակաց էր թանձր և անբանա-
գոյն մոլորութիւն, այլև Ճարակեալ յոյժ քան
զամենայն ազգս մոլորութեանց, և անցեալ
ըստ մարդկան հնարս բժշկութենն ։ Այլ խոս-
տովանեացուք ապա զանհնարին անմտութիւն
մարդկան. զի որ քան զամենայն վարդապե-
տութենս հաւատաւոր է, և հնչէն առ հասա-
րակ տիեզերք ողջոյն, և յամենայն մասունս
իւրեանց անջնջելի ցուցանեն, ծածկեալ հե-
ռացեալ էր յոյժ յոյժ՛ի գիտութենէ մարդ-
կան ։ Այս աւանդութենն անգամ որ զեռ՛ի
միտս լուսաւորի էր, և պարզէր յանդիման՝ ո-
րոց հայէին խնամով, մերձ էր յեղծումն մատ-
նել. զոր փոխանակէին աղձատանք առասպե-
լեաց լի ամբարշտութեամբ և այլանդակ յի-
մարութեամբ ։

Այնեալ հասանէր ժամն յորում առ պղեր-

զութեան մարդկան ոչ ևս ունէր կալ չքմար-
տութիւն անգիր : Եւ քանզի հաճեցաւ Ա-
տուած յայտնապոյն և ակն օրինադրութեամբ
հաստել յառաքինութիւն զժողովուրդ իւր,
ախորժեաց գրով աւանդել զնոսին :

Յայս գործ կոչեաց զՄովսէս : Եւ այրն
աքանչելի ժողովեաց հատընտիր զՀառս պատ-
մութեան զառաջին ժամանակաց, զՆոյին,
զՆոյէ, զԱբրահամեն, զԻսահակայ, զՅա-
կոբայ, զՅովսէփու . մանաւանդ թէ զԱ-
տուծոյ և զհրաշակերտութեանց նորա :

Եւ ոչ'ի հեռաւորաց ուստեք բռնադատեր
հաւաքել զնախնեաց իւրոց զաւանդութիւնս :
Եւ ծնաւնա , մինչ դեռ ևս անցեալ էին ամք
հարիւր յետ վախճանին Յակոբայ : Որ ծերքն
էին'ի ժամանակին , զամս բազում ընդ մե-
ծի նահապետին կեցեալ էին : Հնչեր դեռևս
անուն Յովսէփայ , և պատմէին աքանչելիքն
զորս արար Ա.տուած'ի ձեռն Հարտար հրա-
մանատարի արքայիցն Եգիպտոսի : Ինո'ի
վեր ժամանակօք ամաց երից կամ չորից մար-
դոց՝ հասեալ լինէր'ի Նոյ , որ ետես զորդիս
Ադամայ , և զոգեաց յարարչագործութիւն
անդր մատեաւ հուպ :

Ոմին երբ ոչ դժուարին ինչ էր ժողովել
զհին աւանդս որ վասն ազգի մարդկան , և
ազգատոհմին Աբրահամու . քան լինէր'ի մի-
ջի նոցա յաղագս այսոցիկ ամենայնի : Ա-

որոյ և ընդ այն օրէնն ոչ է զարմանալ, զի զանցս անցեալս որպէս զյայտնիս յառաջ առնել պատմէ Մովսէս՝ ի գիրս ծննդոց։ Վասն ցուցանելոյն զհաստատութիւն իրացն երևելի յիշատակարանք շրջակայ ազգաց և երկրին Քանանացւոց։

Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ՝ ի բնակել իւրեանց զկողմամբք աշխարհին, կոթողս կանգնեալ էին ամենայն ուրեք վասն անցելոցն որ անցին ընդ նոսա։ Արևելք էին դեռ և տեղիքն ուր հարին նոքա զվրան բնակութեան իւրեանց. ջրհորքն զոր փորեցին յանջրդի աշխարհին արբուցանել զոդիս իւրեանց և զնասլինս. լերինքն ուր պատարագս հանին Աստուծոյ, և երևեցաւ նոցա Աստուած. քարինքն զոր ամբարձին և կուտեցին կարկառ յիշատակ առ յապայ եկելոց. շիրիմքն յորս ամփոփեալ պահէին պատուական ոսկերք նոցա։ Ոչ միայն ընդ աշխարհն ընդ այն հնչէր անուն հոյակապ արանցն, այլ և ընդ արևելս ողջոյն, և բազում ազգք ականատեսքն ոչ անգիտացան թէ նոցա են տոհմ։

Այսպէս ամենայն ինչ՝ յորժամ մտին Աբրահամեանք յերկիրն խոստացեալ՝ զհարս նոցա քարոզէր, և քաղաքք և լերինք և քարինք ձայն տային վասն արանցն հրաշալեաց, և վասն սքանչելի տեսլեանց՝ որով պնդեաց զնոսա Աստուած՝ ինամեալ և՝ ի չնչին առանդան։

Ոչք սուղ ինչ խելամուտ լցեն հնախօսու-
թեանց, գիտեն զնայրդ հետամուտ էին ազգք
նախնեաց արձանս կանգնել և զգուշանալ նո-
ցա, և ոչպէս խնամով՝ի մոլ պահէին որդիք
նոցա վասն որոյ կանգնեցինն զնոսա հարք ի-
րեանց: Այս էր այս ազգ ինչ արձանագրու-
թեան վիպասանութեանց: Յետ ժամանա-
կաց յղկեցան յարդարեցան քարինքն, և փո-
խանակ անգեղեայ և հաստաքեստ կարկառաց
սիւնս կանգնեցին, զորս ապա անդրիք փոխա-
նակեցին:

Ա՛ զարձեալ հաւանեալ իրաւամբք՝ թէ՛ ի
ժողովուրդ յորում անխափան եկաց աստուած-
գիտութիւն, եկաց միաց անդ գրով և յիշա-
տակութիւն հնոցն գարուց. քանզի ոչ բնաւ
հեղգացան յայս մարդիկ: Այաստէ և
այն զի յօրինէին երգս, և ուսուցանէին հարք
որդւոց իւրեանց. և երգելով զայնոսիկ՝ի
տօնս և՛ի ժողով՝ անմահացուցանէին զյիշա-
տակ երևելի երևելի անցից նախկի ժամա-
նակացն:

Ա՛յժմ յայդմանէ ծնաւ քերթողութիւն,
որ բազմապատիկ փոփոխեցաւ ապա. նախնի
ազգ քերթելոյ երևի ցայսօր յերգս և՛ի
տաղս զոր նուագէին նախնիք, և նուագեն
ցարդ և ազգք առանց դպրութեան՛ի գովեստ
աստուածոյութեան, և՛ի ներբողումն հոյակապ
արանց:

Յանդուգն և անսուրբ տիպք երգոցս պատկանաւոր են յոյժ ի յանդիմանութիւն ներընչելոյ քնութեան, որով և աշխոյժ և բուռն թափով ոչ լինչ նուաճին ընդ օրինօք սուրբագան շաղկապութեան՝ որ կարևորն է ի շարագիրս. բայց չափեալ առնմին ի թիւս յանդից, որ առաւելու զուժգնութիւնն, զարթուցանէ զլսելիս, յափշտակէ զմիտս, ձգէ զսիրտն, և սերտէ ի միտս:

Ուսաւելեալ գտաւ ժողովուրդն Աստուծոյ յաստցեալ երգս քան զայլ ամենայն ազինս: Օգտագուման յայտցանէ յիշատակէ Մովսէսի[1], զսկիզբն ևեթ յիշատակեալ, զի յայտնի էր ժողովրդեան որ զհետն գայր: Այլ և ինքն յօրինեաց երկուս. յառաջնումն[2] ստորագրէ զյաղթական անցս ժողովրդեան Աստուծոյ ընդ ծովն կարմիր, և զանդնդաստոյգ սատակումն թշնամեացն, և զայհ և զերկիւղ զինացելոցն: Յերկրորդումն[3] կշտամբէ զապերախտութիւն ժողովրդեանն, յուշ արարեալ նոցա զբ խնամսն Աստուծոյ և զսքանչելիսն: Օ՜նորա գնացին զհետ և այլք ըստ նմանէ. զԱստուած և զհրաշակերտութիւնս նորա երգէին նոքա յերգսն. Աստուած ինքնին ազդէր ի նոսա. և ոչ պոյ ազգ բաց ի ժողովրդենէն

1 Թիւք. ԻԱ. 14, 17, 18, 27 ձն:
2 Ելք. ԻԵ:
3 Բ. Օրինք. ԼԲ:

Աստուծոյ որ աստուածազգեցիկ շարժեաց զլեզուն՝ի քերթուԹիւն։

Այսպէս խորհրդազգայլեալ խօսեցաւ Յակոբ զպատգամն որ վասն որդւոց իւրոց. զի իւրաքանչիւր՝ի ցեղից դիւրաւ կալցի՝ի մտի որ վասն իւր էին պատգամք, և գովեսցէ զնա որ աքանչելին է՝ի բանս իւր, և հաւատարիմ՝ի խոստմունս։

Ամփոփեաւ հասոյց Աստուած մինչև՝ի Մովսէս զյիշատակս անցից որ գործեցան յառաջին ժամանակս։

Ա՛ր այր մեծ՝ տեղեկացեալ այսոցիկ առնայի, և անդր ևս՝ի վեր ամբարձեալ՝ի Հոգւոյն, եկն՝ի գրել զգործս Աստուծոյ։ Նահապետութիւն բանից և պարզութիւն Աստուած անդր արդարև և ոչ՝ի նա ձգեն զհաւատս ընթերցանելեաց և զհետացումն։ Պատմագրեալ նորա զազգ և զծագումն ժողովրդեան Աստուծոյ և զաւանդութիւնս, յարէ արդէն և զբազմարուեստս սքանչելիսն զոր առներ Աստուած յայնժամ յազատութիւն ժողովրդեան։ Վասն որոյ և ոչ զուրաք բանս՝ի հաստատութիւն ածէ առաջելոցն։ Վայ կար զայ զանձինս նոցա. ապաքէն ոչ պատմէ զոր ինչ յանմատոյց վայրս գործեալ էին և յայրս խորինս. ոչ ընդ օդս հարկանէ. մանր ձառէ զաւետեանն ի լաստ միոջէ, և ոչ խիթայթէ տուտ յանդիմանեսցին բանք նորա։ Օ՛ երկնանոցա

և զհաստատակամութիւն խարսխի՛ն սքանչելին որոց ինքնին եղեն ականատես : Եւ սքանչելիք են յանկարծադէպ փոփոխութիւն բնութեանց յայլ և այլ դէպս՝ ի փրկել ըզնոսա և՝ ի պատուհասել զթշնամիս : Այսպիսի էր պատահել ծովուն, բերանանալ երկրի, հացն երկնատեղաց, ջուրքն առատահոս խոխոջեալք ընդ վէմս հարմամբ գաւազանի. սիւնն լուսեղէն ի՛ջեալ յերկինից յերևելի նշան ցուցոյ նոցա, և այլ սքանչելիք զորս տեսին յաման քառասուն :

Պատահելոյր ապաքէն իմաստութիւն ժողովրդեանն Իսրայէլի և կորուսանէսութիւն նորա քան զայլոցն, որ ընդ զգալիս պղտցեալ՝ չառնուին՝ ի միտ թէ զոյ Աստուած անտեսանելին բնութեամբ՝ ի մանալի գործէր զինքն անխափան հրաշագործ ծութեամբն, և հնչեցուցանէր Աւուրս յաւուրց նոցա զամենայն նշանս, և բախէր ուժգին զգործարանս մտացն, մինչև անապան ուրեմն զգաստ եղև ժողովուրդն երկրաքարշ հայե՛ի յստակ լոյս աստուածութեան, որ բանիւ առնէ զամենայն, և հոգի է ինքն և բան և իմաստութիւն :

Յետ մեռանելոյն Աբրահամու էբրև այսպէս ծածկէր կուսապաշտութիւն զամենայն

երեսս երկրի, անըմբռնելի եկաց ՚ի նմանէ զաւակն յակոբեան։ Այս վկայութիւն տային նմա և թշնամիք, և զայս գոչէին հնազանդեալք որք ոչ ՚ի սպառ շինջուցեալ էին զաւանդն նախնի[1]. «Ահ լեցի աշխատութիւն ՚ի Յակոբ, և մի վաստակ՚ի մէջ Իսրայէլի. տէր Աստուած նորա ընդ նմա... Ոչ ոչ գոն հմայք ՚ի Յակոբ, և ոչ ըղձութիւնք ՚ի մէջ Իսրայէլի»։

Այլ կամեցեալ Մովսէսի դրոշմել ՚ի միտս թէ մի՛ Աստուած, և զմիակ անվթար կամի ընդունել փառաբանութիւն, կրկնէ բազում անգամ[2] եթէ յերկիրն յոր մտանելոց էն՝ անուանեսցէ Աստուած տեղի, անդ միայն կատարել զաւրն, զզոհս և զամենայն պաշտամունս հաստատակաց։ Այլև ՚ի դեպերել ժողովրդեան յանապատն յուսով տեղեացեալ տեղւոյն, չինեաց Մովսէս զխորան վկայութեան՝ զտաճարն կրելի, յորում յանդիման առնէին Իսրայէլացիք զուխտս իւրեանց Աստուծոյ արարչին երկնի և երկրի, որ ոչ ծանր համարէր՝ եթէ այսպէս պարտ էր ասել՝ ձա նապարհ առնել ՚ի միասին ընդ նոսա և առաջնորդել նոցա։

Ի վերայ այսր խարսխի աստուածպաշտութեան և սրբոյ հնման կառուցման օրինաց տուրբ,

1 Թուք. ԻԳ. 21, 22, 23։
2 Բ. Օրինաց. ԺԲ, ԺԳ, ԺԵ, ԺԶ, ԺԷ, ևն։

արդար, մարդասէր, պարկեշտ, խմաստուն, խոհական և պարզ, որ ընդ միմեանս զօդէ ըստ մարդկի՝ զօդելով զմարդ ընդ Աստուծոյ։

Յայսոսիկ արդար օրէնս յաւել և կարգաւորութիւնս շքեղս. սահմանեաց և ոճս՝ ի յիշատակ սքանչելեացն որով յազատութիւն եդան։ Այլ զոր ոչ ոք յօրէնսդրաց իշխէր խոստանալ, ուխտեաց սա հաստատութեամբ, թէ ցորչափ կացցեն յօրէնսն՝ յաջողեսցի նոցա ամենայն. իսկ եթէ անսաստեսցեն, ի վերայ կայ նոցա գառն և անձողոպրելի պատուհաս[1]։ Ասէ և թէ Աստուած հաւատարիմ առնէր ինա՝ զայսօրինակ ամրապնդել զօրէնսն. և արդարև ելք իրացն յայտնի արարին թէ Աստուած սէս ոչ յանձնէ ինչ խոսեցաւ։

Նոյնպիսի խորութիւնք օրինացն ուրոյ ծանրաբեռնեաց զնոսա, թէպէտև աւելորդս թուիցին մեզ այժմ, յայնժամ կարեւորք էին՝ անջրպետ ի մէջ արկանելոյ ընդ ժողովուրդն Աստուծոյ և ընդ այլ ազինս, և զդէմ ունել ամեհի ալեացն կռապաշտութեան, զի մի ընկղմեսցեն և զընտրեալ ազգն։

Ի զգուշութիւն պահպանութեան կրօնիցն և աւանդից ընտրէ Աստուած յերկոտասան ցեղից անտի զցեղն Ղեւեայ, որում հաւատայ զհոգաբարձութիւն սպասուցն սրբոյ, և բաժին տայ նմա զտասանորդս և զ-

1 Ն. Օրինք. ԻՆ, ԻԸ, և որ զինի։

պատարագս : Նա՛ի ժողովրդենէն սրբէ զ՚ի և զաւակք նորա՛ի տասանորդ Ա՛ստուծոյ : Ի ցեղէն զ՚Ահարոն լինել քահանայապետ, և ունի ժառանգութեամբ ազգատոհմ նորա զքահանայութիւնն :

Ա՛րդ աւանիկ սեղան և պաշտօնեայքն նորա. օրէնք և սպասաւորք նորա. ժողովուրդ Ա՛ստուծոյ, և քահանայապետք նորա անխափան յաւուրց անտի Ա՛հարոնի առաջնոյ քահանայապետի :

Ա՛յլ այն էր պանծագոյն քան զամենայն, զի Ձանապարհ հորդէր սա հրաշափառագոյն և օրինայ, որ քան զնա թեթեւաբեռն էր և բազմաբեղուն արգասեօք :

Յոր կամեցեալ Ա՛ովսէի զակնկալութիւն ժողովրդեանն՝ի նա հարսանել, վկայէ հաստատութեամբ գալատեան մեծի մարգարէին որ ծնանելոց էր յազգէն Ա՛բրահամու, Նահակայ և Յակոբայ. “ Ա՛րդարեւ, ասէ, յեղջ „ բարց քոց իբրև զիս յարուսցէ քեզ տէր „ Ա՛ստուած քո, նմա լուիջիք „ : Նա՛ և ար- դեօք մարգարէն այն էր հանգոյն Ա՛ովսէի, օրէնադիր իբրև զնա. եթէ ոչ նա ինքն Ա՛ն- սխայ, որ բանիւ իւրով առաջնորդեցէ և սրբ բերցէ զամենայն տիեզերս :

Ա՛րիաոսի էր անկ նախ առաջին զատու-

1 Բ. Օրէնք. ԺԸ. 15, 18 :

ցանել ժողովուրդ նոր, որում և ասացին, „Պատուիրանոց տամ ձեզ[1]“. և դարձեալ „Եթէ սիրէք զիս, զպատուիրանս իմ պահեա „ջիք[2]“. և նա յայտնապէս. „Ուսցաւ ա„ռաջնոցն Թէ մի սպանաներ. բայց ես ասեմ „ձեզ[3]“ և այլն որ գիտեն նովին ոճով և նովին իշխանութեամբ։

Այն սա է ապա զոր մարգարէն նմանեաւ Մովսէսի, տուողն նորոյ օրինացս, և գնմանէ առաց մեզ Մովսէս՝ի գուշակել իւրում զգաստ լուսոյ նորա եթէ „Նմա լուիջիք[4]“. և ահա՝ի լրումն խոստմանս այսորիկ ինքն իսկ Մեստուածն որոտաց՝ի բարձանց զայս բարբառ աստուածային. „Դա է որդի իմ սիրելի ընդ որ հաճեցայ, դմա լուարուք[5]“։

Այն մարգարէն էր և նոյն Իրիսատոս զոր տպաւորեաց Մովսէս օձիւն պղնձեաւ զոր կանգնեաց յանապատին։ Չարիք էր մարդկայ ինս ազգի՝ի սոյն հայելով օձ, այսինքն է՝ի սա հաւատալով՝ որպէս ինքն իսկ մեկնաբանէ՝ բժշկել՝ի խայթուածոյ հնոյ օձին, որով Թուհաւրեալս մահանալոյ ամենեքեան։ Նա ընդէր է և ինձ զօձն միայն պղնձի ածել՝ի յիշատակ։ Այլեւայն օրէնք Մովսէսի, ամենայն

1 Յովհ. ժԲ. 34։
2 Պնդ. ժԴ. 15։
3 Մատթ. Ե. 25, և որ գինի։
4 Բ. Օրէնք. ժԸ. 15։
5 Մատթ. ժէ. 5։ Մրկ. Թ. 6։ Ղուկ. Թ. 35։ Բ. Պետր. Ա. 17։

զոհք նորա, քահանայն մեծ կալցի ետ՚ի նմանէ այնչափ խորհրդական արարողութեամբք, մուտ նորա՚ի սրբութիւնն, հաստատ ասել՝ աներևոյթ իսկ պաշտամունք հրէական օրինաց համօրէն՝ յորում աներևոյթ ինչ արեամբ սրբէր, և գառնն անգամ զենեալ՚ի մեծի տօնին որ զատիկն կոչէր՝՚ի յիշատակ ազատութեան ազգին, այս աներևոյթ ոչ այլ ինչ նշանակէր՝ բայց միայն զՆրիստոս որ արեամբն իւրով փրկագործեաց զժողովուրդն Աստուծոյ։

Ինչև ցգալուստ փրկչին հարկ էր զԱրովսէս ընթեռնուլ՚ի ժողովուրդս իբրև զմիայն օրէնսդիրն. ամին իրի տեսանեմք իսկ զՀրեայսն ցայնժամ՚ի Աւետս ընթացեալ ցանգ և յամենայն՚ի տարակուսանս։

Որ օրինակ յարգէր Հռոմ զօրէնս Հռոմուլոսի, զՆումայի, և զերկոտասան տախտակացն, և որպէս խրախուսէին Ազենացիք յօրէնս Սողոնի, և Լակեդեմոն ակնածէր՝ և զգուշանայր օրինաց Լիկուրգոսի, սապէս և ժողովուրդն Հրէից հարցանէր հանապազ ըզ Աւետեայ օրէնսն։

Բայց օրէնսդիրն նոցա զեղեցիկ կարգեաց եղ զամենայն, և ոչ քնաւ հարկ եղև Հրէայքն ինչ՚ի նմա։ Այլ յայս իսկ՝ օրինադրութիւնք Հրէայեցւոց ոչ ժողովեցան յայլ և յայլ օրինաց կարգելոց ըստ ժամուց և ըստ իրացն պա

տահէց . քանզի Աստուածս կրեալ ՚ի հոգւոյն սրբոյ , զծեաց զամենայն նախնմաց իմաստու-
թեամբ : Այլ որոյ և ոչ ուրեք տեսանել կ
զհրամանսն Դաւթի և Սողոմոնի և Նզե-
կիայ , թէպէտ և ամենեքեան նախանձաւորք
արդարութեան : Բայց միայն հոգւոցան աս-
տուածասէր թագաւորքն՝ զի օրինաց Աստուած
սի պատկառ կացցէ ժողովուրդն , և շատ հա-
մարեցան զգուշացուցանել պահպանութեան
նոցա զյաջորդս իւրեանց [1] : Նանզի և յաւե-
լուած առնել կամ հատանել ինչ ի յայնցա-
նէ [2] յանցաւորութիւն մեծ էր , ընդ որ սաս-
կացեալ զողայր ժողովուրդն :

Պարտ էր զօր ամենայն հայել յօրէնս , նո-
քօք կարգաւորել զտօնս , զզոհս , զարարողու-
թիւնս , այլ և զամենայն ՚ի հասարակաց և
զառանձին գործս , զդատաստանս , զյետկար
դաշանց , զամուսնութիւնս , զժառանգութիւնս ,
զյուղարկաւորութիւնս մեռելոց , և զձև հան-
դերձից անգամ , և զամենայն որ ինչ ՚ի բարս
պատկանէին : Այլ գոյր նոցա այլ մատեան ու-
սանել անտի զգեղեցիկ հրահանգս վարուց .
պարտ էր յայն միայն պարապել , ՚ի նոյն խո-
հել զցայգ և զցերեկ , անտի ժողովել բանս ,
և ունել հանապազ առաջի աչաց . անդ ու-
սանէին մանկունք զարուեստ գպրութեան :

1 Գ . Թագ . Բ : 2 Բ . Օրինք . Դ . 2 . ԺԲ . 32 . եև :

Ո՛չայս պատուէր եւեթ ընկալեալ էին Հարք՝ ի դաստիարակութիւն որդւոց իւրեանց, ուսուցանել նոցա, յիշեցուցանել և զգուշացուցանել զնոսա օրինացն սրբոց, որ միայն կարող էր իմաստուն առնել զնոսա՝ ի տղայական տիոց։ Ա՛յսպէս՝ ի ձեռս ամենեցուն յաձէր մատեան օրինաց։

Ա՛յլ թող զի պարտ էր ամենայն ումեք անդրադարձ պարտապէս լինել հրոցս, օրէնք էին և զանն եօթնեւորդ՝ զքաւութեան և զհանգստեան, մատուցանել զայն լինելոցումն առաջի ամենեցուն, որպէս նորոգ փողելով զնոսա յականջս միահամուռն ժողովելոցդեան՝ ի ծոնի տաղաւարահարաց զաւուրս ութ[1]։

Հրամայեաց Ա՛ռնել՝ի կողմանէ տապանակին զբնագիր օրինացն[2]։ Ա՛յլ զի մի յապա ժամանակս առ ամբարշտութեան կամ ծուլութեան մարդկան խանգարեսցի մատեանդրս, քայ՝ի պատձենիցն՝ որ յաձէր՝ի ձեռս ամենեցուն, յարմարէին և այլ ատոյգ օրինակըս, զոր զգուշութեամբ քննէին և պահպանէին քահանայք և Ղեւտացիք. որ և զբնագիրն ունէին զհարազատութիւն։ Ա՛յս քանզի դիմէր Ա՛ռնէս՝ եթէ խնդրեսցէ թագաւոր ժողովուրդն որպէս զայլ ազգս[3], եղ պատուէր

1 Բ. օրէնք. ԼԱ. 10։ Եզր. Ը. 17. 18։
2 Բ. օրէնք. ԼԱ. 26։
3 Ընդ ժէ. 18։

բանս վասն Թագաւորաց յերկրորդ գիրս օրինաց՝ առնուլ՝ի ձեռաց քահանայից զմի՝ի պատձենից գրելոց զգուշեաւ, և արարեալ ըստ հաւատոյն՝ ընթեռնուլ զայն զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց։ Իբրև այսպէս ընդօրինակէր մատեանս քննութեամբ հաւատարիմ, շուք մեծ գնէր այնմ ժողովուրդն, և համարէր զայն որպէս թէ նորին Աստուծոյ գծեալ ոգեբովանդակ՝ ըստ որում աւանդեցաւ նմա յաստուածդուան։ Ո՛ր Թագաւորութեամբն Յովսիայ գտաւ մատեան մի հին՝ի տան տեառն՝ի քննելոց անտի խնամս երկիւղածութեամբ, Թերևս ինքն խոկ գնագիրն էր, զոր հրամայեաց Աստուած գնել առ տապանակաւն և զիրք լինէր մշտից բարեպաշտ արքային, ուրոյն և յատկաշխարութիւն ածէր զժողովուրդն։

Ո՞յր անթիւ են որ՝ի հատարակաց ընթերցուածոյ գրոցս գործ գործեցան։ Պարզաբար ասել, մատեան էր սա կատարեալ, զոր քանզի ընդ մի շարայարեաց Աստուած ընդ Հաւս պատմութեան ժողովրդեան Աստուծոյ, ուստեքնէր նման զազգ նորա, զաստուածպաշտութիւն կրօնից, զքաղաքավարութիւն, զհրահանգս բարոյից, զիմաստասիրութիւն, և որ ինչ միանգամ օրինեն արդութեան վարուց, և ուզղեն և յարդարեն զքաղաքաժողով ընկերու-

1 Գ. Թագ. ԻԲ. 8. եւն։ Բ. Մնացորդք. ԼԴ. 14. եւն։

Թիւն մարդկան, 'ի մէջ առեալ զլաւացն և զվատացն օրինակ, զնոցայն վարձս վաստակոց, և զմեզանաց սոցա զարդար պատուհաս։

Յորժամ որ 'ի սարկաւագենէ 'ի վեր առեալ եղիւ, և ընկեցաւ զամս քառասուն ընդ անապատ, կրթեալ և յարդարեալ զեղեցիկ հրահանգօքս օրինացդ, ժամանակ յերկիրն գոր ժառանգելոց էր։ Զգաստորդէ Յովսէս մինչև առ գուրս, և զգաստ եղեալ մօտալուտ մահուն՝ յանձն առնէ Յեսուայ զառաջարկու-Թիւն գործոյն[1]։ Նայց մինչև վախճանեալ, առնու գրել զՕրէնս և զհրաշալի զօրհնութիւնն՝ ակնդէն արարեալ բանիցն այսպէս[2]. «Նայեցա ,,գուք երկինք, և խօսեցայց, և լսեցէ երկիր ,,զբանս բերանոյ իմոյ»։ Եւ յընդհանուր լսութեան արարածոց՝ յեռանդն աչխոյժ կրթէ զառաջինն զբանն 'ի ժողովուրդն, զոր-պէս գուշակեալ զգժբանն՝ ցուցանէ նոցա զանհնարին եղեռն։ Ուստ ապա յանկարծակի՝ անբաւական իմն տեսեալ զլեզու մարդկեղէնն առ մեծապատում Հառս, արշաւէ արտաքոյ բան սահման մարմնոյն, և թափ անցանէ 'ի բանս պատկանաւորս աստուածեղէնն բերանոյ. այնպէս ընդ ահաւորագոյնս և զխանդաղատանիանն հնչեցուցեալ, զի անհնար է 'ի վերայ կալ համօրէն, թէ արդեօք երկինքն լսեցին պարտ եցե

1 Թ. Օրէնք. ԼՂ։ 2 Ռդ. Լ.Ը։

մեզ և զոլալ ընդ բանան, եթէ խրախուսել և քաջալերել։

Ասաւ ամենայն ժողովուրդն՝ ի հրամանատ Ղատուծոյ և Մովսէսի զատուածելին զայս երգ՝։ Յետ այսորիկ ննջեաց Մովսէս զուարթութեամբ, զի չարար զկնի ապախտ յանմտուց յիշատակութիւն յազգի իւրում բա բերարութեանցն Ղատուծոյ և հրամանատ։ Նթող զորդիս իւր ընդ որդիս ժողովրդեան իւրոյ, ոչ ինչ հոգացեալ հաստուցանել զնոսա բարձի կամ աւազութեան։ Աբանչացաւ ընդ նա ամենայն զաւակն յակոբեան, հիացան ամենայն ազգք աշխարհի, և նմանն նմա ոչ ոք յօրէնադրաց անուն մեծ ժառանգեաց՝ ի մէջ ազգաց։

Ա՛ստղարիէք ամենեքեան որ կարգ ըստ կար գէ՝ ի հանդէս անցին՝ ի հին օրէնսն, և կամ աստուածաշունչ գրոց կացին մատենագիրք, փառս անձանց գրեցին՝ սորա լինել աշակերտք։ Ո՛չ անգղն արդարև իսկ զվարդապետի ունի զոհ անձին միայն սեպհական, թէ միտ ոք դնիցէ, և այնպիսի լինի բնիկ ասացուած՝ զոր չէք այլ ուր տեսանել. ընդ անպատճոյ պարզութեն խառն է և վսեմութիւն վեհապանծ անհամեմատ լաւութեամբ. և եթէ այլք՝ ի մարգարէից Թուին բարբառել որպէս մարդք առ

՝ Բ. Օրէնք. ԼԱ. 19, 22։

տուածարեալք, այլ՝ի բարբառ և՝ի գրուածս Աովսէսի, եթէ օրէն էր ասել, ինքն իսկ Աստուած պատգամաւորի։

Ի դէպ է կարծել թէ և զգիրս Յովհաննէս ինքն մատենագրեաց. զի և վսեմութիւն իմաստից, և շքեղութիւն կարգի բանիցն՝ ձահ պատահեն նմա։ Իբրու այն թէ՝ զի մի յամբարտաւանութիւն կրթեսցին Հրեայքն՝ անձանց գրելով զընտրհս Աստուծոյ, պարտ էր խեղամուտ առնել զնոսա թէ Աստուած ունի իւր ծառայս և՝ի տոհմին Նահաւայ։ Օ՛ինչ այլ ուսուցին կարևոր, և զո՛ր օգտակար իրատս հնար էր աւանդել Աովսէսի ժողովըրդեան վճռացելոյ յանապատի անդ իբրու ըզհանդէս նահատակութեանցն Յովհաննէսի, որ թողեալ էր՝ի ձեռս սատանայի փորձիլ յաւետեան ազգս տանջանաց. և թէպէտ մերկ և սոսկ յընչից, որդեկորոյս և անմասն յաւետեան մխիթարութեանց, և՝ի վերայ այսոցիկ հարուածեալ չարաչար՝ի մարմնի և փորձեալ հայհոյութեամբ և յուսահատութեամբ՝ի միտս, սակայն արձանացեալ կայ անյողդողդ, յայտ արարեալ՝ թէ այր հաւատարիմ՝ օժանդակեալ յաստուածուստ՝ գիտէ և յաստպաղնիզ անդ ահաւորագոյն մրցանաց և՝ի կարի դժնդակ վիշտս գրգռեալս՝ի հնարից բանսարկուին, անպարտեալն կալ, և ոտնփոխ եղեալ ընդ աղէտս իբր ընդ աշխարհս, համբառնալ

զինքն՝ ի բարձրագունից նկատմունս, և՝ ի միտ առնուլ՝ ի չարչարանս անդ զապիկար ըզ նուիրեան մարդկան, զամենամեծ զօրութիւն Աստուծոյ, և զանսահման իմաստութիւն նո՛ր ս։ Ահա զայս ամենայն խրատս բովանդակեն գիրք Յովելայ[1]։ Ար՝ ի պէտս ժամանակին զաստեացս Հոխութիւն պատկ կապեցին նմա հաւատք նորա. բայց տակաւ՝ ի միտ առնու ժողովուրդն ո՛ր այն լոյեն Հգանք առաքինութեանց, և մատչի հուպ Հաշակել զընորհս՝ որ անանձրպետ լինելոց էր՝ ի խաչէն։

Ո՞ր և յանձին ստուգեաց Պօվսէս, լաւ համարեալ զչարչարանս և զանարգանս ընդ ժողովրդեան իւրում, քան զպերգանս և զմեծութիւն արքունեացն Եգիպտացւոց[2]։ Ընդ դուստրեմն Ջամբէր նմա Աստուած զՀաշակ նախատանացն Եզրիասոսի[3], զոր արք յորդա գոյն ևս՝ ի խուՀապելն փախստեամբ յերեսաց Փարաւոնի, և՝ ի դեգերել՝ ի վտարանդութեան զամս քառասուն։ Ընդ քառասուն ցայտակ զբաժակն Եզրիասոսի, յորժամ ազատիչ ժողովրդեանն կարգեալ՝ տարաւ անհամար վըտարանդութեանցն, և յոգիս լինէր ապաստան։ Ընդ ևս յայնժամ զնոյն դժուարաբնութեան լոյե փրկութիւն որդւոցն Աստուծոյ, և նկատեաց՝ ի հեռաստանէ որպիսի լինչ կերպ, ի

1 Յովէ. ԺԳ. 15։ ԺԴ. 14։ ԺԶ. 21։ ԺԹ. 25, ԿԸ։
2 Եբր. Բ. 10, 11, 15։
3 Եզր. ԺԱ. 24, 25, 26։

վերայ կային Փրկչին՝ յազատութիւն գերա-
հրաշ հանուրց մարդկութեանս։

Ա՛ա այր սքանչելի չէհաս գոնեայ միխի-
թարութեանն մտանել յերկիրն խոստացեալ։ Ա՛
զկնոյ լերինն հայեցեալ եառես, և ոչ ամօթ
համարեցաւ զրոշմել զրով[2] զտարապիրն լի-
նել անտի վասն թերահաւատութեանն. որ
թէպէտ թեթև ինչ էր՝ խոստովն ընկալաւ
պատուհաս՝ ինամ որ գերագունին վիճակեալ
էր ընդհաց։ Ա՛րձան եկաց Ա՛ովսէս աստուա-
ծային արդար նախանձուն և ահագին դա-
տաստանացն՝ որ՝ ի վերայ կայ այնոցիկ, յորոց
երկնաձիր պարգևք զանվթարն պահանջեն
հաւատարմութիւն։

Ա՛սկայն բարձրագոյն միտս տայ մեզ չմտա-
նել նորա յերկիրն. քանզի յորժամ հայե-
ցեալ տեսանիցեմք, զի հանձարել օրէնսդիրն
՝ի ձեռն բազմապատիկ նշանաց առաջնորդէ
միայն մերձ յերկիրն խոստացեալ որդւոց Ա՛ս-
տուծոյ, ՝ի միտ առցուք թէ օրէնքն նորա լինք-
նին ՝ի կատարումն ոչ ածեն[3], և ոչ ունին
լրումն տալ խոստմանցն եղելոց, այլ ակնարկէ
և՛եթ ցուցանեն ՝ի հեռաստանէ[4], կամ թէ
առ սեամն միայն ժառանգութեան մերոյ տա-
րեալ մերձ կացուցանեն զմեզ։ Ա՛յլ մուծա-
նել յաշխարհն՝ այն սահմանեալ պահէր Յե-

1 Թիւք ԺԴ. 10։
2 Ա՛գ. Ի. 12։
3 Եբր. Է. 19։
4 Ա՛գ. ԺԱ. 13։

սուսյ, այս ինքն է Յիսուսի, քանզի և այս իսկ է անուն նորա. որ և անուանակոչութեամբն և սպասաւորութեամբ օրինակ էր Փրկչին աշխարհի։ Ասհմանեալ պահէր Յեսուսյ, որ փոքր էր յամենայնի քան զՆաւեէս, այլ անուամբն միայն մեծ քան զնա։

Ընդ ի ձեռն յաղթութեանց մեծի առնն՝ որոյ առաջի յետս ընդ կրունկն դառնայ Յորդանան, հոսեն պարիսպքն Երիքովի, և կասէ արեգակն ի մէջ երկնից, տարեալ բնաւկեցուցանէ Ընտուած զորդիս իւր յերկիրն Քանանու, ուստի մերժեաց նա զժողովուրդս գարշութեան։ Ընտելութեամբն որով վառէր զծառայս իւր ընդդէմ նոցա, խրատէր հեռադոյն դնել զանձինս իւրեանց յամբարշտութենէ նոցա, և պատժովքն զոր ածէր զնոքօք սպասաւորութեամբ նոցա, տագնապէր ահիւն արդարութեան զնոսին զպաշտօնեայս դատաստանաց իւրոց։ Յազգացն վաթելոց յերեսաց Յեսուայ երթեալ բնակեցան ամանք յաշխարհն Ընդրիկեցւոց. ուր և յետ հարուստ ժամանակաց գտաւ ի հին արձանն յիշատակ փախստեան նոցա և յաղթութեանցն Յեսուայ[1]։

Կալեալ Իսրայէլացւոց հրաշալի յաղթութեամբք զընդարձակ կողմանս աշխարհին որ

1 Պրոկոպ. յշ. Պատերազմ. Վնդ. գիրք Ե։

խոստացեալ էր հարց նոցա, Յեսու և Նդիա զար քահանայ, և իշխանք երկոտասան ցեղից բաժանեցին միաբան ըստ օրինացն Մովսէսի, զպատուականագոյնն և զհարուստ վիճակ տուեալ ցեղին Յուդայ[2]: Յաւուրց անտի Մովսէսի ամենեցուն երկոտասանից վեհագոյն Ճանաչէր Յուդա արութեամբ, իշխանութեամբ և յոգնաթիւ ժողովրդեամբ[3]:

Ա. ախՃանեցաւ Յեսու. այլ անխափան զՀետ էր ժողովուրդն ժառանգել զաշխարհն: Հրամայեաց Պատուաճ ցեղին Յուդայ կարգել առաջնորդ գործոյ պատերազմին, զի՛ է Ճեռս նորա մատնեալ էր զերկիրն[4]: Նէ նա, խորտակեաց զԲանանացիս, և առ զՆրուսա-

ղէմ[5] որ հանդերձեալ էր շինել քաղաք սուրբ, և մայր քաղաքաց ժողովրդեանն Պատուճոյ: Նախնի Մաղին էր սա, յորում Թագաւորէր Մելքիսեդեկ յաւուրս Պբրահամու, Մելքի սեղեկն այն Թագաւոր արդարութեան, քանզի այսպէս Թարգմանի անուն նորա, և Թագաւոր խաղաղութեան, զի Մաղիմ խաղաղութիւն լսի[6] զոր մեծ՛ի քահանայապետս դաւանեաց Պբրահամ, որպէս այն Թէ անդատին՛ի ժամանակաց անտի ընտրեալ էր Նրուսա-

1 Յեսու. ԺԴ. ԺԴ. և որ՛ի կարգին: Թիւք. ԻԶ. 53: ԼԴ. 17:
2 Յեսու. ԺԴ. ԺԵ:
3 Թիւք Բ. 3, 9: Է. 12: ԺԳ. 14: Ա. Մնաց. Ե. 2:
4 Դատ. Ա. 1, 2:
5 Աստ. 4, 8:
6 Եբր. է. 9:

ղէմ՝ի քաղաք սուրբ և՝ի տեղի փառաց առաւածպաշտութեան։ Նոյնն զառաջինն ըզքաղաքս որդւոց Ենենիամինի, որ զի տիարք էին և սակաւաւորք, չեղեն բաւական վանել զՅեբուսացիս՝ զհին բնակիչս գաւառին, և բնակեցան՝ի միջի նոցա[1]։

Յաւուրս գատաւորացն ոչ միշտ՝ի նմին խաղաղութեան եկաց ժողովուրդն, այլ ըստ արդարութեանցն կամ ըստ անօրէնութեանց զոր գործէրն՝ յեղափոխեալ։

Վանգի յետ մեռանելոյ Ծերունեացն՝ որոց տեսեալ էր զմեծամեծ նշանսն, երթայր տակաւ և չինջանէր յիշատակ սքանչելեացն. և բերումն հանուրց մարդկութեան ձգէր և զոսոնց՝ի պաշտօն կռոց։ Յորժամ մոլորէին նոքա զհին կռոց, վաղվաղակի հասանէին՝ի վերայ պատիժք պատուհասից. իսկ իբրև՝ի միտս եկեալ ապաշաւէին՝ի չարեացն, հանդիպէին ազատութեան։ Որով գամ քան զգամ սերտէին երկիւղածքն՝ի հաւատս խնամակալութեան, և՝ի ստուգութիւն խոստմանց և սպառնալեացն Աստուծոյ։ Այլ Գատաւած մեծ ևս տարացոյցս՝ի ներքս մատուցանէր։ Ասէր ժողովուրդն Թագաւոր, և եթ նոցա ըզԱաւուղ՝ որ վաղ անարգեցաւ ամբարշտութեամբն։ Յայնժամ հաձեցաւ Գատաւած՝ի

[1] Դատ. Ա. 21։

ցեղէն Յուդայ յարուցանել զարմ արքայական, յորմէ ծնանիցի Քրիստոս։ Ընդ՝ի վեր երևէր Նաւիթ՝ պատանեակ հովիւ՝ի ցեղէն Յուդայ, կրտսեր յորդիսն Յեսսեայ, զորոյ զպատուականութիւն ոչ գիտաց հայր նորա, և ոչ ծանեաւ ազգ նորա, այլ եգիտ զնա Աստուած այր ըստ սրտի իւրում, և օծաւ նա՝ի Սամուէլէ՝ի Բեթղեհէմ՝ի քաղաքի հարց իւրոց[1]։

1 Ա· թագ· ԺԶ։

ԴԱՒԻԹ ԶՈՐԱՒՈՐ

Դաւիթ, Սողոմոն, Թագաւորք և Մարգարէք։

Պետք է ասել որ ի տեսանել յայսմ հետէ զժողովուրդն Աստուծոյ։ Հաստատի թագաւորութիւնն ի տան Դաւթի. թագաւորեն ի նմա զաւակքինն Դաւիթ և Սողոմոն, այլ ետքերովք, այլ երկոքին ևս արք հրաշակերտք։ Դաւիթ զի էր գոռ պատերազմող և յաղթող, նուաձէ զթշնամիս ժողովրդեան Աստուծոյ, որ զահ և գերկիւղ զինուց նորա արկանէ առ հասարակ զամենեքումբք։ Սողոմոն գերազանցէ համբաւեաւքն իմաստութեամբ առ ընտանիսն և առ օտարս, երանաւետ զազգ իւր ի խաղաղութիւն անվրդով։

Սակայն առ անվթար ունել զկարգ բանիցս որ վասն յաջորդութեան աստուածպաշտութեան կրօնից, արժան է հայել սակաւուք ի գնացս գործոց երկոցունց հոյակապ թագաւորացն։

Աւաջինն ի վերայ Յուդայ որ հզօրն էր և յաղթող Թագաւորեաց Դաւթի, և հպատակեր նմա զինն ամենայն Իսրայէլ։ Ետ

Յեբուսացւոց զդղեակն Սիոն՝ զմիջնաբերդն Երուսաղէմի. եւբրև տիրէր քաղաքին, անդ արկանէր ՚ի հրամանաց Աստուծոյ զաթոռ թագաւորութեանն և զաստուածպաշտութեան: Յարկ բնակութեանն նորա եղև Սիոն, զոր չինեալ շուրջանակի, քաղաք Դաւթի անուանեաց[1]: Իսկ զչինուած Երուսաղէմի կատարեաց Յովաք քեռորդի նորա՝ զոգջեանոյ կառուցեալ զնա: Ի ջին բնակութեամբ որդիքն Յուդայ զկողմանս աշխարհին, և Ներեմիան սակաւաւորն՝ բնակեցաւ ՚ի միջի նոցա:

Տապանակն ուխտի զոր չինեաց Մովսէս, յորում հանգչէր Աստուած ՚ի վերայ քրովբէից, և յորում կայր տախտակք կտակարանացն, չև ևս ունէր տեղի բնակութեան: Նաճ զնա Դաւթի յաղթանակաւ ՚ի Սիոն[3] ՚ի քաղաքն, զոր էառ հզօր օգնականութեամբ ձեռին տեառն, զի թագաւորեսցէ Աստուած ՚ի Սիոն, և զնա պիտասցեն պահապան Դաւթի և Երուսաղէմի և ամենայն թագաւորութեանն:

Դայց խորհուրդն վկայութեան՝ յորում պաշտեաց ժողովուրդն զտէր յանապատի, դեռ ՚ի Դաբաւոն կայր[4] և անդ զոհէր ժողովուրդն ՚ի վերայ սեղանոյն զոր կանգնեաց Մովսէս, մինչև ՚ի շինել տաճարին, և դնել սեղանոյ

1 Բ· թագ· Ե· 6=9:
Ա· Մնաց· ԺԱ· 6, 7, 8:
2 Անգ· Բ· 16:
3 Բ· թագ· Զ· 18:
4 Ա· Մնաց· ԻԶ· 39:
ԻԱ· 29:

և տապանակին, և կատարել անդ զամենայն պաշտամունս։

Ետրտակեալ Դաւթի զամենայն թշնամիս, և ընդարձակեալ զսահմանս ժողովրդեանն Ա.ա տուծոյ մինչև ի գետն Եփրատ [1], լսելով անդորրանայր զկնի յաղթութեանցն, յայն միայն խորհէր այնուհետև՝ զի զպաշտամունս աստուածպաշտութեան յարդարիցէ [2]։ Եւ ահա ի վերայ լերինն յորում երբեմն արգելոյր Ա.բրահամու հրեշտակն [3] զոհել զմիամօրն, անդ ի հրամանաց տեառն պատրաստէ Դաւիթ զտեղի տաճարին, կազմէ զօրինակին, ժողովէ նիւթս պատուականս և մեծագինս, յաւելեալ ի նոյն և զկապուտ կողպատուտ ազգացն և ըզթագաւորաց պարտեզոց։

Ա.յլ զտաճարն զոր հանդերձէր տիեզերակալն յաղթող, կանգնելոց էր այրն խաղաղութեան։ Եւ շինէր զնա Սողոմոն հանդոյն խոստանեն վկայութեան։ Օ սեղանն ողջակիզաց, զսեղանն խնկոց, զաշտանակն ոսկի, զսեղան հացին զառաջաւորութեան, և զայլ ամենայն կահս տաճարին կարգեաց եդ ըստ օրինակին զոր արար Ա.ովսէս յանապատի [4], բայց չքնաղ մեծագործութեամբ և պայծառութեամբ։

1 Բ. թագ. Ը։ Ա. Մնաց. ԺՀ։
2 Բ. թագ. ԻԳ. 25։ Ա. Մնաց. ԻԱ. ԻԲ. ևն։
3 Յովսեփ. Հնախօս գիրք. Ե. գլ. 10։
4 Գ. թագ. Զ, Է, Ը։ Բ. Մնաց. Գ, Դ, Ե, Զ, Է։

Յակ զառապանակն զոր յօրինեալ էր առնն Ա֊ստուծոյ, եդ՝ ի սրբութիւն սրբոց, ի վայրն անմատոյց, յայտ ինն արարեալ թէ անմատոյցք են առ՝ ի մինչ փառքն Ա֊ստուծոյ, և փակեալ են երկինք յապէ մարդկան՝ մինչև բացցէ Քրիստոս զմատնորա արեամբ նորա։

Յաւուր նաւակատեաց տաճարին երևեցաւ Ա֊ստուած փառօք նորոգ։ ընտրեաց ըզտեղին՝ անուանեալ անդ զանուն նր, և պաշտել ի մարդկանէ։ Ա֊ղբել կարճեաց պատարագ մատուցանել այլոց, զիութիւն աստուածութեանն ցուցեալ և ի միութենէ տաճարին։ Ա֊ղև Ա֊րտաշէսի քաղաք աւուրբ յօրինակ նմանութեան եկեղեցւոյ յորում հանդերձեալ էր բնակել Ա֊ստուած որպէս ի տաճար նր աւուրբ, և յօրինակ նմանութեան երկնից, ուր յայտնութեամբ փառացն երանելոց առաքելոց զմեզ յանվախճան յաւիտեանս։

Յանկ հանեալ Ա֊ղոմոնն զշինուած տաճարին, շինեաց և զարքունի ապարանս՝, արժանաւոր արուարն այնպիսւոյ ալքայի Հարտարապետել։ Վեղեցիկ և հոյակապ յօրինեաց և զաւուն զբօսանաց նրոց՝ որ անուանն կոչեր Լերանանու. և պալատ զշխոյին մի՝ ի հրաշակերտից էր Ա֊րտաշէսի։ Յոյակապ էին ամենայն կերտուածքն նորա. արահզն,

՝ Գ. Թագ. Ի, ժ։

պաւիթքն, պահլևքն, Ձեմելիք, պահն արքայական, և պատասանարանն։ Ոմեռնայն ուրեք ոսկւոյ և ականց նշոյլք հատանէին, և եղևնափայտ միայն փոխան փայտից՝ ի գործ անդր մատեաւ։ Աքանչանային ամենեքեան եկք և բնիկք ընդ վայելչութիւնս թագաւորացն Խոսրէվեայ։ Ոստ այսոցիկ էր տեսանել և զայլն ամենայն, զքաղաքս, զգինարանան, զերիվարս, զկառս և զպահակս արքունի՝։ Ասէ զինչ է ասել զվաճառականութենէ, զընդ նաւարկութենէ և զկարգաց ուղղութեան, որ լծորդեալ ընդ անվթար խաղաղութեան, բազմահարուստ դնեն զնդրուսաղէմ քնաւից քաղաքացն արևելեայց։ Ոյլ և թագաւորութիւնն ոզջոյն ցնծայր յանդորրութեան և՝ի թաթաղուն լուծեան, և ամենայն ինչ զերկնային անդէն նկարէր զնիստս։ Ոարտք պատերազմացն Ոռաւթի նկարէին զտքնութիւնս՝ որովք հասանել էին երկնաւոր Հօրութեանց, և զքաղցրութիւն վայելից նոցա կերպարանէին աւուրք արքայութեան Ոզոմոնի։

Ոյլ փառաւորութիւն և երկուց հոյակապ թագաւորացս և տանուցա աստուածական ինն ընտրութեան գործ էր առանձին. և Ոռաւթի ինքնին հուշակ հարկանէ զքանչելին յառեալն, "Ընտրեաց Տէր Ոյսուած յամենայն ազգաց

1 Գ· թագ· ժԲ։ Ր· Մնաց· Ը· Թ։

„ զՆպրայել . և յաւելցին Իպրայելէ ընտ-
„ րեաց զՅուդաս կանգնել զԹագաւորութիւն
„ իւր յաւիտենական . և ի տանէն Յուդայ
„ ընտրեաց զտուն հօր իմոյ , և յորդւոց հօր
„ իմոյ կամեցաւ զիս լինել Թագաւոր ի վերայ
„ ամենայն Իպրայէլի . և յամենայն որդւոց
„ իմոց՝ վասն զի որդիս բազումս ետ ինձ Տէր,
„ ընտրեաց զՍողոմոն որդի իմ նստուցանել
„ յաթոռ Թագաւորութեանն տեառն ի վե-
„ րայ Իպրայէլի „[1] :

Ասատուածայինս ընտրութիւն յայլ ինչ զե-րազոյն քան զոր Թուին ի վերին երեսս հայե-ցուցանէ զիւրս : Յաձախ խոստացեալն անդ ուրեմն մեսիայն էրբև որդի Աբրահամու, հանդերձեալ էր լինել և որդի Դաւթի և Թագաւորացն Յուդայ : Խոստումն Աստուծոյ առ Դաւիթ՝ եթէ աթոռ նորա յաւիտեան կացցէ , ի մեսիայն ունէր զկատարումն և յան-վախճան Թագաւորութիւն նորա : Սողոմոն որ ընտրեցաւ պայազատել գնա՝ օրինակէր ըզ-մեսիայն , վասն որոյ և առաց Աստուած ըզ-նամանէ , “ Ես եղէց նմա ի հայր , և նա եղիցի „ ինձ յորդի „[2] : Եւ յայտ է՝ զի ոչ ուրեք խօ-սեցաւ Աստուած այսպէս զուարթէ ի Թա-գաւորաց կամ ի մարդկանէ :

Այսպէս ի վեր քան զամենայն ժամանակս

1 Ա . Մնաց . ԻԸ . 4 , 5 :
2 Բ . Թագ . Է . 14 : Ա . Մնաց . ԻԲ . 10 :

աա Աւաւթիւ և աա որդւովք նորա յայտնի լինել խորհուրդ գալստեան մեսիային հրաշալի մարգարէութեամբք որ քան զարեգակն պայծառ և լուսաւոր էին ։

Յաւաջագոյն եաես զնա Աւաւթ , և երգեաց զնա գեղապանծ և անհամեմատ օրհնակաւ ։ Նազուամանգամ միտ եդեալ զխառս որդւոց իւրոյ Աղամայնի հռչակել , ահա անգին արանայրն հոգւոյն , և՛ ի հիացման եղեալ տեսանէր զանն գերագոյն փառօք և իմաստութեամբ քան զԱղամայն ։ Տեսանէր զմեսիան այն բազմեալ յաթոռ հաստատութեան առաւել քան զարև և զլուսին ։ Տեսանէր խոնարհեալ աա ոտիւք նորա զամենայն ազգս , և զամենեսեան օրհնեալ զաա խոստմանն եղել աա Աբրահամ ։ Եւ՛ ի վեր ևս կորովութեամբ հրեալ զմիտան , տեսանէր զնա՛ ի վայելչութեան արդոյ յաւազ քան զարտուսեակ ծնանելով յաւխտենից՛ ի ծոցոյ հօր իւրոյ՝ քահանայապետ միանձնաւոր , որում ոչ այլ ոք յաջորդէ , և ոչ ինքն ումեք յաջորդեալ անցեալ նաեւ քահանայապետ ոչ ըստ կարգին Ահարոնի , այլ ըստ կարգին Մելքիսեդեկի , կարգ նորահրաշ՝ անծանօթ յօրինաց անտի ։ Տեսանէր զնա նստեալ ընդ աջմէ Աստուծոյ , հայելով՛ ի բարձանց երկնից՝ արկեալ առ ոտս

1 Մատթ . Ջ . 29 : ԺՐ . 49 : 2 Սաղմ . ՀԱ . 5 , 17 :

տուանդանօք ասէին զԵհնաամիս իւր։ Հետ-
ցեալ Դաւթի ընդ էքնատ սեռասրանն, այլ
յայլմէ լինի՝ ի փառաց որդւոյն, և տէր իւր
կոչէ զնա[1]։

Ցեռանէ զի Նաւուած է, և զի օճ գնա Նա-
ւուած թագաւորել՝ ի վերայ ամենայն երկրի
վասն Հնմարտութեան, Հեզութեան և արդա-
րութեան[2]։ Մասչի Հոգւոյն խորհրդազգած
լինել խորոյն Նաւուածոյ, և լսէ՝ ի բերանոյ
անտի յաւխտենական Հօրն ըզբանս՝ որ վասն
որդւոյ իւրոյ միածնի, թէ "Որդի այսօր ծնայ
զքեզ,,[3] որում և յաւելու խոստանալ Նա-
ւուած իշխանութիւն յաւէժական՝ ի վերայ
ամենայն Հեթանոսաց մինչև՝ ի ծագս երկրի։
Ի զուր խռովին Հեթանոսք, վայրապար գու-
մարին՝ ի միասին թագաւորք և իշխանք[4]։
Ընկծաղն Ցէր՝ ի բարձանց երկնից զանմիտ
խորհրդովք նոցա. և կանգնէ Հակառակ կա-
մաց նոցա զթագաւորութիւն օծելոյ իւրոյ։
Որ աւանիկ կանգնէ զնա թագաւոր՝ ի վերայ
նոցա, և զոր խնդրէին՝ թօթափել զլուծ
նորա՝ զնոսա նախ ածէ՝ ի Հնազանդութիւն
նմա։

Ընկալեալ և յոլովակի փառաւորագոյն օրի-
նակօք նախատապատմեցաւ՝ ի տուրբ գիրս Թա-
գաւորութիւն Մեսիային, ոչ ծածկեաց Նա-

1 Սաղմ. ճԹ։ 3 Սդպ. Բ. 7, 8։
2 Սդպ. Խդ. 3—8։ 4 Սդպ. Բ. 7։ Ի. 9։

տուած ՚ի Դաւթայ և զանարգանս պղծոյ ո-
րովայնի նորա օրհնելոյ . զի և այսոցիկ ուսու-
մըն կարեւոր էր ժողովրդեանն Աստուծոյ :
Վասնզի Թէպէտ և խօթամիտ էր զեռևս ժո-
ղովուրդն, և երկրաւորացս խոտամամբք հարկ
էր ձգել զնոսա , սակայն ոչ էր օրէն Թոյլ
տալ նոցա ՚ի մեծութենան յառել իբր յա-
պերխատ երանութենն իւրեանց և ՚ի վարձ :
Յաղագս որոյ զմեսխայն զայն՝ զխոստացեալն
բազում անգամ, զկաթոդիկն տեղեացեալն,
զտարացոյցն առաքինութեան, և զառիթն
ցնծութեան ցուցանէ Աստուած Դաւթի անդ
ուրեմն ՚ի վիշտս Թաղեալ : Ո՛չ խաչն նկատէր
աստղ զահ նորոյ արքայիկն . տեսանէ ծակեալ
զձեռս և զոտս նորա , Թուեալ զամենայն ոս-
կերս նորա ընդ մորթն [1] առ ծանրութեան
մարմնոյն անողորմ կախելոյ, զհանդերձս նորա
բաժանեալ, վիճակս արկեալ ՚ի վերայ պատ-
մուճանին , զտասը ծարաւոյն զոլացուցեալ ՚ի
լեղի և ՚ի քացախ, զձիւնամիս նորա կատաղեալ
զնովաւ և յապերեալ արեամբ նորա [2] : Այլ առ
նովաւ յանդիմանին նմա զեղապանծ արքա-
սիք անարգանաց նորա . ամենայն տոհմք ա-
զանց յիշեն զաստուած, զոր մուսացեալ էին
՚ի բազում գարուց հեաէ . ընթանան նախ
աղքատք ՚ի սեղան մեսխային , և զհետ նոցա

1 Սաղմ. ԽԱ. 17 , 18 , 19 :
2 Սիդ. ԿԸ. 22 : ԽԱ. 8, 13, 14 , 17 , 21, 22 :

ՄԵԾԱՏՈՒՆՔ և հզօրք, երկրպագեն նմա ամենեքին և օրհնեն զնա. իսկ նա՝ ի մեծի անդ և յոքնապատմար եկեղեցւոջ՝ ի բազմահոյլ ժողով ազգաց հաւատացելոց անցեալ նախահայրս, պատմէ եղբարց իւրոց զանուն Աստուծոյ՝, և զչքնաղութիւնս նորա՝ ի յաւիտենից։

Դառիլը զայսոսիկ տեսեալ, ծանեաւ թէ թագաւորութիւն որդւոյ իւրոյ չէ յայսմ աշխարհի։ Եւ ոչ ինչ զարմացաւ. քանզի գիտէր իսկ եթէ անկայուն է աշխարհս. թագաւորք իսկ՝ ի գահոյն՝ ոչ ինչ արժանաւոր սահմանն ակնկալութեանցն համարէր զգահոյս։

Ոչ ինչ ընդհատ՝ ի նմանէ տեսին և այլք՝ ի մարգարէից զխորհուրդն մեծիայն։ Աբան չելապատում էին և չքնաղ ամենայն բանք նոցա վասն թագաւորութեան նորա։ Ամն տեսանէր զԱեթղեհէմ զսակաւաւորն՝ ի քաղաքս Յուդայ՝ պայծառացեալ գեղեցկապէս ծննդեամբ նորա. և անդր՝ ի վեր ևս համբարձեալ հոգւովն, տեսանէր այլ ծնունդ, որով յաւիտենից ենէք նորա՝ ի ծոցոյ Հօր[2]։ Այլոմն տեսանէր զկուսութիւն մօրն զԱմմանուէլին՝ զԱստուած ընդ մեզ՝ երևեալ՝ ի կուսական արգանդէ, մանուկ սքանչելի, և Աստուած անուն նորա[3]։ Այլ ոմն տեսանէր

1 Սաղմ. ԻԱ. 26, 27 և որ՝ ի կարգին։

2 Միք. Ե. 2։
3 Եսայ. է. 14։ Թ. 6։

զնա մտեալ՝ի տաճար նը՝, և այլ ոմն փա-
ռաւորեալ՝ի հրովմ, յորում պարտեցաւ մահ՝։
Պէաել քարոզել զհրաշապատումն նորա, ոչ
լռեցին առ նմին և զարհամարհանս։ Ցեսին
զնա վաճառեալ. չինաց զանխուլ՝ի նոցանէ և
թիւ և գինք երեսուն արծաթոյն որով վա-
ճառեցաւն [3]։ Ի նմին ժամանակի՝ յորում
հայեցեալ տեսին զնա բարձրեալ և ահաւոր,
տեսին զնա՝ի նախատինս և անծանօթ՝ի մէջ
մարդկան. տեսին զնա հիացումն աշխարհի՝
եթէ առ նուաստութեանն և եթէ առ մե-
ծութեան, յետին՝ի մարդկանէ, այր մի՝ի
հարուածս՝ վերացուցեալ զմեզս ամենեցուն
յուս իւր. բարերար առ ամենեսին, և ան-
զոսնեալ յամենեցունց. անչքացեալ առ վիրաց
իւրոց, և վէրք նորա բուժիչք խոցուածոց մե-
րոց. համարեալ մահապարտ, վարեալ՝ի տան
Ջանս ընդ անօրէնս, որպէս գառն անմռունչ
՝ի սպանդ մատնելոյ զանձն, և ծնանել նմա
զաւակս երկայնակեացս, և զվրէժ առնուլ
յանհաւատ ժողովրդենէ իւրմէ [4]։ Նա զի մի
ինչ առանց գուշակութեան ճեասցէ, նշանա-
գրեցին և զթիւ համարոյ ամաց գալստեան
նորա [5]. մինչ զի հարկ է զի շլացութեամբ
հարեալ իցեն՝ որք անծանօթ լինին՝ի նմանէ։

1 Մաղ. գ. 1։
2 Եսայ. ԺԱ. 10։ Ծգ. 9։
3 Զաքար. ԺԱ. 12, 13։
4 Եսայ. ԾԲ. 13։ Ծգ։
5 Դան. թ։

Ել միայն գուշակէին մարգարէքը Ա՛րիստոս, այլ և ինքեանք օրինակք եղեն նորա, տպաւորեալ յանձինս զգաղտնի խորհուրդն, և առաւել զնոսայն։ Զոգեաս աւետեաքին նոքա հաստատեցան վասն արդարութե՛ն, և՛ չարչարանս անդ յայտ արարին զպատճառս հալածանացն տեառն մերոյ՝ զանաւղութիւնն և զձշմարտութի՛ն։ Ա՛ստպառնալեաց մահու տատաներ նղնա և նղնսէ։ յայսն կատականաց Թողաւնասայի ժողովրդեան և Թագաւորաց, զոր և ապաառ յապուրդ կատաղութեան իւրեանց կալեալ սղոցեցին, ըստ որում զրոյց հաւաստի տան զայսցանէ աւանդութիւնք Ա՛րկէից։ Զարկոծեցաւ Յակոբոս Յովիդայեայ։ յերաշխեպս վշտաց դներ նզնկնէլ։ անպատուեմ էին և անհատ աղէտք նյրեմիայի։ երկեցս՝ի մէջ առիւծուց ընկեցաւ Դանիէլ։ Ա՛նեաքին սոքա տարան Թշնամանաց և տանջանաց, և ցուցին աւետեաքին յանձինս իւրեանց, Թէ Թէպէտ առ հաստատութի՛ն նախնոյ խօԹամիտ ժողովրդեան հարկ էին ժամանակիս բարութիւնք, սակայն քաջքն Ա՛սրայէլ և գերածայրեալքն յանարատութեան վարս՝ անանէին և անդ ուրեմն՝ի հաց նեղութեան, և ըմպէին կանխաւ՝ի սրբութիւն անձանց յանապակէ անտի խաւնելոյ Աղուոյն Ա՛ստուծոյ. և զառնութիւն անապակին այնչափ էր, որչափ Ա՛րիստոս վեհապոյն էր ա-

ՌՆԵԵՑՈՒՆ ՍՐԲՈՒԹԵԱՄԲ ։

Բայց զօրհնութիւնն, որ պատրաստեալ էր հեթանոսաց՝ յայտնագոյն և տեսին մարգարէք, և տողեցին սքանչելապէս ։ Յուցաւ Նայեայ արմատն Յեսսեայ և Դաւթի՝ ի նշան ազգայ և ժողովրդոց, զի՝ ի նա յուսասցին ամենեքին[1] ։ Այն այն՝ ի հարուածս՝ որոյ վիրօքն բժշկեալ էաք, կարգեալ էր Աւետարանն ի ստուծոյ՝ ի լուսանալ հեթանոսս* ցօղովն սրբութեան, այսինքն է արեամբն իւրով և մկրտութեամբ ։ Որանան Թագաւորք յահեղ փառացն նորա, և կարկեն զբերան իւրեանց[2] ։ Զգիք որ ոչ լուան վնմանէ՝ տեսանեն զնա, և որ ոչն Ճանաչէին՝ հրաւիրին հայել՝ ի նա ։ Ահա է վէր կայութիւն հեթանոսացդ, նա իշխան և հրամանատար ազգացդ ։ Յաւուրս նորա յարեսցին՝ ի ժողովուրդ տեառն ազգ մի անծանօթ, և ընթացցին առ նա հեթանոսք յամենայն ծագս երկրի[3] ։ Ահա է արդարութիւն Աւետեաց որ բարձրացաւ իբրև զլոյս, և փրկութիւն Աւետեաց որ որպէս զջահ վառեսցի ։ Տեսցեն հեթանոսք զարդարն, և ամենայն Թագաւորք

1 Եսայ. ԺԱ. 10։

* Զբանն Եսայեայ "Ա յնպէս զարմացին ազգք բազումք "՝ի վերայ քո,,, ընթեռնու Լսաւին "Լուացէք զազգս բա-

"զումս" . ԾԲ. 15 ։

2 Եսայ. ԾԲ. 13, 14, 15 ։ ԾԳ ։

3 Անգ. ԾԵ. 4, 5 ։

ծանիցեն զայրն որ սքանչելին է . ՚ի մարգա-
րէութիւնս Եհովիա՝ ։

Նայց աւանիկ տիրապէս ևս յանդիմանի
տիպ կերպարանին ։ Զայր մի սքանչելի հեղու-
թեամբ, զեղապանձ օրինակաւ ընտրեալ Յա՛ս
տուծոյ և հաձոյ նորա, պատմէ հեթանոսաց
զդատաստանս. ակն ունին օրինաց նորա կղզիք.
(այսպէս անուանէին Հրեայքզ աշխարհակ և զաշ-
խարհս հեռաւորս ։) Ա՛ր աղաղակեսցէ, և մի՛
ոք լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա. զի այնչափ
հեզ լինիցի և քաղցր ։ Ո՛չ էղէգն ջախջախեալ
մի՛ փշրեսցէ , և զպատրոյկն առկայծեալ մի՛
շիջուսցէ . զանանկն և զմեղաւորն նա ոչ
հարստահարեսցէ , այլ յառաջ կացեալ կո-
չեսցէ զնոսա գորովական ձայնիւ , և նեցուկ
ամրութեան լիցի նոցա աջ նորա բարերար ։
Նացցէ զաչս կուրացելոց , և հանցէ ՚ի բանտէ
զգերեալս [2] ։ Ա՛ստ բարութեանն նոյնպէս լիցի
և զօրութիւն նորա , քանզի և կնիք պատկերի
է նորա զքաղցրութիւն ընդ զօրութեան լը-
ծորդել. յաղագս որոյ և ձայն նորա թէպէտ
դաշն և քաղցր՝ ծագաց ՚ի ծագս ժամանեսցէ
՚ի սուղ ժամանակի , և առանց աղմուկս յու-
զելոյ զդղրդեսցէ զամենայն երկիր ։ Ա՛յլ մեր-
ժեսցէ , և ոչ սաստեսցէ , և զոր ոչ Հանապէին
մինչ դեռ՚ի Հրեաստան էր՝ եղիցի հաստատու-

1 Եսայ. կբ. 1 , 2 ։
2 Աքտ. խբ. 1 , 2 , 3 , 4 , 5 , 6 ։

թիւն ուխտի ժողովրդեան իւրոյ, և լոյս ա-
մենայն հեթանոսաց [1]: Յաւուրս հրաշափառ
թագաւորութեան նորա մի ժողովուրդ կազ-
մեցեն տեառն և Ա.յորեստանեայն և Ա.դիպ-
տացին և Ա.սորայելացին [2]. Ա.սորայել խառ-
նեացին ամենեքեան, ամենեքեան սրբեացին:
Ել և ես լցեալ Ա.ստուածով քաղաք առանձին.
նկարագիր է նա նորոյ միաբանութեան՝ ուր
ժողովեսցին յամենայն ազգաց Ա.ետարանիչք
կանգնեացին Ա.ւրօպայ, Ա.մերիկեայ և Ա.սիոյ,
և դիցէ Ա.տուած զինշան իւր յաւետարա-
նիչսն յայտնել հեթանոսաց զփառս իւր: Ել
և ես կոչեացին ընտրեալքն յանուն Ա.սորայելի.
այլ անուն տացի նոցա, և յայտնի լինի լոյսն
աւետեացն, և յարագուարճ խնդութիւն ե-
ղիցի անդ: Ա.սպանեացի քահանայութիւն
յազգէ Ա.հարոնի, և Ա'ի միջոյ հեթանոսաց յա-
րիցեն քահանայք և ղեւտացիք [3]: Ա.ոխանակ
առաջինն զոհիցն և պատարագաց նորա մատուսցի
պատարագ սուրբ և հաճոյական [4], և ծանիր-
ցեն ամենեքեան վասն որոյ երգեցաւն Ա'ի
Ա.աւետ քահանայապետ ումն ըստ նորոյ օրի-
նաց: Ա.յգի արդարն յերկինից որպէս ցօղ յեր-
կիր, և բղխեսցէ երկիր զբողբոջ նորա, և եղիցի
փրկիչ, և ծնցի ընդ նմա արդարութիւն:

1 Եսայ. խթ. 6: 2, 3=11: կե. 1, 15, 16: կշ. 19=21:
2 Անգ. ժթ. 24, 25: 4 Մալաք. Ա. 10, 11:
3 Անգ. կ. 1=11: կԱ. 1,

Աբիմելք և երկիր միաբանեցին ՚ի ծնունդ նորա, և զոգեաս միանգամայն երկնեցին զնա՝ զերկնաւորն՝ միանգամայն և զերկրաւոր։ Զոր հանդէս առաքինութեան փայլեցեալ յաշխարհի ՚ի գնացս նորա և ՚ի բանս. և շնորհք նորա ծաւալեալ՝ դրոշմեցեալ զկրօնս նորա ՚ի սիրտս մարդկան։ Վոխակ զամենայն գալըստեամբ նորա, և երկնաւոր Աստուած յանձն նորա, զի նմա կրկնեցցի ամենայն ծունր, և խոստովան լինի ամենայն լեզու զմեծ նորա զնշխարհութիւն[1]։

Զանկ փոքր ՚ի շատէ յառաջ բերեալ զհրաշապատումն զոր յայտնեաց Աստուած մարգարէից յաւուրս Թագաւորաց որպէս ՚Ներեմ, զոր որում յայտնեալ էր և ՚Ներեմ նախ քան զամենեսեան։ Նախատես վիպասքեցին ամենեքին զոգա զՀառաս պատմութեան Աստուծոյ, որ հանդերձեալ էր լինել և որպէս Աբրահամու և ՚Ներեմ։ Զոր պէս ՚ի գլուխ եղանէ ամենայն ինչ զոր յաւաջագոյն գիտութեան կամացն Աստուծոյ։ Զոր որ ցուցանէ կանուխ որպէս Աբրահամու, ցուցաւ վկայեալ և որպէս ՚Ներեմ. և խոստացաւ նմա Թագաւորութիւն անվախճան։ Զծառայութիւն աստուածգիտութեան ընդ ամենայն երկիր արդարեալ և նշան եղ հաւատոյ գալըս-

1 Սաղմ. ճԹ. 4։ Եսայ. Խե. 8, 23, 24։

տեան նորա։ Ը. որդեգրութիւն հաւատոյ հեթանոսաց և զօրհնութիւն ամենայն ազգաց աշխարհի՝ զիստուածգեաղն Աբրահամու Իսահակայ և Յակոբայ հաստատեաց վերըստին, և՝ ի նոյն ակնկալեալ ինայ ժողովուրդն։

Յայնմ հետէ և առ յապա առաջնորդէ նա զայս Աստուած հրաշալի և օրինակաւ։ Նոր ուխտ դնէ ընդ Իսրաէլ, և պարտս լինի բառանձնէ թևաւորիկել նմա և որդւոց նոցա՝ եթէ կացցեն՝ի պատուիրանին որ առանդեցաւ նոցա՝ի ձեռն Մովսեսի. ապա թէ ոչ՝ ապառնոյ խիստ պատուհաս՝ի առնդամանեքն այնոցիկ՝։ Իսրաէլ նախ զջալ առնու զպատուհասիցն, որ առ սակաւ մի ժամանակ մոռացաւ զպիեալն՝։ Նայց քանզի ապաշխարութեամբն քաւէ զանցանսն, ընդ զնա բարութեամբք, նախապիծ օրինակ եդեալ զնա Թագաւորաց։

Ուղղի Թագաւորութիւն՝ի տան նորա։ Նրանեալ էր Սողոմոն ցորչափ հայրենականացն պատ հետևողաւաքինութեանց, այլ զեղծաւ՝ի ծերութեան իւրում։ Ինայէ նմա Աստուած վասն Իսրաէլ ծառայի իւրոյ. բայց և յայտառնէ թէ պատժեսցէ զնա՝ի զաւակէն նորա [3]։

Խելամուտ լինի առնէ զծնողս, զի ըստ ան-

1 Ր. Թագ. Է. 8, եան։ 2 Ր. Թագ. Թ. 12. եան։ Գ. Թագ. Թ. 4. եան։ Ր. Մնաց. է. 17. եան։ 3 Գ. Թագ. ԺԱ։

քնին դատաստանաց իւրոց զվարձ վաստակոց նոցա և զմեղացն պատուհաս ձգէ և յետ մեռանելոյ նոցա, և հնազանդէ զնոսա օրինաց իւրոց կարևոր սիրելեօքն, իմա սիրով ազգատոհմին նոցա։

Ի կատարումն աստուածային բանից անսայ Ովբովամ ըստ յանդուգն բարոյից իւրոց անմիտ խոհրդոյն, և կորուսանէ զիշխանութենի՛ւ վերայ տասն ցեղից՝։ Այլ՛ի նշկահել նոցա և յորոշել զանձինս Աստուծոյ իւրեանց և՛ի թագաւորէ, կացին միաբան յուխտին և՛ի հաւատոն Աբրահամու որդիքն Յուդայ հաւատարիմք Աստուծոյ, և Ռաւթէ ընտրելոյ նորա։ Ի նոսա յարեցան և որդիքն Լեւեայ և Ենիամինի, և եկաց թագաւորութիւն ժողովրդեան տեառն յանուն թագաւորութեան Յուդայ, և պաշտեցին խնամով աստուածութեան զօրէնսն Մովսեսի։

Ի վերայ այնչափ դիցամոլութեանց և ամբարշտութեանց տասն ցեղից ոչ մոռանայ Աստուած զուխտ իւր որ ընդ Աբրահամու, ընդ Ոսահակայ և ընդ Յակոբու։ Ակ՛ի սպառանհետացան՛ի նոցանէ օրէնք Աստուծոյ՝ որ ատեպ յապաշխարութիւն կոչէր զնոսա բազմարուեստ նշանօք և ազգի ազգի քարոզութեամբք մարգարէից։ Այլ տեսեալ զնոսա

1 Գ. Թագ. ժԲ։

սալացեալս՝ի չարիս իւրեանց, ոչ ևս երկայնաման։ Ա՝ տարէ զնոսա՝ի խոստացեալ երկիրն, սպառնացեալ նոցա անդարձ վտարանդութիւն[1]։

Ընդ երեսս Յովհիթայ որ հանդիսի յառաջին ամի գերութեան Իսրայէլացւոց, ցուցանէ զքաղաքավարութիւն ընտրելոյն յապըստամբ ցեղս անդ։ Ա՝ այր սքանչելի՝ որ բնակէր՝ի միջի նոցա, և յառաջ քան զգերութիւնն զօրացաւ անարատ պահել զանձն՝ի դիցամոլութենէ եղբարց իւրոց, և ստէպ կալ օրինաց, և ելանել պաշտել զՅաստուած Հայրսուսաղէմ՝ի տաճարն, ոչ յետս ընկրկեալ՝ի բարւոքն առաջարկութենէ՝ի վատթար օրինակաց կամ յերկիւղէ սպառնալեաց[2]։ Ա՝յլ և՝ի գերութիւն վարեալ, զնոյն առաքինացաւ բարեպաշտութիւն՝ի հալածանս անդ հանդերձ տամբ իւրով։ Պատկեաց Յաստուած առատին սքանչելապէս զհաւատս նորա և զորդւոցն, յայտ արարեալ թէ կարող է և՝ի գերութեան և՝ի հալածանս մանաւանդ զծառայս իւր օրհնութեան օրինացն՝ի վեր՝ի բարձրագունից մտածութիւն ամբառնալով զնոսա՝ի չարակրութեանցն։

Հանդէս վարուց Յովհիթայ և վարդապետութիւն նորա՝ի խրատ էին Իսրայէլացւոց,

1 Գ. Թագ. ԺԴ. 6, 7, եև։
2 Տովբ. Ա. 3, 6, 7։ Բ. 12, 21, 22։

զի գոնեայ ինեըքոյ գաւազանին ի միտ առ-
ցեն եթէ ձեռն ամենակալին է՝ որ հարկանէ
զնոսա. այլ գոգցես ամենեքեան ի խաստաըը-
տութեան իւրեանց կացին։ Ոգա նմանող
գտան և Յուդայեանքն, փոխանակ զի պարտ
էր զգուշանալ նոցա՝ հայհոյեալ ի պատուհաս
այլոցն։ Զուարճացաւ Ներսէս ազգ առնել
նոցա ի ձեռն մարգարէից իւրոց, զորս առա-
քեր հետզհետէ կանխեալ ի գիշերին և ի վա
ղըրդայն՝ որպէս և ինքն ասէ, զի յայտ արասցէ
զհայրական խնամն իւր։ Այլ ապերախտու-
թեամբն նոցա սրտմտեալ սպառնայ գնալ և
ընդ նոսա որպէս ընդ ապստամբ եղբարս նոցա։

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳՈՒԵՐՈՐԴ

Վաղք և պաշտօն մարգարէից, և գառաստանք Աստուծոյ յայտնաբանեալք ի մարգարէութենն։

Վ ԵՑ ի ինձ քան զամենայն ի Չառս պատմութեան ժողովրդեանն Աստուծոյ ապաստահարկութիւն մարգարէից։ Վրք մեկնեալք ի ժողովրդենէ, մենաւորք և այլասարագք հանդերձիւ՝, խումբ արարեալ բնակէին միաբան ընդ աստուածատուր առաջնորդաւ։ Նպատոյ և ձգնազգեցիկ կեանք նոցա տպաւորէր զմեռելութիւն վարուց որ Երիստոսիւն աւետարանելոց էր։ Երաշելի օրինակաւ յայտնէր նոցա Աստուած զանձն իւր, զոր և ամենայն ժողովուրդն առնոյր ի միտ։ Այլ ի վեր քան զամենայն նուագս յորդեաց զեղաւ մարգարէութեանն ընդդէմ յաման ամբարշտութիւնէ ժողովրդեանն, ի ժամանակի՝ յորում թուէր իմն թէ դիցն պաշտօն խափանեացէ ի տպատ զան

1 Ա. թագ. ԻԸ. 14։ Գ. թագ. ԺԹ. 19։ Դ. թագ. Ա. 8։ Եսայ. Ի. 2։ Զաք. ԺԳ. 5։ Ա. թագ. Ժ. 10։ ԺԹ. 19, 26։ Գ. թագ. ԺԸ։ Դ. թագ. Բ. 3, 25։ Դ. 10, 38։ Զ. 1, 2։

տուածային օրէնսն։ Յայնպիսւոմ թշուառութեան ժամանակի յառաջ կացեալմարգարէից՝ հնչեցուցանէին առաջնայն ուստեք ՚ի ձայն և ՚ի գիր զսպառնալիս Աստուծոյ, և վկայէին զչմարտութեան նորա։ Յաճէին ՚ի ձեռս աւանեցուն գիրք մատենից նոցա և պահէին զգուշութեամբ յաւելուածական յիշատակ ազգաց յազգս[1]։ Որք հաւատարիմք էին Աստուծոյ, զհետ գնային նոցա. զի և յԱրտաքսերքսէս անդ յորս թագաւորէր կռապաշտութիւն՝ ընտիրքն ՚ի նոսա պահէին միաբան ընդ մարգարէս զշաբաթս և զտօնս մովսիսական գիրս[2]։ Նոքա խրախուսէին զերկիւղածս հաստատուն կալ յուխտին. յորոց և բազումք տարան տանջանաց մահու. ուր և ըստ օրինակի նոցա ՚ի վաստիարեալ ժամանակին, յաւուրս աւեր թագաւորութեան Անտիոքայ[3] անթիւ բազմութիւն հաւատացելոց հեղին զարիւնս իւրեանց ՚ի վերայ Աշխարհութեան. որպէս զի յառաջին ժամանակի վերկայեցաւ Աշխարհութիւն։

Այս օրինակ յաւերժանայր ակուամբ Աստուծոյ. Հանապազ կացին մարգարէք ՚ի միջի նոցա, և բազմութիւն հաւա

1 Եբ. ԺԷ. 14։ Եսայ. Լ. 8։ ԼԴ. 16։ Երեմ. ԻՌ. 30։ ԻԶ. 2, 11։ Ռ. Մնայ. ԼԶ. 22։ Ռ. Եզր. Ա. 1։ Դան. Թ. 2։

2 Գ. Թագ. Դ. 23։

3 Գ. Թագ. ԻԱ. 16։

ատացեալոց նահատակէր յաստուածային օրէնս միաբան ընդ նոսա, և ընդ քահանայն զոհա մատոյցս որ կային ՚ի պահպանութիւնս օրի- նացն որպէս աւանդեալ էր նոցա յՀարոնէ հետէ յաւրէնայն նախորդացն իւրեանց։ Ո՛ր կարի էակ ամբարիշտ թագաւորօք անգամ, որպիսի ոք Ո՛քազն էր և Մանասէ, չբողոքէ նմասյն և կամ այլ ոք ՚ի մարգարէից՝ եթէ երբէք դադարեալ էցէ օրէնն Թլփատութեանն՝ որ կնիք էր ուխտին, որով և կնքեալ էր ըստ սրբոյն Պօղոսի բովանդակ պահպանութիւն օրինացն։ Ո՛յլ և ոչ զշաբաթոյց և զայլոց տօնից է տեսանել երբէք զլուծուածն. զի թէ- պէտ և փակեաց Ո՛քազ առ ժամանակ մի զը- դուռն տաճարին [1], և սուղ ինչ դադար տուաւ զոհից մատուցման, սակայն բռնադատու- թեան էր գործն, և չզօրէր խնուլ զբերանս որոց գովէին և խոստովան լինէին յայտ յան- դիմանութեամբ զանունն Ո՛ստուծոյ. քան- զի և ոչ եթող Ո՛ստուած զի լռեացեն երբէք ձայնքս ՚ի միջոյ ժողովրդեան իւրոյ. և յորժամ ձեռն էարկ Համան կործանել զժառանգու- թիւն տեառն, և փոխել զխոստմունս նորա, և դադարեցուցանել զօրհնութիւնս՝ նորա [2], յայտ էակ է եթէ զիարդ արգել խափանեաց զնա Ո՛ստուած՝ ՚ի գործոյ անտի։ Ոչ ինչ նուազ

[1] Եսթ. ԺԴ. 9։ [2] Բ. Մնաց. ԻԸ. 24։

հանդիսացաւ հզօր զօրութիւն նորա՝ի կամել անդ Նաւուքոսի բառնալ զկրօնս Աստուածպաշտութեան։ Ոչխարի ինչ խօսեցան մարգարէքն առ Քրիստ և առ Աւետարան՝ի հատուցումն չհմարտութեան կրօնիցն և անաւրէնութիւն աստուածապաշտ կարգացն։ Յայտնի իսկ յիշատակէ գիր զբանս տեառնողացն, որ խօսէին առ նոսա յանուն Աստուծոյ Իսրայէլի, որ գրեալ էին աւանիկ՝ի գիրս բանից աւուրց Թագաւորացս։ Նմին Աւետարան անդամ զղջացեալ ապաշաւեաց, և առաւել անդրկմտելի էցե, զի յոլովք՝ի հաւատացելոց կացին ճեացին հաւատարիմք՝ի հպատակել օրինաց. և այնչափ էր պնդութիւն իշխանութեան ընտիր կողմանն, զի՝ի դատել անդ զԹագաւորս՝ի մահուան նոցա, համարձակութեամբ վճռէին, եթէ անարժանք են Թագաւորքն այն ամբարիշտք գերեզմանացն Իսաւելի և բարեպարիշտ յաջորդաց նոցա։ Ոչ՝ի թէպէտ և գրեալ է, եթէ Աքազ՝ի քաղաքին Իսաւելի Թագեցաւ, սակայն և այս նշանակի անդէն յայտ յանդիման, եթէ ոչ եգաւնա՝ի գերեզման Թագաւորացն Իսրայէլի։ Նա ոչ Աննասէ զերծ գտաւ՝ի դատաւկնքոյ աստի, Թէպէտ և ապաշխարեալ էր, զի արձան կացչէ անմոռաց ահագին եղեռանն որով գարշա-

ցաւ ՚ի կեանս իւրում։ Եւ զի մի՛ կարծեսցէ ոք եթէ բազմութիւն նոցա որ հաւատարեմ կացին ՚ի պաշտել զ՚ստուած յայտնապէս և միաբան ընդ մարգարէից՝ թերացեալ էին բնաւ յօրինաւոր յաջորդութենէ հովուացն իւրոց, յայտնաբարբառ յիշատակութեամբ խօսի Եզեկիէլ յերկուս տեղիս զըմհամատուցիչն և զորդւոց Ադովնիայ, որ ՚ի մոլորութեան ժամանակին՝ «պահեցին զպահպանութիւն Թիւնս սրբութեանց»։

Ապա՛ի թէպէտ և մարգարէք և հաւատացեալք քահանայք, և ժողովուրդն ընդ նոսա հակէին օրինաց, այլ որ կործանեացն զ՚սրայէլ ՚ի կռամոլութի՝ բազում անգամ մոլորեցուցանէր և զիշխանս և զառաջինն Յուդայ։ Եւ թէ և մոռանային զ՚ստուած հարց իւրեանց թագաւորքն Յուդայ, այլ նա համբերէր նոցա երկայնմտութեամբ վասն Դաւթի ծառայի իւրոյ։ Յանապատ յուշ աճէր նոցա զԴաւիթ. և յորժամ որդիքն զհօրն բերէին զնմանութիւն՝ աքանչելագործէր նոցա մեծապէս։ Դակ երբեմն օտարացան ՚ի հայրենի առաքինութենէն, ծանեան զջերութիւն անխոնարհելի ձեռին տեառն, որ ծանրացաւ ՚ի ՚ի վերայ նոցա, որում և գաւազան սրտմտութեան եղեն թագաւորքն Ասորեստանեայց և Բաբելոնի։ Դակ ՚ի յաշխարհել և ևս

ամբարշտութիւնէ նոցա, յարուցանել Աստուած յարևելս զսէգն և զգժնեայն քան զամենայն Թագաւորս՝ զԱբուգոդոնոսոր ասեմ զարքայն Բաբելացւոց զսոսկալիսն[1] ի բնակել, և զուշակեր զնա ի հեռուստ ժողովրդոց և Թագաւորաց վերժխնդիր ի պատուհասել զնոսա։ Ասէ նա, և երկիւղած նա, և երկիւղ ընթանայր առաջի նորա։ Զինու միանգամ զինուսցի, և զթագուհի ի նոցանէ խաղացուցանէ ի Բաբելոնէ[2]։ Ահաւասիկ ոչ յայնժամ ապաշաւեցին ի չարեացն որք ինացին ի քաղաքին, և կամ որ վարեցանն ի գերութիւն, Թէպետ և աղաղակէր նոցա Երեմիա, և ասացեալ էր ցնոսա զբանս փոխանակ նոցա ընտրեցին լսել մարգարէիցն՝ «որ մարգարէանային «զկամս սրտից իւրեանց»[3], և բարեբէնին զանօրէնութիւնս նոցա։ Զինչ միանգամ դարձ առնէ վերժատուն, և ծանրացուցանէ զլուծն Երուսաղէմի, այլ կործանել ոչ կործանէ զնա միանգամայն։ Ահա երբեմն լցան անօրէնութիւնք նորա, և յաշխարհաց ամբարտաւանութիւն ի միասին ընդ վատթարութեան, այնու հետև ապա յաշխին դնէր զնա առ հաստատ արքայն Բաբելացւոց[4]։

Ահա նախայեաց Աստուած ի սրբութիւն իւր։

1 Երեմ. Ի։ Եզեկ. Իշ։
2 Գ. Թագ. ԻԳ. 1։
3 Երեմ. ԺԴ. 14։
4 Գ. Թագ. Իե։
Ե. Մնաց. ԼՂ. 5, 6։

Տաճարն հրաշակերտ՝ վայելչութեան աշխարհի, որում հասանէր կամ յաւիտեան՝ եթէ կամ ցեալ մնացեալ էր Երուսաղէմայ՝ ի բարեպաշտութեան՝, ի հուր ծախեցաւ Նաբուքոդոնոսորայ։ Ի զուր սակս ընթանայր այս բարբառս Երեմիա ։ "Տաճար տեառն, տաճար տեառն, տաճար տեառն է՝ ի միջի մերում"[1]. որպէս թէ կարող ինչ էին ինքնին տաճարն նուիրական թեւարկել զնոքօք ։ Յայտ առնէ Նաբուքոդոնոսոր թէ ոչ պարտուցեալ ինչ է՝ ի շինուած քարեղէն, այլ սիրտ հաւատացեալ խնդրէ նա։ Կործանէ զտաճարն Երուսաղէմի, յաւուր մասանէ զգանձս նորա, և տայ՝ ի ձեռս անպատ ելոյ արքային զպատուականն անօթեան որ՝ ի բարեպաշտ թագաւորաց ընծայեալ էին ։

Նա՛ և իբրեւ և՝ ի շինութիւն աճեցուն հացոյց զբանակութիւն ժողովրդեան իւրոյ ։ Նմ բարիշտ և յաղթող թագաւորաւն՝ ի միտ առնումք զբնաւորս աշխարհի, զի պաշտօնեայք են նոքա յոլովակի աստուածային վրէժխնդրութեան ։ Ի ձեռն նոցա հանդէս առնէ Նա տուած արդարութիւն իւրոյ, ածեալ զկնի և ըստ նոքին՝ բռնաւորօք գնամանօրինակ արդարութեանն պատուհասող, առեալ՝ ի, աբուզոզոնոսոր աստուածելէն գինու, և անպարտելի հանդիսացեալ նոքա, նկուն առնէ զՅնամին ժո

[1] Երեմ. ԽԱ. 7. 8։

[2] Աղգ. է. 4։

զսէրեան խօսքս առաւել, Ա՛ւերկ զԱդամայ էին, զՎիճակս և զԱհաբայիս, զընկերս զՅաղտարս Ա՛ստուծոյ։ Յաղտարս մնաւեն առ բարեաւտան ալբայրն և հարկս հարկանել նմա և Ադիեատս, որ բազում անգամ առաւել ցոյց զՅուդա՝։ Ա՛ւ ապրի՛ւ զօրութենէ նոցա և Յուդա, որ ոչ յօդուտ արկ զժամանակն զոր չնորհեաց նմա Ա՛ստուած։ Արծաթն ամենեքեան, ջնջին՛ւ ի միջոց յերեսաց աստուածական արդարութեան՝ որում արբանեակ ալբայն՝ Ադուզոդոնոսոր։ Ականի կործանեցի և նա։ Ա՛ստուած որ պատժեաց նոսա զորդիս իւր, և եհար զԵշեամիան, պահէ զնա՛ի վերիմթերութեան ամենազօր ձեռին իւրոյ։

ԳԼՈՒԽ ՎԱԹՍԵՐՈՐԴ

Դատաստանք Աստուծոյ ի վերայ նարուգոդոնոսորայ և յաջողութեան նորա, և առ հասարակ ի վերայ պետութեանն Բաբելացւոց։

Ա Թագաւոր Աստուած յորդւոց իւրոց՝ եթէ յոր ատեան Թշուառութեան հասանելոց էր Նարուգոդոնոսոր ապաքանիչ նորա, և որ մնան և բաժին պատրաստեալ էր Թագաւորութեան Բաղդէացւոց՝ ուր վարելոցն էին ի պետութեան։ Անեխապատում արարին մարգարէքն Քն հանդերձեալ իշխանութեան նորա, զի մի հիացեալ զարմացին ընդ փառս ամբարշտաց և ընդ խրոխտ Թագաւորութեան նորա։ Ասին զի էր ծնեալ Նարուգոդոնոսոր, պատճառաց Նաբոպ զլուխ իշխանութեան նորա և զանգիտ անվերադարձութեանն, քանզի ոչ ոք ոչ ոք ոչ ոք

Ի՞նա սկսեալ օրհնակի արձանագրեալ կայր ՚ի մարգարէս Եհեզեքիէլ ասելով զայրացեալ եմ զայրոյթ իմով՝ որ չարչարեալ զժգոհելոցն առաւել եւս, և մեծամեծին սասկանալի հոյակ։ Ի՞նչ ՚ի գլուխ եկեն պատգամք հոյակ, և առեալն Հրեայք՝ տանջեալքն չարաչար՝ զի կոչ Տանէին վիճակահանին ընդ հոյակ, և յառաջ քան զնոսա, և առ ինչ կին զինն՝ որպէս գիտէր յոյժ գեալ էր ՚ի մարգարէս՝ Ասացեալ, Հրամ, Հրամ, Հրաման, Հրկիցեն, Հրամանակս՝ բազում Հ մեղեցաց և Հոգեւոցաց անհաշիւ Հնձեալոց և Հոգեւոր ինչ ելեալ ՚ի Հրամանէ Հեն ելեալ և եղեալ եղեալ Հագուստեալ բազում, Տեղոյ՝ իշեալ ծովս, Տանցին, Հեղիկս, Հարեւրագունեն Հետ՝ ընդ Հոն գանձս իւրեալ Հեռուն Հրամարի, Հետ արդարեալս բազմերն Հարեալն ամենայնի Հոգեաց իւրեանց, անբարոյական Հարեալն յոյժ ամենեցուն և Հարամակալն յաւարի ամենեցուն։

Հարեալն ամենեցուն և Հրամայեալ ընդ նոսա վասն ինչ իւրոց, այլ ոչ անցեալ եմ զիս Հրամած։ Հարեալց Հոգի գաւեր նոցա, այլ ամենայնեան և գանձեալն ինչ ծածկեալ նոցա, ոչանակեալ յաւուրս ոչ գտանել Հրեն նոցա զԱստուած իւրեանց ամենի շինեալ Հրեն նոցա՝ և Հոգեակեալ յաւուրս յաւուրս բան զՀնուեալ նոցա՝ ։ զայ · Խդ · Խե ։

Երեմիա զանշուշա քահանայն ապաչեցոյց ժողովրդեանն, այլ խոստացաւ նմա և ցերեկարձ յետ հոգեառնութեան սորին՝։

*Ոչ սակայն ըստ սիրոյ մեծաւորել կ'ելն մարդասիրէ ժողովրդեանն նուաճելոյ, որ զաւրն Յովնի՝ ի գերութեան տար Թագաւորոյն և ապ գոյ զահապետն պատուհասն որ կրեալ պատհին նոցա՝։ Այսուզդամար որ խնդրելն պաշտօն առնուլ, ընդն պաշտօն տանի Նաեղելի, զարհուրելոյ յահէ զաղտնեացն Աստուծոյ յայտնելոց նմա՝ ի տեսլեան Նաեղելի, զատկերացեալ նմա՝ ի վերոյ հասանել զատկերացեալ կուռքն, որ և առնու զերեսաւորեալս զանձինս կռապաշտութեան՝։ Յայլմանէ նահիրն՝ի Նաբելոնի՝ ի գերեալն զոր պատճառացեալ կամելոյ զնա՝ ի գերեալ զաւրն Յովնի՝ ի կռապաշտ քան Նբեկիկեանն պատուհասն՝ որ ընկալաւ և ազգ նոր

կանէ զնա Աստուած և բառնայ՝ ինամանէ զուշ մտացն, ընդ զազանս անապատի եդեալ զնա[1]։ Այլ՝ ի սահմանեալ ժամանակին՝ ի Յանիէլէ՝ ի միտս լեալ, խոստովան լինի զԱստուածն երկնից, որ խելամուտ արար զնա զօրութեան իւրում. սակայն ինչ ոչ պատկառեցան յօրինակէն յաջորդք նորա։

Յառնեն խռովութիւնք՝ ի Բաբելոնի, և՝ ի շփոթս անդ հասանէ կանխապատում ժամանակն մարգարէութեանց վասն գարձի գերւոյն։ Յամբառնայ Կիւրոս սպարապետ զօրուն Մարաց և Պարսից[2]. և խոնարհին ամենեքեան առաջի գոռ տիեզերակալին։ Տակաւ յառաջ խաղայ նա՝ ի Պաղեստացիս անդր և խոչք բազում ուրեք խափանեն զնա։ Պաղաքաց՝ ի քաղաքս հնչէ համբաւ գալստեան նորա ըստ կանխաձայնութեան Երեմիայ[3]։ Յաստատի երթալ՝ ի Բաբելոնի, այն՝ որ բազում անգամ լուեալ զսպառնալիս մարգարէին, յորն կացեալ էր, և ոչ ապաշաւեալ՝ ի չարեացն. տեսանէ յայնժամ վերձեալ առ դրունս պայազատականն՝ զորով ունչս առնէր։ Յարստութիւնք նորա, անթիւ բազմութիւն բնակչացն, բարձրաբերձ պատուարքն, ահագին պարիսպն՝ որ ըստ վկայելոյ ամենայն նախ

1 Դան. Դ. 31։
2 Հերոդ. գիրք ա. գլ. ճհէ։ Քսենոփան. Դաստէր. կիւր. գիրք ը, դ, եև։
3 Երեմ. ԾԱ. 46։

նի վիսպադրաց՝ պատեալ ձգէր իբրու զընդարձակ աշխարհաւ ոմամբ, և շտեմարանք նուրա մեծամեծք ուռուցեալ սնունդս ունէին։ Ա՚ն զի և ընդ պաշարումն իւր ցհասուստ ժամանակս ոչ ինչ հոգայ. մանաւանդ թէ ծաղը առնէ զթշնամին, և ծիծաղի զփութքն զոր հատանէր Ալեքս շուրջանակի։ Ի պարս և՚ի կաքաւս մտաբերէ, խնջոյս ուրախութեան յարդարէ նախարարաց իւրոց արքային Նաղտասար՝ Թոռն Նաբուգոդոնոսորայ, նմանող ամբարտաւանութեան նորա, այլ ոչ քաջութեանն։ Յօրինէ կոչունս մեծաձախս յոյժ, և՚ի զեղխութիւնն և զսեղանապատութիւն խառնեալ՝ բերել հրամայէ զսուրբ սպասս տաճարին Երուսաղէմի։ Յայնժամ յայտնի սրտմտութիւն տեսանն, և թաթերկնաւոր ձեռին գրէ բանս ի արհաւրօք՚ի բառեալ որմ սրահին ուր զընթրիան սայր[1]։ Յաւաջ մատչի Դանիէլ, ընթեռնու նմա զգրեալսն, և ոտիպս անդ ուրեմն գուշակեաց հասուն նորա զաղետսդրմ հարուածն, ցուցանէ արդ և սմա զեկեալ հասեալ սաստ պատուհասին։ Ինդ յանկարծակի՚ի կատարումն աստուածային վճռոյն ական հատանէ Ալեքս՚ի պարսկին՚ի Նաբեղոնէ, քանզի՚ի խրամն անդր

1 Հերոդ. գիրք. ա. գլ. ճ՚ղ, ևն։ Քաեռնոփ. Դասիոր. կէս. գիրք ե։ Արիստ. Քաղաքակ. գիրք է. գլ. է։
2 Դան. ե։

զոր պեղէր յերկար ժամանակաց՝ գարձու-
ցեալ զջուրն Նիւրատայ, յեզակարծում ընդ
լայն յատակ գետոյն հորդան տայ՝ի քաղաք
անդր։

Այսպէս ըստ կանխաձայնութեան մարգա-
բէից յաւար մատնեցաւ Մարաց, Պարսից և
Ասորոց քաղաքն խրոխտացեալ Բաբելոնն.
ընդ նմին գարձաւ և թագաւորութիւն Բաղ-
դէացւոց որ տապալեցաւ զբազում թագաւո-
րութիւնս. խորտակեցաւ ըստ բանից Երե-
միայ ուրնն որ խորտակել մանրեալ էր զա-
մենայն երկիր. խորտակեաց տէր զգաւազանն՝
որ եհար զազգս բազումս, ըստ որում ասաց
Եսայեայ՝։ Զգոք սուլորեալք՝ի լուծ արքայից
Բաղդէացւոց՝ հայեցեալ տեսանիցեն ընդ
լծուանկեալ զնոսին զԲաղդէացիս, և ասի-
ցեն, "Բ.անիկ և դու իբրև զմեզ ըմբռնե-
"ցար, և ընդ մեզ համարեցար. դու ասէիր
"՝ի մտի քումմ, ՝ի վերոյ քան զաստեղս եր-
"կինից արկից զաթոռ իմ, եղէց նմանող բար-
"ձրելոյն"։ Բ.այս բանք էին Եսայեայ։

Բաբողէր գարձեալ նոյն մարգարէ[2]. "Ընդ
"կաւ կործանեցաւ Բաբելոնն, և ամենայն
"պատկերք նորա և ձեւագործք իւր կործա-

1 Եսայ. ԻԳ. 17։ ԻԱ. 2։ Խե, Խզ, Խէ։ Երեմ. Ծ Ա. 11. 28։

2 Ընդ. ԻԳ. 16, 17։ Երեմ. Ծ. 23։

„ նեցան յերկրի . անկաւ Նէլ , խորտակեցաւ
„ Պատպէնն* „ աստուած նորա մեծ , յորոյ ա-
նուն կոչէին և Թագաւորք նորա՝ . քանզի
Պարսիկք Թշնամիք նոցա՝ երկրպագուք արե-
գական՝ ոչ բերէին զկուռս և զԹագաւորս , զո-
րս ընդ աստուածս համարեցան Նաբելա-
յիք : Եւ այլ ազէ տեսցուք , զիարդ կործանեցաւ
Նաբելոնն . կործանեցաւ յար և նման գրե-
ցոյն ի մարգարէս . յամաքեցան ջուրք նորա՝
որպէս կանխաձայնեաց Երեմիա [2] հորդել ձա
նապարհ յաղթականին : Եւ միևդեռ ի գինւոջ
անդ էր և զքնար դանդաչէր , դաւաճանեցին
զնա խրախուԹիւնք նորա ըստ նորին մարգա-
բէի . անկաւ ի ձեռս Թշնամեաց , ըմբռնեալ
որպէս յորսայս առանց իմանալոյ [3] : Յայնժամ
կոտորեցան ի սուր ամենայն բնակիչք նորա .
քանզի որ պարսեցին զնոսա Պարք չէին հե-
տամուտ ոսկւոյ կամ արծաԹոյ , որպէս ասէ
Նեսայի [4] , այլ զհետ պնդեալ էին հանել զՂ-

* Պատճէն և այլ բազում օրինակք Յունաց փոխանակ Դա-
գոնէի ընԹեռնուն Նաբո , որ ի լեզու Քաղդեացւոց և Եբրայ-
եցւոց նշանակէ մարգարէուԹիւն կամ գուշակուԹիւն . քան-
զի նորա էր պատգամն տալ : Ոչ սակաւք ի Թագաւորաց Բաբե-
լոնի նոքին վարեցան անուամբ , որպէս Նաբուգոդոնոսոր ,
Նաբուպաղասար , և այլն : Զձայնդ Նաբո համարին ոմանք
համառօտուԹիւն անուանդ Նաբուգոդոնոսոր , որ կանգնեաց
իւր պատկեր :

1 Եսայ . ԻԴ . 5 , 6 , 10 :
2 Երեմ . ԻԱ . 9 : ԻՋ . 1 :
3 ԱԹգ . Ծ . 38 :
4 Եսայ . ԺԴ . 15 , 18 :
Երեմ . Ծ . 35=42 :

քէն վրիժուն, և յագենալ յարիւն ապստամ
ժողովրդեանն, որ առ ամբարտաւանութեան
իւրոյ Թշնամի արձանացեալ էր ամենայն ազ-
գաց աշխարհի։ Այդ վկայի միաբանց գային ըն-
Թանային սուրհանդակք՝ գոյժ արկանել Թա
գաւորին, եթէ՝ ի քաղաքն եմուտ Թշնամին.
զայս այսպէս յայտնաբանեալ էր Նրեմիայ։
Վասղեայք նորա՝ յորս յուսացեալ էր, և որք
անվախձան Թագաւորութիւն խոստանային
նմա, ոչ կարացին փրկել զնա՝ ի ձեռաց յաղ-
Թականին։ Ոչ ուգաձայնութեամբ ասան-
դեալ էին զսոյն զայս Նասայի և Նրեմիա՝։

Երեսք միայն ապրեցան՝ ի բերանոյ սրոյ
յահագին այնմ կոտորածէ, որում իրապէս
էին կանխաւ։ Նշխարհակալեալ Նաբուսա-
զարևելս ոչջոյն, աստուածական ինն նկատ,
՝ի ժողովուրդն հարուածեալ։ Հիացեալ ընդ
պատգամս քարոզելեացն զյաղթութիւնս նո-
րա, խոստովան լինի Թէ Նստուածն երկնից՝
Նստուածն Հրէից եւս նմա զԹագաւորու-
Թիւնն. և երևելի առնէ զառաջին ամն Թա-
գաւորութեան իւրոյ՝ հրամանն տուեալ շինու-
Թեան տաձարին և պերեզարձի ժողովրդեան[2]։

1 Երեմ. ԾԱ. 31։ Նասյ. Խէ. 12=13։ Երեմ. Ծ. 36։ Նասյ. ԽԸ. 20։ Երեմ. Ծ. 8, 28։ ԾԱ. 6, 10, 50. ևն։

2 Բ. Մնաց. ԼԶ. 23։ Նեեմ. Ա. 2։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ (ԹՎԱԿԱՆ ՊՄՊՐ)

Խոխոք գառաստանացն Ասուածոյ : Դառաստան անաչառ՝ ի վերայ Բաբելոնի . գառաստան ողորմութեան՝ ի վերայ Երուսաղէմի :

Ա՝ ոչ սքանչացայ ընդ առաուածական խըստամակալութենն՝ ի վերայ Հրէից և Բաղդէացւոց , և՝ ի վերայ Երուսաղէմի և Բաբելոնի : Յարկանէ զերկաքանչիւրն , ազգ արտաքեալ բազմապատիկ գուշակութեամբք՝ զի գիտասցեն ամենքին՝ եթէ նա է որ առնէ զայս ամենայն : Երուսաղէմ և Բաբելոնի՝ ի միասին լսեան՝ ի նոցունց մարգարէից զսպառնալիսն , և կործանեցան զհետ միմեանց ըստ ժամադրին : Ալ՝ ի պատուհասել անդ և զերկոսին, յայտնէ Աստուած զթագաւոն տնտեսութիւն իւր : Յարկանէ խստիւ զԲաղդէացիս , հայրաբար զԻրեայս պատուհասէ՝ որք և արդիք են նորա : Օ՜ Բաղդէացւոյն ամբարտաւանութիւն որ էր տիպ պատկերի ազգին նոցա , և ինքէք քնաւ թագաւորութեանն , կործանէ անկանգնելի . “ Կործանեցաւ , ասէ Ե-

„ բեմիա՝, հպարտութիւն քո, և ոչ ոք էր
„ որ յարուցանէր „ : Ա՛րդարեւ ասէ Ն-
սայի յառաջ քան զնա՝ եթէ “ Նշխոյն Նա-
„ բեղոնի՝ որ փառաւորն էր ի Թագաւո-
„ րէն Ասղէացւոց՝ որպէս կործանեաց Ա-
„ տուած զԱսղոմ և զԱմոր [2] „, զոր ելիք ե-
թող Ադատուած յամենայն անկասկածութենէ ։
Ասկայն ոչ այսպէս ընդ Իրեայս. Հարկանէ
զնոսա որպէս որդիս անհպատոյ, և ի հլու-
թիւն ածէ զնոսա, ընդ որոց և խանդաղա-
տեալ ընդ արտասուան չկիշէ զայնոցանն. “ Ա՛լ
„ երկնչիր ծառայ իմ Յակովբ, ասէ տէր, զի
„ ես ընդ քեզ եմ. խրատեցից զքեզ չիրա-
„ ւունս, և քաւելով ոչ քաւեցից զքեզ. Թէ ա-
„ րարիչ վախճան ամենայն ազգաց ուր գրուե-
„ ցի զի զքեզ անդր, այլ քեզ ոչ արարից վախ-
„ ճան „ [3] : Եւ սկսա տեսանելիք իսկ, զի բար-
ձաւ Նաբեղոնի յիշխանութենէ Նաբեղացւոց
մինչև ի սպառ, և տուաւ այլում ազգի. իսկ
Նրուսաղէմ ի նախկին իւր հաստատեալ պայ-
ծառութիւն, եւս աբանչելապէս ժողովեալ
առ ինքն յամենայն կողմանց զորդիս իւր ։

1 Երեմ. Ծ. 31, 32, 40։
2 Եսայ. ԺԴ. 19։
3 Երեմ. ԽՊ. 28։

ԳԼՈՒԽ ՈԻԹԵՐՈՐԴ

Գերեզարձ ժողովրդեանն առ Զօրաբաբէլ, Եղբաւ և Նեեմեաւ:

Գերեզարձ արար ետուն Զօրաբաբէլ՝ի յելոյն Յուդայ՝ի զարմէ Թագաւորացն, և պետն նոցա գային խմբովին Յուդայեանք, և ընտրին զաշխարհն: Իսկ տան յելոյն՝ յաւանէ ընդ հեթանոս, ընդ նոսա և խառնեցան, և ջնջեցաւ անուն նոցա, բայց՝ի սակաւուց որոնց ոչք միաբանեալ ընդ Յուդայեանս՝ ընդ դրօշիւք Յուդայ մտին յերկիր հարց իւրեանց: Ուղղեցին զսեղանն, կանգնեցին զտաճարն, քարձրացուցին զպարիսպս Երուսաղէմի: Կար կեցան յաչխաղանք շրջակայ ազգաց՝ի սաստէ Թագաւորացն Պարսից, որ տարածէին զինաքմըս իւրեանց՝ի վերայ ժողովրդեանն Աստուծոյ: Ատաչէր քահանայապետն՝ի տեղի իւր առաջին, և պետ նորա այլք աոնենէքեան, որ էին՝ի ծննդոց քահանայից ըստ ցուցանեալ ըստ գրոցն յիշատակաց. իսկ որում չվկայէին յիշատակագիրք, ի բաց սրտիչեր՝ի խմբէ նոցա: Յայնժամ Նէզրաս քահանայ ուսուցիչ օ-

բինաց և Նեեմի իշխան սրբեն զաշխարհն յանապատէն՝ ի ներքս սպրդելոց՝ ի գերու- Թեան ժամանակին, և զպուշանան ժողովրդեան՝ ի պահպանութիւն տօնիցն և օրինաց[1]։ Ապա ժողովուրդն՝ ի միասին ընդ նոսա զհետու- Թիւնն որ պատճառք եղեն մեծի պատուհա սին, և յուշ ածեն զբանն Մովսեսի յաղագս ամենայնի այսոցիկ։ Ընթեռնուն միաբան զրս պահնայիս առն Աստուծոյ յաստուածեղէն տառն, յայտ յանդիման տեսեալ զկատարումն գրելոցն։ Հիանան և քաջալերին՝ ի բանս պատ- գամաց Երեմիայ, և՝ ի գարձ գերուին յետ եօթանասուն ամաց, ըստ որում ասէպ աստցու նոցա։ Ամենայնին ընդ գատաստանաւքն Աս- տուծոյ, և հաշտեալ ընդնմա՝ կան՝ ի խոստա ցուածեան[2]։

1 Բ. Եզր. Բ. 62։
2 Եզր. Ա. 1։ Նեեմ. Ա. 8։ Ը. 12։

ԳԼՈՒԽ ԻՆՆԵՐՈՐԴ։

Հանդերձեալ Աստուծոյ դատաստանի, առատագոյնս յորդէ զլոյս իւր։

Վասն ամենայնի սահմանեաց Աստուած ժամ և ժամանակ, դատաստանաց զմարգարէս առ մեծի փառաց որդւոյ իւրոյ, զի ամենայն ժողովուրդն այնմ սպասիցէ՝ որ լուծեալ է մարգարէից։

Սակայն՝ ի ժամանակի յորում դատաստանել հանդերձեալ էր զմարգարէս, թէ՞ւէր ինձ եթէ ծաւալել կամիցի առ հասարակ զլոյս իւր, և յայտնի առնել զխորհուրդս իւր՝ նամակալութեան իւրոյ. այնպէս պայծառագոյնս յայտնեալ եցոյց որ ինչ լինելոց էին։

Ի գերութեան ժամանակին, մանաւանդ թէ՝ի կատարած անդր գերութեան, այրն Դանիէլ[1] մեծարեալն՝ի Թագաւորաց հե-

1 Դան. Բ, Գ, Ե, Ը. 27։

*Թանուցաց առ լաւութեան իւրոյ, և կացեալ
՚ի նոցանէ ՚ի գործ ապրումն առ իմաստու-
թեանն, տեսանէ յայլ և այլ նուագս, և ՚ի
պէսպէս ձևս կերպարանաց զբոլեսին Թագա-
ւորութիւնս, ընդ որովք հասանէր Իսրայէլա-
ցւոց ՚ի հնազանդութեան կալ՝[1]։ Զայս առ-
նէ զիւրաքանչիւր տիպս կերպարանացն. զի ա-
հա իբրև զյորձանս ուղխից սահեալ անցանէ
իշխանութիւն Թագաւորին Նունաց, որ է
ինքն Նէբքանեզրն մեծ՝[2]։ Եւ այլ Թագաւո-
րութիւն յարուցեալ ՚ի կործանմանէ նորա՝
փոքր քան զնորայն, և վատթարեալ առ երկ-
պառակութեանցն[3]։ Եւ ակնարկէ այս ՚ի Թա-
գաւորութիւն յաջորդացն Նէբքանեզրէ, յո-
րոց և զբոլեսին նշանակէ մարգարէս, որք էն
Նաբոպալասարոս, Մերոդակ, Պողոմէոս և Նե-
րոնեոս. և յայտնի է ՚ի պատմութեանց, զի
սոքա վեհապոյն եղեն ամենեցուն, և անց
Թագաւորութիւն նոցա յորդիս նոցա։ Զոր
շակէ զմարտս պատերազմի նոցա, զմախանս
նոցին ընդ միմեանս, և զսուտ գաշնաւորու-
թիւնս[4]. զանգթութիւն և զփառամոլութիւն
սրբոյին Նաւուդ, զամբարհաւաճութիւն
և զվերձանս Նաբոքոսի Նաբուելոյ անհաշտ
թշնամւոյ ժողովրդեան տեառն. զհամառօ-
տութիւն Թագաւորութեան նորա, և զար-*

1 Դան. Ը, Է, Ը, ժ, ժԱ։
2 Անգ. Է. 6։ Ը. 21, 22։
3 Անգ. Ը. 22։
4 Անգ. ժԱ։

ժանահաս պատուհաս անօրէնութեանց նո-
ցա՝ : Ցեւանէ գարձեալ զի՛ի կատարած անդր
թագաւորութեանց նոցա և՛ի միջի նոցա
ծագէ թագաւորութիւն որդւոյ մարդոյ : Ո-
լոր անուանս ասպաքէն՛ի միտ առնուցուս զգ-
թագաւորութիւն Ալէքսոսի, որ և կոչեցաւ
թագաւորութիւն սրբոյ Գաբրիէլին : Ա՛մե-
նայն ազգք և ազինք հպատակին մեծի և խա-
զաղարար արքային, որում խոստանայ Ա՛ս-
տուած թագաւորութիւն յաւիտենական, և
որոյ թագաւորութիւն ոչ յայլ ոք անցանիցէ :

Նոյն Ա՛ստուած Դանիէլի և զժամանակ
գալստեան որդւոյ մարդոյ, զԱլէքսոսի ա-
սեմ տեղեալն՛ի յաւիտենից : Նոյն եթէ զի-
արդ կատարելոց էր զհաւատացեալ՛ի նա գործ
փրկութեան ազգի մարդկան : Իբրև այն ինչ
պատահեալ զգերութեամբ ժողովրդեան իւ-
րոյ՛ի Բաբելոնէն, և զեօթանասուն ամօքն
յորս չափեաց Ա՛ստուած զգերութիւն նոցա,
աղօթս մատուցանէր վասն ազատութեան եղ
բարոյ իւրոյ, Թռեաւ մուտքն՛ի նկատել գե-
րադոյն և գաղտնիս. եռես այլ թիւ հա-
րոյ ամաց, և այլ գերահրաշ ազատութիւն :
Ընդ եօթանասուն ամացն զոր եռես Դրե-
միա, տեսանէ զեօթանասուն եօթնեւորդան :
Ակնկալն առնուն ամք եօթնեւորդացս՛ի հրա

1 Դան. Թ. 44, 45 : Ե. 13, 14, 27 :

մանկ անտի երկայնաձեռն Աբրահամի վասն կառուցանելոյ զքաղաքն Բաբելացւոց, որ առ քանեղտոզ էր թագաւորութեանն նորա։ Ընդ ի կատարած եօթնեղտոզային նշանակէ յայտնապէս „ զքաւութիւն ամբարշտութեանց, „ զթագաւորութիւն յաւիտենական արդա„ րութեան, զկնքել առելեան և մարգարէի, „ և զօծութիւն սրբութեան սրբութեանց „։ Օ՛ի զկնի վաթսուն և չորս եօթնեղտոզաց վաբեալ Աբրիատոս զնչխանութիւն իւր և զաոաջնորդութիւն ժողովրդեան։ Ընդ յետ վաթսուն և չորս եօթնեղտոզաց, քանզի և մարգարէն երկրորդէ ասէ, „ Նարձկի օծու„ թիւն „, բռնաւանդ լեզի, և մատուցէ զանձն յողջակէզ ի լուսին խորհրդոյն։ Զոր առնէ մարգարէն խնամով զվերջինն յեօթնեղտոզս, զի ի նմա ժեռանիցի Աբրիատոս ի նմա „ զօրացուցէ զուխտն, և ի կէս նորին „ բարձցին սեղանք և պատարագք „ որպէս յայտ է, մահուամբն Աբրիատոսի։ քանզի զկնի մահու նորա ցուցանէ զվէպս լրացեալ։ Զետ մահուն Աբրիատոսի և բարձման նուիրաց, արհաւիրք և տագնապք յաձախեացեն. կործանեաց քաղաքն տուրբ և սրբութիւնք. խաղաղացէ ի վերայ նորա ազգ մի առաջնորդաւն հանդերձ ընկէց զամենայն. կացցէ պղծութիւն ի վերայ տաճարին, ամայութիւն յետին և աննորոգելի գոյացէ զժողովուրդն որ առաջնորդ

զտաւ առ վրկիչ իւր[1]։

Ո՞հա ըստ առելութեան զրոց՝ յառն շրջեալ զեօթնեերորդն, ժողովին ամբ չորեք հարիւր և ինեսուն, որ՝ի քառնեերորդէ ամէ Թագաւորութեանն Ո՞ւրատշխի ածեալ կացուցանեն զմեզ՝ի վերջին եօթնեերորդն[2] զեղուն զերաշխրաշ խորհրդով, յորում և պատարագեալ Ո՞րիաոս զազարեցոյց մահուն իւրով զնըւէրս օրինացն, և կատարեաց զօրինաւին։

Ո՞ազմապետի հաշիւս համարոյ առաջն առնեն խնասուսնք՝ զի քաջ յարմարեացեն զԹիւառանցն. այլ զոր մեք առացաք՝ զերծ է՝ի քառզաւ շփոթութեանց. քանզի ոչ միայն չխառն զարէ զկարգ Թագաւորացն Պարսից, այլ և յառակ ևս ցուցանէ զնոսա. Թէպէտ և չէ ինչ զարմանալի Թէ ոչ քաջ կշռեացին Թիւք առանց արբայիցն Պարսից, և ոչ մեծ ինչ է սբխալ ուղիղ և ընկալ առանց՝ի չորեքհարիւր և ինեսուն ամն։ Ո՞յլ զի՞ է ինձ՝ի տարապարտ բանս զեզերել, ուր Ո՞ստուած ինքնին՝ի բաց արար զամենայն վարանս՝ եԹէ գոյր բնաւ, անյերիւտանալի հաստատութեամբ։ Ո՞նքնին եւք երացն յաղԹողս գնէ զմեզ՝ի մտաւ քննուԹեանց ժամանակախոսից, և ոչէոք անգամ հայեցեալ՝ի ապառապուս խորհուրդս Ո՞րէ-

1 Դան. Թ. 23=27։

2 Տես՝ի վեր անդր մասն Ա. գար Է և Ը. յառն հատուած 216 և 280։

էր զկնի մահուն Կրիստոսի՝ ի միտ առնուն զանվրէպ գլխաւորութեի մարդարէութեանն։

Կարձեալ և այլ նոր խորհուրդ կէր նմին մերկանալ Կանիէլ, զոր ինայ լինձ յուշ առնել քեզ։ Կանխեալ ասաց Յակովբ՝ եթէ՝ ի գալստեան մեսիայի դադարեսցէ Թագաւորութիւն Յուդայ. այլ արգել ասել զմահ նորա պատճառ դադարելոյ իշխանութեանն։ Եւ զայս յայտնէ հոգին Կանիէլի, և ցուցանէ նմա թէ այս ամենայն եկեսցէ՝ ի վերայ Հրէից վասն մահուն Կրիստոսի, և ապերախտութեան նոցա։ Կալջիր՝ ի մոխ զբանս զայս, զոր գեղեցիկս քեզ պարզեսցէ կարգ պատմութեանս։

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Մարգարէութիւնք Զաքարիայ և Ագեայ։

Ա Ձ ինչ զանխտուլ է՛ ի քէն՝ զոր միանգամ յայտնեաց Հոգին Պաւղոսի սուղ ինչ յառաջ քան զյաղթութիւնս Կիւրոսի, և զչինութիւն տաճարին։ Իսկ առ շինութեամբ տաճարին յարոյց նոցա մարգարէ զԱգեոս և զՕ զաքարիա, և ընդ հուպ զԱ՛ազաքիա՝ որ կնքելոց էր զմարգարէութիւնս հնոյ ժողովըրդեանն։

Ա Ձ ինչ ծածկեցաւ է՛ ի Զ՝ աքարիայ. որոյ գոգցես բացաւ առաջի մատեան աստուածայ֊ին վճռոց, և ետես զամենայն անցս որ անցանելոց էին ընդ ժողովուրդն տեառն զկնի գերութեան։

Ա՝ տեաւ յառաջագոյն զհալածանսն և զմարտս պատերազմաց զոր մղեցին Թագաւորք Ասորւոց ընդ Հրէայս՝[1]. ետես զառումն քաղաքին, զաւար և զկողոպուտ նորա, զբարբարոսն զրկանսն, զանհնարին շփոթմանն, զփախուստ ժողովրդեանն ընդ անապատ՝ տագնապեալ՝ի կաս

1 Զաք. ԺԴ։

կածանս մահու : Ոչ ի վերահաս արկածս դառն ամայութեան տեսանէր զի անդրէն յանկարծակի լոյս փայլատակեալ, պարտէին թշնամիք, խորտակէին կուռք ընդ ամենայն երկիրն սուրբ, թագաւորէր խաղաղութիւն, ընդյր աշխարհն բարութեամբք, և մեծարեալ յարդէր տաճարն յարևելս ողջոյն :

Յայտնեցաւ մարգարէին և միւս ևս աղէտ պատերազմացն այնոցիկ . քանզի մատնելոց էր Նրուսաղէմ յորդւոց իւրոց, և խառն ընդ թշնամիս հարկանելոց էին զնա և Հրեայք[1] :

Նրկրորդ անգամ հայեցեալ տեսանէր զյոգնապատիկ բարեբաստութիւնն . զարհանալ Յուդայ, զխոնարհել թագաւորութեանցն՝ որ չարչարէին զնա, զհարուածել չորիցակայ ազգացն՝ որք ոչ դադարէին դառնացուցանել զնա, զդառնալ ումանց ումանց ի նոցանէ առ Ն՛աստուած և յաւելուլ ի ժողովուրդ տեառն : Տեսանէր զնոսա լի պատարուն յաստուածային խնամոց, և անցեալ ի մէջ նոցա պատմէր ըզխոնարհ և զչքեղ յաղթանակ աղքատացեալ թագաւորին, զխաղաղարարին տիեզերաց, զփրկչին ազգաց, որ հեծեալ ի վերայ յովնանակի՝ մտանէ ի քաղաքն Նրուսաղէմ[2] :

Նրկու աւարտեալ պատմել զբարեբաստութեանցն՝ Հաւ, սկսանի միւսանգամ պատմել

1 Ջաք · ԺԴ · 14 :
2 Ածդ · Թ · 1=8 : Ժ · 6, 11 :

ու ըստ միոջէ զաղէտն անդուստ ի սկզբանէ։ Ցեսանէ զի ի հրամանաց Թագաւորի ուրուքն միանգամայն հուր վառէր ի տաճարին, կոր ծանէր աշխարհն և քաղաքն ակառաւոր, ի սուր և յափշտակութիւն մատնէին բնակիչքն։ Ա.րգահատէ Ա.ստուած ժողովրդեան իւրում, և ինքնին հովուէ զնոսա, պահպանեալ զնոսա աջովն իւրով։ Ա.նդրոքին դարձեալ հրդեհք պատերազմաց ի ներքս ի քաղաքին, և երթան և վատնարին իրք նոցա։ Ա.ցոյց մարգարէին և զժամանակ իրացն, նշանակ եդեալ զվտարումն յաթոռոյ երից հուացն, այս ինքն է ըստ նախնեացն ոճոյ՝ երից Թագաւորաց միանգամայն ի միում ամեան[1]։

Ա.ւ չէգիւտ են բանք մարգարէին. „Ա.ռը „ձից, ասէ, զերիս հովիւսն ի միում ամ„սեան „, այս ինքն է զԹագաւորսն երեսին, „և ծանրասցի անձն իմ ի վերայ նոցա „, այս է ի վերայ ժողովրդեան իմոյ. „քանզի և „անձինք նորա զոչէին ի վերայ իմ „, և ոչ անասային կալ ի պատուէրս հրամանաց իմոց. „և ասեմ, ոչ հովուեցից ձեզ „, ոչ ևս խնամ կալայց ձեզ նովին զԹող զոր ցայժմ տեսէքդ. բարձի Թողն արարից զձեզ ի Թշուառութիւն անձանց ձերոց և ի հերձուածս երկպառակութեան որ անկցին ի ձեզ, և ոչ ևս խափան արկից չարեացն որ մօտալուտ ի վե-

[1] Զաք. ԺԱ. 8։

րայ ձեր հասեալ կան. վասն որոյ “ Որ մե-
„ ռանելոցն է՝ մեռցի, և որ սատակելոցն է՝
„ սատակեսցի, և մնացեալքն կերիցեն իւրա-
„ քանչիւր զմարմին ընկերի իւրոյ „ : Ա՛յս
աղէտք են ահա որ ինային՝ ի վերջ հրէից
արդարապէս լքելոց Յ՛աստուծոյ. և այս բանք
Ձշգրտապատում՝ , որ սկիզբն կործանելոյ ազ-
գին սահմանեն զբարձումն Թագաւորաց երե-
ցուն : Ցետոյ յառաջխոսէ , զի և կատարու-
մըն մարգարէութեանս ոչ ինչ նուազ ակն-
երև պատահեաց :

Ի Թշուառութիւնս անդ այսօրինակ յայտ-
նաբարբառ քարոզեալ՝ ի Ո՛սաբիայ , մեծ
ևս աղէտք՝ ի վերայ հասանեն. քանզի՝ ի շփոթ-
սըն և յանշքութեան ժամանակին գնոյ զը-
նեն զՅ՛աստուած ժողովուրդն ապերախտ ընդ
երեսուն արծաթոյ , և ետես մարգարէն զա-
մենայն, նաև զագարակն բրտի կամ զանդրիա
գործի , զոր գնեցին այնու արծաթով՝ : Ցաղագս ամենայնի այսոցիկ յառնեն խռո-
վութիւնք՝ ի մէջ հովուաց ժողովրդեան , կու-
բանան միտք նոցա , և յեղծումն գնի՝ ի սպառ
իշխանութիւն նոցա :

Ո՛ի և այսաւելից ասէ զաքանչելահրաշ յայտ
նութիւնն առ նոյն մարգարէ , հարկանե-
լոյ հովուին , և ցրուելոց խաշանցն , հայելոց
ժողովրդեանն Յ՛աստուած՝ յոր խոցեցին՝ .

1 Զաք. ԺԱ. 15=17: 2 Նոյն. Ժ. 7: Ժ. 10:

արտասուելոյ զմահ նորա, որ դառն էր քան զմահ միամօր որդւոյ, և քան զմահ արբայիկն Յովսիայ[1]։ Օ այս ամենայն ետես Օ աքսաբիա, բայց մեծամեծս և ետես քան զսոյն. ետես զառաքումն տեառն 'ի տեառնէ ամենակալէ բնակիլ Յերուսաղէմ, և կոչել զՀեթանոսս, և ժողովել զնոսա 'ի մի, և բնակիլ 'ի միջի նոցա[2]։

Համառօտ են բանք Նդէի, այլ հրաշալի լսելեաց։ Երբև շինէր տաճարն[3] երկրորդ, և լային ծերք ժամանակին՝ որք զշուք և զմեծաքարծութիւն առաջնոյ տաճարին տեսեալ էին, 'ի հեռուստ մարգարէացաւ Նդէոս՝ եթէ փառք երկրորդի տանս առաւել լինի քան զառաջնոյն[4]։ Եւ այսպէս բացայայտէ զպատճառն փառաց տանս երկրորդի, զի եկեսցէ անդր ակնկալութիւն հեթանոսաց։ Որ՝ եթէ սիայն՝ որ յառաջ քան զերկու հազար ամն և 'ի սկզբանէ աշխարհի խոստացեալ էր փրկիչ հեթանոսաց, երևեսցի 'ի նորակերտ տաճարիս։ Ի տեղւոջէ յայդմիկ խաղաղութիւն տացէ, և խայտառակեն տիեզերք ողջոյն՝ քարոզեալ ըզ պաղատատ փրկչին իւրեանց։ Եւ ոչ այլ ևս անագանեսցի պաղատատ նորա. և վերջին ժամանակք են լրանալոյ ակնկալութեանն։

1 Բ. Մնաց. Լբ. 24, 25։
2 Զաք. Բ. 8=11։
3 Եզր. Գ. 12։
4 Աղգ. Բ. 7=10։

ԳԼՈՒԽ ՄԵՏՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Մարգարէութիւնք Մաղաքիայ, որ վերջին է՛ի մարգարէս, և կատարումն շինուածոյ երկրորդի տաճարին։

Ա՛ԽԱՐՏՈՒ կազմած տաճարին, պաշտեն զըստ հըս, այլ Հրեայքն ընչաքաղցք պատարագս պիղծս մատուցանէին։ Յանդիմանէ զնոսա Մաղաքիա, և՛ի կշտամբելն զնոսա խորագգած լինի մեծաց խորհրդոց։ Ընդ անուրջ նուիրացն տեսանէ պատարագ մշտամաքուր և սուրբ, զոր՛ի նուէր հանցեն Ա՛ստուծոյ ոչ՛ի տաճարին Երուսաղէմի միայն՝ որպէս յառաջն, այլ յարեւելից մինչև՛ի մուտս արեւու. ոչ Հրեայք միայն, այլ և հեթանոսք, առ որս մեծ եղիցի, ասէ, անուն Ա՛ստուծոյ[1]։

Յանգոյն Ընդէ տեսանէ զփառս երկրորդի տաճարին, և զմտանել՛ի նա մեսիային։ Տեսանէ զի ինքն մեսիայն է Ա՛ստուածն. ուստի տաճարն սրբեցաւ։ “Ահա ես առաքեմ
„ զհրեշտակ իմ, և տեսցէ զճանապարհ իմ
„ առաջի իմ, և յանկարծակի եկեսցէ՛ի տա-
„ ճար իւր տէր՝ զոր դուքն խնդրէք, և հրեշ-

[1] Մաղ. Ա. 11։

„ տակն ուխտի զոր դուք կամիք, ահաւադիկ
„ գայ առ տէր ամենակալ„ [1]։

Երեշտակն պատգամաւոր է, այլ պատգամաւոր հրաշալի փառօք, պատգամաւոր՝ որոյ գոյ տաճար, պատգամաւոր՝ որ Աստուած է, և որպէս՝ի տուն իւր մտանէ՝ի տաճարն, պատգամաւոր՝ որում ամենեքեան կաթոգին ծնայեն. որ և գայ դնել ուխտ նոր, վասն որոյ և անուանէ զնա հրեշտակ ուխտի և կտակարանաց։

Յայտ ուրեմն է՝ եթէ յայսմ երկրորդ տաճարիս հանդերձեալ էր երևել Աստուած առաքեալ Աստուծոյ [2]. բայց աւանիկ ընթացեալ նայ նմա յառաջոյ և այլ ոմն պատգամաւոր՝ որ պատրաստէ զճաւիղս նորա, Յանապարհ հորդէ նմա, զոր իմանամք կարապետ գալստեան նորա։ Եւ զտիպ պատկերի կարապետին նորա տեսանէ մարգարէն՝ Եղիա Եղիսա յայտնեացն նա սրբութեամբ վարուցն, Հրզնաագեաց քաղաքավարութեամբն, իշխանութեամբն լսելով և աստուածային նախանձուն։

Այսպէս մատամբ ցուցանէր վերջինն՝ի մարգարէս հնոյ ժողովրդեան զմարգարէն՝ որ գալոյն էր յետ նորա. ցուցանէր զԵղիա ըզկարապետն տեառն՝ որ յայտնելոց էր։ Եւ մինչև՝ի ժամանակս նորա ոչ էր ժողովրդեանն

1 Մաղ. Ա. 4, 11։ 2 Ելք. Գ. 5, 6։

Նաեւծոյ ակնկալութիւն այլեւս մարդարէի. քանզի և բաւական իսկ էին նմա պրեալքն ի Աւետիս. վասն որոյ և յայս հանդուցանէ Աաղաքիաս զբանս. "Յիշեցէք զօրինաց „ Աովսեսի ծառայի իմոյ, որպէս պատուե„ բեցի նմա ի Վորեբ զամենայն հրամանս և „ զիրաւունս։ Նայս աւանդէր Նաեւծ մեռանել յաւուրն ժողովրդեանն իւրոյ՝ յորժամ լռեցուցանէր զմարգարէս։

1 Մաղ. Դ. 4, 5, 6։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՈՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Ժամանակք երկրորդի տաճարին, արգասիք պատժոց և առաջնոց մարգարէութեանց, բարձումն կռապաշտութեան և տուտմարգարէից։

Այս հրահանգք խրատուց ոչ սակաւ նորոգեցին զվարս Իսրայէլացւոց, որով և չկարօտանային միւսանգամ առելեանց և յայտնի կանխաձայնութեանց կամ նորագործ արուեստից, զոր սակս գործէր Աստուած՝ ի փրկութիւն նոցա։ Սակայն խոկ էին վկայութիւնքն զոր ընկալան. և նուաճեալ անհաւատութիւն նոցա յերկից երացն՝ վասն որոյ և բազում անգամ պատուհասեալ էին, ի հնազանդութիւն խոնարհեցան։

Վասն այնորիկ ոչ էս տեսանել ի գնոսա դարձեալս ի կռապաշտութիւն յոր բնաւորապէս բերին երբեմն։ Վհատացին եթէ չար եղև նոցա անկուշել զԱստուած հարցն իւրեանց։ Յուշ ածին հանապազ զնա, արուզոզ նոսոր, և զամայութիւն երկրին, զոր լուան բազում անգամ՝ ի մարգարէից երեանց, և ոչ հաւատացին՝ մինչև հասին կալան գնոսա

չարէքն։ Ապանչանային ընդ անակնկալ ազատութեան իւրեանց՝ ի ժամանակին որ ցուցաւ նոցա, և՝ ի ձեռն առն որ նախապատմեցաւ նոցա։ Իբրև հայէին յերկրորդ տաճարն, ցանկ յուշ լինէր նոցա պատճառ աւերելոյ առաջնոյն, և թէ ո՛րպէս չինեցաւ երկրորդն։ Ո՞ւստ առիկ զմտաւ ածելով՝ ի հաւատս հաստատէին հոգեշունչ մատենից, որոմ և վկայ կայէին առեղծուածն անցք նոցա։

*Ելից այլ՝ ի միջի նոցա սուտ մարգարէ, և բուժեցան միտք նոցա, զի և նոցա մի անասցեն և զկռոց մի ևս երթիցեն զհետ։ Ո՞ երկոսին զայս դէպս՝ ի մի պատգամ գուշակեաց նոցա Ո՞ աբարիտա, քանզի ասէ. "Այս
„ եղիցի յաւուր յայնմիկ բարձցէ տէր զանուանս
„ նըւս կռոց յերկրէ, և ոչ ևս եղիցի յիշատակ նոցա. և զսուտ մարգարէսն և զայս
„ պիղծս բարձից յերկրէ։ Այս եղիցի թէ մարգարէանայցէ ոք տակաւին, և ասասցեն ցնա
„ հայր և մայր երդ որ ծնան զնա, մի կեցջիր, զի
„ սուտ խօսեցար յանուն տեառն„։ Ցես թէ ախտաժես՝ ի բնապէն անդ և որ յետ այսորիկ բանք եցեն սոյնպէս ազգողականք։ Այս անախտ առնէն գկատարումն գուշակութեանք մարգարէիս՝։ Վտապարեցան մեկնեցան մարգարէքն սուրբ Հոգւոյն յամն ժամանակաց երկրորդի

՝ Զաք. ԺԳ. 2=6։

առձեռն։ Ա՛ւա տաղտկացաւ ժողովուրդն ընդ շաղակրատանս նոցա, և ոչ ևս լսէր նոցա։ Ընթեռնուն անխտիր զՀիմարիտ մարգարէից քան, և չէր խակ պիտոյ զի ուսուցէ ոք զնոսա։ Վասնզիկս մեկնէին զաւետեան արդիւնք քանիցն՝ զոր ՚ի գլուխ ելեալ տեսանէին հետ զհետէ։

ԴԱՄՈՒ ԵՐԻՏԱՍԱՆԵՐՈՒՆ

Թէ ո՛վ կանխաձայնեաց զբազմամեայ իսաղաղութիւնն յոր վայելեցին Հրեայք։

Եւ արդարև ամենայն մարգարէքն գուշակեցին զանվրդով խաղաղութիւն։ Յարդ և մտադիւր ընթեռնումք զայսեայ և զնզկիսել զգեղեցիկ ստորագրութիւնս հեշտասէր ժամանակացն այնոցիկ՝ որ զկնի գերութեանն Բաբելացւոց[1]։ Գեղեցիկ հատուցումն լինի ճնասուց ամենայնի, պայծառ շինին քաղաքք նոցա և աւանք, բազմանան նոքա ընդ աչխարհն ամենայն, կորանան թշնամիք նոցա, ընուն պարարտութեամբ քաղաքք և դաշտք նոցա, ամենայն ուրեք խնդութիւն և անդորրութիւն և վայելումն յամենայն արգասիս խաղաղութեան. խոստանայ Աստուած պարսպել զնոսա ՚ի բազում և յանվթար խաղաղութեան, յոր և վայելեցին ի բովանդակ ընդ իշխանութեամբ Թագաւորացն Պարսից։

1 Եսայ. ԽԱ. 11, 12, 13։ ԽԹ. 18, 19։ ԽԹ. 18=21։ ԾՐ. 1, 2, 7։ ԾԴ, ԾԵ, ԶԸ։ Հ. 15, 16, ԶԸ։ Եզեկ. ԼԶ, ԼԸ. 11, 12, 13, 14։

Ընդ ամենայն ժամանակս թագաւորութեան նոցա կային իբեայք յակաստանի, ի ձեռին ունելով զհրովարտակն Աւրբոսի հիմնադրին թագաւորութեանն Պարսից։ Եւ անդր թէպէտ և յաճս Ասորեստի առաջնոյ կամ երկրորդի փոքր ի ևս և ջնջեալ էին ապատապուռ յերեսաց երկրի, այլ հայեցեալ Աստուծոյ ընդ արտասուս նոցա՝ շրջեաց վաղվաղակի ըզ սիրտ արքային, հեղեալ ի վերայ Եամանայ թշնամւոյ նոցա զասատ պատուհասին[1]։ Աստաքոյ այսց վտանգաց, որ և անցին փութապահակի զնոքօք, պատահեցին նոցա չարիք և ոչ մի։ Խրատեալ նոցա ի մարգարէից՝ հնազանդել թագաւորաց կարգելոց նոցա առ Աստուծոյ[2], մեերմութեամբ ի ծառայութեան նոցա կային. ըստ նմին և թագաւորք քաղցրութիւն առնէին ընդ նոսա։ Եւ թէ թէև հարկօքն զոր հարկէին թագաւորաց՝ որ պաշտպանք էին մանաւանդ քան թէ տէրք նոցա, անխռով վարէին ըստ հայրենի իւրեանցն օրինաց։ Նարձր ի գլուխ պանծայր քահանայական իշխանութէն, և առաջնորդէին ժողովրդեան քահանայապետքն։ Ներակոյան կարգեալ նախ ի Մովսիսէ՝ վարէր զիշխանութիւն իւր ազատ, և ինքեանք առանձին դատէին զդատաստանս մահու և կենաց, և

1 Եամեր. Դ, Ե, Է, Ը, Թ։
2 Երեմ. Իէ. 12, 17։ Խ. 9։ Բարուք. Ա. 11, 12։

ոչ ումեք օրէն էր մխել՝ի դասս նոցա՝ . քանզի այսպէս էր հրաման արքային :

Վտրծանուսին Թագաւորութեան Պարսից ոչ խռովեաց զխաղաղութիւն նոցա : Վ՚ին ած Վ՚ղեքսանդր տաճարն նոցա , հիացաւ ընդ մարգարէահրաշ գիրս նոցա , և յաւել մեծապատիւ առնել զնոսա՝ : Վ ՚ջատցան առասակաւ մի յառաջին ամս յաջորդաց նորա . քանզի Պտղոմէոս որդի Վ՚ագոսի յեղակարծումն մեռաւ յԱրուսաղէմ, ՚ի գերութիւն վարեաց յԱիգիպտոս հարիւր հազար այր : Վ՚յլ վաղ զինչ թշնամութիւն նորա : Վ՚անաւանդ թէ և թշնամի խակ չէր նոցա , այլ թափել ևեթ կամէր զնոսա ՚ի ձեռաց Վ՚յորւոց թշնամեացն իւրոց : Վմին իրի ընդ նուաճելն զնոսա և քաղաքացիս գրէր Վ՚ղեքսանդրիոյ արքայանիստ քաղաքին, շնորհեալ նոցա անդրէն զպատիւն զոր ընկալեալ էին Վ՚ղեքսանդրէ : Եւ մանաւանդ զնոսա տեսեալ հաւատարիմս յամենայն ժողովուրդն , ՚ի նոցանէ գրեթէ կազմէր զբանակ զօրաց իւրոց, ՚ի ձեռս նոցա հաւատացեալ զամուր ամուր քաղաքսն[3] : Վ՚յլ առաւել քան զՎ՚ագոսեանս քաղցր ա՚ համբ՚ հայեցան ՚ի նոսա Վելևկիացիք , ընդ ո-

1 Բ · Եզր · է · 25 , 26 :

2 Յովսեպ · Հնախօս · գիրք ԺԲ · գլ · Ը · և գիրք Բ · ընդէմ Ապիոն :

3 Նոյն · Հնախօս · գիրք · ԺԲ · գլ · Ը · և գիրք Բ · ընդէմ Ապիոն :

լոյ իշխանութեամբ հաստատեր կալ նոցա։ Ասելիս՝ Աւիկտուիլը նախնին Ասելիւիացւոց՝ բնակեցուցանէր զնոսա Այնտիոք. իսկ Թոռն նորա Այնտիոքոս Ցնդ՝ բնակեցուցանէր զնոսա յամենայն քաղաքս փոքուն Այսիոյ, որով ծաւալէին ընդ բնաւ Աղեքսադա, կացեալ անդ ըստ օրինաց իւրեանց, այլ և վայելեալք յաջառութիւնս բնակչաց աշխարհին, որպէս և որք Այգեքսանդրիա էին և Այնտիոք։

Ցոմանի ժամանակաւ ջանիւք Պտղոմէի Փիլադելփեայ արքայի Աղեքսացւոց՝ յեղաւ Ա՛ի յոյն բարբառ աստուածաշունչ մատեան Աբրայեցւոց՝, և հնչեաց Ա՛ի հեթանոսս աստուածպաշտութիւն կրօնիւ նոցա, և թագաւորք և ռամիկք նուէրս առաքեցին Աերուսաղէմ Ա՛ի տաճարն։ Ունայր խաղաղութիւն և ազատութիւն էր Ա՛րէից առ թագաւորութեամբ Ա՛սորւոց, որ և առ քնիկ թագաւորքն իւրեանց ոչ եղև նոցա։

1 Ցովսեպ. Ցատաքաբ. Հնախօս. և գիրք ժբ. դլ. բ. և գիրք ի. ընտիր Ադիան։

ԳԼՈՒԽ ՀԻՐԱՒԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բարձուն առ Ժամանակ մի և անդրէն հաստատել խաղաղութեան, և հերձուած Ժողովրդեանն, և հալածանք Ընտիրքոսի, կանխաձայնեալ ամենայնի՝ ի մարգարէից։

Այլ ի նմին խաղաղութեան կայրն ճնայրն մինչ ի սպառ, եթէ ոչ ինքեանք եղծանէին զայն։ Յերից հարիւրոց ամաց հետէ վայելէին ի ցանկալին խաղաղութիւն, որ յաձախ ի մարգարէից աւետեցաւ նոցա. այլ ախտ փառասիրութեան և նախանձու՝ ի ներքս անկեալ զայնու ժամանակաւ փոքր մի ևս և բնաջինջ առնէր զնոսա։ Ո՛չ կամէր ումանց հզօրագունից ի նոցանէ ընդ միտ մնանել թագաւորաց, մանաւանդ զԺողովուրդն՝։ Ընձեռեալ առնել անուն ըստ օրինակի Յունաց, լաւ համարեալ զկորստական փառս քան զտիրապէս պարծանսն որ ի պահպանութենէ օրինացն նախնեացն։ Կատարէին ոմն ըստ հեթանոսաց, և նոր տեսարանն ձգէաց զԺողովուրդն. և ընդ այնու շքեղ պատրուակաւ հաձոյ թը-

՝ Բ. Մակաբ. Ա. 12, 13, ՃԺ։

ւեցաւ բազմայ ի Հրէից կռոցն պաշտօն։ Յարեան և հակառակութիւնք վասն քահանայապետութեան՝ որ նախապատիւ էր յաւագութենէ Հրէից։ Վասաւերք յարէին ի Թագաւորս Պարսից՝ արկանել զանձամբ ըզպատիւն, և ահա իշխանութիւնն տուրբ գին եղև փոգաքուշ շոգմութէ պալատականաց։

Եւ ահա ոչ յետ բազում ժամանակաց նախանձ և անմիաբանութիւն ումանց, որպէս սովորութիւն է, մօտալուտ տագնապաւ ազէատրս մեծամեծս հասուցանէր ի վերայ ժողովրդեան և քաղաքին սրբոյ։ Յայնժամ ի գլուխ եկ մարգարէութիւնն Յաբարիայ[1] զոր տեսաքն, եթէ "Եւ Յուդա Ձակատեսցի յԵրուսաղէմ,,. և բնակիչք քաղաքիս մատն և տուր եղեն նմին։ Տեսեալ Եղիազարայ Պնտխոքոսէ արքայի Պարսից զերկիւղելութիւնսնոցա, խորհեցաւ կորուսանել զնոսա, և մեծանալ հարստութեամբ նոցա։ Յայնժամ տպաւորեաց յուղեալ ըստ նկարագրին՝ զոր ետ Դանիէլ գնմանէ[2], փառամոլ, ընչաքաղց, խորամանկ, խիստ, անողորմն, ամբարիշտ, անմիտ, մեծամտեալ ընդ յաղթութիւնսն և ևս զայրացեալ ընդ պարտութիւնս իւր[3]։ Ապանդ

1 Յաբար. ԺԴ. 14. Տես ի վեր անդր ԳԼ. ժ։
2 Դան. Է. 24, 25։ Ը. 9, 10, 11, 12, 23, 24, 25։
3 Պոլիբ. գիրք Իէ և լա. ի հաւաքած. և առ Ագեն. գիրք Ժ։

Աբրուսաղէմ՝ առ աւձնային ձեռնարկ պատ-
րաստական . այլ պատահեալ Հրէից , և ոչ
իւրն քաջութիւն համարձակեաց զնա՛ ի նոյն
ըստ կանուխ տեսութեանն Դանիէլի [1] : Դորո-
ձէ հարուածս դժնդակս . առ ժպիրհ ամբար-
տաւանութեանն , ՚ի յետին ամպարշտութիւն
յանդգնի , ժայթքէ հայհոյութիւնս ՚ի վեր ընդ
երկինս , ըստ որում պատուեաց և զայս յառա-
ջագոյն նոյն մարգարէ [2] : Ի լրումն մարգարէ-
ական տառից , և առ մեղս ժողովրդեան տը-
ւաւ նմա զօրութիւն խափանել զհանապազորդ
պատարագս : Պղծեաց զտաճարն Աստուծոյ՝
զոր մեծարեցին նախնիք նորա . մերկեաց զնա,
և զփառս սպառեալ գանձուն անտի ելից [3] :
Կամէր անօրէնն յապստրդ առնել ազահու-
թեան ախտին , և կողոպտել զաւձնային Հրէաս-
տան , այլ պատճառէր ՚ի մի օրէնս դարձու-
ցանել զաւձնային հնազանդեալն . վասն որոյ
պատուէր հրամանի ՚ի վերայ եղ Հրէից պաշ-
տել զդիս Յունաց , և ՚ի վեր քան զաւձնային
զԱրմզդական դիան Ողոմպիացւոց , զորոյ և
զպատկերն կանգնէ ՚ի մէջ տաճարին . և ամ-
պարշտագոյն ցուցեալ քան զԱնտիոքոսոս-
որ , ձեռներէց լինի բառնալ զտօնս , զօրէնսն
Մովսէսի , զզոհս պատարագաց , զազգն ողջոյն

1 Դան . Ը . 24 :
2 Դան . Է . 8 , 11 , 25 : Ը . 11 = 14 , 25 :
3 Ա . Մակ . Ա . 43 , 46 , 57 : Բ . Մակ . Ջ . 1 , 2 :

և վկրօնս աստուածպաշտութեան։

Ա՛յլ ջափ և սահման եղեալ էր՝ի մարգա
րէս ժպրհուլթեանցն նորա ։ Ընդդէմ զիներ
Ասատաթիաս ամբարշտուլթեանցն, ընդ իւր
առեալ զառաքինիս ։ Նակ որդի նորա Յու-
դա Մակաբէ նախձիրս գործէր սակաւաձեռն
գնդաւ իւրով, և սրբեր զտաճարն՝ի պղծու-
լթեանց զկնի երից ամաց և կիսոյ, որպէս
կանխաձայնեացն Դանիէլ ։ Ի փախուստ
դարձուցանէր զԴոմայեցիս և զամենայն
միաբանեալս ընդ Ընտիոքոսի, և կորզեալ՝ի
նոցանէ զամուր ամուր վայրս, դառնայր յաղ-
թական և հեզ ըստ տեսուլթեանն Եսայեայ,
երգելով զօրհնուլթիւնս տեառն՝ որ մատնեաց
՝ի ձեռս նորա զթշնամիս ժողովրդեան իւրոյ,
և զեռս նորա զթաթաւեալ ունէր զհանդերձան
յարենէ նոցա[2] ։ Որպէս՝ի գործ յաղթու-
լթեան լինէր և զկնի, ոչ ինչ երկուցեալ յա-
հապին բազմուլթենէ զօրու սպարապետացն
Ընտիոքոսի ։

Զաւետաց Դանիէլ ամն վեց ամպարիշտ
արքային՝ի չարչարել զժողովուրդ տեառն[3]։
և ահա՝ի լրանալ ժամանակին հասանէր նմա
Անկլատանս լուր արուլթեանց քաջուլթեան-

1 Դան. է. 25։ ժԲ. 7, 11։ Յովսեպ. յշ. Պապէրաչ. Հրէից. Յաւաջաբ. և գլուք ա. գլ. ա. չ. 11։
2 Եսայ. կգ։ Ա. Մակ. Դ. 15։ Ե. 3, 26, 28, 36, 54։
3 Դան. Ը. 14։

ցըն Յուդայ ։ Ի նմին ժամու անկեալ գնի՛ ի դառնութիւնս մաղձին, և մեռանի իսկ ըստ կանուխ գուշակութեան մարգարէին՝ ։ զնահ չարաչար տանջեալ ոչ՛ի մարդկանէ . և՛ի միտ առնու անագան զջօրութիւն Աստուծոյն Իսրայէլի ։

Այլ և հարկ ընդ պրով արկանել և զմարտս պատերազմաց յաջորդացն Ազտխոբոսի ընդ Հրեայս , և զնահ Յուդայ Մակաբեանց որ ազատեաց զժողովուրդ նր , կամ զարութեան քաջութեանց երկուց եղբարց նորա՝ Յովնաթանու և Շ մաւոնի , որոց զիմաստան յաջորդեալ՛ի քահանայապետութիւն՝ առաքինի շահատակութեամբ՛ի նախկին փառսն հաստատեցին զժողովուրդն Աստուծոյ ։ Որքա երեքին արք Հոյակապք՝ գումարեալ տեսին՛ի վերայ Իրեանց զթագաւորս Աստուց և զամենայն ազգս շուրջանակի . և որ չարագոյնն էր , տեսին յարուցեալս Հակառակ Իրեանց և Նրուսաղէմի զարս ժողովրդեան Իրեանց . որ ոչ էր լսեալ ցայնժամ այսպիսի ինչ երբէք՛ի մէջ Իսրայէլի , թէպէտ և զայն իսկ ցուցեալ էր մարգարէին [3] ։ Մակայն յայս ամենայն վըտանգս չարեաց կացին ճնացին անպարտելի

1 Դան . Ը . 25 ։
2 Ա . Մակ . Զ ։ Բ . Մակ . թ ։
3 Ջաք . ԺԴ . 4 ։ Ա . Մակ . Ա . 12 ։ թ . ԺԱ . 20 , 21 , 22 ։ ԺԶ ։ Բ . Մակ . Դ . 22 , 23 ։

Ա՛յսուամբ խրախուսեալք՝ Ներքանկացաւ ժո-
ղովուրդն ընդ ձեռամբ նոցա. և յաւուրցն
Ե մասանի թափեալ զլուծ հեթանոսաց, կա-
մակար հաւանութեամբ արքային Ա՛ղուոց
հպատակեաց նմա և որդւոց նորա։

Սակայն հայեաց ինձ որպիսի օրինակաւ իշ-
խան կարգէն զԵ մասան, և տան նմա զիրա-
ւունս թագաւորութե. հաստատէն և յանձն
առնուն "Իշխան քահանայապետ կացուցա-
"նել զնա յաւիտեանս ժամանակաց մինչև
"կանգնեսցի մարգարէ հաւատարիմ"՝։

Սովորեալ ժողովրդեանն կալ ընդ աստուա-
ծական առաջնորդութեամբ, քանզ գիտէր
զի՝ ի ժամանակաց անտի Դաւթի կարգելոյ
յաթոռ թագաւորութեան՝ ի հրամանաց
Ա՛ստուծոյ՝ ի տուն նորին Դաւթի անկանէր
թագաւորութիւնն, և՝ ի տուն նորա միւսանգ
գամ գառնալոյ էր առ ժամանակօք մեսիայ-
ին, Թէպէտ և առաւել իմն խոնհրդաբար և
բարձրագոյն յեղանակաւ քան զոր կարծէինն.
վասն որոյ և զմեծի իշխանութեան քահա-
նայապետացն ձգէ մինչև՝ ի գալուստ նորա, և
հնազանդի նոցա՝ ոտասելով օծելոյն բազ-
մապատիկ խոստացելոյ։

Եւ այսպէս ազգն ինքնատէր՝ անսահման
ազատութեամբն կարգէր զօրինս առաջնոր-

1 Ա. Մակ. ԺԴ. 41։

դուքեան աչխարհին։ Պահեալկայր՝ի ցեղն Յուդայ և յորս գումարեցան ընդ գրօշուն նորա պետութիւն զաւակին Յակոբու. և վայելէր ազատութեամբ և խաղաղութեամբ յերկիրն վիճակեալ նմա։

Ա Եճապէս պայծառացաւ կրօն Աբրահամեցւոց, և նորահրաշ փայլեաց գնովաւ խնամք տեսչութեանն Աստուծոյ։ Աբուսաղէմ պղնդեալ և՝ի նեղ արկեալ պաշարմամբ Անտիոքոսի Եպիփանեայ արքային Ասորւոց՝ զերծաւ անտի աբանչելապէս։ Ա այս թագաւոր գորովեցաւ զառաջինն՝ի տեսանել անդ՝ զի ժողովուրդ սովալլուկ առաւել միտ դնէ խրոցն կրօնիւ քան անձին թշուառութեան, և հաւանեցաւ դուլ առնել գնոյն զաւուրս եօթն որ էին աւուրք ոտնի տաղաւարահարացն՝։ Աբ ոչ միայն ընդդիմացաւ գնոսա՝ի նուիրական պերճութեամբ առաքէր նոցա՝ զի զոհեացեն՝ի տաճարին, և չհոգայր ինչ բնաւ՝ զի համբարս այնու մատակարարէրնոցա՝ի յեռին կապրուստեան անդ նոցա։ Ասջիկ խեղաւորութեամբ յուշ առնեն ժամանակագիրք[2], զի այն ինչ կատարեալ էր տակաւին Երկիւղ զաւին Յոզութեան կամ զհանգստեան, այն է աւին

1 Յովսեպ. Հնախօս. գիրք ԺԲ. գլ. Ժէ։ Պղտա. Ա՜ած. Թագ. Ե կայս։ Դմոդ. գիրք ԼԲ. առ Փռոսայ՝ի Մակենատար։

2 Տալեգր. հատ. յ. տմ 38. 70։

հօթնեքսուդ, յորում հարկ էր ըստ օրինացն Մովսեսի՝ հանգուցանել զերկիրն՝ ի տալ- բեալ աշխատութենէն և ոչ սերմանել զայն։ Ընթաւորութիւն էր ամենայնի՝ ի Հրէաստան, և կարող էր արքայն Պարսից տպատակուած ընկել՝ ի միջոց ժողովուրդ մի, զոր ամենեքեան Թշնամի համբաւէին ցանգ, և ցանգ ապըս- տամբ՝ ի Թագաւորից։ Կամեցեալ Պատուճոյ Թևարկելոդուց իւրոց յերեսաց անձողոպրելի վտանգին, ոչ առաքեաց որպէս երբեմն հրեշ- տակս կռտորիչս, այլ այլ ինն ազգ վարեալ՝ ոչ ինչ նուազ զարմանալի, գուն արկանէ՝ ի սիրտ Թագաւորին. որոյ աքանչացեալ ընդ առ- տուածպաշտութիւն Մարդքէացւոց՝ զոր ոչ ինչ վտանգ երկիւղն զօրէր կասեցուցանել՝ ի կա- տի իսկ ժժուարագոյն պահպանութենէ կար- գաց կրօնին, հնարհեաց նոցա զկեանն և ըզ- խաղաղութիւն։ Յառաջագոյն ասացեալ էր մարգարէից, եթէ ոչ ևս այնպիսի աքանչելեօք փրկեաց Պատուճ զժողովուրդ նր, որպէս- սեօք երբեմն վարեցաւ, այլ քաղցրագոյն ինն խնամակալութեամբ, որ և ոչ ինչ Թերանալ ունէր յազգութենէն և յընդերկայն տևո- զութենէ։ Սորին խնամակալութեան էին արգասիք և այն, զի՝ ի մեռանել Պնաթոքոսի կալաւ զպետութիւն աշխարհին նրոյ Յով-

1 Եբ. ԺԳ. 10, 11։ Գաղ. Ե. 4։

հանեալ Հրեաստան, որ բազում արուեստիւք պայծառացեալ էր ի բանակի արքային։

Ի նուաւ Հրեայք մեծամեծ յաղթութեամբք ընդարձակէին և ևս զաշխարհն։ Նուաձէին զԱմմոնացիս, զոր կամուխ քարոզութեանցն Նազկիելի և Նրեմիայ[1]։ Կուն առնէին զԱդոլմայեցիս, զՊղշտացիս և զՄոաբացիս զոխերիմ Թշնամիս Իրեանց, որոց և ապաշաւեալ դառնային ի Հաւատս նոցա ըստ բանից Յաբարիայ[2]։ Ան Թէպէտ և նըշաւակք էին ատելութեան և նախանձու ազգաց շուրջանակի, այլ ան Հշխանութեամբ քահանայապետացն, որ եղեն նոցա Թագաւորք, կանգնեցին Թագաւորութիւնն՝ կոչեցեալ Ամմոնեանց կամ Ամակացեանց, զոր և ընդարձակեցին քան զամենայն ժամանակս՝ որ գինի Դաւթի և Սողոմոնի։

Տես գիտող ի վերոյ այնչափ ազգաց դեռ և յառին կայ ժողովուրդն Ամմոնացոց որ մերթ պատուհասեալ վասն մեղացն, և մերթ մխիթարեալ վասն արդարութեանց, վկայէ երկրութիւնքն՝ Թէ գոյ տեսչութիւն որ վարէ գաշխարհս։

1 Եզեկ. ԻԵ. 53, 55, 61։ Երեմ. ԼԱ. 5։ Ա. Մակ. ժ. 30։ Յովսեպ. Հնախօս. ԺԴ. 8, 17, 18։
2 Ջոր. Թ. 1, 2. եև։

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

Տեսութիւն գրոցս առ հասարակ 3

ՄԱՄԱՆ ԱՒԱԳՅԻՆ

ԴԱՐՔ

ԴԱՐ Ա. Ադամ, կամ Արարչութիւն : Առաջին ազգ
աշխարհի 11
ԴԱՐ Բ. Նոյ, կամ Ջրհեղեղ: Երկրորդ ազգ աշխարհի. 16
ԴԱՐ Գ. Կոչումն Աբրահամու: Երրորդ ազգ աշխարհի. 21
ԴԱՐ Դ. Մովսէս. կամ Օրինաց գրաւոր: Չորրորդ ազգ
աշխարհի 28
ԴԱՐ Ե. Առաւել Տրուադայ: Հինգերորդ ազգ աշխարհի. 34
ԴԱՐ Զ. Սողոմոն, կամ Շինութիւն տաճարին. . . 38
ԴԱՐ Է. Հռոմուլոս, կամ Շինութիւն Հռովմայ. . . 49
ԴԱՐ Ը. Կիւրոս, կամ Գերեզմարձ Հրէից : Վեցերորդ
ազգ աշխարհի 76
ԴԱՐ Թ. Սկիպիոն, կամ Նուաճումն Կարթագոնի. . . 120
ԴԱՐ Ժ. Ծնունդ Փրկաւոսի: Եօթներորդ և վերջին
ազգ աշխարհի 144
ԴԱՐ ԺԱ. Կոստանդիանոս, կամ Խաղաղութիւն Ե-
կեղեցւոյ 175
ԴԱՐ ԺԲ. Մեծն Կարոլոս, կամ Սկզբնաւորութիւն նորոյ
կայսերութեան 230

ՄԱՄԱՆԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՋՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՒԱՏՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ա. Լինելութիւն աշխարհի և առաջին մարդկ 135
ԳԼՈՒԽ Բ. Աբրահամ և նահապետք 265
ԳԼՈՒԽ Գ. Մովսէս, օրէնք գրաւոր և յառաջիկայ ժողովրդեան ելից պարգևաց 281
ԳԼՈՒԽ Դ. Դաւիթ, Սողոմոն, Թագաւորք և մարգարէք 314
ԳԼՈՒԽ Ե. Վարք և պաշտօն մարգարէից, և գաւառաստանք Աստուծոյ յայտնաբանեալք ի մարգարէութեան 331
ԳԼՈՒԽ Զ. Գաւառաստանք Աստուծոյ ի վերայ Նաբուգոդոնոսորայ, և առ Հասարակ ի վերայ ազգաց Բաբելացւոց 339
ԳԼՈՒԽ Է. Խոխրք գաւառաստանացն Աստուծոյ. գաւառաստան անեաչառ ի վերայ Բաբելոնի, և գաւառաստան ողորմութեան ի վերայ Երուսաղէմի. 347
ԳԼՈՒԽ Ը. Գերեզմարձ ժողովրդեանն առ Ջրաբաբէլիս Եզրաս և Նեեմիա 349
ԳԼՈՒԽ Թ. Հանդերձեալ Աստուծոյ գազարատալմարգարէութեան, առաստագոյնս յորդէ գլոյխ 351
ԳԼՈՒԽ Ժ. Մարգարէութիւնք Զաքարիայ և Մնդեայ 357
ԳԼՈՒԽ ԺԱ. Մարգարէութիւնք Մաղաքիայ որ վերջին է ի մարգարէս, և կատարումն չինաւածոյ երկրորդի տաճարին 362
ԳԼՈՒԽ Ժ Բ. Ժամանակք երկրորդի տաճարին, այսպսակ պատմոյ և առաջնոյ մարգմարէութեանց,

ՊԵՏԱԿԱՆ Ա ՊՐԱԿԱՆ ԻՆՍՏ.
ՀԱՅԿԱԿԱՆ
БИБЛИОТЕКА
Из-ва Наст. и Дет. Кн. Ум

բարձուն կռապաշտութեան և սուտ մար-
գարէից 365
ԳԼՈՒԽ ԺԳ. Թէ ի կանխառաջնեաց զբազմաձայ խաղա-
զուարճանն յոր վայելէցին Հրեայք . . . 368
ԳԼՈՒԽ ԺԴ. Բարձուն առ Ժամանակ մի և անդրէն հաս-
տատել խաղաղութեան , և հերձուած
Ժողովրդեանն, և հալածանք Ընտիրսն,
և կանխառաջնեալ ամենայն'Համարգարէից. 372

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՀԱՅՐ